YEDİTEPE

Selanik ve İstanbul'da

Yahudi Bankerler

Nurdan İpek

YAHUDİ BANKERLER

YAHUDİ BANKERLER

Nurdan İpek

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

Editör
Ersan Güngör

© Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-4052-81-3

Yeditepe Yayınevi: 157
Araştırma İnceleme Dizisi: 131

1. Baskı: Eylül 2011

Sayfa Düzeni
İrfan Güngörür

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. No:3/2 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com

YAHUDİ BANKERLER

Nurdan İpek

YEDİTEPE
İstanbul - 2011

Nurdan İpek

1977 yılında Bilecik/Bozüyük'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Bozüyük'te bitirdi. Lisans eğitimini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünde tamamladı. 2005 yılında "Armaş ve Ermeniler" adlı master tezi çalışması ile Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümü Siyasi Tarih alanından mezun oldu. 2005-2011 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Tarih bölümü Yakınçağ Tarihi alanında doktora eğitimini tamamladı.

İçindekiler

Kısaltmalar ..... **XI**

Önsöz ..... **XIII**

Giriş 1

I. Bölüm / 7

19. Yüzyıl Ortaları ve 20. Yüzyıl Başlarında Selanik ve İstanbul'un Genel Durumu

Selanik 9

- Nüfus Dağılımı 9
- Ekonomik ve Ticari Durum 13
- Fabrikalar 16
- Tüccarlar 17
- Sarraflar 19
- Bankalar 22
- Bankerler 26
- Borsa Faaliyetleri 28

İstanbul 31
• Nüfus Dağılımı 31
• İstanbul'un İdari Örgütlenmesi 36
• Ekonomik ve Ticari Durum 38
• Tüccarlar 43
• Sarraflar 45
• Bankerler 47
• Bankalar 50
• Borsacılık Faaliyetleri 56

II. Bölüm / 65

19. Yüzyıl Ortaları ve 20 Yüzyıl Başlarında Selanik'te Önemli Yahudi Banker ve Tüccar Aileler

Selanik'de Bir Yahudi Banker Ailesi: Allatiniler 67
• Allatini Ailesi ve Moise Allatini 67
• Allatinilerin Selanik Ticareti İçindeki Yeri 78
Selanik Sanayi ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi 79
Allatini Değirmeni ve Un Fabrikası 81
Allatini Tuğla ve Kiremit Fabrikası 85
Allatini Bira ve Buz Fabrikası 87
Tütün Ticareti 90
Selanik'teki Siyasal Olaylar ve Allatini Fabrikaları 90
• Selanik Bankası 93
• Allatinilerin Ordu ve Hükümet ile İlişkileri 100
Ordunun Un İhtiyacının Karşılanması 100
Allatinilerden Alınan Borçlar 110
• Allatinilere Verilen Maden İmtiyazları 113
• Allatinilere Verilen Nişanlar 118

Fernandez Ailesi 123
• Fernandez Ortaklığı ile Selanik'te Kurulan Ticarethaneler 124
Kenevir Dokuma Fabrikası 124
Olimpos Birahanesi Osmanlı Anonim Şirketi 125

• Salomon Fernandez 128
Şirket-i Umumiye-i Osmaniye ve Salomon Fernandez 131
II. İstanbul Bankası ve Salomon Fernandez 135
Rüsum-ı Sitte İdaresi ve Salomon Fernandez 136
• İzak Fernandez 142
Osmanlı Madenleri 146
Balya-Karaaydın Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi ve İzak Fernandez 147
Sivas-Ortaköy Bakır Madenleri 153
Diğer Madenler 156
Kürecik Bakır Madeni ve Naile Sultan İle Çıkan Anlaşmazlık 156
Ziraat ve İmaret Anonim Osmanlı Şirketi 158
Osmanlı İtibar-ı Emlak Bankası 160
Komersiyal Tütün Şirketi 162
• Fernandez Ailesinin Diğer Bazı Üyeleri 164
• Fernandezlere Verilen Nişanlar 167

Modianolar 169

• Modiano Ailesi 169
• 2. Saul Modiano (1816-1883) 173
1875 Moratoryumu, Selanikli Bankerler ve Saul Modiano 177
Yahudi Cemaati İçinde Saul Modiano 180
• Jacob Modiano (Sinyor Yako) (1857-?) 183
1911 İtalyan Boykotu ve İtalyan Uyruklu Yahudiler 184
Trablusgarp Savaşı'nın Modiano Bankası'na Etkisi 188
"Banker" Sinyor Yako 189
Jacob Modiano'nun Çocukları 191
• Samuel Modiano (1861-1916) 193
• Saul Daniel Modiano 196
• Modianoların Sahip Oldukları Çiftlikler ve Ahali ile Anlaşmazlıklar 203
• Modianolara Verilen Nişanlar 208

Selanik'teki Diğer Bazı Tüccar- Bankerler ve Kurumlar 209
- Saiaslar 209
- Jacob Karasu (Karasu Ailesi) 210
- Amar Ailesi 211
- Torres- Mizrahi- Hasid Ortaklığı 212
- Tiano ve "Mensucaat Ticareti Osmanlı Anonim Şirketi" 213
- Mişon Levi ve Züccaciye Fabrikası 214

Selanikli Yahudi Banker Aileler İle Osmanlı Devlet Adamlarının İlişkileri 217
- Allatiniler 217
- 2. Fernandezler 224
- Sadık Paşa 227

III. Bölüm / 233
İstanbul'da Bir Yahudi Banker Ailesi: Kamondolar

Kamondo Ailesi 235

Kamondoların Osmanlı Devlet Adamları İle İlişkileri ..245

Kamondoların Osmanlı Ekonomisi İçindeki Konumları 251
- Kamondoların Bankacılık Teşebbüsleri 251
  Isaac Kamondo Bankası 251
  Büyük Rekabet 255
  Şirket-i Maliyye 259
  Şirket-i Umumiyye-i Osmani 264
  Austro-Türk Bankası 278
- Esham-ı Cedide Sandığı İdaresi ve Abraham 279
- Tuğla Fabrikası 284
- Şirket-i Hayriyye 285

• Dersaadet Tramvay Şirketi ve Kamondolar 292
• Dersaadet Su Şirketi 299
• Kamondo Taahhüdüyle Alınan İltizamlar 305
• Çuha Tedariki 310
• 9. Zahire Tedariki 313

Kamondo-Hazine İlişkileri ve İstikrazlar 315

Belediyecilik Hizmetleri ve Altıncı Daire-i Belediye Meclisi Azalığı 331

• İstanbul'da Belediyeciliğin Gelişimi 331
• İntizam-ı Şehir Komisyonu ve Abraham Kamondo 334
• Altıncı Daire-i Belediye ve Abraham Kamondo 336

Meriç Nehrinde Vapur İşletme 345

Kamondoların Yahudi Cemaatine Hizmet Misyonları 351

• Eğitim Seferberliği 352
• Alliance Israilit Universelle İstanbul Bölge Komitesi Başkanlığı 356

Kamondoların Mal Varlığı 361

• Emlak Varlığı 361
• Evkaf Nezareti İle Kamondolar Arasındaki Dava 369
• Kamondo ve Alacakları 380
• Servete Ortak Olmak İçin Kamondo'ya Yazılan Tehdit Mektupları 386

Kamondoların Diğer Bankerlerle İlişkileri 389

Kamondolara Verilen Nişanlar 395

Sonuç 399
Bibliyografya 407
Ekler 419
Dizin 435

Kısaltmalar

A.AMD: Sadaret Amedi Kalemi Belgeleri
A.DVN: Divân-ı Hümayun Kalemi Belgeleri
A.DVN.MHM: Divân-ı Hümayun Mühimme Kalemi Belgeleri
A.MKT: Sadaret Mektubi Kalemi Belgeleri
A.MKT.MHM: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Belgeleri
A. MKT.NZD: Sadaret Mektubi Nezaret ve Devâir Kalemi Belgeleri
A. MKT.MVL: Sadaret Mektubi Meclis-i Vâlâ Kalemi Belgeleri
A.MKT.UM: Sadaret Mektubi Vilayet-i Umumi Kalemi Belgeleri
A.DVNS.MKL.d: Bab-ı Asafi Mukavelename Defterleri
A.DVNS.MKLT.d: Bab-ı Asafi Mukavelat Defterleri
A.DVNS.İMTZ.d: Bab-ı Asafi imtiyaz Defterleri
BEO: Babıali Evrak Odası Belgeleri
Bk: Bakınız
BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C: Cilt
C.HR: Cevdet Hariciye Belgeleri
C.NF: Cevdet Nafia Belgeleri
DH.İD: Dahiliye Nezareti İdari Kısım Belgeleri
DH.MKT: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Belgeleri
DH.MUI: Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri
DH.SNM: Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Belgeleri
DH.SYS: Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri
DUİT: Dosya Usulü İradeler
EV.d: Evkaf Defterleri
HR.MKT: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Belgeleri
HR.HMŞ.İŞO: Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İştişare Odası Belgeleri

HR.T.h.....: Haritalar
HR.TO.....: Hariciye Tercüme Odası Belgeleri
İ.DH.....: İrade Dahiliye Belgeleri
İ.HR.....: İrade Hariciye Belgeleri
İ.HUS.....: İrade Hususi Belgeleri
İ.İMTZ.....: İrade İmtiyaz ve Mukavelat
İ.MMS.....: İrade Meclis-i Mahsus Belgeleri
İ.MVL.....: İrade Meclis-i Vâlâ Belgeleri
İ.KAN.....: İrade Kanun ve Nizamat Belgeleri
İ.OM.....: İrade Orman ve Meadin Belgeleri
İ.RSM.....: İrade Rüsumat Belgeleri
İ.ŞD.....: İrade Şûra-yı Devlet Belgeleri
İ.TAL.....: İrade Taltifat Belgeleri
İ.TNF.....: İrade Ticaret ve Nafia Belgeleri
MAD .....: Maliyeden Müdevver Defter
MF.MKT.....: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Belgeleri
ML.d.....: Maliye Defteri
ML.VRD.d.....: Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Defterleri
MV.....: Meclis-i Vükela Mazbataları
nr.....: Numara
S.....: Sayı
s.....: Sayfa
ŞD.....: Şûra-yı Devlet Belgeleri
ŞD.NF.....: Şûra-yı Devlet Nafia Belgeleri
ŞD.TNZ.....: Şûra-yı Devlet Ticaret ve Ziraat Belgeleri
TFR.1.AS.....: Rumeli Müfettişliği Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlığı Evrakı
TFR.1.KV.....: Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı
TFR.1.MN.....: Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı
TFR.1.SL.....: Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı
TFR.1.ŞKT.....: Rumeli Müfettişliği Arzuhalleri
T.ŞHİ.....: Ticaret Nezareti Şirket-i Hayriyye İdaresi Belgeleri
YA.HUS.....: Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
YA.RES.....: Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
YEE.....: Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV.....: Mütenevvî Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK.....: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.AZJ.....: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller
Y.PRK.HR.....: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.M L.....: Yıldız Perâkende Evrakı Maliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.ŞH.....: Yıldız Perâkende Evrakı Şehremaneti Maruzatı
Y.PRK.ZB.....: Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı
ZB.....: Zabtiye Nezareti Belgeleri

Önsöz

Osmanlı Devleti içinde yaşayan Yahudilerin Müslümanların boş bırakmış oldukları ticaret ve sermaye birikimine dayalı işlerde köşe başlarını tutmuş oldukları bilinen bir gerçektir. Yahudilerin Osmanlı ekonomisi içinde oynadıkları rollerle ilgili olarak, piyasaya egemen oldukları erken dönemleri içeren birtakım çalışmalar olmakla birlikte, tümüyle 19. yüzyıl ortalarını içeren bir çalışmaya rastlamak mümkün olamamıştır. Bahsi geçen dönemde Osmanlı ekonomisi içinde daha çok Rum tüccar ve bankerler piyasaya hakim olmuşken, adından bahsettiren ancak birkaç Yahudi ailenin ismine rastlanabilmiş olması çalışmanın belli ailelerle sınırlı tutulmasına neden olmuştur. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmalarda da küçük çaplı Yahudi tüccar ve banker isimlerine rastlanmakla birlikte, çalışma konusu oluşturacak kadar büyük faaliyetlerde bulunan Yahudi isimlerin çok az olduğu tespit edilmiştir. Çalışmamızın konusunu da bu doğrultuda belirlenen aileler ve onların yaşadığı, Osmanlı ekonomisinin köşe başını oluşturan iki şehir, Selanik ve İstanbul oluşturmuştur. Selanik, Yahudi nüfusunun üstün olduğu tek şehir olmakla beraber, Yahudilerin ekonomik üstünlüğü sonuna kadar elden bırakmadığı bir yer olarak da dikkat çekmektedir.

İstanbul ise devletin merkezi ve ekonominin kalbinin attığı yerdir. Zira Selanik ve İstanbul dışındaki bölgelerde bahsi geçen dönemde şahsi olarak sarraflık ve bankerlik işleriyle uğraşan Yahudi sarraf ve bankerlerin adı geçmekle birlikte, aktif olarak adından bahsettiren büyük Yahudi aileler bulunmamaktadır. Çalışmamızın konusunu, bu işi nesiller boyunca devam ettirerek devlet bazında söz sahibi olan aileler oluşturduğu için küçük çaplı faaliyetlerde bulunan isimler çalışmaya dahil edilmemiştir.

1850-1918 tarihleri arasında Selanik ve İstanbul'da bulunan Yahudi banker aileler, Osmanlı ekonomik ve ticari hayatı içinde son derece etkin roller üstlenmişler, bunun yanında devletin ihtiyacı olan borç paranın temininde ilk başvurulan adres olmuşlardır. Selanik'teki Allatini, Fernandez, Modiano ve İstanbul'daki Kamondo aileleri incelenirken, önce bu banker ailelerin ticaret ve sanayi alanındaki girişimlerine yer verilmiş, daha sonra Osmanlı Devleti ile olan para ilişkilerine değinilmiştir. Bu ilişkiler ortaya konulurken görülmüştür ki, gerek ekonomi çarklarını döndüren girişimler içinde bulunmaları, gerekse de devlet ve devlet adamlarıyla olan samimi finansal bağları onlara yeni bir siyasal güç kazandırmıştır. Özellikle önemli devlet adamlarıyla olan bireysel kredi alışverişlerinin getirdiği bu siyasal gücü arkalarına alan bankerler, iş ilişkilerinde kendilerine büyük bir avantaj sağlamışlardır. Bu avantaj sadece iş alanında değil, aynı zamanda Yahudi cemaatinin sosyal hayatının iyileştirilmesinde de kendini göstermiştir. Nitekim itibar sahibi bankerler Yahudi cemaatinin sıkıntılarını gidermek için devletin desteğini çekme noktasında aracılık rolü üstlenmişlerdir.

Burada akla gelebilecek bir başka soru da Selanik'te birden fazla Yahudi banker aileye yer verilirken, İstanbul'da neden sadece Kamondolara yer verilmiş olduğudur. Sorunun cevabı aslında çalışmamızın zaman sınırlamasında yer almaktadır. Nitekim daha önce de bahsedildiği üzere, 1850-1918 yılları arasında

Osmanlı Devleti'nin ekonomik hayatında etkin rol oynayan Yahudi ailelerin sayısı oldukça azalmıştır. Bu dönemde İstanbul'da da Kamondoların haricinde aynı değerde başka Yahudi banker ailenin ismine rastlanmamış olması onların başlı başına bir bölüm olarak ele alınmasına neden olmuştur.

Konu üzerinde yazılmış kaynakların azlığı çalışmamız sırasındaki en büyük sıkıntıyı oluşturmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri pek çok alanı aydınlatmakla birlikte Yahudi ailelerin kökenleri ve yaşantıları ile ilgili bilgilere ulaşmak oldukça zor olmuştur. Özellikle Selanik'te yaşayan ailelerle ilgili verilerin çoğu İbranice olup bunlara ulaşabilmek mümkün olamamıştır. Bunun yanında Fransızca kaynaklardan ve yine Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerinde bulunan Fransızca yazışmalardan büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki uzun ve zorlu süreç içinde emeği geçenlere teşekkürü bir borç bilirim. Öncelikle gerek kaynakların temini konusundaki yardımları, gerekse de süreç içindeki anlayış ve sabrıyla bana verdiği büyük desteği için çok değerli eşime ve çalışmanın bitişini büyük bir merakla bekleyen aileme teşekkür ederim. Çalışma esnasında fikirlerinden yararlandığım Sayın Rıfat Bali ve Sayın Nora Şeni'ye, Dr. Aziz Tekdemir'e, Dr. Serdar Örnek'e, Oğuz Polatel'e, Doç.Dr. Ali Fuat Örenç ve Yard. Doç.Dr. Neriman Hacısalihoğlu'na, zamanımın büyük bir kısmını geçirdiğim Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, her aşamada emeği olan, beni bu konuda yüreklendiren, yönlendiren, titiz çalışmalarını ve yardımlarını üzerimden hiçbir zaman esirgemeyen çok değerli hocam Prof. Dr. Mahir Aydın'a sonsuz teşekkürler ederim.

Nurdan İpek
Ağustos 2011

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya yerleşmeye başlaması ve İstanbul'un fethiyle birlikte Yahudi cemaatiyle yakından ilişkileri başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un alınmasından sonra, İspanya ve Avrupa'nın diğer yerlerinde baskı altında bulunan Yahudileri Osmanlı topraklarına davet için Edirne başhahamı Isaac Tzarfati'yi görevlendirmiş olması, bu dostane ilişkilerin temellerinden birini oluşturmuştur. Tzarfati dindaşlarına yaptığı çağrıda;

> *"...burada Türklerin topraklarında şikâyetçi olabileceğimiz hiçbir şey yok. Büyük nimetler elde etmekteyiz. Çokça altın ve gümüş ellerimizde. Ağır vergi yükümüz yok ve ticaretimiz serbest, engellenmiyor. Her şey ucuz ve bol, herkes barış ve özgürlük içinde.."*

diye seslenmiştir[1].

Fatih Sultan Mehmet'in ve ondan sonra gelen padişahların Yahudilerde gördükleri onlara özgü birtakım kabiliyetler,

---

[1] Stanford Show, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Milleti", *Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve Toplum*, sayı:32, Türkiye Medya Hizmetleri yayınları, s. 447.

devlet yöneticilerinin kendilerine göstermiş oldukları hoşgörü ve davetkâr tutumun başlıca nedenini oluşturmuştur. Müslüman nüfusun kendini gösteremediği, tıp, ticaret ve para transferi gibi alanlarda büyük yetenekleri olan Yahudilerin bu önemli boşlukları kısa sürede doldurmuş olmaları şaşırtıcı değildir. Nitekim Sultan Murat'tan itibaren padişahların çoğunun özel doktorluğunu Yahudiler yapmıştır. Saraya girmeyi başaran Yahudilerin saray erkânı ile ilişkileri de kısa zaman içinde samimi boyutlara ulaşmıştır. Osmanlı darphanesinin yönetimini ele geçirmeye kadar giden bu sıkı ilişkiler içinde, saraydaki Yahudi kadınlar da büyük roller üstlenmişlerdir. Erkekler daha çok padişahlar ve bürokratların danışmanlık ve tedarikçilik işlerini üstlenirken, kadınlar da haremde bulunan sultan ve cariyeler için aynı işlevi sürdürmüşlerdir[2].

Yahudilerin Osmanlı yaşamında etkin oldukları en önemli saha kuşkusuz ticaret ve finansla ilgili işler olmuştur. Yahudi inancından kaynaklanan sürgün ve dışlanmışlık hayatının getirdiği yaşam şekli, onlara bazı karakteristik özellikler kazandırmıştır. Örneğin sürgün kaygısından dolayı gayrimenkul sahibi olmaktan kaçınmışlar, menkul değerleri ellerinde tutmaya yönelmişlerdir. Zaman içinde bu menkul değerler de onlara hükmetme gücü kazandırmıştır[3].

Yine sürgün hayatının getirdiği önemli sonuçlardan biri geniş bir alana yayılmaları olmuştur. Ticari gücü sağlayan bu unsur, Yahudileri ticaret alanında diğer topluluklar karşısında doğrudan ön sıralara geçirmiştir. Nitekim başkalarının ancak büyük çabalarla elde ettiği uluslar arası ticareti yürütecek, para transferini

---

[2] Osmanlı sarayındaki Yahudi Kira Kadınlar için bk. Mahir Aydın, "Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar", *Belleten*, C.LXV, 40, TTK yayınları, s. 623-635 .

[3] Werner Sombart, *Kapitalizm ve Yahudiler*, çev. Sabri Gürses, İleri yay., İstanbul, 2005, s. 13.

sağlayacak dağınık merkezlere ve büyük ilişkilere Yahudiler doğuştan sahiptir[4].

Tüm bunlar aynı zamanda akla şu soruyu getirmektedir: Osmanlı Devleti'nden sıcak bir kabul görmelerini sağlayan bu özellikleri, nasıl olup da aynı zamanda Yahudilerin başka devletler tarafından "öteki" olarak görülüp baskılara uğramasına yol açmıştır? Bu soruya verilebilecek ilk cevap, geçmişten beri Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında süregelen din çatışmasıdır. Hıristiyanlarca, İsa'nın çarmıha gerilmesinden sorumlu tutulan Yahudiler aynı zamanda insanlığı zarara uğratan her türlü faaliyetin de suçlusu olarak görülmüşlerdir. İkincisi Hıristiyanlığın yasakladığı faizle borç verme kendi dindaşları dışında onlarda serbesttir. Para onların elindedir ve istedikleri gibi kullanabilmektedirler. Fakir Hıristiyanlara çok yüksek faizle borç veren Yahudi tüccarların tahsilatta hoşgörülü davranmamaları, Yahudi nefreti için başlı başına bir sebep oluşturmuştur.

Oysa ki, Osmanlı toplumunda durum bundan çok farklıdır. Öncelikle, İslam dininin diğer tek tanrılı dinlere karşı gösterdiği hoşgörü din çatışmasını engellemiştir. Dolayısıyla da Osmanlı toplumunda Yahudilere karşı nefret olgusu hiçbir zaman gelişmemiş, aksine zaman zaman Hıristiyanlarca yöneltilen "kan iftirası" suçlarına karşı daima himaye görmüşlerdir. İkinci olarak da Yahudilerin yaşadıkları diğer ülkelerde baskı ve sürgüne uğramalarına neden olan para hakimiyeti, Osmanlı Devleti tarafından büyük bir avantaj olarak kabul edilmiştir. Nitekim askerlik, bürokrasi, bilim ve tarımla uğraşan Müslüman nüfusun, devlet ekonomisinin büyümesinde ve sıcak paranın temininde vazgeçilmez bir unsur olan ticaretle pek bir ilgisi olmamıştır. Böylece Osmanlı Devleti ekonomik alandaki en büyük açığını Yahudiler sayesinde kapatmıştır.

---

[4] *A.g.e.*, s. 166.

Devletin Yahudilere gösterdiği cömertlik çok kısa bir zaman içinde karşılığını görmüş, Avrupa'daki çoğu Yahudi tüccar sermaye ve yatırımlarını Osmanlı coğrafyasına taşımıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin ticari hayatına egemen olan Yahudiler, aynı zamanda ilk bankacılık faaliyetlerini de yürütmüşlerdir. Elbette bu ilk bankacılık faaliyetleri bugünkü anlamda modern kurumları ifade etmemekle birlikte, para transferini sağlayan büyük bir ağın oluşmasına yol açmıştır. Para transferinin dışında kredi verme işlevini de yine onlar üstlenmişlerdir. Faiz karşılığında borç verme konusunda zaten uzman olan bu Yahudiler, zamanla devlet içinde öyle bir konuma yükselmişlerdir ki, bu ekonomik güç siyasi güce de hükmetmeye başlamıştır. Başlangıçta devlet adamları ve saray kadınlarıyla olan bireysel kredi ve borç alışverişi daha sonraları devlet bazında büyük borç alışverişlerine dönüşmüştür.

Yüksek faizlerle borç veren kişiler çoğu yerde "tefeci" olarak adlandırılırken, bu iş Osmanlı Devleti'nde "sarraflık" adı altında meşrulaştırılmış ve resmiyet kazandırılmıştır. Dünya piyasasında bulunan paraları tanıyabilen bu sarraflar için, faiz karşılığında borç vermek kadar para değiş-tokuşu da önemli ölçüde kazanç kapısı olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin özellikle 19. yy.da ticaret hacminin genişlemesiyle birlikte, piyasada pek çok para birimi dolaşıma girmiştir. Farklı ülkelere ait para birimlerinin dışında, Osmanlı ekonomisindeki dar boğazı gidermek için çeşitli zamanlarda basılan para birimleri arasındaki rayiç farkı da sarrafların kâr marjını arttırmıştır.

Buraya kadar bahsedilen sarrafların dışında bir de Hazine sarrafları vardır ki, bunlar "muteber sarraflar" ya da Hazine'den beratları olduğu için "kuyruklu sarraflar" olarak adlandırılmışlardır. Hazine sarrafları aynı zamanda iltizam işine de girebilme hakkına sahip olmuşlardır. Mukataaların iltizamını almak için pey akçesi ödeyen mültezimlerin, "hazinece taahhüdü cari ve

muteber bir sarrafı" kefil olarak gösterme zorunluluğu sarrafların iltizam işlerine girmesinin yolunu açmıştır. Nitekim Hazine için bu aşamadan sonra mültezimden çok, kefil gösterdiği sarraf önemli hale gelmiştir. Nihayetinde iltizam bedeli doğrudan sarraf tarafından tahsil edilmektedir[5].

19. yy ortalarından itibaren "sarraflık", "bankerlik" müessesesine dönüşmeye başlamıştır. Modern bankacılığın ortaya çıkışından sonra hız kazanan bankerlik, sarraflığın bir devamı olmakla birlikte, tüm sarraflar bu statüye geçememişlerdir. Küçük sermayeli sarraflar zamanla piyasadan silinirken, büyük sermayeli olanlar ise faaliyet alanını genişleterek arttırmışlardır. Bunların çoğu ticaretle uğraşmaktadır ve sermayelerinin temelini ve büyüklüğünü de bu faktör oluşturmaktadır. İstanbul'un Galata semtindeki hanlarda büroları bulunan bu bankerlerin hemen hepsi, Avrupa'nın büyük banker ve tüccarları ile yakın ilişkiler içinde bulunmaktadır.

Bankerler, bankacılık işlerini bir taraftan kurmuş oldukları bankalar yoluyla kurumsallaştırırken, kısa süre içinde Osmanlı Devleti'yle olan para ilişkilerinin boyutunu da değiştirmişlerdir. Bir yandan devlet adamlarıyla olan bireysel kredi ilişkilerini ve Hazine ile borç alışverişini devam ettirmekle beraber, 19. yy. ortalarından itibaren bankerlerin asıl kazanç kaynağını Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile olan para alışverişi oluşturmuştur. Mali dengeleri sağlayabilmek ve bütçe açıklarını kapatabilmek için kısa vadeli çözüm arayışında, Devlet daima Galata Bankerleri'ni bir kurtarıcı olarak görmüştür. Ancak Galata Bankerleri'nin gittikçe büyüyen bu borçları tahsil etmede çektikleri güçlükler zaman zaman devletin kredi isteğinin geri çevrilmesine ya da fahiş faizler ödemesine de yol açmıştır. Nihayetinde Kırım Savaşı'nın

---

5 Yavuz Cezar, "18 ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", *Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 186.

finansmanı için bu yerli bankerler de yeterli olamamış ve Osmanlı Devleti ilk dış borcunu almıştır. İşte bu tarihten sonra sonu gelmeyen bu dış borçlanmada, Galata Bankerleri de aracılık oynamak suretiyle aldıkları komisyonlarla kazançlarını daha da arttırmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin oluşturdukları sarraf ve bankerlik müesseselerinde, çeşitli zamanlarda farklı etnik grupların liderliği görülmektedir. 1820'li yıllara kadar Yahudilerde olan üstünlük zamanla Ermenilere ve Rumlara geçmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere erken dönemlerden itibaren Yahudilerin saray ve devletle olan yakın para ilişkileri bu işi onların tekeline geçirmiştir. Nitekim bu durum yıllar boyunca devam etmiş, 19. yy. başlarında Carmona, Aciman, Gabay gibi Yahudi aileler Osmanlı ekonomisinin lokomotifi olmuşlardır. Yeniçerilerle de yakın ilişkileri bulunan bu aileler, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ilgasıyla birlikte tasfiye edilmişlerdir. Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra yeniçerilerle ilişkilerini gerekçe göstererek, idam ettirmek ya da sürgüne göndermek suretiyle bu Yahudi aileleri uzaklaştıran devlet, böylece onlara olan yüklü borçlarından da kurtulmuştur.

Bu olaydan sonra da Osmanlı ekonomi piyasası içinde Yahudi sarraf ve bankerlere rastlamak hemen hemen imkânsız hale gelmiştir. Zira cemaat fakirlik içinde kıvrandığından ve bu tarihlerden sonra ancak birkaç Yahudi aile burjuva geleneğini devam ettirme imkânına kavuşabilmiştir. Yahudilerin bıraktıkları boşlukları ise Ermeni ve Rum tüccar-bankerler almıştır.

I. Bölüm

19. Yüzyıl Ortaları ve 20. Yüzyıl Başlarında Selanik ve İstanbul'un Genel Durumu

Selanik

Nüfus Dağılımı

Osmanlı Devleti'nin genel demografik yapısı içinde, etnik grupların dağılımı bakımından Selanik'in farklı bir özelliği vardır. Selanik merkez kaza dikkate alındığında, Müslüman, Rum, Ermeni, Bulgar gibi unsurların yaşadığı şehirde nüfus üstünlüğünün Yahudilerde olduğu görülmektedir[1]. Örneğin 1840 yılında 59.000 kişilik Selanik nüfusunun 25.000'i Yahudiler, 20.000'i Müslümanlar, 13.000'i Hıristiyanlar ve 1000'i de diğer gruplardan meydana gelmektedir. 1860 yılında Selanik'teki toplam nüfus 70.000 olarak belirlenirken, Yahudi nüfusunun 30.000'e yükseldiği dikkat çekmektedir. Aynı istatiksel verilere göre; Müslüman nüfusta ciddi bir artış olmamakla birlikte, Hıristiyan

[1] Selanik Sancağı'nda yaşayan Yahudilerin %90'dan fazlası merkez kazada yaşamaktadır, Justin Mccharty, "Jewish Population in The Late Otoman Period", *The Jews of The Otoman Empire*, Edited by Avigdor Levy, The Darwin Press Inc Princeton, New Jersey, 1994, s. 378. Buradaki Selanik'le ilgili nüfus verilerinde de Selanik merkez kaza dikkate alınmıştır.

nüfusun 16.000 ve diğer grupların nüfusunun da 2.000 olduğu görülmektedir[2]. 1895'de toplam 120.000 kadar nüfusa sahip olan Selanik, 22.000 Rum ve 24.000 Müslüman'a karşı 67.000 Yahudi'ye ev sahipliği yapmaktadır[3].

1911-1912 yıllarına gelindiğinde Yahudi nüfusunun 62.290'a gerilediği gözlenmektedir[4]. Geçen yıllar içinde diğer grupların nüfusuna oranla sürekli bir artış gösteren Yahudilerin sayısındaki bu azalmanın nedeni ise, Trablusgarp Savaşı sırasında çoğu İtalyan kökenli olan Yahudilerin ayrılmak zorunda kalması oluşturmuştur.

Selanik nüfusunun yaşam alanlarına ve şehrin geçirdiği değişime kısaca değinilecek olursa, Selanik'in modern bir şehir yapısına kavuşmak için uzun bir süreçten geçtiği görülmektedir. Nitekim 19.yüzyıl başlarında Selanik ziyaretçilerine pek de hoş bir manzara sunmamaktadır. Bölgede yaşanan savaşlar, salgın hastalıklar ve bunların getirdiği güvensiz ortamda, Osmanlı Devleti'nin besin depolarından biri olan şehir sıradan bir kasabaya dönüşmüştür[5].

Tanzimat reformlarından sonra Selanik'in kentsel dönüşümü de başlamıştır. Özellikle Selanik'in Avrupa'yla olan ticari potansiyelini arttırmak ve modernleştirmek için bir rıhtım yapımına

---

[2] John Karatzoglou, *The Imperial Ottoman Bank in Salonica, The First 25 Years (1864-1890)*, Ottoman Bank Archives and Research Center, İstanbul, 2003, s. 5.

[3] Nikolaos Thomopoulos, "The Wealthy Jews of Thessaloniki and Their Impact on This Port City: Myth or Reality Study Case", *ΕΠΙΘΕΩΡΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ*, Τεύχος:10, 2006, s. 112.

[4] Justin McCarthy, a.g.m., s. 378.

[5] Alexandra Yerolympos-Vassilis Colonas, "Kozmopolit Bir Kentleşme", *Selanik 1850-1918 : Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı*, haz. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 167.

başlanması bu yoldaki en önemli adım olmuştur. Avrupa'yla kurduğu ticari münasebetin getirdiği ekonomik iyileşmenin aynı zamanda Selanik'in sosyal ve kültürel yaşantısına sağladığı olumlu katkı düşünüldüğünde, bu adımın ne derece doğru olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Yeni rıhtım için şehir surları yıkılarak geniş bir alan oluşturulmuş, bunun bir bölümü rıhtıma ayrılırken, geri kalan kısmı özel kişilere satılmıştır. Hükümetin inşaat masraflarını karşılamaması nedeniyle bulunan bu finansal kaynak, aynı zamanda kentin deniz kenarında yeni bir yapılaşmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zira her dinden ve etnik gruptan Selanikli zenginlerin satın aldığı bu arsalarda kurulan oteller, kahveler, yeni bir mimari anlayışla inşa edilmiş lüks konutlar, fabrikalar, şirketler Selanik'i bambaşka bir manzaraya kavuşturmuştur[6]. Bir yandan da demiryollarıyla Avrupa'ya ve dünyaya bağlanan Selanik'te giderek yükselmeye başlayan burjuvazinin yeni yaşam alanı böylece oluşmaya başlamıştır.

Ancak Selanik'in yalnızca zengin ve Avrupa kültürüyle beslenen kesimine ait olan bu yeni yaşam alanı, toplumsal alandaki ikiliği de pekiştirmiştir. Selanik'in dışında kalan iki bölge, daha çok "çayır" diye adlandırılan batı bölgesi ve "Hamidiye" ya da "Kelemeriye" de denilen "kırlar" bölgesi, eski mahalleleriyle çoğunlukla yoksul halkın yaşamsal alanları olmuştur. 19. Yüzyıl sonlarında yavaş yavaş buralarda da yerleşimin ve konutlaşmanın hızlandığı görülmekle birlikte, bu değişimin de genel görünümü pek etkilediği söylenememektedir. Dış kesimdeki nüfusu şehir merkezinden ayıran en önemli fark, burada yerleşimin dini ve etnik ayrışma olmaksızın yapılmış olmasıdır. Genellikle din ve cemaat olgusunun ortak paydayı oluşturduğu ve sınırları birbirinden ayırdığı klasik yerleşimin aksine, dış kesimdeki

[6] *A.g.e.*, s. 170.

halkın ortak paydasını yoksulluk oluşturmuştur. Bunun sonucunda da Yahudilerin, Bulgarların, Rumların ve Türklerin bir arada yaşadığı mahalleler teşkil edilmiştir. Şehrin merkezinde ise ayrışma devam etmiştir. Aya Tanaş Mahallesi'nde Rumlar oturmuşlar, tepelik alanlara Türkler yerleşmişler, Yahudiler de şehrin merkezindeki mahalleler ve Frenk Mahallesi'nde yoğunlaşmışlardır[7].

1890 yılındaki yangın Selanik için bir dönüm noktası olmuştur. Pek çok insanın mağdur olduğu, evlerin, binaların, fabrikaların yandığı ve korkunç bir bilançosu olan bu yangın aynı zamanda Selanik'e çok büyük bir katkıda bulunmuştur. Yangınla birlikte hemen hemen harabeye dönen şehir bu bahane ile yeniden inşa edilmiştir.

Kırlık alanları şehirlere bağlayan tramvayla beraber kırlar mahallesi gelişmeye başlamıştır. Elbette ki, bu gelişim bölgedeki yoksul tabakayı tamamen yok etmeye yetmemiş; ancak orta gelirliler, yoksullar ve yüksek gelirlilerin yan yana yaşadığı yeni bir toplumsal yapıyı ortaya çıkarmıştır. Selanikli büyük ailelerin buralara yaptırdıkları ve daha çok yazlık gibi kullandıkları görkemli villalar Hamidiye'nin yeni yüzü olmuştur. Nitekim Charles Allatini'nin kır evi Villa Allatini, Kapancıların iki köşkü, Fernandez Diaz'ın Casa Bianca'sı ve Modiano'ların Villa İda'sı, diğer zengin işadamlarını da bölgeye çekmeyi başarmıştır.

Hamidiye ya da Kırlar Mahallesi'ne olan bu talep en çok şehrin merkezindeki Frenk Mahallesi'ni etkilemiştir. Tanzimat dönemi öncesinde bankaları, dükkânları, hanları, otelleri ve ticari alanlarıyla şehrin kalbini oluşturan Frenk Mahallesi giderek zenginlerin ikamet alanı olmaktan çıkmıştır. Böylece 20. yüzyıl başlarında Selanik'in şehir içi bölgesi tamamen bir iş ve ticaret

---

7 Meropi Anastassiadou, *Selanik 1830-1912*, çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s. 110.

merkezine dönüşürken, konutlar ve yerleşim alanı olarak dış bölgeler tercih edilir hale gelmiştir[8].

Ekonomik ve Ticari Durum

1873'de Selanik-Mitroviçe, 1874'de Selanik-Üsküp, 1888'de Selanik-Belgrat, 1894'de Selanik-Manastır demiryolu hattının açılması ve nihayet 1896'da Selanik'i İstanbul'a bağlayan hattın açılışıyla birlikte Selanik bölgenin en büyük metropolü haline gelmiştir[9]. Kuşkusuz demiryolu hatlarının Selanik'e getirdiği en büyük değişim ve gelişim ekonomik alanda görülmüştür. Artık Selanik'ten Viyana'ya yolculuğun 36 saatten az sürdüğü bu yıllarda Orta Avrupa ile kültürel ve ekonomik ilişki de üst sınırlara ulaşmıştır. Demiryolları ile bağlanan limanlar hem yerli ürünlerin ihracatı, hem de bölgenin beslenmesi için önemli bir geçit alanına dönüşmüştür[10]. Böylece 19. yy sonları ile 20. yy başlarında Selanik'teki üretim ve bu doğrultuda gerçekleşen ticari ve endüstriyel girişim de büyük ölçüde artış göstermiştir. Gerek yerel, gerekse de dış ticaret hacminde hissedilir farklar görülmeye başlamıştır. 1892 ve 1909 yılları arasında üretimde görülen % 250'lik artış bunun en somut göstergesidir[11].

Osmanlı Alyans Okulları, gazeteler gibi modernleşme araçları ve demiryolları vasıtasıyla Avrupa'nın önemli noktalarıyla bağlantı kurarak Avrupa ile bütünleşen başaran Yahudiler, Selanik ekonomisinin tam merkezinde yer almayı da başarmışlardır. Tüm bu gelişmeler Selanik'te uzun zamandan beri zaten var olan Yahudi seçkinlerini tekrar güçlendirerek refah seviyesinin yükselmesine

---

[8] *A.g.e.*, s. 118-124.

[9] *A.g.e.*, s. 36.

[10] *A.g.e.*, s. 62.

[11] Esther Benbassa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 207.

neden olmuştur. Böylece Yahudiler 19. yy sonları ve 20. yy başlarında imparatorluk dahilindeki diğer büyük kentlerdeki dindaşlarına kıyasla Selanik'te ekonomik yönden liderliği ele geçirmişlerdir. 1885'de İstanbul'da çalışma hayatında faal nüfusun % 5.59'u ve ticaret yapan nüfusun % 5.24'ü Yahudi'dir. Oysa bu oranlar, şehrin ekonomik hayatını yönlendiren Rumlar için sırasıyla % 22.52 ve % 20.58, Ermeniler için % 25.41 ve % 26.99 olarak görülmektedir. Müslümanlara gelince, onlar oldukça az bir oranla temsil edilmektedir. Faal nüfusun % 49.4'ü, ticaret ve sanayi alanlarında çalışan nüfusun da % 38.32'si Müslüman'dır[12].

Makedonya limanlarından aktarılmayı bekleyen, modern buhar kuvvetiyle üretilmiş başlıca endüstriyel ürünlerin hepsi Yahudiler tarafından üretilmektedir. Sadece Makedonya'nın değil tüm imparatorluğun ihtiyacını karşılayan Saias ve Torres ortaklığıyla kurulan İplik Fabrikası, Selanik ve Makedonya'da tüketilen biraları üreten Allatini Damıtımhanesi ve Olimpos Bira Fabrikası ve bölgenin en büyük un üretiminin yapıldığı Allatini Un Fabrikası bunlardan sadece birkaçıdır. 20. yy başlarında Selanik kenti büyük ölçüde ihtiyaçlarını kendi kendine karşılayabilen, ayrıca imparatorluğun diğer bölgeleri için de önemli bir üretim merkezi haline gelmiş, modern bir kent görünümündedir.

Yahudilerden başka Vlasto, Rodoconaki, Spartali, Lascaridi, Carisi, Sevastopoulos, Petrocokino, Psycha gibi ünlü tüccarlar ve bunların ticaret evleri de Selanik'in belli başlı ekonomik aktörlerini oluşturmaktadır[13].

Demiryolu bağlantısı kurulmadan önce, ticaret evlerinin tekelinde olan liman ticareti çoğunlukla Dedeağaç yoluyla yapılmaktadır. Yelkenliler ya da limandan limana çalışan küçük gemilerle

---

[12] *A.g.e.*, s. 209.

[13] Joseph Nehama, *Histoire des Israilites de Salonique*, vol: VII, Salonique, 1935, s. 571.

Dedeağaç'a gönderilen mallar oradan Avrupa'ya aktarılmıştır. Marsilya ve Tire limanları ile Osmanlı limanları arasında ticareti sağlayan yüksek bordalı Avusturya ve Fransa gemilerinin nadir olarak Selanik limanına uğraması dışında, ticaretin aracı noktasını Dedeağaç oluşturmaktadır. Livorno ile ilişkiler düzenli bir şekilde devam etmekle birlikte Trieste ve Marsilya zamanla daha fazla öne çıkmıştır. İhracatçı Rum ya da Yahudiler Marsilya limanında iletişim halinde oldukları Rumlarla yazışarak ticari işlerinde Rumları kullanmışlardır. Bunun karşılığında Marsilya ve Avrupa'nın önemli ticaret merkezlerindeki Rum tüccarlar da Osmanlı Devleti'nde ve de özellikle Selanik'te bulunan Yahudilerle yazışmak suretiyle ticari işlerini yürütmektedirler[14].

Marsilya'nın yeri tartışılmamakla birlikte Lyon, Amsterdam ve Londra ile de bir ticaret ağı vardır. Ancak Selanik limanının elverişli olmaması ve bu yıllarda başka bir alternatif yolun da bulunmaması nedeniyle bu ticaret doğrudan pek yapılamamıştır. Bu merkezlerden Selanik'e gidecek mallar gemilerle Çanakkale koyuna getirilmiş, oradan da yelkenlilere aktarılmak suretiyle yerlerine ulaşması sağlanmıştır. Elbette ki, bu transit çoğunlukla gecikmelere ve bu gecikmelerden doğan zararlara da yol açmıştır. Dış pazarlarla olan ticarette genel olarak sterlin kullanılmıştır. Yine kolayca ciro edilebilen poliçeler ve % 12 ile % 18 arasında bir iskonto ile kredi, ticaretin yaygın para kaynağını oluşturmuştur[15].

1889-1990 yıllarında kentin ihtiyaçları yine buradaki yerli üretim tarafından büyük ölçüde karşılanabilmektedir. Dışarıdan alınanlar sadece şeker, kahve, pirinç ve zeytinyağı olmakla birlikte, bunlar tüketim ürünleri içinde ancak üçüncü derecede bir önem arz etmektedir. Şeker en çok Marsilya ve Trieste'den gelmektedir. En önemli sarfiyat olan ekmek ise asla dışarıdan getirilmeye

[14] *A.g.e.*, s. 571.

[15] *A.g.e*, s. 572.

ihtiyaç duyulmayacak şekilde talebi karşılamaya yeter durumdadır. İthal edilen en fazla şey tekstil ürünleridir ki, Fransa ve İtalya'dan gelenler arasında çoğunlukla pamuklu ve yünlüler yer almaktadır. 1902-1903 yıllarına bakıldığında, en fazla dış ticaretin İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya, Yunanistan, Rusya ve Belçika ile yapıldığı görülmektedir. Yine merkezi özelliği bakımından Yanya, Kosova ve Manastır vilayetlerinin ticaret işlemlerinin de önemli bir kısmı Selanik üzerinden gerçekleştirilmektedir[16].

Fabrikalar

1889-1890 yıllarında Selanik dahilinde bulunan fabrikalar şu şekilde sıralanmaktadır[17]:

İsmi	Fabrika Çeşidi	Adet	Beygir Kuvveti	Amele Sayısı
Vodine	Un	2	75	21
Vodine	Sabun	1	10	12
Menlik	İplik	1	8	50
Drama	Un	1	60	17
Drama	Rakı	1	13	9
Sarışaban	Un		22	8
Kavala	Un	1	25	11
Langaza	Un	1	12	4
Köprülü	Gaytan	2	19	22
Karaferye	Un	4	25	17
Ağustos	İplik	1	16	80
Selanik	Un	13	400	900
Selanik	İpek	2	600	320
Selanik	İpek	2		130
Selanik	Çivi	1	25	15
Selanik	İspirto	1	100	80
Selanik	Kağıt	1	30	20
Selanik	Demir Dökme	3	25	18
Selanik	Tütün	1	50	200
Selanik	Sabun	3		12

[16] *1320 Yılı Selanik Vilayet Salnamesi*, s .229.

[17] *1307 Selanik Vilayet Salnamesi*, s. 230.

Tüccarlar

Selanik'in iktisadi ve ticari hayatı ile ilgili en önemli kaynaklardan biri olan Selanik Vilayet Salnamesi'nin 1889-1890 yılı verilerine göre; Selanik'in bu dönemde önde gelen tüccarları ve yaptıkları işler şöyle sıralanmaktadır[18]:

Allatiniler: Avrupa'nın ünlü şehirleriyle Rumeli'nin çoğu kasabasında acenteleri bulunur. Her türlü muamele icra ederler. Büyük bir un fabrikasıyla büyük bir ispirto fabrikaları vardır.

Saiaslar: Çok çeşitli işlerle uğraşırlar. Dersaadet, İzmir, Üsküb ile daha pek çok kasabada acenteleri vardır. İdareleri altında büyük bir pamuk ipliği fabrikası vardır ve iplik mamulatını her yere sevk ederler.

Salnamede Allatiniler ve Saiaslarla ilgili daha detaylı bir bilgi verildikten sonra diğer tüccarların isimleri ve yaptıkları işler de sıralanmıştır:

Yako Şalom Kumpanyası: Manifatura ticaretiyle beraber, sahip oldukları iplik fabrikasının mamulatını her tarafa sevk ederler.

Fernandez, Mizrahi: Her türlü iş yaparlar.

Torres, Modiano: İplik fabrikası ve manifatura işleri yaparlar.

Mişon Avram Saltiel: Deri ve Afyon ticaretiyle uğraşırlar.

Kapancı Yusuf ve Ahmet Efendiler: Manifatura ticareti yaparlar ve Rumeli'nin çoğu bölgesiyle muameleleri vardır.

Karakaş Mehmet Efendi: Her türlü işle uğraşır.

Hasan Akif Efendi: Sırbistan ve Mısır'la her türlü ticareti mevcuttur.

Hüsnü ve Mustafa Efendiler: Manifatura ticareti yaparlar.

Sabetay Elhasi: Manifatura ticareti.

Hacı Mosef: Manifatura ticareti.

Şimo Şimota: Manifatura ticareti.

İsak Bensussam: Manifatura ticareti.

Mişon Fransez: Şeker vs. ticareti.

---

[18] *1307 Selanik Vilayet Salnamesi*, s. 257.

İsak Abastado: Şeker, kahve, gaz vs. ticareti.

Hacı Lazari: Zahire ve demir ticareti.

Vasilaki: Manifatura ticareti.

Sabetay Elhasi: Manifatura ticareti.

Peja Kardeşler: Un, teneke ticareti ve yük taşımacılığı.

Alyon: Manifatura ticareti.

Yukarıda, tek başına ya da ortaklaşa olarak adı ve uğraşı alanı verilen 23 tüccara on yıl sonra yenileri eklenmiştir. 1900 yılında, tüccar sayısında görülen artış ile Selanik'in önemli bir ticaret merkezi haline geldiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, her birinin uğraşı alanları verilememekle birlikte, Selanik'teki tüccar sayısının, 23'ten 31'e çıktığı görülmektedir[19]:

Isac S. Abastado	Adolphe Abott-Alfred Abott
Ali Rıza Efendi (zahire ticareti)	Allatini Kardeşler (aynı zamanda banker)
John Sotirio Baruxachi	I. Benforado-Joseph Benroubi
Cauchi Kardeşler	Chasseaud Kardesler
M. Cohen ve Oğulları (zahire ticareti)	F.Demetriou ve Şirketi (aynı zamanda komisyoncu)
Peter Donaldson-M.Fernandez	Garabet Ghazarian (afyon, yün, zahire vs.ticareti)
Hadji Anastase ve Şirketi-Hadji Dimitriou	Giovanni Hadjidogga
Samuel Juda Bahar	Salomon Juda Bahar
L. Karlaganis (aynı zamanda komisyoncu)	C. Koutzounaris Kardeşler
Joseph Livada	J. Lazzaro Oğulları
Isac Emanuel Navarro	Nicaroussi ve Oğulları-Panajouti Kard.
Papasoğlu Kardeşler-D. Papasoulioutis	D.Pesnikides-James Rasy
D. Rossides ve Şirketi	Saporta ve Naar (aynı zamanda gemi simsarı)
Senor Saporta (afyon, zahire, yün,un vs.ticareti	Elia Sciounina-D.Serefa
Sıdes ve Sirketi (zahire vs. ticareti)	D.J. Tourpali
A.Jean Topuz (afyon, pamuk zahire vs. ithalatı)-Zographos ve Charitos	

[19] *Annuaire Oriental 1900*, s. 1138.

Bunlardan başka, başlıca işleri İngiliz mallarını ithal etmek olan tüccarlar vardır: Elie M. Aelion, Edhem Aziz, Samuel J. Bensusam, Isaac J. Bensussam, Jacob M. Florentin, Salomon Abram Fransez, Salomon S. Hassid, Ahmed Kapancı, Hadji (Hacı) Mishef ve Oğulları, Musa Oğlu Nuri ve Galib, Hüsnü Mustafa, Emin Receb, Abraham Elie Torres.

1909 yılında Selanik'in büyük tüccarların arasına ayrıca Felix Amar, Moise S. Assael, David Benveniste, M. Cohen ve Oğulları (tahıl işinde), M. Fernandez, Moise ve Avram Saltiel gibi isimler de katılmıştır[20].

Sarraflar

Selanik'te 19. yy ortalarına kadar yabancı paralarla değişik ayarlardaki Osmanlı paralarının değişiminden, kredi temini ve poliçe kırmaya kadar her türlü bankacılık işlerini sarraflar üstlenmiştir. Zamanla para piyasasına hakim olan tek güç haline gelen sarraflar daha çok kazanmak için her yolu mubah saymışlardır. Paraların ayarlarıyla oynamak gibi bir takım hileler ve oyunlar olağan durumlar haline gelmiştir.

Kaimelerin tedavüle çıkarılmasından sonra sarrafların en büyük uğraş alanlarından biri de kaimelerin piyasa değerleriyle oynamak olmuştur. Halkın elinde bulunan kaimeleri yüksek fiyattan bozarak hükümetin belirlediği fiyatları değiştirmek işini meslek edinen "ayak sarrafları" ya da "köşe sarrafları" adı verilen birtakım kişiler türemiştir. İlk başlarda kapsamlı bir düzenlemenin olmayışı bunlara kuralları istedikleri gibi belirleme hakkı vermiştir. Zaman zaman devlet tarafından bazı müdahalelerle köşe sarraflarının iş alanına sınırlamalar getirilmiş olmasına rağmen, bu sınırlamaların çok da etkili olduğunu söylemek mümkün değildir.

---

[20] *Annuaire Oriental du Commerce, Constantinople, 1900*, The Annuaire Oriental Printing Company Ltd, s. 1803.

Örneğin, İstanbul'da köşe sarraflarının yetkisi 100 kuruşa kadar olan kaimeleri bozmakla sınırlanmış, bunun üzerindekileri bozma yetkisi ise hazineye verilmiştir. Ancak yine de bunların sayısının giderek artması, dükkânlar dışında da % 25-30 eksiğine kaime bozarak devletin verdiği görevin dışında kendi ticaretleriyle meşgul olmaları engellenememiştir. Zamanla bu illegal işlerden mağdur olanların sayısının artması sarrafların yaptıkları para değişimi ile ilgili suistimalleri önlemek için devletin bir takım tedbirler almasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle 1854'de mevzuatla ilgili bazı düzenlemeler yapılmış, sağlam kefile bağlanmak şartıyla köşe sarraflarının sayısı 78'den 20'ye indirilmiştir[21].

Kaimelerin memleketin her yerinde tedavüle girmesinden sonra taşrada da köşe sarrafları türemesine rağmen İstanbul'da olduğu gibi taşrayı içine alan bir nizamnamè söz konusu olmamıştır. Bu nedenle uzun bir süre İstanbul dışındaki bölgelerde köşe sarrafları haksız kazançlar elde etmeye devam etmişlerdir. Selanik'te de daha çok "ayak sarrafları" olarak adlandırılan bu grubun halkı aldatarak kaimenin değeriyle oynamaları valiyi harekete geçirmiştir. Öncelikle yeterli derecede sermayesi olduğunu ispat edemeyen sarrafları bu para ticaretinden men etmeye yönelik bir ilanname çıkarmıştır. Ardından da bu şarta uymayan ve halkı kandırmaya yönelik işler yapan sarrafların icraatlarını yasaklamıştır. Bu doğrultuda özellikle Yahudi milletinden bazı kişilerin kaime fiyatlarıyla ilgili oyunlarına son verilmiştir. Ancak Avusturya tabiiyetinden bir tüccarın da aynı gerekçeyle işine son verilmesi sefaretin devreye girmesine neden olmuştur. Durumun bildirilmesi üzerine, hükümet tarafından valinin yaptığı düzenleme olumlu bulunmakla birlikte, ayak sarraflarının durumuyla ilgili devletçe de kapsamlı bir tedbir alınmadığından uzaktan gözetim dışında yapılabilecek fazla bir şeyin olmadığı da ifade

[21] Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 137.

edilmiştir[22]. Yani bir taraftan bu kişiler aynı ticarete devam ettikleri halde para ve kaimelerin değerine ciddi bir zarar gelmekte olduğu görülmüş, diğer taraftan da bunları kontrol altına alacak düzenlemelerin memleketin her yerinde uygulanması gerektiğinden bir şey yapılamamıştır.

Zamanla sarraflar bankacılık işlemlerini bankalara, borç verme işlemlerini de bankerlere devretmekle birlikte *"money changers"* olarak çalışmayı yani yabancı para değiştirme işini sürdürmüşlerdir. 1881 yılında Selanik'te yine Yahudilerden meydana gelen ve artık büyük ölçüde kambiyo işlemleriyle sınırlanan sarraflar ve adresleri şöyledir[23]:

Isaac Aaron	Malta Caddesi
Abraham Haim Amar (aynı zamanda banker)	Tiano Han
Isac Bourla	Malta Caddesi
Moise Carasso (aynı zamanda banker)	Allatini Han karşısında Yeni Han
Aron Cohen, Moise Cohen	-
Samuel Gategno, J.M. Levi	Malta Caddesi
Haim Matalon	Malta Caddesi
Salomon Molho	Davideto Han
Lossef M. Negrin (aynı zamanda banker)	-
Haim Salem	Calderon Han
Bohor Saltiel	Yeni Han
Barouh Tazartes (mücevherci)	Allatini Han karşısında Yeni Han

1909 yılında faaliyet gösteren Yahudiler ve diğerleri ise Bayona ve Tazartes – J. Benusiglio, Abraham Botton- D. Bourla, Isaac

[22] *HR.MKT.*, nr: 340/94 (8 Temmuz 1860), nr: 346/89 (28 Ağustos 1860).

[23] *L'indicateur Ottoman Anuaire-Almanach du Commerce, Constantinople, 1881*, s. 275.

Covo-Abraham Frances, Isaac Hassi-Aron Matarasso ve Isaac Matarasso-Jacob Salem gibi isimlerden meydana gelmektedir[24].

Bankalar

Bankaların kurulup yaygın hale gelmesine kadar paranın patronu olan sarraflar yeterli sermayeye sahip olmadıklarından dolayı sadece yerli piyasa ile iş yapabilmişlerdir. Bu anlamda modern bankacılık sisteminden oldukça uzaktırlar. Selanik'te ilk kez bankacılık sektörünü kuran kişi Selanikli bir Yahudi olan Abraham Sabbetay'dır. Sabbetay 1850'de Selanik'teki en aktif iş yapan ticarethaneye sahiptir. 800.000 franka sermaye ile faaliyete başlayan Abraham Sabbetay kısa süre içinde bunu 2.000.000 franga yükseltmeyi başarmıştır. Ana şubeleri Yanya ve Larissa'da olan banka İzmir, Viyana, Trieste, Cenova, Marsilya, Paris ve Londra ile bağlantılı olarak iş yapmıştır. Aynı zamanlarda, L. Tiano da ticaret evinin bir şubesi olarak küçük bir banka kurmuştur. Abraham Sabbetay'ınkinden daha küçük bir ofis şeklinde işleyen bankanın sermayesi 150.000 franktır. Ancak Viyana'daki Tiano ticaret evinin ve Avusturya Devleti'nin desteğiyle birlikte banka sermayesi 1.500.000 franga kadar yükselmiştir. Yine 1850 yıllarında bankacılık faaliyetlerine başlayan üçüncü banka Jacob David Beveniste tarafından kurulmuştur. Daha sonraları Saul Modiano'nun bankası da sektördeki yerini alarak Selanik'teki bankacılık faaliyetlerinin önemli örneklerinin arasına girmiştir[25].

Selanik'te bankacılığın temellerini zengin Yahudi ailelerin atması beklenen bir gelişmedir. Çeşitli ortaklıklara dayanmış olsa da 1888'de Allatinilerin büyük hissedar olduğu Selanik Bankası ve 1894'de Felix Amar tarafından kurulmuş olan Amar Bank da ilerleyen zamanlarda Yahudi temelli bu gelişimin büyük bir parçası

---

[24] *Annuaire Oriental 1909*, s. 1803.

[25] John Karatzoglou, *a.g.e.*, s. 7.

olmuştur. Bu ilk bankalara bakıldığında hepsinin de ortak yönü, Selanik'te büyük ticaret evleri olan, şehrin ticaretini kontrol altına almış zengin Yahudi tüccarlar tarafından oluşturulmuş olmalarıdır. Bunların özellikle ilk zamanlarda bugünkü modern anlamda bankacılıktan ziyade "sarraf ofisleri" gibi işledikleri söylenebilir. Ancak ticaret evlerinin diğer önemli şehirlerle olan bağlantıları, Selanik'i Avrupa'ya bağlayan demiryolları ağının oluşması ve profesyonel anlamda "bankacılık" ile uğraşan büyük bankaların Selanik'te şubelerinin açılmasıyla birlikte bu "sarraf ofisleri" kurumsal bankalara dönüşmüştür.

Selanik'in 1888-1896 yılları arasında demiryolları vasıtasıyla İstanbul, Manastır ve Sırbistan'a, dolayısıyla da Avrupa'ya bağlanmasıyla[26] birlikte ticaret hacminde görülen genişleme, şehirdeki ticari girişimlerin ve tüccarların sayısında büyük bir artışa neden olmuştur. Bununla paralel olarak 1909 yılına kadar Selanik'te kurulan bankaların sayısında da patlama yaşanmıştır. Bunların bir kısmı Selanik merkezli olarak kurulmuş, büyük bir kısmı da Paris, Londra, Viyana, İstanbul merkezli büyük bankaların şubeleri olarak açılmıştır.

1863'de kurulan Osmanlı Bankası'nın Selanik şubesi Selanik'de bankacılık alanındaki gelişmeye önderlik etmiştir. 1888'de Selanik halkının Allatini Bankası diye adlandırdığı Selanik Bankası'nı, 1889'da Midilli Bankası'nın bir şubesi takip etmiştir. 1899'da açılan diğer bir şube de Ziraat Bankası'nın Selanik şubesi olmuştur. Bu kurulan ilk bankalar arasında şüphesiz Ziraat Bankası sermayesi bakımından diğerlerinden ayrılmıştır. Bunlardan sonra kurulacak olanlar da dahil olmak üzere Selanik'teki diğer bütün bankalar ya-

---

[26] Donald Quateert, "Fabrika Bacalarından Tüten İlk Dumanlar", *Selanik 1850-1918: Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı*, haz.. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 186.

bancı sermayesine dayandığı halde, Ziraat Bankası devlet tarafından desteklenmiş ve yabancı sermaye olmadan işlemiştir[27].

Yabancı sermayesi ile kurulan bankalar arasında Selanik Bankası'ndan başka, 1891'de kurulan Bank Metelin ve Commercial Bank gibi bankalar yer almıştır. 1909 yılında sermayesi 3.860.000 frank olarak görülen Bank Metelin (Midilli Bankası), 1912 yılında sermayesini 8.000.000 franga yükseltmiştir. Merkezi Selanik ve Bükreş olmak üzere 2.000.000 frank sermaye ile kurulmuş olan Commercial Bank'ın Kavala'da da bir şubesi bulunmaktadır. 1912 yılında bankanın müdürlerinden biri Edgar Fernandez, diğeri de C. Wachmann'dır[28].

Bunların dışında dünyaca ünlü büyük bankaların Selanik'te şube açmaları da Selanik'teki ticaret ve para hacmini göstermesi bakımından önemlidir. 1905'de Europeen Bankası'nın bir şubesi açılmış, Industrial Credit Bank of Athens'in Selanik şubesi 1905'ten 1907'ye kadar faaliyet göstermiştir. 1906'da Romanya Bankası şubesi, aynı yıl içinde yine Romanyalı sermayedarlar tarafından kurulmuş olan Kredi ve Mevduat Bankası, 1908'de Beogradska Zadruga'nın bir şubesi ve Orient Bank'ın Selanik şubesi açılmıştır. Selanik'teki banka sayısında 1888 ile 1909 yılları arasında büyük bir artış görülmesine rağmen 1909 yılına kadar bunların çoğu tasfiye edilmiştir. Özellikle geleneksel sarraf anlayışıyla çalışan bankaların zaten hiç şansı kalmamıştır[29].

Nitekim 1906 yılından itibaren Selanik bazı bankaların iflaslarıyla çalkalanmaya başlamıştır. 1906'da Modiano Bankası ile 2

---

[27] Anastassiadou, *a.g.e.*, s. 169.

[28] *Annuaire Oriental 1912*, c. II, s. 1806.

[29] Alexandros Dagkas, *Recherches Sur L'Histoire Sociale, De La Grece Du Nord: Le Mouvement Des Ouvriers Du Tabac, 1918-1928*, Tome:I, Association Pierre Belon, Paris 2003, s. 108; Metin Berke, *Selanik Bankası'ndan İnterbank'a 110 Yıllık Mazi*, Tarih Vakfi Yayınları, İstanbul, Şubat 2000, s. 21.

bin lira zararla Benveniste iflas etmiştir. 16.533 liralık zararla diğer birinin iflasını aynı yıl 12 bin lira zararla Gatenyosımha-Perahıa izlemiştir. 1907'de Abastado-Cohen ve 27.365 liralık zararla Amar da iflas edenler kervanına katılmıştır. Hatta 1908 yılında zararı çok büyük olmamasına rağmen ekonomik çalkantılar nedeniyle bunalıma giren bankacı Joseph Ergas intihar etmiştir[30].

Selanik'te bankacılık sistemi dönem dönem ortaya çıkan istikrarsızlıklardan derin bir şekilde etkilenmiştir. 1911'de İtalya ve Osmanlı Devleti arasında çıkan Trablusgarb Savaşı sırasında, İtalya'ya uygulanan boykot nedeniyle, büyük çoğunluğu İtalyan vatandaşı olan Selanik bankerleri de krize girmişlerdir.

1911 yılında bankaların ödemelerini ertelemesi ekim-kasım aylarında Yahudi şirketlerin birbiri ardına iflaslarına neden olmuştur[31]:

Mois Alyon – petrol ticareti, 800 TL zarar.

Josef Molho – baharat, 1.000 TL zarar.

Arditi – Molho-Nahmia ve Ortakları 2000 TL zarar.

Solomon – ticaret, 7000 TL zarar.

A. Alaluf – ticaret, 1.200 TL zarar.

Mois Gedua Cohen – 1.800 TL zarar.

Solomon Franses – 1.200 TL zarar.

Solomon Asser – 1.600 TL zarar.

Asser ve Beya – kuru yemiş, 1.600 TL zarar.

Allatinilerin ödemeleri durdurması, Saul Modiano ve Metelin Bankalarının iflası krizi daha da şiddetlendirmiş, Selanik endüstrisi

---

[30] R. Frezis, "Yahudi Bankaları ve Selanik'in Bankacıları", *Chronika*, Mayıs-Haziran, 2001, cilt: 24, sayı:173, s. 17. (Evangelos Hekimoglou'nun "*Banks of Thessaloniki 1900-1936*" ve "*The Modiano Affair – Crash in Thessaloniki in 1911*" adlı kitaplarından aktarılmıştır.)

[31] *A.g.m.*, s. 18.

oldukça zarar görmüş ve gerilemiştir. Ancak şehirdeki altın stoğu nedeniyle kriz çabuk atlatılmıştır. 1912 yılında Selanik'teki altın stoku, Osmanlı Bankası 3,5 milyon frank, Selanik Bankası 2 milyon frank, Orient Bank 1 milyon frank ve Athens Bank 750 bin frank olmak üzere sıralanmıştır[32].

Bankerler

Para pazarlarının sahibi olan bankerler var olan veya olmayan paranın üzerinden para kazanmışlardır.

1881 yılında Selanik'in önde gelen bankerlerini Allatini Kardeşler, David di G. Fernandez, Saul Modiano ve Isaac Tiano gibi Yahudi isimler oluşturmaktadır[33]. 1900 yılındaki bankerlerin başını yine Allatini Kardeşler çekmektedir. Allatinilerden başka, J Benveniste - A. Hassid ve Ortakları, Kondoff Kardeşler-Isaac Modiano, Saul Modiano-Haim S. Salem ve Kapancızade Mehmed banker grubunu oluşturmaktadır[34]. 1902-1903 yılı Selanik Vilayet Salnamesi'nde yer alan meşhur Yahudi ve Rum bankerler ve bulundukları yerler şöyledir[35]:

Osmanlı Bankası Şubesi, Direktörü Mösyö Sadok	Frenk Mahallesi
Selanik Bankası, Direktörü Mösyö Alfred Mizrahi	Allatini Hanı
Saul Modiano Kardeşler	Site Saul
Lui Modiano .	Site Saul
Mehmed Kapani Efendi	Frenk Mahallesi
Isak Modiano	Tiano Hanı
Abraham Haim Ammar	Tiano Han

[32] Dagkas, *a.g.e.*, s. 108.

[33] *Annuaire Oriental 1881*, s. 482.

[34] *Annuaire Oriental 1900*, s. 1132.

[35] *1320 Selanik Vilayet Salnamesi*, s. 419.

Yusuf Kapani Efendi	Frenk Mahallesi
Yude Bensussan	Tiano Han
Yako Davi Ben Benesti	Tiano Han
Atnaş Sossidi	Tiano Han
Nikolaki Papasoğlu	Frenk Mahallesi
Ragıp Efendi	Katipleriçi
Şevki Efendi	Posta Hanı
İzzet Efendi	Site Saul
Salomon Mişon Amar	Allatini Han
Haim Salomon Şalem	Allatini Han
Hristidi Menekse	Allatini Han
Mişon Tiano	Tiano Han
Mişon Avram Saltiel	Allatini Han
Salomon Davi Fransez	Lombardo Han
Midilli Bankası Direktörü Mösyö Anglaki	Lombardo Han
İlya Alleon	Site Saul
Edhem Efendi	Yalı Kapısı
Kurdoğlu Osman Efendi	İstanbul Çarşısı
Yude Ben Eziyo	Yıldız Hanı
Damyan Kondoff	Vitale Fernandez Hanı

Allatini Kardeşler salnamede "fabrikatörler" listesinde verildiği için bu listede yer almamıştır.

1909 yılındaki Selanikli bankerler arasında yine Allatini Kardeşler başı çekmektedir. Onlardan sonra sırasıyla şu isimler göze çarpmaktadır: Abraham H. Amar-Felix Amar, D. Anghelakis-J. Benveniste, Confino (Aaron'un oğlu), Vitale Fernandez, A.M. Bassid ve Ortakları, Yusuf Kapancı, Kapancızade Mehmed, Kondoff Kardeşler-Isaac Modiano, Saul Modiano, Haim ve Joseph Salem, Simsa Kardeşler-Sosso Kardeşler[36].

1912 yılında Selanik'teki bankerlerin listesinin de kabardığı görülmektedir. 1912 yılına kadar bankerler listesinin en başını çeken Allatiniler Selanik'ten ayrıldıkları için artık bu listede

[36] *Annuaire Oriental 1909*, s. 1801.

yer almamaktadır: Abraham H. Amar, Saul Amar, Abraham Bajona- Joseph Barzilai, Bennusiglou ve Ortakları, Moise ve Jacques Benveniste, Jacob David Benveniste – David Bourla, Confino (Aaron'un oğlu), Vitale Fernandez – Elie Hassid ve Ortakları, Yusuf Kapancı- Kondoff Kardeşler, L. Modiano-Saul Modiano, Ugo R. Modiano, Nahmann (Abraham'ın oğlu), Haim ve Joseph Salem, Saias ve Matalon- Şalom Albert, Simha Kardeşler ve Ortakları Saul Amar[37].

Listede yer alan Saul Amar isminin yanında yazılı olan "*her türlü bankacılık işleri, kurtarma, Avrupa'nın her yerine kredi mektupları*" şeklindeki açıklama Selanik'teki bankerlerin uğraş alanlarını da ifade etmektedir.

Borsa Faaliyetleri

Selanik'teki Frenk Mahallesi dolaylarında bulunan Selanik Bankası ve çevresi parasal işlemlerin yapıldığı ve spekülasyonlar üzerinden en çok paraların kazanıldığı yerdir. Joseph Nehama burada yaşananları şu şekilde anlatmaktadır[38]:

> *"..günün tüm saatlerinde, bilhassa da ödeme günü olan cuma günleri bu meydanda adım atacak yer bulunmaz. Tüm haberler oradan yayılır, orada yorumlanır. İstanbul'dan, Mısır'dan, Tire'den veya Marsilya'dan gelen tüm yolcular ilk önce buraya gelmek, politik olaylar, mallar ve kambiyo rayici hakkında bilgi almak için can atarlar. Tüccarlar ayakta, sarılarak çember oluşturur veya arkalıksız alçak iskemlelere oturur; ufak fincanlarda yudum yudum tadını çıkara çıkara kahve içer, uzun sarmal borudan gelen nargile dumanını içine çekerek, bitişik sokaklardaki dükkânlar ve meydan arasında mekik dokuyan komilerinden ve birbirlerinden bilgi edinirler. Borsa,*

[37] *Annuaire Oriental 1912*, s. 1806.

[38] Nehama, *a.g.e.*, s. 572.

Yıldız Han'ın çok yakınında bulunur. En ufak habere bile duyarlıdır, en sıkı saklanan haberleri bile duyar. Politik olasılıklar, gizemler, mucize gibi sezinlenir; diplomasinin dolaylı çalkantıları ve savaşın tehditleri orada kaydedilir. Sonuç olarak, yığılan telgraf emirlerinde kendini gösteren düşüşler, iflaslar veya aksine kazanılan büyük servetler..

Orada her şey bilinir. Ne zaman herhangi bir imparatorluk fermanını valiye taşıyan, son süratle, dört nala giden bir Tatar geçse, borsanın insanları bilirler ki, vali mührü daha sökmeden borsa ilan edilen olayın etkisine maruz kalır. Bir valiye, bu acayip kâhinlik yeteneğinin nakledildiği, valinin de borsacıları sınamak istediği anlatılır. Bir kâtip aracılığıyla Tatar'ın büyük gürültüyle en coşkulu yerlerden geçerek taşıyacağı boş bir resmi mektup yollar. Borsa, ulağın geçtiğini görür; ama hareketlenmez. Resmi mektup hiçbir işareti olmayan boş bir kâğıttır. Benzersiz bir alay ile fısıldaşılır ve gürültücü ulağa ilgi göstermeden herkes huzur içinde meşguliyetine devam eder. (Çünkü borsacılar ulağa boş kâğıdın verildiğini de haber almışlardır.)"

İstanbul

Nüfus Dağılımı

1453'den itibaren Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan İstanbul pek çok unsurun beraber yaşadığı bir yer olarak nüfus değişikliklerine de sahne olmuştur. Nüfus yapısının bu değişimi toplumsal, ekonomik ve siyasi olaylarla paralel olarak seyretmiştir. Ticaretin hızlı bir artış gösterdiği 19.yy boyunca İstanbul nüfusunda da bu oranda hızlı bir artış yaşanmıştır. Çok büyük bir yüzdesi olmakla beraber bu hızlı nüfus artışını sadece ticaretle açıklamak eksik kalacaktır. Nitekim bu dönemde yaşanan toprak kayıplarıyla beraber yaşanan büyük göçler ve kırsal kesimlerden yapılan göçlerle beraber, İstanbul büyük bir dönüşüm yaşamıştır.

Bu dönüşüm rakamlarla ifade edilecek olursa[39], 1829 yılında 359.089 olarak belirlenen nüfusun, 1877'de 606.000 ile 772.098 arasında bir rakama ulaştığı görülmektedir. 1896-97'de ise 1.116.946 gibi bir rakam çıkmaktadır ortaya.[40]

---

[39] Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımındaki düzensizlik nedeniyle tam net rakamları verebilmek mümkün değildir. Bu nedenle değişik kaynaklarda nüfus verileriyle ilgili farklı rakamlara rastlanabilmektedir.

[40] Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş yay., İstanbul, 2010, s. 214.

1884/85 senesinde İstanbul'daki nüfusun belediye dairelerine göre dağılımı şöyledir[41]:

Cemaat	Erkek	Kadın	Toplam
Birinci Daire (Beyazıt)	84.882	67.081	151.963
İkinci Daire (Fatih)	64.021	50.524	114.545
Üçüncü Daire (Cerrahpaşa)	63.541	59.496	123.037
Dördüncü Daire (Beşiktaş)	39.935	30.672	70.607
Beşinci Daire (Yeniköy)	7.497	6.353	13.850
Altıncı Daire (Galata)	156.905	80.388	237.293
Yedinci Daire (Büyükdere)	8.694	5.951	14.645
Sekizinci Daire (Kanlıca)	16.070	13.088	29.158
Dokuzuncu Daire (Üsküdar)	53.216	42.455	95.671
Onuncu Daire (Kadıköy)	14.053	8.743	22.796
Toplam	508.814	364.751	873.565

Dini gruplara göre nüfus dağılımı ise şu şekilde görülmektedir:[42]

	1844	1848	1856	1878
Müslüman	195.83	376.000	214.229	203.000
Rum	75.994	111.000	97.136	96.044
Ermeni	85.438	110.000	80.179	97.782
Yahudi	24.083	32.000	26.047	19.223
Katolik	10.303	13.500	10.874	5.610
Diğer	.....	1.500	1709	3.428
Yabancı	.....	66.000	.....	122.202
Toplam	381.654	710.000	430.174	547.437

[41] *DH. SNM.*, nr: 1302 C-26.

[42] Mustafa Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, Ak Yayınları, İstanbul, 1991, s. 357.

1884/85yılındaki İstanbul nüfusu[43]:

	Erkek	Kadın	Toplam
İslam	201.339	183.571	384.910
Rum	91.804	60.937	152.741
Ermeni	83.870	65.720	149.590
Bulgar	3.977	400	4.377
Katolik	3.209	3.233	6.442
Yahudi	22.394	21.967	44.361
Protestan	488	331	819
Latin	528	554	1.082
Yabancı/Karışık	101.205	28.038	129.243
Toplam	508.814	364.751	873.565

Tablodan da anlaşılacağı üzere dini gruplar içinde Müslümanlardan sonra nüfus oranının büyük kısmını Rumlar ve Ermeniler oluşturmaktadır. Yahudiler ise sayıca onların arkasından gelmektedir. Her ne kadar 1833'de 39.000 olan Yahudi nüfusu yüzyılın sonuna kadar 55.000'i bulmuşsa da diğer dini grupların sayısına ulaşamamıştır[44].

1890-1912 yıllarında İstanbul'daki Yahudi nüfusu şöyledir[45]:

Yıl	İstanbul Sancağı	İstanbul Şehri
1890-1891	45.393	44.361
1893-1894	46.440	45.369
1911-1912	53.606	51.721

43 *DH. SNM.*, nr: 1302 C-26.

44 Rena Molho, "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri", *19.yy İstanbul'unda Gayrımüslimler*, editör: Pinelopi Stathis, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1999, s. 79.

45 Mccharty, *a.g.m.*, s. 380.

Dini gruplar birbirinden ayrı mahallelerde geleneksel yaşantılarını sürdürmüşlerdir. Rumlar Fener, Samatya, Cibali ve Boğaz kıyısındaki bazı köylerde yaşarken, Ermeniler daha çok Kumkapı ve Samatya'da yerleşmişlerdir. Yahudiler ise çoğunluk olarak Balat, Hasköy, Kasımpaşa ve bazı diğer yerleri mesken edinmişlerdir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren büyük prim yapan Galata ise yüzyılın başlarında henüz sadece Rum, Ermeni ve sayıları az olmak suretiyle Müslümanlar ve Avrupalıların yerleşim yeridir[46].

19. yüzyılın ortalarından sonra Pera ve Galata İstanbul'un eski iş ve yerleşim yerlerinin en büyük alternatifi olmuştur. Giderek dev bir finans ve iş merkezi haline gelen Galata ve buradaki iş sahiplerinin yerleşim alanı olarak tercih ettiği Pera'nın hız ve görünümüne başkentin diğer bölgelerinin yetişebilmesi artık mümkün değildir. Nitekim daha çok eski yerleşim yerlerinde bulunan Müslümanlar için Galata sadece bir iş merkezi olarak değerlendirilmiştir. Devlet dairelerinin bulunduğu Sirkeci'ye bakışları neyse Galata'ya da bu şekilde bakmışlar, gelişen ticari ve ekonomik hayata müdahil olmanın yolunun buralarda yaşayıp mülk sahibi olmaktan geçtiğini fark edememişlerdir. Eski kentin ana bölgesi olan Aksaray, Üsküdar ve Boğaziçi kıyıları Pera'ya tercih edilmiştir. Ermeniler de benzer bir şekilde Pera ve Galata'ya nispeten uzak dururken, Galata'yı bir ikamet alanı haline getiren en büyük topluluk Yahudiler olmuştur[47].

Bununla beraber Yahudilerin hepsini Galata'da yaşayan zenginler olarak tanımlamak son derece yanlış olacaktır. Çünkü Pera ve Galata Yahudilerin gittikçe azalan seçkin tabakasına hitap ederken, geri kalan kesim İstanbul'un yoksul mahallerinde sefalet içinde yaşamayı sürdürmüştür. Edmondo De Amicis Haliç sahilinde gezdiği bir Yahudi mahallesinin görünümünü şu şekilde anlatmıştır:

---

[46] Karpat, *a.g.e.*, s. 167.

[47] Ethem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 297.

"...Dante'nin cehennem kıyılarına benzeyen küf tutmuş barakaların arasındaki en sefilane sokaklara kadar girdim...insanın nefesini kesen bir küf kokusunun çıktığı rutubetli avlu kapılarının önünde durdum.."[48]

Çoğu küçük tüccar, çerçi, hamal olan ve aşağı sınıfta yaşayan bu Yahudiler Tanzimat reformlarından da pay almamışlardır. Diğer gayrimüslim unsurların Müslümanlarla aynı haklardan yararlanmaya başladığı, aynı sosyal ve kültürel mekanları paylaştığı dönemde, muhafazakâr Yahudi aileler çocuklarını geleneksel yaşantılarının dışına çıkarmamışlardır. Örneğin Galatasaray'da kurulmuş olan ve Fransızca eğitim veren okula Yahudi öğrenciler gitmemişlerdir[49].

Ancak Avrupa'yla gelişen ticari ve iktisadi ilişkilerle beraber, tıpkı diğer cemaatlerde olduğu gibi, Yahudi burjuvazisinin de yoksul Yahudi cemaatini himaye ve geliştirme konusunda büyük adımlar attığı görülmektedir. Gerçi 19.yy ortalarında İstanbul'da Yahudi burjuva sınıfının sayısında çok büyük bir azalma olmakla beraber, bunlar var güçleriyle eğitimli, kültürlü ve Osmanlı toplumuyla entegre olmuş bir cemaat ortaya çıkarmak için çalışmışlardır. Bu doğrultuda 1854'de Hasköy'de Abraham Kamondo tarafından kurulmuş ilk modern Yahudi okulunu, daha sonraki yıllarda Alliance Okulları takip etmiştir.

Tutucu din adamlarının zengin burjuva sınıfının güçlenmesini engellediği eski cemaat yapısını artık ekonomik ve kültürel güç yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Bunun sonucunda da Yahudi din adamları, 1860'lardan itibaren cemaat meselelerinin idare yetkisini laik unsura, yani tüccar ve entelektüellere devretmek zorunda kalmıştır[50].

---

[48] Edmondo De Amicis, *İstanbul (1874)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Çev: Beynun Akyavaş, Ankara, 1993.

[49] Molho, *a.g.m.*, s. 80.

[50] Karpat, *a.g.e.*, s. 203.

İstanbul'un İdari Örgütlenmesi

Tanzimat'ın getirdiği Avrupalılaşma rüzgarı her alanda olduğu gibi, büyük kentlerin yapısal dönüşümünde de kendini hissettirmiştir. İstanbul'un artan nüfusu, Avrupa'yla kurulan siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerle birlikte yerleşmeye başlayan yeni yaşam tarzı payitahtta köklü bir yenileşme ihtiyacını doğurmuştur. Lüks tüketime dayalı yeni yaşam tarzını benimsemeye başlayan nüfusun Avrupa'nın büyük şehirlerinde gördükleri kent hizmetlerini İstanbul'da da görme beklentisi bu reform sürecini hızlandırmıştır.

Bu doğrultuda ilk köklü değişim bir belediye teşkilatının kurulmasıyla başlamıştır. 1854'de kurulan "Şehremaneti" bünyesinde oluşturulan "İntizam-ı Şehir Komisyonu" yol yapımı, aydınlatılması, sokakların temizliği gibi düzenlemelerle ilgili tespitleri yapmıştır. 1857'de dağılan komisyonun önerisiyle İstanbul on dört belediye dairesine ayrılmıştır[51]. 1877'de daire sayısı yirmiye yükselirken, 1880 yılında sayı ona düşürülmüştür[52].

1884/85 yılı verilerine göre; Birinci Daire, merkezi Beyazıt Camii ve civarı olan Beyazıt'tır. Birinci Daire'nin sınırları, Unkapanı Köprüsü, Saray Burnu, Kumkapı, Yenikapı, Davutpaşa, Unkapanı, Zeyrek, Çinili Hamam, Sepetçiler Başı, Horhor, Aksaray Karakolu, Cellat Çeşmesi, Yedikule, Tramvay Hattı, Yeni Langa Kapısı, Dörtyol Ağzı Çeşmesi, Taşçılar Sokağı, Beşyol Ağzı, Küçük Langa Bostanları. Davutpaşa İskelesi Kapısı, Sur bölgesinden oluşmaktadır.

İkinci Daire olan Fatih'in merkezi Fatih Camii ve civarıdır. Sınırları Unkapanı Köprüsü, Ayvansaray İskelesi, Eyüb el-Ensari Türbesi, Edirnekapısı, Nişancı Mehmet Paşa Camii, Fatih Şekerci Hanı Sokağı, Deve Hanı Caddesi, Saraçhanebaşı Kavafhane Kapısı,

---

51 İlk idari yapılanma ve Galata'yı kapsayan altıncı daire ile ilgili detaylı bilgiler Kamondolarla ilgili bölümde verilmiştir.

52 Zafer Toprak, "Altıncı Daire-i Belediye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Haz. İlhan Tekeli (ve diğerleri), c. 1, Tarih Vakfı yay., İstanbul, 1993, s. 220.

Sepetçiler Dörtyol Ağzı, Çinili Hamam, Zeyrek Caddesi, Unkapanı Köprüsü'nü kapsamaktadır.

Davutpaşa İskelesi, Yedikule, Edirnekapısı, Nişancı Mehmet Paşa Camii, Fatih Şekerci Hanı Sokağı, Deve Hanı Caddesi, Saraçhanebaşı Kavafhane Kapısı, Sepetçiler Dörtyol Ağzı, Horhor Caddesi, Aksaray Karakolu, Cellat Çeşmesi, Yedikule Tramvay Hattı, Üçyol Ağzı, Yeni Langa Kapısı, Dörtyol Ağzı Çeşmesi, Taşçılar Sokağı, Beşyol Ağzı, Küçük Langa Bostanları, Davutpaşa İskelesi Kapısı, Sur, Üçüncü Daire olan Cerrahpaşa'nın idari sınırları içinde kalmaktadır.

Dördüncü Daire Beşiktaş'ın sınırları Dolmabahçe Karakolu, Rumelihisarı Bebek Mezarlığı, Bebek, Arnavutköy, Kuruçeşme, Ortaköy, Beşiktaş, Şişli, Kâğıthane Köyü olarak belirlenmiştir.

Beşinci Daire Yeniköy'dür. Sınırları Rumelihisarı Mezarlığı'nın Bebek Sınırı, Tarabya, Rumelihisarı Boyacıköy, Emirgan, İstinye Köyü, Kalender'den oluşmaktadır.

En gözde daire olan Altıncı Daire ise Galata bölgesidir. Belediye dairelerine dair ilk nizamname hazırlanırken özellikle Galata'ya Altıncı Daire adının verilmesi bir tesadüf olmamıştır. Paris'teki en donanımlı bölgenin Altıncı Bölge adını taşımasından dolayı, İstanbul'daki belediye reformlarına ilk başlanacak yerin de bu ismi taşıması uygun görülmüştür. Altıncı Daire'nin sınırları oldukça geniş tutulmuştur: Dolmabahçe Karakolu, Gazhane Yolu, Mecidiye Kışlası Yolu, Beyoğlu Bahçesi, Dörtyol Ağzı, Pangaltı Caddesi, Harbiye Mektebi Kışlası, Şişli Karakolu, Okmeydanı, Kırkağaç Fişekhanesi, Sütlüce, Halıcıoğlu, Hasköy, Kasımpaşa, Azapkapısı, Karaköy, Tophane, Salıpazarı, Kabataş, Dolmabahçe Karakolu.

Yedinci Daire Büyükdere'nin idari alanı da Kalender, Tarabya, Kefeliköy, Kireçburnu, Rumelikavağı, Tarabya, Kefeliköy, Büyükdere, Sarıyar, Yeni Mahalle, Rumelikavağı'ndan meydana gelmektedir.

Sekizinci Daire Kanlıca ve sınırları, Anadolu Kavağı, Macar, Beykoz, İncirköyü, Paşabahçesi, Çubuklu, Kanlıca, Anadoluhisarı,

Göksu, Kandilli, Vaniköyü, Çengelköyü, Havuzbaşı İskelesi, Akbaba, Dereseki, Beykoz, Öteki Köyler'i kapsamaktadır.

Haydarpaşa İskelesi, Seyit Ahmet Deresi, Altunizade Mahallesi, Küçük Çamlıca, Bulgurlu Köyü, Büyük Çamlıca, Çengelköyü, Beylerbeyi Havuz Başı, Haydarpaşa İskelesi Dokuzuncu Daire olan Üsküdar'ın içinde kalmaktadır.

Son olarak Onuncu Bölge ise Kadıköy'dür. Haydarpaşa İskelesi, Seyit Ahmet Deresi, Altunizade Mahallesi, Uzun Çayır, Haydarpaşa İskelesi, Moda Burnu, Fenerbahçesi, Cadı Bostanı [Cadde Bostan] Kadıköy'ün idari sınırlarındadır[53].

Ekonomik ve Ticari Durum

İmparatorluğun kalbi olan İstanbul barındırdığı nüfus oranıyla ve nüfusun yapısı itibariyle, üretimden çok tüketime dayalı bir ekonomik anlayış üzerine şekillenmiştir. Temel ihtiyaçlar yakın şehirlerden gelen ürünlerle karşılanmakla beraber, giderek devleşen nüfusu doyurmanın güçlüğü en büyük sorunlardan biri haline gelmiştir.

Gerek nüfusun, gerekse de ordunun en temel ihtiyacı olan tahıl, 18.yy ve 19.yy başlarında Karadeniz ve Ege'den gemiler vasıtasıyla Sarayburnu ve Fener arasındaki rıhtıma (Unkapanı) indirilmektedir[54]. Çeşitli yerlerden getirilen bu buğdayın büyük bir kısmı fırıncılara tahsis edilmiştir. Hatta öyle ki, fırıncılar kendilerine tahsis edilen buğdayı fazla fazla almak zorunda bırakılmışlardır. Bunları saklayacak depoları olmayan fırıncıların mağdur olması pahasına da olsa Hükümeti bu uygulamaya iten neden, payitahtın giderek artan nüfusunu temel ihtiyaç maddesinden mahrum bırakmamak olmuştur. Nitekim Hükümet buğdayda yaşanacak olası bir kıtlığın başkentte yolaçacağı büyük olaylardan daima çekinmiştir. Bu nedenle bir yandan fırıncılar ihtiyaçtan daha fazla buğday almaya zorlanırken, diğer yandan her yıl

---

53 *DH. SNM.*, nr. 1302 C-26.

54 Karpat, *a.g.e.*, s. 168,170.

devlet hazinesinden peşin para verilmek suretiyle Selanik, Rodos, Karaağaç ve Varna'dan bir milyon kile buğday satın alınmıştır. Zahire ambarı kuruluncaya kadar amirallik dairesinde bir depoya konulan buğday, aynı zamanda büyük bir rant kapısı haline de gelmiştir. Nitekim piyasada azalmaya başlaması durumunda 20 paraya alınan buğdayın kilesinin 35-40 hatta 45 paraya satılabilmiştir. Bu durumdan en çok kar edenler ise mübayaacı olarak da bilinen kapıcıbaşları olmuştur. Yalnızca kendilerine verilen imtiyazdan yararlanarak alım yapacakları yerleri dolaşıp mal sahiplerinden tahılı alan mübayaacılar, Hükümetin kendilerine verdiği %10 ile yetinmemişler, daha fazla kazanç sağlamaya yönelmişlerdir. Hatta aldıkları buğdaya arpa, çavdar karıştırma ya da buğdayı deniz suyu ile şişirme gibi yolsuzluklara da başvurmuşlardır[55].

Yine tahılın dışında İstanbul'un en önemli tüketim malzemeleri olan tereyağ, peynir, bal, balmumu, donyağı ve çiftlik hayvanları, padişah fermanı ile kendilerine izin verilmiş Rum ve Türk tüccarlar tarafından Balkan bölgesinden getirilmiştir [56].

Ancak 19.yy başlarında artık İstanbul'un temel ihtiyaçları noktasında sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Avrupa'nın Osmanlı topraklarındaki hammaddeye olan talebinin artması özellikle Balkanlar'daki yerel malların fiyatlarında da önemli bir artışa neden olmuştur. Ancak bu fiyat artışı Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarların büyük kâr oranlarına ulaşmasını sağlarken, bundan en az Türk tüccarlar etkilenmişlerdir. Sermaye ve para birikiminin olmadığı Türk tüccarlar, spekülasyonlardan uzak, ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir ticaret anlayışıyla ve aralarında büyük bir işbirliği olmaksızın bireysel olarak bu işi yürütmüşlerdir[57].

İstanbul'un üst düzey seçkinlerinin, bürokratların ve saray çevresinin ihtiyaçları Avrupalı tüccarlar tarafından temin edilmiştir.

---

55 Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985, s.323.

56 Karpat, *a.g.e.*, s. 170..

57 *A.g.e.*, s. 171,175.

Özellikle 18. yüzyılda Fransa toplam ticaret hacmini % 60 gibi bir orana yükseltmiştir. Yüzyıl boyunca Marsilya'dan gelen Fransız gemileri, çeşitli kalitelerde kumaşlar, şeker, kahve, ot, baharat, boya maddeleri, demir, kalay ve kağıt gibi türlü mamulleri İstanbul'un pervasız tüketimine sunmaya devam etmişlerdir[58].

19. yüzyıldan itibaren Fransa yerini yavaş yavaş İngiltere'ye bırakmıştır. Bu noktada ticari hayatı siyasi hayattan ayrı tutmak mümkün değildir. Nitekim İngiliz gemilerine ve tüccarlarına Osmanlı ticaretinde Fransa'yı geride bırakma fırsatını veren gelişme 1838 yılındaki Osmanlı-İngiltere arasında imzalanan ticaret anlaşması olmuştur. Böylece "en çok müsaadeye mazhar millet" vasfına sahip olmakla kalmayan İngiltere, memleket dahilindeki "her türlü ticarette en fazla müsaadeye mazhar yerli tüccar" ile de eşit haklara sahip olmuştur. Yine bu anlaşma ile İngiltere çeşitli memleketlerden getirilen malların serbestçe ticaretini yapabilme imtiyazını da elde ederek, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı pazarlarını hızlı bir şekilde hakimiyeti altına almıştır[59]. Bunun neticesi olarak da kısa zaman içinde Müslüman orta sınıfın oluşturduğu küçük dükkânlar ve zanaatkârlar ortadan kalkmıştır.

1872'de üç yerli denizcilik kuruluşunun yanında on beş yabancı denizcilik şirketinin gemileri İstanbul'a sefer yapmaktadır ki, bunlardan altısı İngiliz'dir. Bununla beraber mali imkânların sınırlılığı, sistematik bir ekonomi politikasının yokluğu ve kapitülasyonların teşvik ettiği yoğun ticari rekabet yerli bir ticaret filosunun oluşumunu da engellemiştir[60].

---

58 Ethem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Master, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Çev: Sermet Yalçın, İstanbul, 2003, s. 201.

59 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)*, İstanbul, 1976, s. 5, 6.

60 Wolfgang Müller -Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev: Erol Özbek, Yayına Hazırlayan: Ayşe Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 128,142.

İstanbul'un tüketime dayalı ekonomik anlayışındaki dönüm noktalarından biri de Kırım Savaşı olmuştur. Osmanlı Devleti'ne Rusya karşısında yardım eden İngiliz ve Fransız askerlerinin İstanbul'a gelmeleri, tüketim mallarının miktar ve niteliğinde büyük değişiklikler yaratmıştır. Bununla beraber Avrupa'yla dil ve eğitim yoluyla bağlantı kurmuş olan Osmanlı seçkin ve bürokratlarının Avrupaî yaşam tarzı için, bu tür ürünlere karşı oluşan talepleri lüks tüketimi daha da körüklemiştir. Bu doğrultuda pek çok mağaza açılmış, giyecek ve yiyecek sektörü gelişmiştir.

Özetle 19. yüzyıl sonlarında İstanbul'un hemen her tarafı Avrupa'dan ithal edilen mallarla kuşatılmıştır. Ağır sanayi olmamakla beraber az sayıda olan kiremit, çimento, tuğla, fes, deri eşya, sigara kutusu, çanak, çömlek, bavul, tespih, hurda demirden çivi ve benzeri üreticilere ait olan işletmelerin büyük bölümü İngiliz, Fransız ya da İsviçrelilere aittir[61]. İthalatın ihracatı çok çok geride bıraktığı, üretimden çok daha fazlasının tüketildiği bu dönemde dış ticaret açığının giderek büyümesinden başka, Osmanlı Devleti dış borçlanma yoluyla Avrupa'ya bir de mali açıdan bağımlı hale gelmiştir.

İstanbul'da endüstrinin gelişimine bakıldığında, 1840'lardan itibaren devlet tarafından surların dışında kalan bölgede bazı üretim tesislerinin kurulduğu görülmektedir. Zeytinburnu'nda demir boru, saban, çelik parmaklık, bıçak, kasatura gibi metal ürünlerin üretildiği bir dökümhane yer almaktadır. Aynı bölgeye yakın bir alanda tekstil üretimi yapılmaktadır. Bakırköy'de küçük buharlı vapurların inşası için fabrikayla beraber bir tersane bulunmaktadır. Ayrıca bunun içinde bir tekstil atölyesi, dökümhane ve bir de makine atölyesi yer almaktadır. Yine Boğaz kıyısındaki bazı köyler ve dış kesimlerde de endüstriyel alanlar oluşmuştur. Yüzyılın son yirmi yılında ise başta şeker olmak üzere gıda sektöründe büyük

[61] Karpat, *a.g.e.*, s. 206.

bir gelişme kaydedilmiştir. Bunun yanında porselen, cam, seramik, ağıt, metal ürünler, lastik ve kimyasal maddeler de üretilmeye devam etmiştir. Devlet tarafından yürütülen bu sanayinin dışında Avrupalı şirketlere de üretim konusunda çeşitli imtiyazlar verilmiş, hatta üretimlerini kolaylaştırmak amacıyla bunlara gümrük gibi bazı vergilerden muafiyet sağlanmıştır. Tüm makineler, ustalar, teknikerler Avrupa'dan getirilmiş, İngiliz, Belçikalı, Fransız, İtalyan ve Avusturyalı işçiler çalıştırılmıştır. Kısacası endüstri tümüyle Avrupa'ya bağımlı hale gelmiştir[62].

1885 yılında İstanbul'da yaşayan cemaatlerin ticaret, sanayi ve kamu hizmetlerinde çalışma oranlarıyla ilgili şöyle bir tablo verilebilir[63]:

Dini Topluluk	Ticaret, Sanayi				Kamu Hizmeti			
	Nüfus	Meslekerdeki Toplamın Yüzdesi	Nüfus	Nüfus Oranı	Meslekerdeki Toplamın Yüzdesi	Nüfus	Nüfus Oranı	Meslekerdeki Toplamın Yüzdesi
Müslüman	201.339	49.40	51.073	25.4	38.32	22.984	11.4	95.34
Rum Ortodoks	91.804	22.52	33.866	36.8	25.41	348	0.4	1.44
Ermeni Ortodoks	83.870	20.58	35.979	43.0	26.99	490	0.6	2.05
Bulgar	3.977	0.98	3.238	81.4	2.43	1	0.03	0.005
Katolik	3.209	0.79	1.783	55.5	1.34	150	4.7	0.62
Yahudi	22.394	5.49	6.984	31.1	5.24	99	0.4	0.41
Protestan	488	0.12	123	25.3	09	3	0.6	0.01
Latin	528	0.13	251	47.5	0.19	28	5.3	0.12
Toplam	407.609		133.297			24.103		

[62] Zeynep Çelik, *The Remaking of İstanbul*, University of California Press, London,1986, s. 33, 35.

[63] Nüfus verileri yalnızca erkek nüfusu temsil etmektedir, Karpat, *a.g.e.*, s. 220.

Tablodan cemaatlerin ticaret, sanayi ve kamu hizmeti meslek dallarındaki nüfus oranlarına bakıldığında, Müslümanların nüfus toplamına göre; kamu hizmetinde ağırlıklı olarak çalıştıklarını söylemek mümkündür. Servet ve sermaye birikiminin aracı olan ticaret ve sanayi gibi mesleklerde ise gayrimüslimlerin oranı Müslümanlara göre daha fazladır. 407.609 olan toplam nüfusun 24.103'ü kamu sektöründe olup, bunların 22.984'ünü Müslümanlar oluşturmaktadır. Ticaret ve sanayi dalında iş sahibi olan 133.297 kişinin ise 51.073'ü Müslümanlardan meydana gelirken 82.224'ü gayrimüslimler oluşturmaktadır.

İstanbul'da ticaret ve sanayiyle uğraşan yoğun bir kesimin oluşması ve sektörün büyümesi dayanışma ve birleşmeyi de beraberinde getirmiş ve İstanbul Ticaret Odası'nın kuruluna yol açmıştır. Önceleri "Cemiyyet-i Ticariyye" olarak faaliyetlerine başlayan ve 14 Ocak'ta resmen "Dersaadet Ticaret Odası" adıyla faaliyetlerine başlayan birlik, her sınıf ve unvandan tüccarları bünyesinde toplamıştır.

Tüccarlar

1868/1869 yıllarında İstanbul için belirleyebildiğimiz ve çoğu Galata'da faaliyet gösteren bazı tüccar ile bulundukları yerler şu şekildedir[64]:

Tüccarın Adı	Adres
N. Acatos	Kurşun Han No: 7, Galata
M. Emmanuel Agelasto	Valide Han No: 31, İstanbul
Ignace Albini	Değirmen Han No:15, 16, Galata
Alithinos ve Kumpanyası	Rubiye Han No: 8
Zacharie Alexandrides	Kurşun Han No: 7, Galata
A. Altmansfer	Kaşıkçı Han No: 7, 8 Voyvoda Sokağı No: 3, Galata

[64] *L'indicateur Constantinopolitain Guide Commercial 1868-1869*, s. 204.

Tüccarın Adı	Adres
D.L. Amira	Kömürcüler Han No: 16, Galata
Joachin Anastassiadis	Halil Paşa Han No: 2, Galata
Henry Arnold	Çeşme Sokağı No: 3, Galata
A. Artino	Kurşun Han No: 11, Galata
Aubert	Kemeraltı Sokağı, Galata
Azaryan ve Oğulları	Perşembe Pazarı Sokak No: 20, Galata
S. Aznavour	Aşir Efendi Han No: 3, İstanbul
Etienne Badetti	Mehmed Ali Paşa Han No: 4, Galata
S. Balit	Büyük Yeni Han No: 5, İstanbul
Avedis Basmaciyan	Yaldızlı Han No: 16, İstanbul
Emmanuel Barbi	Kurşun Han No: 5, Galata
Abouaf Baruh (Deri Tüccarı)	Demir Kapı Han No: 3, Galata
Bedros ve Takvor	Küçük Yeni Han No: 13, İstanbul
Felix Belhomme	Küçük yeni Han No: 13, İstanbul
A.Benzonany ve Kumpanyası	Mehmed Ali Paşa Han No: 9, Galata
T.N. Black ve Kumpanyası	Kamondo Sokağı No:9, Galata
Bolland ve Kumpanyası	Voyvoda Sokağı No: 21, Galata
A.Boyacıoğlu	Kurşun Han No: 21, Galata
D. Braggiotti	Kilitçi Ali Paşa Sokağı (Mumhane) No: 108, Galata
Braggiotti ve Oğlu	Çeşme Sokağı No: 2, Galata
R.Caleina (Mensucat Tüccarı)	Varakçı Han No: 3, İstanbul
F. Kalfaoğlu ve Kumpanyası	Demir Han No: 19, Galata
S.Camburoff ve Lefteroff	Zümbüllü Han No: 19, İstanbul
H.Charnaud	Frankini Han No: 8, Galata
Clado ve Moscovelli	Yeni Kamondo Han No: 8, Galata
Pierre Kuyumcıyan	Saatçi Han No:24, Galata
Cricozzo ve Valsamachy	Halil Paşa Han No: 7, Galata
E.Domolins	Zincirli Han No: 1, Galata
Emile Dumas	Mertebani sokağı No: 14, Galata

Tüccarın Adı	Adres
Ghioni Kardeşler	Kurşun Han No: 3, Galata
Gaspard Glavany ve Kumpanyası	Ticaret Han No: 5, İstanbul
Z.Glavany	Glavany Han No: 5, Galata
Gülbenkian	Şerif Paşa Han No: 23, İstanbul
Köçeoğlu Kardeşler	Zümbüllü Han No: 22, İstanbul
A.Kahyaoğlu	Boncukçu Han, İstanbul
A.P. Mavrogordato	Halil Paşa Han No: 6, Galata
Stavro Mavrogordato	Rubie Han No: 4, İstanbul
Nicolaidis Kardeşler	Halil Paşa Han No: 1, Galata
Georges Piperoğlu	Valide Han No: 6, İstanbul
C.L. Riso ve Kumpanyası	Kurşun Han No: 1, Galata
Etienne Riso	Mehmed Ali Paşa Han No:
M.Schindler ve Kumpanyası	Ticaret Han No: 2, İstanbul
Jean Scouloudis	Büyük Yeni Han No: 38, İstanbul
Sevastidi Kardeşler ve Milcoff	Matheo Han No: 24, İstanbul
Sıvacıoğlu Kardeşler ve Kumpanyası	Yusufyan Han No: 2, İstanbul
Defterdaroğlu Koudors	Sarnıççı Han No: 20, Galata
M.J. Tiano	Yıldız Han No: 1 Kürekçiler, Galata
Joseph Trano	Karantina Sokağı No: 3, Galata
Antoine Vagliano	Eski Kamondo Han No: 5, Galata
M.Vasilliadi ve Kumpanyası	Valide Han No: 11, İstanbul
A.N. Vitalis Kardeşler	Tulumba Sokağı No: 1, Galata
G.P. Vitalis ve Oğulları	Perşembe Pazarı sokağı No: 30, Galata
Stavrides ve Kumpanyası	Küçük Ticaret Han No: 11, İstanbul

Sarraflar

İstanbul'da 1860'lardan itibaren birbiri ardına kurulan bankalar ve bunları takiben yüzyılın sonlarına doğru Avrupa bankalarının da adeta birbiriyle yarışırcasına açtıkları şubeler artık sarrafların geleneksel anlamını değiştirmiştir. Devlete, saray çevresine

ve seçkin bürokratlara yüksek faizlerle borç verme işini önce bankerlere, ardından da bankalara devreden sarraflık artık yabancı literatürde *"money chaingers"* diye ifade edilen ve yabancı para değiştirme işini yapan bir nevi döviz bürolarına dönüşmüştür.

1896-1897 yılında büyük çoğunluğunu Ermeni ve Rumların oluşturduğu, İstanbul'daki bazı sarrafları şu şekilde sıralayabiliriz[65]:

Adı	Adresi
Abdül Selim	Divan Yolu No: 66
Bedros Aciyan	Karaköy Sokağı No: 24, Galata
R.Aynacıoğlu	Büyük yeni Han No: 19
Allahverdi Efendi	Kapalıçarşı
Benbassat	Soğuk Çeşme Sokağı No: 13
Marcar Beyleryan	Yorgancılar Sokak No: 2
Alex Calfopoulo	Gümrük Sokak No: 74
Nikolaki Karakaş	Sirkeci İskelesi
Yanni Dimitri	Yorgancılar Sokak No: 108
K.Evanghelidis	Cadde-i Kebir No: 587
Onnik Gülümyan	Mahmud Paşa Sokak No: 130
Haim Behar	Aslan Han No: 6
Nissim Leon	Ağa Sokak No: 36
Bohor Levon	-
G.Nomides	Havyar Han No: 2
G.Sarrafoğlu	Şerif Paşa Han No: 43
Terlemezyan Kardeşler	Bahçe Kapı No: 8
G.Vassiliadi	Bahçe Kapı No: 52
H.Yazıcıoğlu	-
D.Zacharias	Kilitçi Ali Paşa Sokak No. 67

[65] *Annuaire Oriental (Ancien Indicateur Oriental) du Commerce 1896-1897*, s. 658.

Bankerler

Galata'nın giderek bir transit ticaret merkezi haline gelmesi ve Avrupa mallarına olan talebin artması, sarrafların ticari ilişkilerini daha geniş bir tabana yaymıştır. Önceleri saray çevresi ve yüksek bürokrasi kesimiyle sınırlı olan ticari ilişkilerin genişlemesi hem bu sarrafları daha zengin hale getirmiş, hem de kredibilite oranlarını yükseltmiştir. İstanbul'da özellikle Galata piyasasında iş yapan ve zamanla "Galata Bankerleri" olarak markalaşan Rum, Ermeni ve Yahudilerin oluşturduğu bu kesim modern bankacılığın kuruluşuna kadar devletin iç borç sorununu da çözmüştür. Verdikleri yüksek faizli borçlarla hem kendi keselerini doldurmuşlar, hem de devletin acil ihtiyaçlarını karşılayarak kısa süreli de olsa rahat bir nefes almasını sağlamışlardır. Ancak devletin bu borçları geri ödemede sıkıntıya düşmesi, savaşlar ve kısa süreli tedbirlerle sürekli açık veren ekonomi, içinden çıkılmaz mali buhranları beraberinde getirmiştir. Devletin artık daha öncekilerden çok daha yüksek olan kredi ihtiyacını karşılamakta zorlanan bankerler yerlerini, büyük sermayelerle kurulan bankalara devretmişlerdir. Nitekim Galata Bankerlerinin para değişimi, senet-poliçe kırma ve borç verme gibi işlevleri modern bankacılık işlemlerine göre çok sınırlı bir çerçevedir. Bununla beraber bankerler, Avrupa pazarlarından getirdikleri malları aracılara satmak, aynı zamanda bunlara krediler vermek yoluyla tüccar kimliğiyle bankerliği bir arada yürütmüşlerdir. Aynı zamanda Galata Bankerleri Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan aldığı borçlar için de aracılık etmek suretiyle büyük meblağlarda komisyon gelirleri elde etmişlerdir.

Artık bankacılık, tüccarlık ve bankerliğin iç içe geçtiği 1881 yılında, İstanbul'un çeşitli hanlarında yer alan Yahudi, Rum ve Ermenilerden oluşan bankerler şu şekilde sıralanmaktadır[66]:

---

[66] *L'indicateur Ottoman Annuaire-Almanach du Commerce, Constantinople, 1881*, s. 275.

Michel Abdullahyan	Zincirli Han No: 9,10
J.Allahverdi	Büyük yeni Han No: 42
G.J.Angelides	Havyar Han No: 36
Baruh Cohen ve Şirketi	Dilber Han
Pere Azaryan ve Oğulları	Perşembe Pazarı Sokak No: 22
A.Bahçıvanoğlu	Büyük Yeni Han No: 29
Alexandre Baltazzi (Baltacı)	Baltacı Han No: 73
Eliezer Calev ve Şirketi	Demir Han No: 16
J.M. Calvocoressi	Halil Paşa Han No: 3
Ohannes Cantarian	Gül Kamondo Han No: 14
Kamondo ve Şirketi	Kamondo Han
A.Caporal	Gül Kamondo Han No: 8
Caro Kardeşler	Baltacı Han No: 67
Elia Cohen	Havyar Han No: 47
Alexandre Corpi	Gül Kamondo Han No: 42
Mıgırdiç Davoud	Büyük Yeni Han No: 11
Cosma Dimitriadi ve Şirketi	Halil Paşa Han No: 8
Andon Bey Düzoğlu	Kevork Bey Han No: 4
C.Eliasco	Valide Han No: 22
Haim Benbassat ve Şirketi	Havyar Han No: 97
Raphael Eskenazi	Agopyan Han No: 9
O. ve M. Essayan	Mehmed Ali Paşa Han No: 9, Essayan Han
Leon Farhi	Kurşun Han No: 11
François Frederici	Glavany Han No: 2, Matheo Han No: 25
Haim Gabay ve Şirketi	Havyar Han
Joseph Gilbert	Küçük Yeni Han No: 6
B.J. Giustiniani	Gül Kamondo Han No: 1
Glavany Oğulları ve Şirketi	Glavany Han No: 6
Zino Glavany	Glavany Han No: 6
H.A. Haciyan ve Şirketi	Mehmed Ali Paşa Han No: 11,12
Hanson	Perşembe Pazarı Sokak No: 26
Helbig ve Şirketi	Voyvoda Caddesi, Helbig Han

Herm Holstein	Küçük yeni Han No: 4,5,6,7
Socrate Homere	Halil Paşa Han No: 17
K. Karagözyan	Simli Han No: 10
Kevork Bey Karakahya	Büyük Yeni Han No: 4
Köçeoğlu Agop Effendi	Gül kamondo Han No: 3
Lazarides Kardeşler	Havyar Han No: 93
D. Lebet ve Oğlu Victor	Sevud Sokak, Billur Sokak
Aron ve Isac Leon	Fincancılar Yokuşu No: 23,24
D. Leon ve M. Levi	Mehmed Ali Paşa Han No: 19
Levi ve Coenca	Havyar Han
Lorando Kardeşler	Lorando Han
Simon Bey Maksutzade	Büyük Yeni Han No: 34
A.P. Mavrogordato Oğulları	Halil Paşa Han No: 7
Mirasyedi Bedros	Mehmed Ali Paşa Han No: 2
Mısırlı Eduard Bey	Büyük Yeni Han No: 30
Mısırlı Onnik Bey	Büyük Yeni Han No: 30
Pitaco Musala	Havyar Han No: 36
Nazaret	Büyük Yeni Han No: 7,18
U. ve M. Negroponte	Zülfaris Sokak No: 7
Kevork Papazoğlu	Büyük Yeni Han No: 29
A.S. Ralli ve Şirketi	Ralli Han
D. Sadok	Selanik Han No: 12,13
G.A. Samancı	Mehmed Ali Paşa Han No: 4
Z. Stefanovich	Hastahane Han No: 42,43
A.A. Stoyanovitch	Değirmen Han No: 17,18
Timeni	Aşir Efendi Han No: 38,39
Pierre ve Puzant Tıngır	Büyük Yeni Han No: 52
Moise de Toledo	Havyar Han No: 22
G. Tubini ve Oğulları	Gül kamondo Han No: 21,23,24
G.D. Zafiropoulo	Mehmed Paşa Han No:10
Zafiropoulo ve Zarifi	Halil Paşa Han No:12

Bankalar

Galata Bankerlerine olan borçların ödenememesi ve giderek büyüyen para açığı, devleti başka kaynaklara yöneltmiştir. Daha sonraki bölümde de bahsedileceği üzere, 1839'dan itibaren çeşitli zamanlarda tedavüle sürülen faizli ve faizsiz kaimeler bu kaynak arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak halkın kaimenin fonksiyonları konusunda bilinçsiz olması, kaimelerin kolayca taklit edilebilmesi ve faizlerin zamanında ödenememesi gibi nedenlerle kaime devlet için yarardan çok bir zarar kapısı olmuştur. İşte bu ortamda Osmanlı Devleti'nin merkezinde, daha çok devletin finansman ihtiyacını karşılamak üzere ilk bankalar kurulmaya başlanmıştır. Bu bankalar önceleri daha çok devletin finansman açığını kapatmak ve dış borçlara aracı olmak gibi işlevleri yüzünden tam anlamıyla bankacılık işinden uzak olmalarına rağmen, zamanla bu konuda büyük yol katedilmiştir. Özellikle Avrupa'daki büyük bankaların İstanbul'un parasal ve ticari cazibesine kapılarak açtıkları şubeler bankacılık anlayışının ve sektörün gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Osmanlı Devleti ve İstanbul'un ilk bankası 1849'da "Bank-ı Dersaadet" ya da "Baque de Constantinople" adlarıyla da bilinen İstanbul Bankası'dır.[67] Galata'nın ünlü Rum bankerleri Jack Alleon ve teodor Baltazzi tarafından, kambiyo kurunun sabit tutulması amacıyla kurulmuş olan banka, 1852'de tasfiye edilmiştir.

İstanbul Bankası'nın boşluğunu doldurmak ve 1856 Islahat Fermanı'nda ilan edilen "banka türü finansal kurumlarla para reformunun yapılacağı"na dair madde üzerine bir devlet bankası kurulması 13 Haziran 1856'da olmuştur. 500 bin sterlinlik İngiliz sermayesiyle kurulmuş olan bankanın bir ay sonra İzmir'de,

[67] Bankalarla ilgili detaylı bilgilere diğer bölümlerde değinildiği için burada yalnızca kısa bir tanıtım yapılmıştır.

sonra da Beyrut, Romanya-Kalas, Bükreş, Selanik, Aydın, Karahisar, Manisa ve Larnaka şubeleri açılmıştır[68].

Osmanlı Bankası 1863'de yerini aslında bir devamı olan "Bank-ı Şahane-i Osmani"ye devretmiştir. 1860'da yerli bankerlerce kurulmuş olan "Şirket-i Maliyye"nin ömrünün de kısa oluşu, Osmanlı Devleti'nin mali itibarını güçlendirmek için Avrupa sermayesine dayalı bir devlet bankasına duyulan ihtiyacı körüklemiştir. Osmanlı Devleti'nin de katılımıyla İngiliz, Fransız ortaklığıyla, 2.700.000 sterlin sermaye ile kurulan Bank-ı Şahane-i Osmani, kısa bir süre sonra sermaye artırımına gitmiştir. Para basma imtiyazıyla birlikte bir merkez bankası özelliğini de kazanan banka, devlet bankası işlevleri yanında çok sayıda yatırıma iştirak etmiş, ticari faaliyetlere destek vermiştir. 1924 yılına kadar İstanbul merkez olmak üzere çok sayıda şubesi ile işlemlerine kesintisiz devam etmiştir.

Bank-ı Şahane-i Osmani'den kısa bir süre sonra yine İstanbul merkez olmak üzere, bazı Galata Bankerleri, yabancı bankerler ve Osmanlı Bankası ortaklığıyla bir banka daha teşekkül etmiştir. "Societe Generale Otoman" ya da "Şirket-i Umumiyye" olarak bilinen banka 13 Haziran 1864'te faaliyete başlamıştır. Kurucuları, Baltacı Aristidi Bey, Mösyö Bischhoffsheim-Goldschmidt ve Ortakları Mösyö Abraham Kamondo ve Ortakları, Mösyö Fruhlin, Mısırlıoğlu Bogos Bey, Mösyö Openhaim Alberti ve Ortakları, Mösyö Ralli ve Ortakları, Mösyö Estefanoviç (Stefanovich)-İskilici ve Ortakları, Mösyö Stern ve Kardeşleri, Mösyö Şulhbah (Sulzbach) ve Kardeşleri, Mösyö Zafiropoulo, Mösyö Zarifi ve Ortakları ve Hristaki Zoğrofos'tur. Şirket adıyla kurulmasına rağmen tamamen bankacılık işlemleri yapmış olan Şirket-i Umumiyye Galata'daki Kamondo Han'da ikamet etmiştir. Şirket-i Umumiye

[68] Biltekin Özdemir, *Osmanlı Dış Borçları*, Ankara Ticaret Odası yayınları, Ankara, 2009, s. 25.

1893'e kadar hayatta kalmayı başarmış, pek çok girişime ortak olarak katılmış, Osmanlı Devleti ile sayısı çok fazla olan istikraz anlaşmalarına imza atmıştır.

1869'da "Osmanlı İtibar-ı Umumi" şirketi, Fransız Societe General ile İngiliz Finance Bank'ın girişimiyle gerçekleştirilmiştir. Ortaklığına Tubini ve Oğullarının da katıldığı şirket 1899'da tasfiye edilmiştir. Ancak bu tarihe kadar, Osmanlı Devleti'nin dış borç temininde önemli derecede aracılık rolü oynamıştır.

1871'de kurulan Avustro-Osmanlı ve 1872'de kurulan Avustro-Türk Bankaları'nın merkezi Viyana olmasına rağmen İstanbul para piyasasında ilk etapta iyi bir itibar kazanmıştır. Avustro-Osmanlı Bankası'nın katılımcıları Credit Austalt adlı bir Avusturya Bankası, Anglo-Austrian Bank ve Osmanlı İtibar-ı Umumi Şirketi'dir. Avustro-Türk Bankası'nın kurucuları arasında ise bu yabancı ortakların yanında yerli ortaklar olarak Kamondo Şirketi, Galata Bankerlerinden Hristaki ile Zarifi, Şirket-i Umumiyye-i Osmaniyye, Kostaki ve Karapano yer almıştır. Avustro-Türk Bankası bir yıl sonra 1873'de kapanırken, Avustro-Osmanlı Bankası ise 1874'de Osmanlı Bankası ile birleşmiştir.

1872'de İstanbul'da görülen bir başka banka da "II. İstanbul Bankası" dır. "Banque Constantinople" adıyla da bilinen banka, 1846'da kurulan İstanbul Bankası ile karıştırılmaması için daha çok "II. İstanbul Bankası" olarak anılmıştır. Galata'da Zülfaris Caddesi'nde bulunan bankanın Londra, Paris ve Atina'da şubeleri mevcuttur. 1894 yılında Kambiyo ve Esham Şirketi Osmaniyesi'ne katılmak suretiyle bağımsız işlemlerine son vermiştir.

Kambiyo ve Esham Şirketi ya da başka bir adıyla "Societe Ottomane de Change et de Valeour"un kuruluş tarihi de 1872'dir. Galata'da Sevud Caddesi'nde bulunan banka 1899'da faaliyetlerini durdurmuştur.

İstanbul'da faaliyetleri bilinen önemli bankalardan biri de Selanik Bankası'dır. Banka aslında ilk olarak 1888'de Selanik'te Allatiniler ile Viyana merkezli Österreichischer Laenderbank, Peşte merkezli Hungars Hendes ve Paris merkezli Le Comptoir d'Escompte de Paris Bankaları ortaklığıyla kurulmuştur. Kavala, Manastır başta olmak üzere pek çok yerde şubesi bulunan bankanın İstanbul şubesi de 1897 yılında açılmıştır. Selanik Bankası 1910 yılında yönetim kurulunun aldığı kararla İstanbul'a taşınmıştır.

1888'de İstanbul merkez olmak üzere kurulan Ziraat Bankası diğerlerinden farklı olarak, tarımı geliştirmek ve çitçiye destek amacını taşımaktadır. Menafi sandıklarının yerini alan bankanın temel işlevi ipotek karşılığı çiftçilere kredi vermektir.

1891'de Zarifi ve Rum ortakları tarafından "Midilli Bankası" ya da "Bank Metelin" adıyla bilinen banka kurulmuştur. Yaldız Han ve Pera'da büroları bulunan banka 1909'da tasfiye edilmiştir. Midilli Bankası'nın tasfiye edildiği yıl Türkiye Milli Bankası, 1910'da Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası ve yine aynı yıl Osmanlı Ticaret Bankası kurulmuştur. Ancak bunlar da uzun süreli bir istikrar gösterememişler ve Türkiye Milli Bankası 1913'de, diğerleri ise 1914'de faaliyetlerini sona erdirmişlerdir.

Bunların dışında, modern bankacılığın gelişiminden önce para ve bankacılık konusunda büyük tecrübe sahibi olan Yahudilerin kurmuş oldukları bankalar da mevcuttur. Bu bankalar bir sektör olmaktan ziyade babadan oğula geçen birer iş merkezi gibi işlemiştir. Kurucularının adlarıyla isimlendirilmiş bu bankaların bir kısmı yine Yahudi olan aile ortaklıklarıyla kurulmuştur. El değiştirdikçe isim de değiştirmişlerdir. Bunların yukarıda sayılan bankalar gibi devletle çok içli dışlı para ilişkileri olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte sayıları epey fazladır[69]:

---

[69] Avram Galante, *Histoire des Juifs de Turquie, 1381/1961*, c: 2, İsis Yayıncılık, İstanbul, s. 60.

Bank Samuel Haim ve Şirketi: Hakkında çok fazla bir bilgiye rastlanmamakla beraber, 1865'de kurulmuş olan Abraham Niego Bankası'ndan daha önceki bir tarihte İstanbul'da kurulmuş olduğu bilinmektedir.

Bank Abraham Niego ve Şirketi: Abraham Niego tarafından 1865'de Toledo, Benbassat aileleri ve Presente Şirketi ortaklığıyla kurulmuştur.

Bank Benbassat, Presente ve Şirketi: "Bank Abraham Niego and Co." Abraham Niego'nun ölümünden sonra "Bank Benbassat, Presente ve Şirketi" adını almıştır.

Bank Presente ve Şirketi: Ortağı Benbassat'tan ayrılınca banka, yalnızca bu isimle devam etmiştir.

Bank Moshe de Toledo: 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kurulmuştur. Moshe toledo Baron Hirsch ve Veneziani'nin büyük güvenini kazanmış, savaştan dolayı göçe zorlanmış mülteciler için kullanmak üzere yüksek meblağlarda yardımlar almıştır. Toledo 95 yaşında ölmüş, banka 1906'da faaliyetlerine "Moshe Toledo'nun Oğlu ve Şirketi" olarak devam etmiştir. 1914 yılında ise banka "Haim Toledo ve Oğlu" ismini almıştır.

Bank Baruh Cohen: Tam olarak kuruluş tarihi bilinmemekle beraber 1876 yılında faaliyette olan banka bir süre sonra "Baruh Cohen ve Naim Arie" adıyla faaliyetlerine devam etmiştir.

Bank Abraham Levi ve Eliezer Alouf

Abraham Levi'nin Oğulları Bankası

Bank Jacques Dalmedico ve Şirketi: Dalmedicu, Cohen-Arie ve Abraham Levi-Eliezer Alouf Bankalarında çalıştıktan sonra kendi adını verdiği bu bankayı kurmuştur.

Bunlardan başka sahipleri Yahudi olan irili ufaklı daha pek çok banka kurulmuştur: S. Abraham, Bahar J. Saporto ve Şirketi, S. Gerassi, Menahem ve Şirketi, Mizrahi ve Hatem, Alfred Saporta, Coenca, Amarve Şirketi, Assayas ve Şirketi, D. Bessoudo, Menahem

Cohen ve Oğulları, Vitali Florentin, M. Franco ve Şirketi, Hatem-Macris ve Şirketi, Horn Kardeşler, S. Mitrani, David Chilton, Israel B. Juda ve Şirketi, B. Jossua ve Şirketi, Menahem Salmona ve Şirketi, S. I. H. Presente, Abraham Semtob'un Oğulları, Safra Kardeşler ve Şirketi, R. Ve H. Yahni, Menache Menache-Chilton ve Şirketi, Liryo Snur, E. Bivas ve Şirketi, Emin Vafi ve Joseph Nahmias, Anadolu İktisat ve Ticaret Şirketi (Salomon Alhadef'in Oğulları), Nissim Ergas, cohen ve Şirketi, Elie Calderon.

Tüm bunlardan başka bir de merkezleri başka yerlerde olan Avrupalı büyük bankaların da İstanbul'da şubeleri bulunmaktadır.

1912'de İstanbul'da faaliyette olan bankalar şu şekilde sıralanmaktadır[70]:

Anglo-Levantine Bank	Alemci Han
Bank Franco-Türkiye	Merkez: Paris, Şube: İstanbul
Osmanlı Bankası	Voyvoda Caddesi, Yeni Cami Meydanı
Bank Athens	Yüksek Kaldırım Caddesi, Eski Zaptiye Sokak
Bonco Di Roma	Voyvoda Caddesi
Bank Nationale de Türkiye	
Bank Rusya	Voyvoda Caddesi, Sultan Hamamı Meydanı
Selanik Bankası	Cadde-i Kebir
Türkiye Bankası	Türk Han
Credit Lyonnais	Galata Büyük Cadde, Karaköy Yeni Han, Cadde-i Kebir, Sultan Hamamı Meydanı, Allahverdi Han
Deutsche Bank	Voyvoda Caddesi, Basmaciyan Han, Aşir Efendi Kütüphane Caddesi
Deutsche Orientbank	Voyvoda Caddesi, Agopyan Han, Dilsizzade Han, Cadde-i Kebir
Societe Commerciale Ottomane	Katırcıoğlu Pasajı
Wiener Bank-Verein	Karaköy Caddesi, Elkatib Han, Kütüphane Caddesi, Cadde-i Kebir

[70] *Annuaire Oriental 1912*, c: 2, s. 828.

Borsacılık Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde ekonomik gelişmelerle birbirine paralel bir şekilde ilerleyen borsa faaliyetleri ilk olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlamıştır. Aslında biraz daha erken tarihlere gidilecek olursa resmi olarak değil; ama borsa türü faaliyetlerin başlaması köşe sarraflarına kadar uzatılabilir. Osmanlı Devleti'ndeki para sistemindeki düzensizlik ve istikrarsızlık sonucu ortaya çıkan çeşitli ayarlarda para türlerinin ortaya çıkması, buna ek olarak Avrupa'yla giderek artan ticaretin Osmanlı piyasalarında dolaşıma sunduğu yabancı paralar köşe sarraflarına önemli bir kaynak yaratmıştır. Bu yabancı paralarla değişik ayarlardaki eski ve yeni paraların birbiriyle değiştirilmesi, bunların bozulması gibi işlemler köşe sarraflarına büyük kazanç sağladığı gibi, para değerlerinde görülen sürekli değişiklik borsacılığın da başlangıcı olmuştur.

Devletin mali tedarikçileri olan Galata Bankerleri'ne olan borçlarını ödeyemeyecek duruma gelmesi nedeniyle başvurulan çözüm yollarından biri olan kaimeler borsanın yaygınlaşma araçlarından biri olmuştur. İlk olarak 1830'da bir çeşit hazine tahvili şeklinde çıkarılan ve daha sonra devletin iç borçlanma aracı olarak yüksek miktarlarda çıkarmaya devam ettiği faizli ve faizsiz kaimeler, köşe sarraflarına bir iş kapısı daha açmıştır. Nitekim devletin bu faizleri ödemede güçlükler çekmesi, ödemelerin zaman zaman ertelenmesi kaimelerin farklı fiyatlarla el değiştirmesine neden olmuştur. Böylece borsa oyunlarının temel kavramı olan "spekülasyon" ilk olarak kaimelerin zamanında ödenip ödenmeyeceği noktasında kendini göstermiştir.

Taklit edilebilmesi, halkın yeterli bilince sahip olmaması gibi nedenlerle kaime Osmanlı hazinesinin beklentilerini tümüyle gerçekleştirememiştir. Piyasadan toplanma zamanı geldiğinde ise yeni bir kaynak arayışı başlamıştır. Nitekim Osmanlı hazinesi

kaimeyi piyasadan tamamen toplayabilecek mali güce sahip değildir. Bu ortamda kurulan İstanbul Bankası'nın temel amaçlarından birini piyasadaki kaimelerin toplanması oluşturmuşsa da, tek başına bu da yeterli olamamıştır. İç piyasadaki bu istikrarsız ortama bir de Kırım Savaşı eklenince, geriye tek çözüm yolu olarak Avrupa'ya borçlanmak kalmıştır.

İlk kez 1854'de alınan istikrazın ihraç edilen tahvilleri Galata'da zaten çoktandır yürütülen borsa faaliyetlerini canlandırmaya yetmiştir. Galata borsasını canlandıran yalnızca bu kredi olmamış, aynı zamanda savaş sırasında İstanbul'a gelen İngiliz ve Fransız askerlerin sosyal ve ekonomik hayata getirdiği yeni tüketim alışkanlıklarının da bu hareketlilikte büyük payı olmuştur[71].

1859'da yine hazineye nefes aldırabilmek için devlet tarafından 24 yılda ödenmek üzere % 6 faizli olarak çıkarılan "esham-ı cedide" adı verilen ama halkın diline daha çok "konsolid" olarak yerleşen tahviller yine borsa oyunlarını zenginleştirmiştir. Hatta öyle ki, bundan sonra borsadaki tüm devlet tahvilleri için "konsolid" adı kullanılmıştır.

Bu arada İstanbul'da yerli ve yabancı sermaye ile kurulmuş olan banka ve şirketlerin piyasaya sürdüğü hisse senetlerinin de borsaya kaydedilmesiyle beraber, İstanbul'un her yanında ve özellikle Galata'da Havyar Han (Konsolid Han)'da, dükkânlarda bir çeşit kumar haline gelen hava oyunları tam bir kargaşa halini almış, hatta Osmanlı Devleti'nin mali itibarını sarsacak bir duruma varmıştır. Bir yandan önü alınamayan ve pek çok kişinin mağdur olduğu hava oyunlarını denetim altına almak, bir yandan da piyasada artan gerek devlet gerek şirket tahvilleriyle gittikçe büyüyen İstanbul borsa faaliyetlerini resmi bir statüye kavuşturmak amacıyla, 1864 yılında Havyar Han'da teşkilatlanma

---

[71] Azmi Fertekligil, *Türkiye'de Borsa'nın Tarihçesi*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul, 1993, s. 11.

hazırlıklarına girişilmiştir. İki yıl süren hazırlıklardan sonra "Dersaadet Tahvilat Borsası" adıyla 1866'da çıkarılan kararname ile İstanbul'un ilk resmi borsası Galata'da Havyar Han'ın karşısında bulunan Komisyon Han'da çalışmaya başlamıştır[72]. 1873'de çıkarılan tüzükle de resmen onaylanan bu süreçle resmi statüye kavuşan Galata Borsası aynı zamanda da kurumsallaşmıştır. Kurumun başına borsa ile Maliye Nezareti arasında aracı olarak bir komiser atanmış, borsanın yönetimi mubayaacılardan oluşan 20 kişilik bir komiteye bırakılmıştır. Borsa oyunlarına katılmak için yaş sınırı 21 olarak belirlenmiştir. Borsa üyeleri mubayaacı, simsar ve cober[73] olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır[74].

Bu resmi statünün İstanbul Borsası yada daha sık kullanımıyla Galata Borsas'ının oyunlarını tamamen kontrol altına aldığını söylemek mümkün değildir. Nitekim Avrupa piyasalarına da açılmış olan Galata Borsası'nın spekülasyon hacmi de genişlemiş, siyasi ve ekonomik en ufak söylentiler büyük dalgalanmalara yol açmıştır. Hisse senetlerinin değerini yükseltmek isteyen şirketlerin yaydığı asılsız haberler ve yine kar etmek isteyen büyük spekülatörlerin neden olduğu, devlet tahvil fiyatlarındaki sürekli iniş çıkışlar Osmanlı maliyesinin Avrupa'daki itibarını zedelemeye devam etmiştir.

Ancak borsa oyunlarında herkes kaybetse bile hiç kaybetmeyen ve yatırımcı ister kâr ister zarar etsin hep karlı çıkan bir grup vardır ki, bunlar aracı bankerler yani mubayaacılardır. Azmi Fertekligil'in ilk Borsa Komiseri Abidin Bey'in yazmış olduğu ve

---

[72] 1913'de Komisyon Han'ın yıkılışıyla birlikte borsa yine Galata'da bulunan Mehmet Ali Han'a taşınmış, I. Dünya Savaşı sırasında faaliyetleri durmuştur. Savaşın sona ermesiyle Mertebani Sokağı'nda bir handa yeniden işlemeye başlayan borsa, 1921'de tekrar inşa edilmiş olan Komisyon Han'a taşınmış ve burada ömrünü tamamlamıştır, *a.g.e.*, s. 29.

[73] Kendi adına alım-satım işini yapan kişilere verilen addır.

[74] *A.g.e.*, s. 21-24.

hava oyunlarının hilelerini anlattığı risalesinden aktardığı bir örnek mubayaacıların çevirdiği dolapları özetlemektedir. Buna göre; mubayaacılar yatırımcı adına satın aldığı ve sattığı her konsolidden yatırımcının haberi bile olmaksızın büyük kârlar elde etmektedirler. Örneğin, aslında 50 kuruş 15 paraya aldığı konsolidi 50 kuruş 18 paraya aldığını söyleyerek aradaki farkı kendi cebine indirmektedir. Yine aynı şekilde bir süre sonra yatırımcı konsolidini satmak istediğinde mübayaacı araya girmektedir ve 49 kuruş 15 paraya sattığı konsolidi 49 kuruş 12 para olarak söylemektedir. Bu arada borsada anlık inen veya çıkan konsolidle ilgili olarak yatırımcıya fark ettirmeden yaptığı her işlemin kârı da yine mübayaacıya kalmaktadır[75].

1873'deki düzenleme her ne kadar yeterli olmasa da artık olağan hale gelmiş entrikalar dışında Galata Borsası'nı derinden etkileyen olaylardan biri 1875'de Mahmud Nedim Paşa'nın ilan ettiği moratoryum olmuştur. Mahmud Nedim Paşa'nın ilan ettiği moratoryumda, ilk beş yılda iç ve dış borçların faiz ve taksit ödemelerinin yalnızca yarısının yapılacağı, ödenemeyen diğer yarı için ise % 5 faizli tahviller verileceği ve bunların da on yılda ödeneceği açıklanmıştır. Bu durum tahmin edileceği üzere sadece Osmanlı mali itibarını yok etmekle kalmamış, aynı zamanda borsanın dibe vurmasını da sağlamıştır. Bu olaydan sonra Galata Borsası ve başkent başta Mahmud Nedim Paşa olmak üzere moratoryumun şartlarını hazırlayan komisyonun bazı üyelerinin bu işten büyük karlar elde ettikleri iddialarıyla çalkalanmıştır. İddiaya göre; kararın haberini alır almaz komisyondaki bazı üyeler kimseye haber vermeden borsada tahvillerini sattırmışlar ve haber yayıldıktan sonra borsada yaşanan ani düşüşle birlikte büyük kârlar elde etmişlerdir[76].

---

[75] *A.g.e.*, s. 75.

[76] Doğruluğu tartışılmakla beraber komisyon azalarından biri olan Mithat Paşa'nın da bu yoldan büyük para kazandığı iddialar arasındadır, Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Orion Yayınevi, c. I, İstanbul, 2005, s. 98.

1875 kararından sonra toparlanması mümkün olmayan Osmanlı maliyesinin 1881'de iflası Galata Borsası'na beklenmedik bir iyileşme ve canlanma getirmiştir. Muharrem Kararnamesi'yle kurulan Duyun-u Umumiye'nin gelir ve giderleri kontrol altına alması, iç ve dış borç ödemelerinin aksamadan ödenmesi, uzun zamandır özlenen istikrarın oluşmasını sağlamıştır. Bu ortamda Paris, Londra gibi borsalarda da güven kazanan Osmanlı tahvilleri Galata Borsası'nın yine tırmanışa geçmesini sağlamıştır. Hatta bundan sonra artık spekülasyonlardan bile etkilenmeyen devlet tahvillerinin borsadaki yerini şirket tahvilleri almıştır.

Duyun-u Umumiye'den sonra Osmanlı tütünlerinin ekim ve işletme işini ve satış tekelini elinde bulunduran Reji Şirketi kurulmuştur. Bundan başka kurulmuş olan ve sayıları hızla artmaya devam eden Havagazı, Su, Rıhtım, Demiryolu, Tramvay, Tünel, Elektrik, Madencilik gibi pek çok şirketin hisse senedi ve tahvilleri Galata Borsası'nın işlem hacmini arttırmış, spekülasyonlar bundan sonra, sayıları yüzden fazla olan bu şirket kağıtları üzerinden devam etmiştir[77].

Ancak borsanın iyimser havası bir süre devam etmişse de yine borsa tarihine geçecek kadar büyük bir yıkım 1895'de yaşanmıştır. Osmanlı Bankası müdürü olan Sir Edgar Vincent Güney Afrika seyehati sırasında, aslında henüz bulmadığı bir altın damarını bankasına çektiği bir telgrafla haber vermiştir. Sir Vincent gelmeden daha İstanbul'da yayılan bu haber büyük heyecan yaratmış, Vincent'in hayali bir altın madenini şirkete çevirme hayali üzerine bir altın şirketi kurulmuş, hatta hisse senetleri bile piyasaya sürülmüştür. Ancak sonuç tam bir fiyasko olmuştur. Zira Sir Vincent'in altın olduğunu söylediği yerde su bile çıkmamıştır. Bu haberle birlikte yeniden düşüşe geçen borsadan yüzlerce kişi çok büyük zararlara uğramıştır. Hatta olay

---

77 Haydar Kazgan, *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, 1995, İstanbul, s. 92.

nedeniyle Vincent şikayet edilmiş; ancak hiçbir sonuç alınamamıştır[78].

20. yüzyılın başlarında Galata Borsası'ndaki hileli hava oyunlarının halen devam etmesi hem devletin, hem de kaybedenlerin şikayet konusunu oluşturmaya devam etmiştir. Londra'da işlem gören bazı şirketlerin hisse senetlerinin gerçek değerlerinden çok daha fazla bir fiyattan Galata Borsası'nda tedavüle sokulduğu ve aslında zaten değersiz olan bu hisse senetlerinin borsanın değerini düşürdüğü yolundaki tespitler ise acilen yeni düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Parasal gücü ve değeri olmayan yabancı şirketlerin borsaya girişinin bu yeni düzenlemeyle engellenmesi şart olmuştur. Böylece "Dersaadet Tahvilat Borsası Nizamnamesi" 1906 yılındaki değişikliklerle "Esham ve Tahvilat Borsası Nizamnamesi" adıyla yeniden yürürlüğe girmiştir[79].

1908'de Meşrutiyet'in ilanı ve çıkarılan "Teşvik-i Sanayi Kanunu" neticesinde kurulan yeni şirketler ve bunların borsaya kaydedilen tahvil ve hisse senetleri borsayı canlandırma amacını taşımıştır. Fakat Meşrutiyet'in vaad ettiği ortam Trablusgarp, Balkan ve nihayet I. Dünya Savaşı'yla tamamen kaosa dönüşmüştür. I. Dünya Savaşı sırasında borsa tatil edilmiş, mütareke döneminde yeniden faaliyete geçmiş, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla beraber de Osmanlı, İstanbul ya da Galata Borsası tarihe karışmıştır[80].

Galata Borsası'nın bu spekülatif yapısının ve bir türlü Avrupa borsaları gibi bir yapıya kavuşturulamamasının en büyük nedeni Osmanlı borsasının oluşmasına yol açan etkenlerle,

---

[78] *Borsa Rehberi (1928)*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-Nisan 1992, Sadeleştiren: M. Ragıp Batumlu, s. 17-18.

[79] Mehmet Beşirli, "Osmanlı'da Borsa: Dersaadet Tahvilat Borsası'ndan Esham ve Tahvilat Borsası'na Yeni Düzenleme Girişimleri", ***Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, C: 19, Sayı: 1, Elazığ, 2009, s. 195.

[80] Fertekligil, *a.g.e.*, s .52.

Avrupa borsalarını ortaya çıkaran etkenlerin gösterdiği farklılıktır. Nitekim Avrupa'da sanayi devrimi ve sermaye birikimi ile oluşan kapitalizm sonucu borsa faaliyetleri doğmuştur. Oysa ki Osmanlı ekonomisinde böyle bir kapitalist sistem oluşmadığı gibi, azınlıklar dışında toplumun genelinde büyük bir sermaye birikimi de olamamıştır. Bu nedenle de Osmanlı borsasının ilk faaliyetlerini devlet kağıt ve tahvilleri oluşturmuş, dolayısıyla büyük zararı da devlet ekonomisi görmüştür. Bu tür faaliyetlerden uzak olan Paris ve Londra borsalarında işlem göremeyecek her türlü işlemi Osmanlı borsalarında yapan Avrupalı tüccarlar Osmanlı borsasından en çok kar eden başka bir kesimi oluşturmuştur.

Galata Borsası'nın en hareketli dönemine rastlayan padişah II. Abdülhamid'in ve saray halkının da borsaya olan yakın ilgisi bilinmektedir. Özellikle saray hanımlarının içine battıkları borçlardan kurtulmak için borsa oyunlarını kolay bir kazanç kapısı olarak algılamaları ilgi çekicidir. Nitekim lüks tüketim alışkanlıkları nedeniyle mücevherlerini bile elden çıkarmak zorunda kalmış olan bu hanımlar, Galata Borsası'nın yanında Avrupa borsalarını bile takip etmekten geri kalmamışlardır[81].

II. Abdülhamid'in tahta çıktığı zamanlarda borsa oyunlarının en önemli araçlarından birini bir türlü piyasadan toplanamamış olan kaimeler oluşturmaktadır. Kaimenin borsa oyunlarına alet edilmesi yasaklanmış olmasına rağmen, büyük bankerlerin adamları olan spekülatörler sık sık kaimenin değeriyle oynamak suretiyle çeşitli kazançlar elde etmişlerdir. Kaimenin değerindeki dalgalanma halktan memurlara kadar, siyasetten ekonomiye kadar her kesimi doğrudan ilgilendirdiği için II. Abdülhamid bazı tedbirlere başvurmuştur. Piyasa fiyatlarına çok fazla müdahale

[81] Padişahların ve diğer hanedan üyelerinin bankerlere olan borçları karşılığında rehin olarak verdikleri mücevherlerle ilgili bkz. Arzu Terzi, *Saray, Mücevher, İktidar*, Timaş yayınları, İstanbul, 2009.

edememesine rağmen günlük para ve borsa değerlerini yakın takibe almıştır[82]. Bu yakın ilgi zamanla padişahın borsaya olan şahsi ilgisini de arttırmıştır. Galata'nın ünlü bankerlerinden ve aynı zamanda Padişah II. Abdülhamid'in özel bankeri olan George Zarifi padişahı sık sık borsa konusunda bilgilendirmiştir. Zarifi vasıtasıyla Abdülhamid de kendi hesabına borsa oyunlarına katılmıştır[83].

[82] Akyıldız, *Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 261,297.

[83] Kazgan, *a.g.e.*, s. 94.

II. Bölüm

19. Yüzyıl Ortaları ve 20 Yüzyıl Başlarında Selanik'te Önemli Yahudi Banker ve Tüccar Aileler

Selanik'de Bir Yahudi Banker Ailesi: Allatiniler

Allatini Ailesi ve Moise Allatini

Allatini ailesinin tanınan en eski üyelerinden biri 17. yy'ın başlarında, İtalya'da Ferrare şehrinde hekim ve aynı zamanda hahamlık yapmış olan Lazare Allatini'dir. Allatiniler İtalya'da hekimler ailesi olarak tanınmışlar, 17. yy'ın ikinci yarısında bilim ve felsefe alanında öne çıkmışlardır. İtalya'nın Umbria bölgesinin güneyinde kalan Spoleto'da hekimlik yapmış olan Moise Allatini ile iki kardeşi Yehiel ve Vital Haim de bu ekolün takipçisi olmuşlardır[1]. Moise Allatini'nin oğlu Lazare Allatini'nin (1776-1834) 1796'dan itibaren Selanik'e gelişiyle birlikte, İtalyan kökenli ailenin Selanik uzantısı oluşmaya başlamıştır. Lazare Allatini bu yüzden Selanik'li Allatinilerin atası olarak kabul edilmektedir. Lazare, 18. yy'da, aslen Livorno'lu, belki de çok uzaktan Lombardiyalı bu soylu Yahudi ailesini Selanik'e yerleştirmiştir. 18. yy boyunca Selanik, Livornolu İtalyan Yahudi ailelerinin yerleşim yeri haline gelmiştir. Bunların hemen hepsi tıpkı Allatini ailesinde de görüldüğü gibi İtalya ve Livorno ile bağlantılarını hiç kesmemişlerdir. Lazare Allatini

[1] Nehama, *a.g.e*, s. 658.

göçmen ailesine İtalya'yı hiçbir zaman unutturmamış, Toskana ile olan ailesel, kültürel ve duygusal bağlara daima sahip çıkılmış, İtalyanca yerli dil gibi korunmuştur[2].

Lazare Allatini, aile geleneğini bozmamış, yine kendisi gibi Livornolu soylu bir aileden David Morpurgo'nun kızı olan Anna Morpurgo (1783-1864) ile evlenmiştir. Üç erkek ve dört kız olmak üzere yedi çocuk sahibi olan Lazare Allatini ile Anna Morpurgo ailenin Selanik uzantısını oldukça büyütmüşlerdir. Dario David, Salomon, Moise, Benvenuta, Rachel, Mimica ve Rosa Selanikli Allatinilerin ilk üyeleri olmuşlardır. İlerleyen zamanda bu aile üyelerinden Benvenuta Allatini Salomon Fernandez ile; Rosa Allatini Moise Fernandez ile; ve Mimica Allatini de Abraham Mizrahi ile evlenmişlerdir[3]. Bu evlilikler Allatinileri Fernandez ve Mizrahiler gibi iki büyük aile ile birleştirmiş, aileler arasındaki bu akrabalık aynı zamanda servet ve güçlerin de birleşmesi olmuştur.

Aileyi Selanik'e yerleştiren Lazare Allatini olsa da Selanik'te kök salmayı sağlayacak gelişmeleri sağlayan kişi Lazare'nin oğlu Moise Allatini'dir. Büyük babası ile aynı ismi taşıyan Moise, yine büyük babası ile aynı mesleği seçerek onun Spoleta'daki misyonunu Selanik'te devam ettirmiştir. Selanikli Moise Allatini sadece

---

[2] Henri Nahum, "Charisme et Pouvoir D'un Medecin Juif, Moise Allatini (1809-1882)", *Médecins et Ingénieurs Ottomans à l'âge Des Nationalismes*, Sous la Direction De Méropi Anastassiadou-Dumont, Institut Français d'études Anatoliennes d'Istanbul, Maisonneuve & Larose, 2003, s.52; Allatini ailesinin de dahil olduğu gibi Selanik'teki Yahudi girişimcilerin %50'si İtalyan kökenlidir. Yitecek-içecek ve mobilya yapımı gibi alanlardaki üstünlük Seferad Yahudilerinde olmakla beraber, başta tekstil, giyim ve tütün olmak üzere diğer tüm sektörlere İtalyan Yahudileri hakimdir. Orly Meron, "Sub Ethnicity and Elites: Jewish ıtalian Professionals and Entepreneurs in Salonica", *Rabbini e Maestri Nell'ebraismo Italiano*, Ed. D. Malkiel, Editrice La Giuntina, 2005, s. 186.

[3] Nehama, *a.g.e.*, s. 658.

Selanikli Yahudilerce değil, tüm halk tarafından sevilen son derece saygıdeğer bir doktor, Yahudi cemaatinin aydınlanması ve çağdaşlaşmasını sağlayan bir eğitimci, aynı zamanda da Selanik ekonomik ve ticari hayatının gelişmesine büyük katkıları bulunan bir iş adamıdır. Tüm bu sıfatlara sahip olmakla birlikte Moise Allatini'nin Selanik ve çevresinde ona şöhret kazandıran ilk sıfatı doktorluğu olmuştur. Çünkü Moise sıradan bir doktor olmaktan ziyade, ırk ve din ayrımı yapmaksızın tüm ihtiyacı olanlara yardım eden bir hayırsever olarak herkesin takdirini kazanmıştır.

Livorno'ya tıp eğitimi görmek için gönderilen Moise, Pisa Üniversitesi'nde eğitimini tamamlamış ve Floransa Tıp Kolejinde de cerrah doktor ünvanını almıştır. Selanik'e döndüğünde oldukça parlak bir tıp kariyeri yapmıştır. Avrupa üniversitesinde aldığı bu modern eğitim sayesinde geleneksel ve batıl inançlarla sürdürülen tıp anlayışını bilimsel tıp anlayışı ile yıkmayı başarmıştır[4]. Moise Allatini'nin ticaret hayatındaki başarısı ve sahip olduğu servet doktorluğu ile birleşince, Selanik halkı için büyük hayırseverlik örnekleri yaşanmıştır. Yaptığı bağışların yanı sıra, hastaları ücretsiz tedavi etmesi kuşkusuz onu saygıdeğer ve sevilen biri yapan en önemli neden olmuştur.

Moise'in hayatını değiştiren en önemli olaylardan biri 1835'de babası Lazare Allatini'nin ölümü olmuştur ki, bu tarihten itibaren ailenin büyük oğlu olarak "Allatini Ticaret Evi"nin başına geçmek görevi ona verilmiştir. Bu sıralarda henüz 26 yaşında olan Moise aynı zamanda tıp alanında da çalışmalarını sürdürmüştür[5]. Bu tarihten itibaren bir taraftan "Allatini İmparatorluğu"nun temellerini atarken, diğer taraftan da doktorluk mesleğini bir hayır işi olarak devam ettirmiştir. 1865'de Selanik'te koleraya karşı kaydedilen sağlık ölçümlerini yorumlayan bir hatırayı yayınlaması

4 Nahum, *a.g.m.*, s. 52-54.

5 *A.g.m.*, s. 55.

ve ölümünün ardından doktorluğu ile ilgili yapılan övgüler onun bu meslekten hiç kopmadığının bir kanıtıdır[6]. Babasının ölümünden sonra, 1838'de yine kendisi gibi hatırı sayılır zengin bir aileye mensup olan Rosina Martera ile Livorno'da nişanlanmış ve Rosina ile yaptığı evlilik onun Toskana ile olan bağlarını daha da güçlendirmiştir. Özellikle 18. yy'dan itibaren ticari önemi giderek artan Livorno[7] ile oluşturduğu bu bağlantı başına geçtiği ticari şirketler ağının ve ticari girişimlerinin genişlemesi için de büyük yararlar sağlamıştır. Her şeyden önce gözü pek bir girişimci olması, Londra, Marsilya gibi Avrupa'nın önemli kentlerinde bağlantılı şubeler açması gücüne güç katmıştır.

Daha sonra da bahsedileceği gibi, çoğunlukla tarım işletmeleri üzerine yatırım yaparak servet sahibi olan Moise Allatini, Selanik'teki ilk un fabrikasının, alkol damıtımhanesinin, tuğla ve kiremit fabrikasının da kurucusu olmuştur. Aynı zamanda Saias ve Mizrahi'ler gibi yine Yahudi ailelerle kurduğu ortaklıklar, hisse sahibi olduğu Allatini Bankası ve tütün şirketleri sayesinde, Allatinilerin serveti 50 milyon franga kadar ulaşmıştır[8].

Moise Allatini'yi sosyal bir reformcu olarak büyük bir kitleyle mücadeleye zorlayan şey, tüccarlığı yanında doktorluk mesleğini de devam ettirmiş olmasıdır. Bu sayede sıradan, fakir halktan kopmamış, özellikle Yahudi halkının içinde bulunduğu cehaleti ve geri kalmışlığı daha iyi görebilmiştir. İtalya'da aldığı modern eğitim de ona öğretmiştir ki, din adamlarının belirttikleri kurallar çerçevesinde yaşayan halkı, ekonomik hayata katılacak bilgi ve becerilere sahip, Batılı çağdaşları gibi günün koşullarına ayak

---

6 *A.g.m.*, s. 54.

7 Aron Rodrigue, "The Beginning of Westernizationand Community Reform Among İstanbul's Jewry, 1854-65", *The Jews Of The Ottoman Empire*, Edited by Avigdor Levy, The Darwin Pres Inc. Princeton, New Jersey, 1994, s. 440.

8 Thomopoulos, *a.g.m*, s. 115.

uydurabilen, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda modern bir topluluk haline getirmek için en önemli hamle eğitimdir. Moise Allatini tüm bunları gerçekleştirmek için eski, gelenekçi ve bağnaz bilgi sistematiğine dayanan cemaat okullarının yerine modern okulların kurulması gerektiğini çoktan anlamıştır. Bundan sonraki bütün mücadelesi, muhafazakâr Yahudi halkını ve halkı yönlendiren din adamlarını karşısına almak pahasına bile olsa bu modern okulu kurmak olmuştur. Tabi bu mücadeleye girişirken onun Selanik'teki saygın tüccar kimliği de büyük ölçüde yardımcısı olmuştur. Bu sayede Selanik'teki Yahudi din adamlarının ileri gelenleriyle daha önceden geliştirdiği olumlu ilişkiler, ona atılımlarında büyük cesaret vermiştir. Aslında Moise Allatini'nin bir reformcu olarak sağladığı başarıda, iş adamı olarak sahip olduğu servet ve ilişkiler ağı ile bir doktor olarak halkını yakından tanıması birlikte değerlendirilmelidir. Özellikle sahip olduğu parasal güç ile bulunduğu bağışlar veya ücretsiz tedavi ettiği hastalar sayesinde kazandığı büyük saygı ve sevginin bu başarıdaki etkisini ayrı ayrı düşünmek mümkün değildir.

Moise Allatini Yahudi eğitim hayatını modernize etme çalışmalarına 1855'de başlamış, bu konuda en büyük desteği Toskana fahri konsolosu, aynı zamanda da kızkardeşi Benvenuta'nın eşi olan Salomon Fernandez'den almıştır. Her ne kadar büyük engellerle karşılaşmış olsa da 1856 Islahat Fermanı'nın okunması sırasında İstanbul'da bulunan Baron Alphonse de Rothschild'in desteğiyle amacına ulaşmıştır. Rothschild İstanbul'daki Yahudi ileri gelenlerini bir toplantıya çağırmış, bu toplantıdan sonra, imparatorluktaki bütün Yahudi cemaatlerine gönderilmek üzere Hahambaşı tarafından bir genelge ilan edilmiştir. Yapılacak reformların sıralandığı bu genelge, Moise Allatini'nin Avrupa dillerinin okutulduğu bir okul kurma düşüncesini de meşru hale getirmiştir[9].

[9] *A.g.e.*, s. 65; Yitzschak Kerem, "The Europeanization of The Sephardic Community of Salonika", *From Iberia To Diaspora: Studies in Sephar-*

Okulun kuruluşunda Fransız Rothschildlerin rolü çok büyük olmuştur. Aslında Rothschildlerin Selanik'teki Yahudi dindaşlarıyla ilgisi ilk defa bu olayla birlikte gerçekleşmemiştir. 1853'de Allatini ve Modiano tarafından, Selanik'e gönderdikleri yardımlar için Rothschild'lere yazılan teşekkür mektubu bunun önemli bir örneğidir. Mektupta kısaca yeni gelişen ilişkilerin bundan sonra da devamı istenmiş, "sayıları ve çektikleri acılarla Hıristiyan ve Müslümanlardan daha aşağı durumda bulunan" Yahudi kardeşlerinin acil yardıma ve desteklenmeye ihtiyaçları olduğu belirtilmiştir[10].

Rothschildler gibi Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinden aldığı destek ve büyük çabaları sonucunda Allatini 1856'da okulu kurmayı başarmıştır. Ancak tutucu muhalif kesim gözünü okulun üzerinden hiç ayırmamış ve geleneklerin dışına çıkan bu eğitimi engellemek için hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. Okulun kurulduğu yıl Selanik'te çıkan yangın da büyük ölçüde onların amacına hizmet etmiştir. Nitekim modern eğitime ekonomik destek verenlerin yangından dolayı büyük zarara uğraması okulu ekonomik yönden zora düşürmüş[11], bu olumsuz koşullarla ancak birkaç yıl mücadele edebilen okul muhalefetin de anti propagandasıyla 1861'de kapatılmıştır.

---

dic History and Culture, edited by Yedida K. Stillman and Norman A. Stillman, Brill Press, 1999, s.61; Esther Benbassa, Aron Rodrigue, *Sephardi Jewry: A History of The Judeo-Spanish Community, 14th-20th Centuries*, University of California Press, 2000, s. 75; Aslında Alphonse Rothschild'in Islahat Fermanı sırasında İstanbul'da bulunması da bir tesadüf değildir. Kırım Savaşı sonrasında Rothschildlerin aracı oldukları dış borçlanma sırasında, çıkarılacak fermanın Yahudileri de kapsaması ile ilgili konu Osmanlıların önüne konulmuştur, Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 23.

[10] Aron Rodrigue, "The Beginning of Westernization..", s. 441.

[11] Kerem, *a.g.m*, s. 61.

Moise Allatini'nin bundan sonraki eğitim reformları Fransa'da 1860'da kurulan "Alliance Israelite Universelle (AIU)" çerçevesinde olmuştur[12]. AIU, önce Fransa'da başlayan Yahudi aydınlanma hareketini Doğu Yahudilerine anlatmak, Batılı kardeşlerine göre oldukça geri kalmış Doğulu Yahudilerini cehaletten kurtarıp aktif bireyler haline getirmek, onların her anlamda modernleştirilmesini sağlayacak maddi-manevi desteği sağlamak amacıyla oluşturulmuş bir örgüttür. "Evrensel Yahudi Birliği"nin gerçekleşmesinin ancak dünyanın her yerinde çağın ihtiyaçlarına uygun iyi bir meslek sahibi, kültürlü, modernize edilmiş Yahudilerin yetişmesiyle meydana getirilebileceği düşüncesi temel çalışma ilkesini oluşturmuştur.

Bu eğitim hamlesinin en temel amaçlarından biri, öncelikle oluşturulacak ekonomik canlılık suretiyle refah düzeyinin arttırılmasıdır. Batı dillerine hakim, Batılı hayat tarzını benimseyen Yahudilerin meydana getireceği yeni tüccar sınıf, Ermeni ve Rum tüccarlarla tekrar rekabet edecek bir duruma gelebilecektir. Avrupa'yla artan ticari ilişkiler, gençlere iyi bir eğitim vermenin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Selanik'in en önde gelen Yahudi tüccar ve bankerlerinden olan Moise Allatini bu gerçeği herkesten önce fark etmiş ve cemaatine anlatmak için büyük çaba harcamıştır. Ona göre; Avrupa'daki gibi modern bir eğitim Batı ile iki yüzyıldan beri gittikçe zayıflayan ekonomik bağların yeniden güçlenmesini sağlayacaktır[13].

Allatini'nin Selanik'te benzer amaçlarla daha önce kurmuş olduğu okulun başarısızlıkla sonuçlanmasından sonraki teşebbüsü bu kez AIU desteğiyle olmuştur. Moise Allatini'nin AIU ile bağlantılı olarak yaptığı çalışmlar 20 Ağustos 1873'de sonuç vermiş, Selanik'te ilk Alliance Israelite Universelle Okulu 200 erkek öğrencisiyle

---

[12] Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması, Allience Okulları, 1860-1925*, Çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997, s. 35.

[13] *A.g.e.*, s. 63.

eğitime başlamıştır. Bir yıl sonra 1874'de AIU Kızlar Okulu'nun açılmasıyla birlikte "cahilliğin içine bırakılanlar, dünyaya açılıp hayatlarını kazanma"[14] imkânına kavuşmuşlardır. Aynı zamanda Alliance Okullarına destek de giderek artmıştır. Örneğin Selanik'i ziyaretinde eğitim reformuyla ilgili memnuniyetini dile getiren Baron Hirsch, Yahudi gençlerine yakışır bir okul binası yapımı için bağışta bulunma sözü vermiş, verdiği sözü 1876'da yerine getirmiştir[15].

Hirsch'in yanında okul yapımı için yardımda bulunan hayırsever Yahudiler arasında Londra'dan Reuvain Sassoon, Frederick David Mocatta ve İstanbul'dan Kont Kamondo da bulunmaktadır, hatta bu hayırseverlerin içinde Yahudi olmayan Türkler bile vardır[16]. Kamondo ismi burada ayrıca bir önem taşımaktadır. Kamondo ile Mois çok sıkı dostlardır (hatta çocuklarının özel öğretmenini Kamondoların evine gönderecek kadar) ve Allatini'nin bu reform hareketlerinde Kamondo'dan etkilenmiş olduğu bilinen bir gerçektir[17]. 1877'de okula mesleki boyut kazandıran girişim de gerçekleştirilmiş, böylece AIU'nun misyonunu tamamen karşılamaya hazır bir hale getirilmiştir[18]. Özellikle iyi tüccar yetiştirmeye yönelik önemli bir uygulama olarak da son iki sınıfta muhasebe öğrenimine bir seçim hakkı tanınmıştır[19].

Allatini'nin bundan sonraki hedefi halen cemaat eğitimi işlevini sürdüren tutucu hahamların öğretmenlik yaptığı Talmud Tora Okullarını reformize etmek olmuştur. Bu okulları tamamen

---

[14] Nahum, *a.g.m.*, s. 57.

[15] Kerem, *a.g.m.*, s. 64.

[16] Kerem, *a.g.m.*, s. 64.

[17] Minna Rozen, *The Last Otoman Century And Beyond The Jews in Turkey and The Balkans 1908-1945*, edited by Minna Rozen,Tel Aviv University, 2005, s. 143.

[18] Kerem, *a.g.m.*, s. 63.

[19] Paul Dumont, "Önce Fransızca", *Selanik 1850-1918 : Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı*, Haz. Gilles Veinstein, s. 220.

kaldırarak bütün şimşekleri üzerine çekmek yerine, var olanın yanına modernize edilmiş birtakım öğretileri eklemek suretiyle amacına ulaşmıştır. 1878'de Allatini AIU adına, Talmud Tora'ya 1000 franklık bir bağışta bulunmuş ve bunun karşılığında Talmud Tora Okulu'nun başına modern bir yöneticinin getirilmesini ve ders programlarının yenilenmesini sağlamıştır[20].

Allatini, yalnızca Selanik'te değil, ihtiyaç duyulan her yerde Yahudi kardeşlerine yetişmeye çalışmıştır. Selanik dışındaki, Bulgaristan, Sırbistan gibi yerlerde yürürlüğe koyduğu "Chesed Olam (Sonsuz İnayet)" fonu bunlardan yalnızca biridir. Fakir Yahudi halkının ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulmuş olan bu fonun üyelerinin büyük çoğunluğunu tüccarlar meydana getirmiştir. En önemli gelir kaynağını ise, üye tüccarların ihraç ettikleri ürünler üzerinden ödedikleri belirli oranda vergiler teşkil etmiştir. Ancak 1878'de yaşanan büyük kuraklıktan dolayı çok fazla ihracat yapılamaması sistemi sekteye uğratmıştır. Fona para akışının kesilmesi üzerine tedbir olmak üzere, ihracat ürünlerine ilaveten yapılan ithalattan da özel bir vergi alımına gidilmiştir[21].

Selanik'te artan ekonomik refahla birlikte zengin Yahudilerin yaptıkları bağışlarla kurulan yetimhaneler, bakımevleri ve hastahanelerin sayısında da büyük artış görülmüştür. Özellikle bu konuda Moise Allatini ve Saul Modiano adeta aralarında yarışmışlar, bir anlamda ticari alandaki rekabeti hayırseverlik konusunda da sergilemişlerdir[22].

İşin belki de gerçekten en "evrensel" yanı bu hayırseverlikten sadece Selanikli Yahudilerin değil, şehirdeki Müslüman, Hıristiyan

---

[20] Kerem, *a.g.m*, s. 66.

[21] The Activities of Allatini and Modiano", transleted by Judy Montel, (çevrimiçi), http://www.jewishgen.org/Yizkor/Thessalonika/thev1_014.html, 10.11.2009.

[22] Thomopoulos, *a.g.m.*, s. 115.

herkesin yararlanabilmiş olmasıdır. Türkler ve Rumların Moise Allatini için "Selanik'in Babası"[23] şeklindeki övgüde birleşmeleri bunun bir göstergesidir.

Allatini'nin bölgedeki Rum topluluğu ile geliştirdiği ilişkiler de önemlidir. Rumlarla Yahudiler arasında İzmir, Girit, Rodos ve hatta İstanbul'da yaşanan büyük çatışmalara karşılık[24], Selanik'te 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren çok olumlu ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Özellikle Balkanlar'da yükselen Bulgar milliyetçiliği, gerek Yahudi gerekse de Rum din adamlarının karşılıklı açılımları, geçmişte büyük kavgalar yaşayan bu iki cemaati birbirine yaklaştırmıştır[25]. Yahudi ve Rum okulları arasındaki öğrenci değişimi gibi, Moise Allatini'nin Rum okullarına ve çalışmalarına verdiği destek de bu yakınlaşmada önemli bir rol oynamıştır. Allatini fabrikalarında pek çok Rum işçinin istihdam edilmesi de yine bu iki toplum arasındaki ilişkilerin geldiği boyutu göstermektedir. Yahudi ve Rum toplumu arasında bir dostluk köprüsünün oluşumuna bulunduğu katkılar nedeniyle Moise Allatini 1880'de Yunan hükümeti tarafından bir nişanla onurlandırılmıştır[26]. Ayrıca ölümünden sonra Rum eşraf ve gazetecilerinin onun hakkında sarfet-

---

[23] Nahum, *a.g.m.*, s. 60.

[24] Paul Dumont, "Jewish Communities in Turkey During The Last Decades Of The Nineteenth Century In The Light Of The Archives Of The Alliance Israilite Universelle", *Christians and Jews in The Otoman Empire*, Edited by Benjamin Braude and Bernard Lewis, Volume:I, Holmes and Meier publishers Inc. Newyork, 1982, s. 222.

[25] Bulgarlar 1878 Berlin Anlaşması'ndan sonra Makedonya bölgesini idareleri altına alabilmek için yoğun çete faaliyetlerine girişmişlerdir, bkz. Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 9, Yıl: 1989, s. 289; Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", Osmanlı Araştırmaları, Sayı. 9, Yıl: 1989, s. 77.

[26] Marc Mazower, **Sel***anik Hayaletler Şehri : Hıristiyanlar Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 180.

tikleri son derece övgü dolu sözler, cenaze gününde Ortodoks kiliselerinin tüm çanlarının çalınması ve konsolosluk bayraklarının yarıya indirilmesi, şehirdeki dükkânların çoğunun kepenklerinin kapatılması da onun dinler üstü kişiliğini ispatlamaya yeter derecededir[27]. Moise Allatini'nin tüm bunlara değer son büyük jesti ise vasiyeti üzerine 200 kitabın ölümünün hemen ardından Rum okullarına bağışlanmış olmasıdır[28]. Yine vasiyeti gereğince servetinden 1200 lira da Rum okullarının inşası için sarfedilmiştir[29].

Allatini, çeşitli yardım ve hizmetleri karşılığında Osmanlı hükümetinden "mecidi" nişanıyla, yine Avusturya ve İtalya hükümetleri tarafından da birer nişan ile onurlandırılmıştır. Moise Allatini 20 Eylül 1882'de öldüğünde, başka hiçbir zaman görülmeyecek sayıda ve farklılıkta büyük bir insan kitlesi cenaze törenine katılmıştır. Allatini'nin cenaze töreni, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi halkı, dönemin en ileri gelen tüccar ve işadamlarını, önemli devlet adamları ve görevlilerini bir araya getirmiştir. Sultan Abdülhamid de Allatini hakkındaki övgü dolu sözleri ve üzüntüsünü iletmek için yardımcısını İstanbul'daki sinagoga göndermiştir. Devlet adamları ve yöneticileri tarafından Allatini'ye gösterildiği derecede ilgi ve değer başka hiçbir Selanik Yahudi'sinin ölümünden sonra gösterilmemiştir. Moise Allatini çeşitli Türk, Rum ve İtalyan toplum kuruluşlarına çeşitli miktarlarda bağışlar bırakmıştır (örneğin Talmud Torah Okulu'na 5200 frank). Oğlu Hugo da onun anısına "Alliance Israilit of Paris"e yüklü bir miktarda bağış yapmış, yıllarca Selanik'te Dr Moise Allatini, Dr Moise Mizrahi ve Hirsh gibi üç hayırseverin portreleri duvarları süslemiştir[30].

---

[27] Anastassadiau, ***a.g.e.***, s. 324.

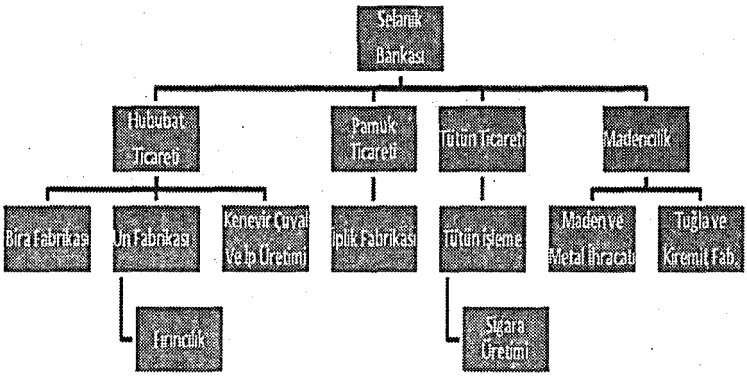
[28] Nahum, *a.g.m.*, s. 59.

[29] Nehama, *a.g.e.*, s. 633.

[30] The Activities of Allatini and Modiano", transleted by Judy Montel, (çevrimiçi), http://www.jewishgen.org/Yizkor/Thessalonika/thev1_014.html, 10.11.2009.

Allatinilerin Selanik Ticareti İçindeki Yeri

Allatiniler Selanik ticareti içinde tartışılmaz bir yer oluşturmaya Mois Allatini'nin girişimleriyle başlamışlardır. Bununla beraber girişimlerin köklü bir hal alması ve hemen hemen her sektörde varlığını göstermesi Modiano, Fernandez, Mizrahi ve Torres aileleriyle oluşturdukları ortaklıklarla birlikte gerçekleşmiştir. Allatini Grubu bu ailelerle olan ilişkilerine de güvenerek, bütün iş alanlarını birbirine bağlılık esaslarına göre oluşturmuş ve böylece bir kartel yaratmayı da başarmıştır. Örneğin hububat ticareti hem bira fabrikasına, hem de un fabrikasına ana malzemeyi sağlamıştır. Benzer bir şekilde pamuk ticareti yine Torres ve Mizrahi ortaklığına dayanan iplik fabrikasına hammadde temin etmiştir. Allatini Grubu'nun içinde yer alan Selanik Bankası da tüm bu endüstriyel ve ticari girişimleri finansal olarak desteklemiştir. Kısacası fabrikaların sermayesi, fabrikadan çıkan ürünün hammadde ticaretinden sağlanmıştır[31]:

[31] Meron, *a.g.m.*, s. 189.

Tüm bu sektörlerin birbirine bağlılığı sonucunda yerel ekonomi üzerinde oluşturulan kartel Selanik ekonomisini de kırılgan hale getirmiştir. Bu nedenle bahsedilen sektörlerin herhangi birisinde meydana gelen dengesizlik diğerlerini de etkilemeye yetmiştir. 1911'de Selanik'te yaşanan banka krizi bunun bir örneğidir.

Allatiniler Selanik'te köklendirdikleri ticaret ve sanayi sayesinde buradaki üretim ve sermayenin büyük bir kısmını kontrol altına almışlardır. Kalabalık aile bireyleri de bu ticaretin Marsilya, Londra ve Viyana gibi kilit noktalara ulaşmasını sağlayarak ticaret ağını genişletmişlerdir. Kurdukları fabrikalarda kullandıkları modern teknoloji ile Selanik'teki pek çok ticari ve sanayi girişime örnek ve öncülük teşkil etmişlerdir. Ticari uzantılarının Avrupa'ya kadar ulaşması, Avrupa'daki teknolojik gelişmeleri takip etmelerinde ve bu teknolojiyi Selanik'te kullanmalarında en büyük faktör olmuştur. Allatini sanayisinin tüm sektörlerindeki üretim teknolojik imkanların sonuna kadar seferber edilmesiyle gerçekleştirilmiş, bu da Allatinilere daha fazla sermaye ve para olarak geri dönmüştür.

Selanik Sanayi ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi

Selanik Sanayi ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi 16 Mart 1897 tarihinde kurulmuştur. Aslında bu şirket Allatinilerin yeni bir üretim girişimi ve iş alanı olarak değil, bünyelerinde bulunan un fabrikasının şirkete devredilmesi ile oluşturulmuştur. Un fabrikasının şirkete dönüştürülmesinden sonra Allatini Tuğla Fabrikası da "Selanik Sanayi ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi" çatısı altına girmiştir. Fabrikaların "Anonim Şirketi" adı altında bir yandan üretim hacmi genişletilirken, diğer yandan da ticaret işlemleri kolaylaştırılmıştır.

Şirketin büyük hisse sahibi Allatini Kardeşler olmakla birlikte diğer ortaklar Moise Morpurgo ve Hanri Mizrahi'dir. İlk üç yıl için belirlenen idare meclisi heyetinde Alfred Allatini, Lazar

Allatini, Karlo Allatini, Goydo(Goido) Allatini ve İzak Fernandez gibi isimler yer almıştır. Şirketin merkezi yine Selanik'tir ve gerek memleket dahilinde, gerekse de yabancı memleketlerde şubeler de açabilme hakkına sahiptir. Selanik Sanayi ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi'nin kuruluş amacı nizamnamesinde şu şekilde belirtilmiştir:

> *"Birincisi; Allatinilerin Yalılar Caddesi'ndeki değirmenlerini gerekli değişiklikler yaparak işletmek, imal edilen ürünlerin her türlü alım-satım işlerinin yapılması ile ilgili sanayi ve ticari muamelatta bulunmak, ikinci olarak; memleket için yararlı sanayi ve zirai kuruluşlar tesis etmek, istimlak etmek, kiralamak veya bu tür kuruluşlara iştirak etmek, üçüncü olarak; bilumum resmi ve gayrı resmi daireler, şirketler ve şahıslarla her çeşit muamelatta bulunmak.."*

Allatini Kardeşler böylece içinde elli çift değirmen taşı ve 200 beygir kuvvetinde buharla çalışan 20 silindir bulunan, Yalılar Caddesi'ndeki buharlı un değirmenini şirkete devretmişlerdir. Değirmenin içinde bulunduğu, doğudan Allatinilerin bahçesi, batıdan deniz, kuzeyden yine Allatinilerin yalısı ve güneyden tramvay ahırlarıyla son bulan yol ile çevrili 13 bin 663 dönüm arazi de şirkete tahsis edilmiştir.

Şirket yüzde elliye kadar arttırılabilme hakkıyla birlikte, 2 milyon 500 bin frank sermaye ile kurulmuştur ve her biri 100 frank değerinde 25 bin hisseye bölünmüştür. Bu 25 bin hissenin 15 bini şirkete terk ettikleri değirmen karşılığında Allatini Kardeşlere bırakılmıştır ki, böylece şirkette en büyük pay yine onlara ait kalmıştır[32].

---

[32] *YA. RES.*, nr: 83/109 (2 Aralık 1896); *A. DVNS. MKL.T. d.*, nr: 9; *İ. TNF.*, nr: 1314 L-3 (16 Mart 1897).

Allatini Değirmeni ve Un Fabrikası

Selanik'te Yalılar Caddesi'nde deniz kıyısında kurulan Allatini Değirmeni 1857'de Fransız Grands Moulins de Corbeil Firması ve Allatini Kardeşlerin ortaklığıyla un üretimine başlamıştır[33]. Ticari firma ünvanı olarak "Allatini Kardeşler" adı geçen bu değirmenin kuruluşunda esas rolü oynayan Moise Allatini olmuştur. Onun 1882'de ölümünden hemen sonra, Fransız ortağın çekilmesiyle birlikte Allatini kardeşler un fabrikasının tamamen sahibi haline gelmiştir.

Un fabrikası Selanik'teki un ihtiyacının tamamını karşılama kapasitesine sahiptir. Hatta burada üretilen un 1862 yılında İstanbul[34], Hersek[35] gibi memleketin diğer bölgelerindeki ihtiyacı da karşılayabilmektedir. Allatini unlarının talep görmesinin başta gelen nedeni yüksek kalitesi olmuştur. Marsilya'dan getirilen unlarla kıyaslandığında kalite bakımından oldukça büyük bir fark göze çarpmaktadır. Öyle ki Marsilya unlarının acılığı, aynı zamanda mide iltihabına yol açma ihtimali bu unların ithalinin yasaklanmasına yol açmıştır[36]. Bu da Allatini unlarının tercih edilmesi için yeterli bir gerekçe oluşturmuştur. Selanik'te un imal etmek üzere 1890 yılında 27 fabrika ile 500 değirmen bulunmakla birlikte bunların içinde en önemli yeri Allatinilerin Un Fabrikası tutmuştur. Bu yıllarda 250 işçinin çalıştığı fabrikanın diğerlerinden ayrılan en büyük özelliği ise elektrikle işletildiğinden gece gündüz durmadan üretim yapabilmesi olmuştur[37].

---

33 21 Şaban 1308 tarihli belgede fabrikanın 35 yıl önce kurulduğundan bahsediliyor, *İ. ŞD.*, nr: 105/6309 (12 Mart 1892); *DH. MKT.*, nr: 1828/45 (13 Nisan 1891).

34 *A. MKT. MVL.*, nr: 140/9 (26 Ocak 1862).

35 *A. MKT. NZD.*, nr: 423/77 (6 Haziran 1862).

36 *DH. MKT.*, nr: 1404/40 (13 Mart 1887).

37 *1307 Selanik Vilayet Salnamesi*, s. 225.

Allatini Un Fabrikası, Selanik Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi'ne çevrildikten çok kısa bir süre sonra, 1898'de çıkan büyük bir yangınla tahrip olmuştur. Ancak bu yangın fabrikaya zarar vermekten çok yarar sağlamıştır. Zira yangından geriye çok fazla bir şey kalmayan eski fabrikanın yerini çok kısa bir süre içinde son derece modern ve teknolojik aletlerle donatılmış yepyeni bir fabrika almıştır. Yapımı Vitaliano Poselli'ye emanet edilen yeni fabrika 2.75 milyon franga mal olmuş, ancak üretimini de neredeyse ikiye katlamıştır[38]. Sigorta şirketi büyük ölçüde masrafları karşılamış olmasına rağmen yeni binanın yapımı ve makinelerin bedeli bu rakamı çoktan aşmıştır. Bu durumda Osmanlı hükümeti de üzerine düşen görevi yaparak un sanayisinde bu derecede önemli yer işgal eden fabrikanın tekrar inşası sürecinde yurt dışından yeniden getirilen alet ve makineleri gümrük resminden muaf tutmuştur[39]. 1 Eylül 1900 tarihinde açılan ve 80 gün gibi kısa bir süre içinde tamamlanan değirmen teknolojinin de öncüsü olmuştur[40].

Fabrikanın tarihinde çok önemli bir yer oluşturan bu yangından sonra bir küçük yangın da 1909'da yaşanmıştır. Gece yarısı çıkan bu ikinci yangında sadece değirmenin içindeki iki ahşap bina ve tahminen 220 bin kadar boş çuval yanmıştır[41]. İşin en düşündürücü kısmı ise bu yangından bir gün sonra da Allatinilerin bira fabrikasında çıkan yangın olmuştur[42]. Yangınların sebebi soruşturmaya alınmış fakat kasıtlı olmadığı sonucuna varılmıştır.

Allatinilerin un imalatı ve satışıyla ilgili en büyük sıkıntıları yerli buğdaylar için ödenen duhuliye vergisinden başka, bir de

[38] Dagkas, *a.g.e.*, s. 66.

[39] *İ. RSM.*, nr: 11/1317 Za-1 (9 Mart 1900).

[40] Donald Quataert, *a.g.m.*, s. 195.

[41] *TFR I SL.*, nr: 213/21216 (11 Temmuz 1909).

[42] *TFR I SL.*, nr: 213/21231 (12 Temmuz 1909).

bunlardan imal edilen unlardan alınan bacdariye vergisi olmuştur. Bacdariye vergisi yerli unların maliyetine yansıyarak fiyatların artmasına da neden olmuştur. Oysa ki Fransa ve Amerika'dan getirilen unlardan bacdariye resmi alınmadığından fiyatları da düşük tutulmuştur. Bu durum yerli unlarla yabancılar arasında haksız bir rekabeti doğurmuş, hatta yerli unlar diğerleriyle rekabet edemeyecek duruma gelmiştir. Allatiniler yerli unlardan da bacdariye alınmaması ile ilgili isteklerini sık sık dile getirmelerine rağmen[43], Selanik Belediyesi'nin önemli bir geliri olan bu verginin tamamen kaldırılamayacağı doğrultusunda cevaplar almışlardır. Ancak daha sonra "başkalarına emsal teşkil etmemek şartıyla" yıllık ödedikleri vergide bir indirime gidilmiş ve 72 bin 500 kuruşa karşılık 500 lira alınmasına karar verilmiştir[44].

Memlekette duyulan un ihtiyacının büyük bir kısmının Selanik'ten karşılandığı ve ihtiyaç duyulduğu acil durumlarda Allatinilerin kapısının çalındığı düşünülürse, Allatinilere özel yapılan bu uygulamanın memleket ekonomisi için oldukça yararlı olduğu hükümet tarafından da öngörülmüş olmalıdır. Nitekim 1891'de Bingazi'de yaşanan kıtlıktan dolayı buradaki un ihtiyacı (360 bin kg) Allatinilerden karşılanmıştır[45]. Yine 1909'da yaşanan Adana olayları sonrasında zarar gören halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere Allatini Un Fabrikası'na başvurulmuştur[46]. Hükümetin acil ihtiyaç duyduğu zamanlarda un temini için Allatinilere başvurmasının en önemli sebebi, bu kadar külliyetli miktarı ancak Allatini Un Fabrikası'nın sağlayabilmesi olmuştur.

Ancak sadece Allatinilere yönelik yapılan bu indirim uzun süreli olmamış, bu kez diğer değirmenler büyük zarara uğramışlar ve Allatini Unları ile rekabet edemez hale gelmişlerdir. Bu nedenle

---

43 *YA. RES.*, nr: 114/48 (30 Eylül 1901).

44 *MV.*, nr: 102/112 24 Mayıs 1911).

45 *DH. MKT.*, nr: 2507/30 (7 Temmuz 1901).

46 *DH. MKT.*, nr: 2809/46 (12 Mayıs 1909).

yeniden bir düzenlemeye gidilmiştir. Ancak bu yeni düzenlemenin Allatinileri pek de memnun etmediği 1909 tarihli şikâyet dilekçesinden anlaşılmaktadır[47].

Yerli buğdaylar için ödenen duhuliye ve rıhtım vergileri maliyeti arttırdığı için Allatiniler yabancı memleketlerden buğday ithaline yönelmişlerdir. Aslında onların yerli buğday kullanımını azaltmalarında başka etkenler de vardır. Bunlardan biri yerli buğday üreticilerinin buğdaylarını yeterli düzeyde temizlememeleridir. Oysa ki Allatinilerin modern makinaları için temiz buğdaylar gerekmektedir[48]. Bu durum Makedonya bölgesinde yetişen buğdaylar hemen yakında dururken, Bulgaristan'dan buğday ithaline yol açmıştır. Bu, Allatiniler için daha da kârlı olmuştur, nitekim buradan ithal edilen buğdaylar için sadece gümrük vergisi ödenmektedir. Hatta bir süre sonra işleri daha da kolaylaşmış, 1908'de çıkarılan bir kararla, artan ihtiyaç karşısında zahire fiyatının düşürülmesi için yabancı memleketlerden getirilen buğdayların gümrük vergisinden de muafiyeti sağlanmıştır[49].

Fabrika demiryollarına ve limana uzak bir konumda bulunduğu için en büyük sıkıntı üretimin pazarlara aktarılması noktasında yaşanmıştır. Ancak Allatiniler sahip oldukları teknoloji ile büyük ölçüde bu sorunun da üstesinden gelmişlerdir. Limana taşıma için raylı bir sistem ve yükleme için de bir asansör düzeneği yapılmıştır. Fabrikanın normal şartlar altında günlük üretimi 10 tonluk 19 vagon iken, bu üretim daha yoğun çalışıldığında 22 vagona çıkabilmiştir[50]. 1906 yılında un fabrikasında yaklaşık 250 işçi çalışmaktadır[51].

---

47 *DH. MUİ.*, nr: 76-2/3 (20 Haziran 1910).

48 Quataert, *a.g.m.*, s. 195.

49 *MV.*, nr: 119/67 (22 Haziran 1908).

50 Dagkas, *a.g.m.*, s. 66.

51 *TFR I ŞKT.*, nr: 89/8862 (14 Haziran 1906).

Allatini Un Fabrikası uzun yıllar gerek memleket içinde ihtiyaç duyulan, gerekse de ordu için gerekli olan un ihtiyacının karşılanmasında son derece büyük bir önem üstlenmiştir. Allatinilerin sahip oldukları sanayi içinde tüketim ve üretim hacmi bakımından en büyük yeri un imalatı tutmuştur. Allatinilerin Selanik'ten ayrılmalarına kadar fabrika aktif bir şekilde üretime devam etmiş, bu tarihten sonra gelişen olaylarla birlikte Allatini Un Fabrikası satılmış ve 1926'da Yunanistanlı bir grubun idaresine geçmiştir. Bugün hâlâ "Allatini S.A" ünvanı altında irmik, un ve bilumum unlu mamüller alanında üretimini sürdürmektedir.

Allatini Tuğla ve Kiremit Fabrikası

Allatini sanayisinin önemli bölümlerinden biri olan Allatini Tuğla ve Kiremit Fabrikası 1885 yılında, Selanik'in doğusunda bulunan Kapıcılar köyünde basit makinelerle küçük bir ünite olarak kurulmuştur. 1900 yılında daha büyük bir bina ile üretimine devam eden fabrikaya, 1905 ve 1910'da iki yeni bina eklenerek tuğla ve kiremit üretimi arttırılırken bir taraftan da üretim çeşitlendirilmiştir. Kiremitler için beş büyük ezme makinesi, 90 ve 130 beygir gücünde iki buhar makinesi ve büyük depolardan oluşan fabrika dönemin en kaliteli üretimini gerçekleştirecek konuma gelmiştir. Tuğla ve kiremitler için gerekli toprak ve kil, döşenen bir dekovil hattıyla 4 km uzaklıktaki bir bölgeden taşınmıştır[52].

Fabrikanın kuruluşuna bakılırsa, hükümetten ilk olarak tuğla ve kiremit üretimi için imtiyaz alınmış, bu üretime daha sonra toprak ve çimento künk, döşeme plakaları da katılmıştır. Ancak fabrika imtiyazı yalnızca tuğla ve kiremit üzerine olduğundan hükümet ile Allatiniler arasında zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Yerli imalatın gümrük vergisinden muaf olmasına rağmen, hükümetin yerli topraktan üretilen künklerden vergi almak istemesi bir dizi yazışma ve görüşmelerle neticelenen bir soruna

[52] Dagkas, *a.g.e.*, s. 69.

dönüşmüştür. Allatinileri temsilen Fernandez'in yürüttüğü görüşmeler nihayetinde Allatiniler lehine sonuçlanmış, sanayinin gelişmesini desteklemek için bu tür imalatın da vergiden muaf tutulması yolunda yeni düzenleme yapılmıştır[53]. Tüm bu teşvikler de işe yaramış olacak ki, kısa sürede Allatini tuğla ve kiremitleri o zamana kadar Avrupa vilayetlerinden, Marsilya'dan ve takımadalardan ithal edilen tuğla ve kiremitlerin yerini almıştır. Hatta üretimi en yüksek düzeye çıkarmış olmasına rağmen ihtiyacı karşılamaya yetememiş, Selanik'te ikinci bir tuğla fabrikası açılmıştır. Ancak bu yeni fabrika Allatinilerle kalite yönünden rekabet edememiştir[54]. Allatini Fabrikası'nın, tuğla kalıpları ve kalıba döküm usulleri hakkında Avrupa'da kullanılan teknikleri iyi bilen kurucu sahipleri, fabrikanın kaliteli üretim anlayışı sayesinde rakipleri ile arayı fazlasıyla açmıştır.

Tuğla ve kiremitin kalitesinin yüksek olmasının önemli bir sebebi toprağın iyi ezilmesinden kaynaklanmıştır. Allatiniler sırf bu iş için Avrupa'dan gülleler getirtmişlerdir. Bir keresinde Selanik yerine yanlışlıkla İvraniye'den Üsküb'e inşa olunan demiryolunun baş mühendisi adına gelen eşyalar arasına karışan gülleler büyük panik yaratmıştır. 213 parça güllenin mühendise ait olmadığı anlaşılınca, bu kez Bulgar çetelerinin sınırı geçerek bölgede olay çıkarmak için bunları kullanabileceğine dair şüpheler uyanmış ve Rumeli vilayetlerine dikkatli olmaları konusunda telgraflar çekilmiştir. Bu telgraf üzerine Selanik'ten gönderilen cevapla birlikte durum anlaşılmış, güllelerin Allatinilerin Selanik'teki Tuğla ve Kiremit Fabrikası'nda toprak ezmek üzere Avrupa'dan getirilen eşyadan olduğu ve yanlışlıkla Üsküb'e gönderildiği ortaya çıkmıştır[55].

İtalya ile olan bağlarını hiç koparmamış olan Allatiniler fabrikayı çoğunlukla yine İtalyan kökenli yöneticilere emanet etmişlerdir.

---

53 *MV.*, nr: 57/64 (28 Kasım 1884); *A. MKT. MHM.*, nr: 501/20 (2 Ekim 1890).

54 Quataert, *a.g.m.*, s. 194.

55 *DH. MKT.*, nr: 1385/93 (18 Aralık 1886).

Yönetici grubunu Yahudiler oluşturmakla beraber, Allatini Tuğla ve Kiremit Fabrikası'nın kil bölümü de dahil olmak üzere sayıları 200 kadar olan işçi grubunu çoğunlukla Rum ve Bulgarlar oluşturmuştur. Benzer durumlara Allatinilerin diğer fabrikalarında da rastlamak mümkündür. Allatiniler kendi etnik ve din gruplarının dışında, özellikle Rum ve Bulgar işçilere daha fazla iş imkânı sağlamışlardır. Yahudilerin kapitalizme kesintisiz hizmetleri bu noktada da öne çıkmıştır. Yahudi Allatinilerin fabrikaları için dindaşları yerine Hıristiyanları tercih etmelerinin sebebi Yahudilerin Şabat gününde çalışmamalarıdır. Oysa ki fabrika bacalarının aralıksız bir şekilde tütmesi gerekmektedir[56].

Allatini Tuğla ve Kiremit Fabrikası yıllık 500 bin tuğla ve 10 milyon kiremit üretimiyle ve bunların yanında seramik, mermer gibi çeşitli yan ürünlerle uzun süre Selanik ticaret ve sanayisinin önemli bir parçasını teşkil etmiştir[57].

Allatini Bira ve Buz Fabrikası

Allatiniler Selanik'de kurmuş oldukları mısırdan elde edilen alkol(İspirto) fabrikası ile imparatorluk sınırları içinde ihtiyaç duyulan içki ihtiyacını da karşılamışlardır. O zamana kadar her bölgede cüzi miktarlarda imal edilen alkollü içkiler ihtiyacı karşılamaya yetmediğinden büyük ölçüde Amerika'dan ithal edilmiştir. Allatiniler böylece bir ilki oluşturarak Selanik'te ürettikleri alkollü içkileri memleketin diğer bölgelerine de pazarlamaya başlamışlardır. Ancak Osmanlı sınırları içindeki bir limandan diğerine nakletmek suretiyle yaptıkları bu iç ticaret ödedikleri % 8 vergiden dolayı Allatinilere pahalıya mal olmuştur. Bu yüzden Allatiniler iç

---

[56] Donald Quataert, "The Industrial Working Class of Salonica, 1850-1912", *Jews, Turks, Ottomans; A Shared History 15. Through The 20. Century*, Edited by Avigdor Levy, Syracuse University Press, Newyork, 2002, s. 206, 207.

[57] Anastassadiou, *a.g.e.*, s.179; Dagkas, *a.g.m.*, s. 69.

ticaretten alınan bu vergiden muaf tutulmalarını istemişler; ancak hükümet gümrük idaresinin zarar göreceği gerekçesiyle bu isteği reddetmiştir. Bu karar üzerine 1881'de Solomon Allatini hükümete bir dilekçe daha yazarak "bu şekilde yabancı ülkelerden gelen ispirtolarla rekabet edilebilmelerinin mümkün olmadığını" dile getirmiştir[58].

Daha sonra alkollü içkiler (müskirat) nizamnamesine yapılan bir ek ile memleket içinde üretilen ispirtolardan alınan vergi miktarı imalatçılar lehine düzenlenmiş; ancak Allatiniler bu kez de Selanik Duyun-u Umumiye İdaresi'ne takılmışlardır. Duyun-u Umumiyeden böyle bir karar bildirilmediği gerekçesiyle Selanik'teki Duyun-u Umumiye İdaresi Allatinilerden, yabancı memleketlerden gelen ispirtoya göre vergi almaya devam etmiş ve tüm bu uygulamaların sonucunda İspirto Fabrikası 1886'da üretimini durdurma kararı almıştır. Fabrikanın yabancı ispirtolarla rekabet edemeyerek üretimi durdurmuş olması ve Selanik Duyun-u Umumiye İdaresi'nin vergi uygulaması hakkında yapılan şikayetler hükümeti harekete geçirmiş ve bu uygulama sona erdirilmiştir[59].

Uygulamanın sona ermesi üzerine, Allatiniler 1890 yılında Selanik'teki Vardar Kapısı dışında Beşçınar Bahçesi Caddesi'ndeki sahip oldukları arsa içinde, bu kez daha teknolojik imk'anlarla donatılmış bir Bira Fabrikası kurmuşlardır. Bu fabrikada üretim için 150 beygir kuvvetinde iki kazan, mahzenleri soğuk tutmak için buz yapmaya yarayan makineler, işlenmiş arpayı temizlemeye yarayacak makineler gibi Avrupa'dan getirilmiş teknolojik araç-gereçler kullanılmıştır[60]. Bira imalatı için yine fabrikayla aynı yerde bir de buzhane kurulmuştur[61]. Allatinilerle aynı za-

[58] *HR. TO.*, nr: 525/64 (23.06.1881).

[59] *DH. MKT.*, nr: 1398/21 (7 Şubat 1887); *DH. MKT.*, nr: 1356/62 (21 Temmuz 1886).

[60] *İ. MMS.*, nr: 127/5411 (13 Ekim 1891).

[61] *İ. RSM.*, nr: 1322 B-4 (22 Eylül 1904).

manlarda Bomonti Kardeşler de İstanbul Feriköy'de kurdukları Bira Fabrikası için ruhsat almışlardır. Hatta Allatiniler 1894 yılında, Bomonti Kardeşlere yapılan uygulamayı örnek göstererek, "Bira Fabrikaları için Avrupa'dan getirdikleri makinalardan alınan gümrük vergisinin iadesini" talep etmişlerdir[62]. Ancak bu talep reddedildiği gibi, Allatiniler başlarına büyük bir dert açmaktan son anda kurtulmuşlardır. Çünkü Allatinilerin bu isteği üzerine yapılan incelemelerde, devlet kayıtlarında fabrikanın açılışıyla ilgili bir ruhsata rastlanamamış, bu durumu araştırmak üzere bir de soruşturma başlatılmıştır. Neyse ki bu konuda yapılan uzun yazışmalardan sonra durum aydınlanmış ve ruhsatın 1890 yılında Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından verildiği anlaşılmıştır[63].

1908'de Bira Fabrikası işçilerinin başlattıkları grev olaylarının çözümlenmesinden yaklaşık bir yıl kadar sonra, Allatiniler bu kez de arka arkaya değirmende ve bira fabrikasında çıkan yangınla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Yangın bira fıçılarının tamirinde kullanılan, katran ve benzinin kaynatılmasıyla elde edilen maddenin yapıldığı kazanların bulunduğu barakada çıkmıştır. Neyse ki çok fazla yayılmadan bastırılmış, sadece bu baraka tahrip olmuştur. İlk önce yangının sebebi kazanlara benzin aktarımı sırasında benzinin ateş alması olarak açıklanmış olmasına rağmen, fabrikanın 5 bin franga sigortalı olması kafalarda soru işaretleri bırakmıştır. Nitekim bu yıllarda sigorta kumpanyalarından tazminat alabilmek için kasıtlı yangınların çıkarıldığı çok sayıda örnek görülmüştür. Bu nedenle olayla ilgili olarak polis müdüriyeti tarafından soruşturmanın derinleştirilmesine karar verilmiştir[64].

---

62 *İ. RSM.*, nr: 1311 L-5 (17 Nisan 1894).

63 *YA. HUS.*, nr: 297/39 (19 Mayıs 1894).

64 *TFR. I SL.*, nr: 213/21231 (12 Temmuz 1909); Bu konuda Selanik Polis Müdüriyeti'nden gelen başka bir belgenin olmaması soruşturmayla ilgili farklı bir sonuca ulaşılmadığını göstermektedir. Sigorta kumpanyalarından para alabilmek için çıkarılan yangınlarla ilgili bkz. Fatih Kahya, *Osmanlı Devleti'nde Sigortacılık*, İstanbul, 2010

Tütün Ticareti

Selanik Ticaret Şirketi "The Commercial Company of Salonique Ltd.", tütün satın almak, işlemek ve Makedonya'dan ithal etmek amacıyla Allatini ve Mizrahi Aileleri ortaklığıyla 1895 yılında kurulmuştur. Merkezi Londra'da olan şirketin ilk yönetim kurulu başkanı olarak Lazar Allatini seçilmiştir. Balkan Savaşlarının hemen öncesinde Selanik Ticaret Şirketi, Makedonya'dan tütün ithal eden "American Tobacco Company" den sonra gelen en önemli ikinci tütün şirketi olarak anılmaktadır[65]. Şirket sermayesi ilk olarak 400.000 sterlin olarak belirlenmiştir. İstanbul'da da bir yönetim kurulu bulunan şirketin Londra, Selanik, Kavala, İskeçe ve Drama'da şubeleri vardır. Şirketin İstanbul'daki bürosu Voyvoda Caddesi'nde Vitali Han'da bulunmaktadır[66]. 1920'de Allatinilerin şirketten çekilmeleri üzerine Erriko Mizrahi şirkette yönetici ve ana hissedar olmuştur. 1935'de ise şirketin en büyük hissedarı büyük bir servete sahip olan Alman Yahudi David Schnur'dur. II. Dünya Savaşı sırasında şirket "Austro-Hellenic Tobacco Company" bünyesine dahil olmuştur[67].

Selanik'teki Siyasal Olaylar ve Allatini Fabrikaları

Makedonya üzerinde oynanan siyasi oyunlar Selanik'te Rumlar, Bulgarlar ve Yahudiler arasındaki etnik ayrımları tamamen körüklemiştir. Bulgar ve Rum çetelerinin Makedonya topraklarını ele geçirme çalışmaları Selanik'te asayişin bozulmasına neden olmuş, adam öldürme ve tehdit olayları artık neredeyse günlük olaylar haline gelmiştir. Bu olaylardan en büyük zararı da şüphesiz ki fabrikalarında değişik etnik gruplara iş veren Allatiniler görmüşlerdir. Özellikle Rum Makedonya Komitesi Bulgarlarla olan mücadelesini Allatini fabrikalarında çalışan Bulgar işçilere

---

[65] Thomopoulos, *a.g.m.*, s. 123.

[66] *Annuaire Oriental 1898*, s. 176.

[67] Thomopoulos, *a.g.m.*, s. 123.

de yöneltmiştir. 1905'de Allatini Tuğla ve Kiremit Fabrikası'nda çalışan Bulgar işçilere yapılan tehditler ve fabrikanın başında bulunan Ugo Allatini'ye Rum Komitesi tarafından yazılan tehdit mektupları güvenlik önlemlerinin de arttırılmasına neden olmuştur. Rum Makedonya Komitesi Ugo Allatini'ye yazdığı mektuplarda on güne kadar fabrikasında çalışan Bulgar işçilerin işine son verilmesi, aksi takdirde öldürüleceği gibi tehditlerde bulunmuştur. Bu tehditler üzerine Selanik Valiliği tarafından Ugo Allatini'yi korumak üzere iki sivil polis memuru görevlendirilmiştir. Ancak bu konuda harekete geçen İtalya Sefareti Hariciye Nezareti'ni sert bir dille uyarmaktan kaçınmamış, bundan sonra orada çıkan her olaydan ve Allatini'nin başına bir iş geldiği takdirde bundan Selanik'teki yönetimin ve polis idaresinin sorumlu tutulacağını bildirmiştir[68].

Bu etnik ayrımlar Selanik'te sosyal ve ekonomik yaşamı da etkilemiş ve daha önce huzur içinde yaşayan Rumlar ve Yahudiler birbirlerinden alışveriş yapmaktan bile kaçınır hale gelmişlerdir. Bu durumdan Allatinilerin Bira Fabrikası da payını almıştır. Nitekim 1908 yılında Rum meyhaneciler Allatinilerin yüksek fiyatla bira sattıklarını ileri sürerek Sırbistan'dan bira almaya başlamışlardır. Ancak bu meyhanelere gelen Museviler Sırbistan birası içmek istememişler ve bir süre sonra da buralara gelmez olmuşlardır. Bu durumdan zarar gören Rum meyhaneciler tekrar Allatini birası alıp satmak istemişler; ancak bu kez de Rum çetelerinin tehditlerine maruz kalmışlardır[69].

1908 yılı içinde Selanik çok büyük olaylara sahne olmuştur. İmparatorluğun her yanında görülen karışıklıklardan Selanik de payını almış, hatta imparatorluk toprakları ilk kez büyük çaplı grev ve boykot hareketleriyle karşılaşmıştır. Selanik'teki sosyalizm ve

---

[68] *TFR. I AS.*, nr: 25/2495 (18 ağustos 1905).

[69] *TFR. I SL.*, nr: 185/18430 (2 Haziran 1908).

işçi hareketlerinin gelişmesine[70] Allatini Fabrikalarında çalışan çok sayıdaki işçi de kayıtsız kalmamıştır. Nitekim bira fabrikasında çalışan pek çok işçi 22 Ağustos 1908 tarihinde ücret artışı talebiyle iş bırakmışlardır. Bu grev sırasında bazı taşkın hareketlerin yapılabileceği ihtimaline karşın gerekli güvenlik önlemleri alınmış[71] ancak büyük bir olay çıkmadan, işverenle anlaşma sağlanmıştır. Bira fabrikası işçileri aldıkları % 30 oranındaki yevmiye zammı ile üç gün sürdürdükleri grevi sona erdirmişler ve 25 Ağustos'dan itibaren işe başlamışlardır[72].

13 Eylül tarihli Journal de Salonique "bütün Cephelerde Grev" başlığı altında tramvaylar, demiryolları, Allatini Un Fabrikası, tütün işleme atölyeleri ve hemen hemen şehirdeki tüm işletmelerin iş bırakma eylemlerinden bahsetmiştir[73]. Aslında bu grev Allatini Un Fabrikası'nda karşılaşılan ilk iş bırakma eylemi değildir. 1906 yılında Un Fabrikası'nın işçileri burada çalışan 232 işçi adına Rumeli Müfettişliği'ne yazdıkları bir dilekçede iş bırakma sebeplerini açıklamışlardır. İşçiler, sabah 10'dan akşam 11.30'a kadar on iki buçuk saat çalıştıklarını ve bunun karşılığında görevlerine göre 5, 7 ya da 10 kuruş kadar yevmiye aldıklarını, ancak bu parayla ev kirası ödeyip ailelerini geçindirmelerinin mümkün olmadığını anlatarak yevmiyelerine zam istediklerini belirtmişlerdir. İşçiler bu hallerini fabrika yöneticilerine anlatmışlar; fakat bir sonuç alamamışlardır. İşi bıraktıkları takdirde bundan sorumlu tutulacakları için durumu Rumeli Müfettiş-i Umumiliği'ne bildirmişlerdir[74].

---

[70] Selanik'te sosyalizmin gelişmesi ve işçi hareketleri için bkz. Emre Polat, *Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti Avram Benoraya ve Faaliyetleri*, Truva yay., İstanbul, 2004.

[71] *TFR. I SL.*, nr: 194/19391 (22 Ağustos 1908).

[72] *TFR. I SL.*, nr: 195/19410 (25 Ağustos 1908).

[73] Anastasiadou, *a.g.e.*, s. 365.

[74] *TFR I ŞKT.*, nr: 89/8862 (14 Haziran 1906).

Selanik Bankası

Selanik'te 19. yy ikinci yarısından sonra görülmeye başlayan modern anlamdaki bankacılık kurumunda aynı yüzyılın son çeyreğinden itibaren büyük gelişmeler görülmüştür. Özellikle 1880'lerde hızlı bir şekilde gelişen ticaret ve bunun sonucu oluşan ekonomik zenginlik sermaye ihtiyacını da arttırmıştır. Yeni ticari kurumlar ve fabrikaların kurulması için gerekli kredinin sağlanmasında bankerlerin yetersiz hale gelmesi, tüccar-banker kesimini de modern bankacılık sisteminin içine çekmiştir. Bu konudaki en önemli örneği de şüphesiz Allatini Kardeşler teşkil etmiş, Allatiniler yerli ve yabancı sermaye ortaklığı ile kurulan Selanik Bankası'nın yerli ayağını oluşturmuşlardır. Daha çok "Allatini Bankası" diye tanınan Selanik Bankası uzun yıllar Selanik merkez olmak üzere başka yerlerde açtığı şubelerle hizmet vermeye devam etmiştir.

Selanik Bankası'nın kuruluş işlemleri dokuz ay gibi bir süre içerisinde gerçekleşmiş, 13 Ağustos 1887'de İzak Fernandez tarafından verilen dilekçe ile birlikte görüşmeler başlamıştır. Ancak aradan beş ay gibi bir zaman geçmesine ve Nafia Komisyonu'nca şirketle ilgili dahili nizamnamede kanuna aykırı bir madde tespit edilmemesine rağmen nizamname uzunca bir süre tasdik edilmemiştir. İzak Fernandez bu konuyla ilgili 4 Ocak 1888'de yazdığı dilekçesinde, "bir an önce gerekli onayın verilmesini" istemiştir. 19 Ocak 1888 tarihli Nafia Komisyonu "Selanik gibi önemli bir ticaret merkezinde sanayi ve ticaretin ilerlemesini sağlayacak böyle bir bankanın kurulmasını esas olarak kabul etmiş" ve sunulan nizamnamede bazı maddelerde küçük değişiklikler yapılmasını (5, 19 ve 22. maddeler) karara bağlamıştır. Bu değişiklikler İzak Fernandez tarafından da onaylanmıştır[75]. Ancak nizamname Ticaret Nezareti'nce ve Nafia Komisyonu'nca onay-

[75] *YA. RES.*, nr: 41/21 (29 Ocak 1888).

lanarak gerekli değişiklikler yapıldığı halde beklenen padişah onayı bir türlü çıkmamıştır. Osmanlı hükümetinin bu konudaki ağır tutumunun devam etmesi üzerine İzak Fernandez 6 Mart 1888'de bir yazı daha yazmak zorunda kalmıştır. Hükümet tarafından işlerin bu kadar uzatılmasında, bankanın en büyük sermayedarının Avusturyalı olmasından kaynaklanan endişe etkili olmuştur. İzak Fernandez son yazısında hükümete bu konuda güven vermeye çalışmıştır. Bankanın yabancı bir ülkede kurulup Selanik'te bir şube açma seçeneği olmasına rağmen, bir Osmanlı Anonim Şirketi olarak teşkil etmesi ve dolayısıyla Osmanlı kanunları idaresi altında olması Fernandez'e göre tüm bu endişeleri yersiz kılmaktadır. Ancak bu teminat da yeterli görülmemiş olacak ki, İzak Fernandez'in 6 Mart 1888 yazısı üzerine hükümet tarafından, yabancılar eliyle kurulan şirketler konusunda son derece dikkatli ve titiz davranılması gerektiği belirtilmiş, konunun tekrar Meclis-i Mahsus tarafından etraflıca incelenmesi istenmiştir[76]. Tüm bu yazışmalar ve görüşmeler oldukça uzun bir zaman almışsa da nihayet beklenen padişah onayı çıkmış ve karar 7 Mayıs 1888'de imtiyaz defterine kaydedilerek[77] resmi muameleler sona erdirilmiştir. Böylece Selanik Bankası bu tarihten itibaren Selanik'in bir iş merkezi haline gelmiş olan Frenk Mahallesi'ndeki yerini almıştır[78].

Selanik Bankası'nın teklif edilen ilk dahili nizamnamesine bakacak olursak banka ile ilgili önemli bilgilere ulaşmak mümkündür[79].

Öncelikle "Selanik Bankası" adıyla, Selanik merkez olmak ve ihtiyaç ölçüsünde yeni şubeler açmak üzere kurulmuş olan banka, bir anonim şirketi olarak ticaretin gelişmesine hizmet

---

[76] *İ. DH.*, nr: 1071/83986 (12 Mart 1888).

[77] *A. DVN. İMTZ. d.*, nr:2, s. 126.

[78] Anastasiadou, *a.g.e.*, s. 123.

[79] *YA. RES.*, nr: 41/21 (29 Ocak 1888).

etmeyi amaçlamıştır. Bankanın müddeti ilk nizamnamesinde 50 yıl olarak belirtilmiştir. Şirketin kurulma amacı ve yapacağı işlemler şöyle sıralanmıştır: Hükümet veya hükümetin bir resmi dairesiyle, taşrada esnaflar, belediye idareleri, şirketler ve şahıslarla istikraz işlemleri yapmak veya bu istikrazlara hissedar olmak, çek satmak veya ıskonto etmek, her çeşit sarraflık, ticaret, sanayi ve komisyonculuk işlemleri yapmak, her nevi esham-ı umumiye alıp satmak, eşya alıp satmak[80], banknot ihracı gibi özel müsaadeye bağlı tahsis ve tayin edilen hususlar dışında kalan[81] banka, kredi ve ticaret şirketlerinin işlemleri dahilinde bulunan işlemleri yapmak, demiryolu ve denizyolu ticareti, yol, maden gibi sanayi ve ticaretin gelişimine katkıda bulunacak her türlü fabrika ve şirketler kurmak ve bu şirketlere hissedar olmak suretiyle ortak olmak, aşar vs gibi her nevi senelik vergi varidatını ve yararlı işler teşebbüslerini iltizam yoluyla idare etmek.

Bu esaslar doğrultusunda işlemler yapacak olan banka ilk etapta, gerektiğinde 10 milyon franga kadar çıkarılabilmek üzere, her biri beş yüz franktan dörtbin hisse senedi itibariyle 2 milyon frank sermaye ile kurulmuştur[82].

Burada konuyu ilgilendiren asıl kısım ise bankanın sermayedarlarıdır. Selanik Bankası, Viyana merkezli Österreichischer Laenderbank ile Peşte merkezli Hungars Hendes ve Paris merkezli

---

[80] Bu ifade Hükümete sunulan nizamnamede gayrimenkulleri de kapsamasına rağmen yapılan değişiklikle gayrimenkul kavramı çıkarılmıştır, *YA. RES.*, nr: 41/21 (29 Ocak 1888).

[81] Daha önce 'bilcümle banka.."şeklinde olan ifadede "bilcümle" çıkarılarak yerine bu ifade getirilmiştir. Hükümet yabancı sermayesiyle kurulan bu şirket hakkındaki tedirginlik ve titizliğini bu ifade değişikliklerinde göstermiştir

[82] Banka sermayesi 1909 yılında 10 milyon frank olarak görülürken, 1912'de 20 milyon franga çıktığı görülmektedir, *Annuaire Oriental 1909*, s.1801; *Annuaire Oriental 1912*, c.1, s. 824.

Le Comptoir d'Escompte de Paris[83] sermaye grubunun ortaklığı ile kurulmuştur. Selanik adına da bu ortaklığa Allatini Kardeşler dahil olmuşlardır. Allatini Kardeşlerden başka ayrıca ileride hisse sahibi olacak başka kişilerin de bu ortaklığa katılabilecekleri belirtilmiştir. Dahili nizamnamede bahsedilen "ileride hisse sahibi olacaklar" dan birisi Gustave Fernandez, diğeri de Joseph Mizrahi'dir. Selaniklilerin bu bankayı daha çok "Allatini Bankası" diye adlandırmaları diğer yerli ortaklar içinde Allatinilerin hisse ve etkinliğinin diğerlerine oranla daha fazla olduğunu göstermektedir. Bununla beraber Fernandez ve Mizrahi ailelerinin de Selanik'in ileri gelen tüccar ve bankerleri olarak bankaya büyük bir güç kattıkları görülmektedir. Fernandezler ve Mizrahiler uzun yıllar Selanik'te bankanın genel müdürlüğünü yapmışlar, ayrıca Marsilya ve İstanbul'dan bankanın idare meclislerine katılarak karar mekanizmasının içinde yer almışlardır[84]. 1894-1895 yıllarında müdür muavini olan Alfred Mizrahi'nin adı[85], 1912'de Hazine'nin açığını kapatmak için hükümetin Selanik Bankası ve Türkiye Milli Bankası'ndan kısa vadeli olarak aldığı 1,5 milyon İngiliz liralık istikraz anlaşmasında bankanın genel müdürü olarak geçmektedir[86].

Evlilikler yoluyla perçinlenen çeşitli iş ilişkileri ve ortaklıkları bulunan bu üç büyük tüccar ailenin geniş alana yayılmış olan ticari bağları bankanın işlem ağını geliştirmeye yönelik bir hizmet sağlamıştır. Bu noktada Allatini Ailesi Marsilya, Londra ve Viyana'ya dek uzanan bağlantıları sayesinde üzerine düşeni yapmıştır. Nitekim bankanın tütün işiyle ilgilenmesi de Allatini-

---

83 Paris sermayesi bankanın kurulduğu yıl girdiği ekonomik krizden kendini kurtaramayarak çekilmek zorunda kalmıştır, Berke, **a.g.e.**, s.28

84 *A.g.e.*, s. 29.

85 *1312 Selanik Vilayet Salnamesi*, s. 106-108.

86 *İ. MMS.*, nr: 1330 S-67 (13 Şubat 1912); MV., nr: 226/119 (11 Şubat 1912).

ler aracılığıyla olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, tütün yetiştiriciliğinin ve ticaretinin merkezi sayılan Kavala'da bankanın bir şubesinin açılmasının da tesadüf olmadığı anlaşılmaktadır. Selanik Bankası'nın Kavala Şubesi 1893'de özellikle tütün ticaretinin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi amacına yönelik olarak açılmıştır. Banka, Reji Şdaresi ile yaptığı beş yıllık bir anlaşma ile Selanik, Manastır ve Kosova'da üretilen tütünü bu şirkete satma hakkını almıştır. Ancak tütün işinin oldukça masraflı bir iş olması nedeniyle banka General Tobacco Corporation LTD ile yarı yarıya bir ortaklığa girmiş, bir süre sonra ise ortaklıktan çekilerek kendi iştirakini kurmuştur. "The Commercial Company of Salonique Ltd." yani "Selanik Ticaret Şirketi" adını almış olan bu yeni şirketin başına da Edouard Allatini getirilerek tütün ticareti tamamen Allatinilere devredilmiştir[87].

Selanik Bankası'nın 1888'de faaliyete geçmesinden sonra 1893'de Manastır'da açılan ilk şubesini Kavala Şubesi takip etmiştir. 1894-1895 yıllarında Selanik Bankası Manastır Şubesi'nin müdürü olarak Atnaş Zaho bulunurken, Kavala Şubesi'nin başında da Lazar Mizrahi bulunmaktadır[88]. 1897'de şube açılımı bu kez İzmir ve İstanbul gibi diğer büyük ticaret merkezlerine, 1905'de de Kahire ve İskenderiye'ye kadar genişlemiştir[89]. Ancak Bankanın Mısır serüveni kısa sürmüş, 1908 yılında bu şubeler kapatılmıştır. 1910'da İstanbul, İzmir, Edirne, Manastır, Kavala, Üsküp, Samsun, Beyrut, Dedeağaç, İskeçe ve Drama'da şubeleri bulunmaktadır[90]. 1912'de Edirne, Beyrut, Kavala, Kumanova, Dedea-

---

87 Hubert Bonin, "Un Outre-Mer Bancaire En Orient Méditerranéen : Des Banques Françaises Marraines De La Banque de Salonique (de 1907 à la Seconde Guerre Mondiale)", *Revue Historique*, Presses Universitaires de France, 2003, s.576; Berke, *a.g.e.*, s. 40.

88 *1312 Selanik Vilayet Salnamesi*, s. 106-108.

89 Berke, *a.g.e.*, s. 40, 42.

90 *A.g.e.*, s. 43, 47.

ğaç, Drama, Gümülcine, Manastır, Selanik, Samsun, İzmir, Sofulu, Üsküp ve İskeçe'de şubeleri görülmektedir[91].

1908 yılında Selanik Bankası'nın şubelerine göre kâr dağılımı şu şekildedir[92]:

Selanik 769.985
İstanbul.....102.591
İzmir 74.932
Manastır 21.478
Kavala 47.000
Üsküb.....4.683
Toplam.....1 020 669 Fransız frangı

Allatiniler 1908 yılından itibaren Selanik Bankası'ndaki ortaklarıyla fikir ayrılığına düşmüşler, Bankanın en büyük sermayedarı olan Österreichischer Laenderbank'ın ortaklıktan çekilmesiyle birlikte, Allatiniler de onları takip ederek tedricen ortaklıktan ayrılmışlardır. Allatinileri ayrılmaya götüren süreç bankanın Mısır şubelerinde yaşanan krizle birlikte başlamıştır. Mısır'daki arazi spekülasyonu nedeniyle zarar eden şubeler kapatılmış olmasına rağmen şubelerin zararı bankayı önemli ölçüde sarsmıştır. Ayrılış sürecini hızlandıran bir diğer sebep de banka idare meclisinin II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki istikrar dönemine güvenerek büyümeye gitmek istemesi ve sermaye artışının talep edilmesi olmuştur. Sermayenin arttırılması, bankaya yeni ortakların katılması anlamına geldiği için Allatiniler bu yeni durumu kabul etmek istememişlerdir[93]. Ancak bundan kısa bir süre sonra yapılan genel kurulda yeni hissedarların katılımını önleyemedik-

[91] *Annuaire Oriental 1912*, v. 1, s. 824.

[92] Bonin, *a.g.m.*, s. 578.

[93] Berke, *a.g.e.*, s. 44.

leri gibi, bankanın İstanbul'a taşınması da yol ayrımının somut göstergesi olmuştur.

Banka'nın yeni hissedarları Societe Generale ile müttefikleri Paribas (Banque de Paris et des Pays Bas) ve Anglo-Austria Bank olmuştur. Yeni ortaklarla imzalanan anlaşma ile sermaye ikiye katlanmış, 10 milyondan 20 milyon franga çıkarılmıştır. 16 milyon 1909'da ve 20 milyon da 1910'da ödenmiştir[94].

1908 yılı genel kurulunda alınmış olan karar 27 Haziran 1910 tarihli bir padişah fermanıyla uygulamaya geçirilmiş ve nizamnamede yer alan "şirketin merkezi Selanik'te olacak.." ibaresinin yerini "şirketin merkezi İstanbul'da olacak.." ifadesi almıştır[95]. 1912 ticaret yıllıklarındaki bir ilanda artık merkezi İstanbul olarak görülmektedir. İstanbul'daki yeni merkezin adresi ise Galata'da Voyvoda Caddesi'dir[96].

Banka ortaklarıyla yaşanan uyuşmazlık ve merkezin İstanbul'a taşınması kararından sonra Allatiniler Selanik'te kalan şubenin yönetimini üstlenmeye devam etmişlerdir. Edmond Allatini'nin mülkü olan iki katlı binaya taşınan şube Alfredo Allatini tarafından yönetilmiştir. 1910'dan itibaren ise Selanik Bankası'ndan bağımsız olarak işlemeye devam etmiştir[97].

Allatinilerden sonra bankanın İstanbul'a taşınması ve faaliyetlerini burada yoğunlaştırmasıyla beraber uzun bir süre yabancı sermayedarlar değişmeye devam etmiştir[98]. Buna rağmen Allatiniler dışındaki Mizrahi ve Fernandezler gibi yerli diğer ortaklar idare meclislerindeki görevlerini 1930'lara kadar devam ettirmişlerdir.

---

94 Bonin, *a.g.m.*, s. 579.

95 *A. DVNS. MKLT. d.*, nr:20 s. 44.

96 *Annuaire Oriental 1912*, v.1, s. 824.

97 Frezis, *a.g.m.*, s. 17.

98 Berke, *a.g.e.*, s. 45.

Allatinilerin Ordu ve Hükümet ile İlişkileri

Ordunun Un İhtiyacının Karşılanması

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda imzalanan ve ağır şartları içeren Berlin Anlaşması ile yabancı devletler Makedonya bölgesi için uygulanmasını istedikleri ve Babıâli'ye kabul ettirdikleri bir programla "Makedonya meselesi" çıkarmayı başarmışlardır. 1902 yılına gelindiğinde bölgede durum tamamen karışmış, Osmanlı hükümeti de olası bir yabancı müdahalesine karşı burada aldığı tedbirleri daha da genişletmiştir. Bu tedbirler dahilinde bölgeye geniş yetkilerle donatılmış bir genel müfettiş atanmıştır. Bölgedeki asayişin temini, ekonomik iyileştirmelerin yapılması, adli düzenlemelerin sağlanması gibi önemli konulardaki ıslahat çalışmaları genel müfettişliğin sorumluluğu altına verilmiştir.

Rumeli Müfettişliği'nin ilk genel müfettişi 8 Aralık 1902'de Selanik'e gelerek görevine başlayan Hüseyin Hilmi Paşa olmuştur[99]. Başlangıçta Kosova, Manastır ve Selanik'i kapsayan çalışma alanına, daha sonra Yanya, Edirne ve İşkodra da ilave edilmiş ve müfettişliğin yetki sahası altı vilayete çıkarılmıştır. Böylece Makedonya'nın da diğer Balkan toprakları gibi elden kayıp gitmesini engellemek için oluşturulmuş olan Rumeli Vilayat-ı Şahane Müfettiş-i Umumiliği altı yıl kadar bölgede her türlü güçlüğe karşı çalışmaya devam etmiştir. Ancak 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla, bölgede aslında kopacak fırtınalar öncesinde bir süreliğine görülen barış ve huzur ortamıyla beraber Rumeli Müfettişliği'nin de görevi sona ermiştir.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın askeri birlikleri, kurtlar sofrasına düşmüş Makedonya'daki halkı Bulgar ve Rum çetelerine karşı korumak ve bölgenin genel asayişini sağlamak için, burada büyük bir güvenlik teşkil etmiştir. Ancak işin güvenlik yönü hükümete ne

[99] Beydilli, *a.g.m.*, s. 86.

kadar nefes aldırmışsa, ekonomik yönü de omzuna o kadar yük bindirmiştir. Bölgenin siyasi yönden karışıklığına paralel olarak silah altında tutulan askeri kuvvetlerin sayısının fazlalığı devlet hazinesini içinden çıkılması zor bir duruma sürüklemiştir. Rumeli'deki kuvvetlerin yiyecek, giyecek gibi temel ihtiyaçları bu bölgedeki vilayetlerin gelirlerinden karşılanmakla beraber, vilayet gelirleri yüklü miktardaki ihtiyacı karşılamakta çoğunlukla yetersiz kalmıştır. Sık karşılaşılan bu durumda başvurulan tek adres de devletin hazinesi olmuştur.

Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan her türlü askeri malzeme ve ihtiyaç ihale usulüyle karşılanmaktadır. İhalelerin açılması ve sonuçları içinse bir dizi aşama takip edilmektedir. Öncelikle satın alınacak malzemenin cins ve miktarı levazım tarafından belirlenmekte, ardından ihalenin yapılacağı gazetelerle halka duyurulmaktadır. İhalenin gerçekleşmesinden sonra sonuç Nâzırlar Meclisi'nde konuşulup tartışıldıktan sonra son karara varılmaktadır. Hatta gerekirse ihale yenilenebilmekte, en sonunda, "gereğince" kararı alınmak üzere, padişaha sunulmaktadır.

Askerlerin giyecek, yiyecek gibi temel ihtiyaçları da ihale usulüyle bölgenin büyük üreticileri durumunda olan müteahhitlere verilmiştir. Bu nedenle Rumeli Müfettişliği'ne ait pek çok yazışmanın konusunu ordunun erzak ihtiyaçları doğrultusunda müteahhitlerle girişilen ilişkiler ve alacak-verecek sorunları oluşturmuştur. Belgelerde en fazla adı geçen erzak müteahhidleri arasında, Mois Kaldiron, Fuad Bey[100], Simon Kaldiron[101], Salomon Mordo[102], Saul Kohen[103], Isak Filorenti[104], Leon Molho[105] gibi isimler vardır.

---

[100] *TFR. I AS.*, nr: 62/6145 (22 Haziran 1908).

[101] *TFR. I AS.*, nr: 64/6370 (9 Ağustos 1908).

[102] *TFR. I AS.*, nr: 68/6733 (2 Aralık 1908).

[103] *TFR. I AS.*, nr: 64/6321 (28 Temmuz 1908).

[104] *TFR. I AS.*, nr: 64/6325 (29 Temmuz 1908).

[105] *TFR. I AS.*, nr: 69/6893 (16 Şubat 1909).

Bunların arasında İbrahim Bey[106], Ali Bey ve Abdurrahman Bey[107] gibi Müslüman isimlere rastlansa da çoğunluk yine gayrimüslimlerde ve Makedonya bölgesinde özellikle Yahudilerdedir. Burada konumuzu oluşturan Allatiniler de üstlenmiş oldukları un müteahhitliği ile yazışmalarda adından en çok bahsettiren isimlerden biri olmuştur.

Ekmek yani dolayısıyla un erzaklar içinde en külliyetli yeri kaplayan ihtiyaçtır. Nitekim asker eski ayakkabılarla ya da giysilerle idare edebilir ama ekmek olmadan ayakta kalması mümkün değildir. Üstelik sürekli bir tüketimin söz konusu olması un için sarfedilen paranın hesabını yapma ve karşılayabilme imkânını ortadan kaldırmıştır. Allatini Değirmeni'nin sahip olduğu büyük ölçüdeki üretim kapasitesi ve burada üretilen unların kalitesi çoğunlukla Allatini Unlarının tercih edilmesindeki en büyük etken olmuştur. Rumeli Müfettişliği'ne bağlı askerlerin un müteahhitliğini üstlenmeleri Allatinilerin askeriye ve hükümetle kurdukları ilk ilişki değildir. Bundan çok daha önceki zamanlara dayanan bir alış-veriş söz konusudur ki, 1860 tarihli bir belgede "Allatini tüccara taahhüd ettirilen 3 bin kantar peksimed"den bahsedilmektedir[108]. Kasım 1901 tarihli bir diğer belgede de Allatinilerin "alacakları olan 40.500 liranın ödenmediği sürece Selanik ve İşkodra fırkalarına un gönderemeyeceklerini bildirdikleri" görülmektedir. Gerek Selanik, gerekse de İşkodra'ya un gönderilmemesi halinde büyük sıkıntılar yaşanacağından acil tedbirlerle, yıl sonuna kadar 68.500 lira olacak olan bu paranın ödenmesi kararı alınmıştır[109].

---

[106] *TFR. I SL.*, nr: 156/15536 (1 Eylül 1907).

[107] *TFR. I MN.*, nr: 103/10233 (29 Ağustos 1906).

[108] *A. AMKT. NZD.*, nr: 318/92 (21 Temmuz 1861).

[109] 40.000 lirası gelecek senenin ağnam resminden, kalan 28.500 lirasının da sene sonuna kadar emval-i umumiyeden ödenmesi kararlaştırılmıştır , *MV.*, nr: 103/7 (30 Eylül 1901); *MV.*, nr: 103/19 (3 Kasım 1901).

Allatinilerin merkez ordusu ve hükümetle ilişkileri çok daha eski tarihlere dayanmakla birlikte Rumeli Müfettişliği'ne bağlı orduların müteahhitliği için ilk ilişkiler 1903 yılında başlamıştır. Nisan 1903'de Genel Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'ya hitaben Allatini Kardeşler yazdıkları telgrafta " kilosu 45 paradan 200.000 kilo unu Verisoviç istasyonunda teslim edilmek üzere satmayı kabul ettiklerini" bildirmişlerdir. Hatta bu ilk işin kendileri için pek de kazançlı olmadığını ancak unlarının yüksek kalitesini ve teslimatın düzenliliğini göstermek için bu fiyatı kabul ettiklerini de belirtmişlerdir. Allatinilerin bu şekilde bir başlangıç yaparak ileride birliklerin un ihtiyacını bütünüyle kendilerine bağlamak için bir adım attıkları açıktır. Bir sonraki sipariş için ise daha fazla bir fiyat beklentisi vardır. Nitekim, yerli buğdaylar yetmediğinden dolayı dışarıdan buğday getirttikleri için ürettikleri unun maliyeti de artmaktadır ve bunun da dikkate alınmasını istemektedirler[110]. Aslında Ağustos 1902'de İşkodra fırkası için göndermek üzere anlaştıkları fiyatın 55 para olduğu düşünülürse bu ilk siparişin kilogram ücreti oldukça düşük bir tanıtım fiyatı olmuştur[111]. Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa Allatinilere, bu uygun fiyat için bir teşekkür cevabı yazarak alışverişin ucunu açık tutmuştur.

Anlaşıldığına göre; her iki taraf da bu alış verişten şimdilik oldukça memnundur. Öyle ki, Hüseyin Hilmi Paşa yine bu teşekkür telgrafında Allatinilere, çok yakın zamanda Kosova, Manastır ve Selanik'teki askeri birlikler için gerekli unun ihaleye çıkarılacağını haber vermiş ve bu ihaleyi onların kazanması halinde çok memnun olacağını da belirtmiştir[112]

Allatiniler Rumeli Müfettişliği orduları için yalnızca un değil, zaman zaman peksimet de temin etmişlerdir. Mayıs 1903'de ki-

---

[110] *TFR. 1 SL.*, nr: 12/ 1192-1 (10 Haziran 1903).

[111] *MV.*, nr: 104/62 (18 Ağustos 1902).

[112] *TFR. 1 SL.*, nr:12/1192-1 (10 Haziran 1903).

losu 56,5 paradan Firizvik'e oldukça yüksek bir miktarda peksimet sevkiyatı yapılmış, ancak Allatiniler ile orduy-u hümayun arasındaki en büyük anlaşmazlık olan ödeme konusundaki sıkıntı burada da yaşanmıştır. Müteahhid Allatiniler alacakları toplam 350 küsür bin kuruştan yalnızca 19 bin kuruş alabilmişler, geri kalan ödemenin yapılması ise hayli zaman almıştır[113].

Bu ödeme zorluklarında dolayı Haziran 1903'de Selanik vilayeti askeri için yenilenen un ihalesinde, eski fiyatın % 3'ü oranında bir indirime gidilmiştir. Ancak bu kez de ihaleye talep olmadığı için un müteahhitliği yeniden Allatinilere verilmiştir[114].

Selanik ordusu için verilen unun fiyatı ile Manastır, Kosova ve çevresine gidecek unun kilo fiyatında çeşitli farklılıklar göze çarpmaktadır. Şüphesiz bunun en önemli sebebi nakliyat ücretleridir. Unun teslim alınacağı mesafe uzadıkça fiyat da paralel olarak artış göstermektedir. Örneğin Firizvik ve Mitroviçe'de teslim olunacak un için 46 para talep edilirken[115], hemen arkasından Selanik istasyonunda teslim edilecek 400 bin kilo unun kilosu 42 paradan verilebilmiştir. Tabi bu fiyat düşüşündeki önemli rollerden birisi de ödemenin nakit yapılmasıdır[116]. Nitekim Allatinilerin vadeli olarak verdikleri unların ücretlerini geri almakta büyük sıkıntılar yaşadıkları sık sık yazdıkları telgraflardan anlaşılmaktadır. Özellikle de ordunun yeni bir talebi olduğunda eski borçların ödenmesi konusu gündeme getirilerek bu yolla tahsilat tamamlanmaya çalışılmıştır[117].

Tabi burada hazinenin içinde bulunduğu imkansızlıklara da değinmek gerekir. Bulgar çetelerinin faaliyetleri asker sayısının azaltılmasına fırsat vermemiş, hatta daha da takviye yapılma-

[113] *TFR. 1 SL.*, nr: 11/1090 (26 Mayıs 1903).

[114] *TFR. 1 SL.*, nr: 13/1233 (16 Haziran 1903).

[115] *TFR. 1 KV.*, nr: 21/2038 (18 Haziran 1903).

[116] *TFR. 1 SL.*, nr: 17/1614-1 (21 Ağustos 1903).

[117] *TFR. 1 SL.*, nr: 21/2002 (21 Ekim 1903).

sını gerektirmiştir ki, Rumeli vilayetlerinde bulunan 14 süvari bölüğünün 8'i Selanik'te görevlidir[118]. Buradaki askeri güçlerin her an kullanıma hazır halde tutulması için orduya gerekli olan tahsisatın miktarı, zaten kısıtlı olan hazinenin gücünü çoktan aşmıştır. Bu durumdan dolayı gerek maaşların, gerekse de ordu için müteahhitlerden alınan malzemelerin ücretlerinin ödenmesi çoğunlukla mümkün olamamıştır.

Para trafiğinin yoğun olduğu böylesi bir alışverişte doğal olarak anlaşmazlıklar da sıkça yaşanmıştır. Orduy-u hümayunun başka alternatifinin bulunmadığı bu alışverişin Allatiniler tarafından bir fırsata dönüştürülmesi anlaşmazlıkların önemli nedenlerinden biri olmuştur. Allatini markası un ticaretinde bir tekelleşmeye yol açmış, bu durum doğal olarak fiyatlara da yansımıştır. Zaman zaman kilogram fiyatı üzerinden talep edilen fahiş fiyatlar kabul görmese de görüşmeler yine çoğunlukla Allatinilerin lehine sonuçlanmıştır. Ordunun acil ihtiyaçları pazarlık imkanını ortadan kaldırdığından özellikle acil durumlarda bütün şartlar Allatinilere hizmet etmiştir. Bazen de sıkı pazarlıklarla Allatiniler ikna edilebilmiş ve sorun çözüme kavuşturulmuştur. Çoğunlukla acil ihtiyaçlar için elden bir şey gelmemekle birlikte, ihale usulü devletçe daha karlı bir alışverişe olanak tanımıştır. Örneğin kilosu için 55 para istenen unun kilosu ihale sonucunda yaklaşık 42 paraya kapatılabilmiştir[119].

Ordu ile Allatiniler arasındaki ilişkilerde dikkate alınması gereken en önemli nokta Allatini Unlarının çoğunlukla alternatifsiz olmasıdır. Elbette ki tek un üreticisi Allatiniler olmamakla birlikte gerek un kalitesi açısından, gerek tek seferde 500 bin, 1 milyon kg gibi büyük miktarları karşılayabilme kapasitesi açısından tek seçenek onlardır. Ayrıca parça parça çeşitli kişi ve yerlerden alınan

[118] Beydilli, *a.g.m.*, s. 89.

[119] Kıyyesi 55 para, 1kıyye=1282 gram, *TFR. 1 SL.*, nr: 21/2009 (3 Ekim 1903); *TFR. 1 SL.*, nr: 21/2096 (12 Ekim 1903).

unların kalite bakımından düşük olması ve de en önemlisi ödeme koşulları bunları hükümetin gözünde pek de cazip kılmamaktadır. Zira farklı müteahhitlerden un alımı aynı gün ya da ertesi gün gibi kısa süreli bir ödeme planı gerektirdiğinden ve aynı zamanlarda bir kaç yere birden ödeme yapılması da imkânsız olduğundan devreye yine Allatiniler girmektedir. Örneğin Manastır için gerekli unun buradan 33-36 paraya alınabilmesi mümkünken, yeterli olmadığından geri kalanı Allatinilerden kilosu ancak 42 paradan temin edilebilmiştir. Ancak Allatini unlarından yapılanlara kıyasla, Manastır'daki unlardan imal edilen ekmeklerin lezzetindeki bozukluk ve üretimin ordunun ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalması yetkilileri yine Allatini adresine götürmüş, 200 bin kilo un Manastır'dan değil, Allatinilerden talep edilmiştir[120].

Tüm bunların sağladığı güven ve rahatlıktan olsa gerek ki, bazen bu durum suistimal edilebilmiştir. 1903 yılı içinde Selanik ve çevresi için un ihalesi Allatinilere verilmiş olduğu halde, bazı yerler dışındaki mevkileri kendi kararlarıyla başka müteahhitlere havale etmişlerdir. Müteahhitler ise kendilerine havale edilen yerlerin tamamına değil, sadece nakliyatın kolay olduğu yerlere un gönderdikleri için çoğu bölge unsuz kalmış, böylelikle durum da anlaşılmıştır. Mukaveleye aykırı olan bu keyfi uygulama orduy-u hümayunun da epey canını sıkmış ve ilişkiler gerginleşmiştir. Hatta Selanik ve çevresindeki ihtiyaç için Allatinilerin verdiklerinden daha ucuza un tedariki sağlanabileceği ve bundan sonra Allatinilerden yüksek fiyatla un satın alınmaması kararı alınmıştır[121].

Ancak tahmin edildiği gibi karşılıklı çıkarlar gereği bu gerginliğin uzun süre devam etmesi mümkün değildir. Nitekim kısa bir süre sonra Manastır idaresi ile yeniden alış veriş başlamıştır.

---

[120] *TFR. 1 AS.*, nr: 11/1028 (9 Şubat 1904).

[121] *TFR. 1 AS.*, nr: 15/1470 (13 Haziran 1904).

Hatta bu sıralarda unun cinsi ve kalitesi ile ilgili bir anlaşmazlık da çözümlenmiş, daha önce gönderilen 200 bin kilo un ile, 1904 senesi dahilinde gönderilen un ücretinin de üç haftada ödenmesi sözü bile alınmıştır. Ancak yapılacağı söylenen 6 bin liralık ödeme için mal sandığında para bulunamaması, şikayetlerinden anlaşıldığına göre Allatinileri oldukça gücendirmiştir. Öyle ki, mal sandığı varidatının büyük kısmının erzak alımı için ayrılıp da kendilerinin "hatıra getirilmemelerine" karşılık sevkiyatı kesmeleri durumunda, askeriyenin büyük güçlükler yaşayabileceğini hatırlatmışlar ve bu şekilde kibar bir dille gerekli yerleri uyarmışlardır. Tabi bu şikâyet ve uyarılar mecburen dikkate alınarak bir miktar para ödemesi yapılmış, bununla birlikte 100 bin kilo daha un istenmiştir[122].

Anlaşıldığı üzere sevkiyat sürekli devam ettikçe Allatinilerin alacakları ve yükselen zahire fiyatları karşısında uğradıkları zararlar da artmaktadır. Bu nedenle "un sevkiyatını durdurmaya hakları olduğu halde sadakatlerinin buna elvermediği" gibi hatırlatmaları da sık sık yapma gereği duymuşlardır. Ancak Selanik defterdarından gelen haberler hiç de iç açıcı olmadığından borçların bir kısmının farklı yollardan ödenmesi yoluna gidilmiştir. Mesela Allatinilerin Kesendire Madenleri için ödediği taksitlere mahsup edilerek bir kısım borç kapatılabilmiş, zaman zaman bu uygulama devam ettirilmiştir[123].

Yine bu borçların ödenmesi için sık sık başvurulan yollardan birisi de çeşitli yerlerden alınan borçlar olmuştur. Allatinilere olan 10 bin liranın ödenebilmesi ve diğer bazı masraflar için % 7 faizle Bank-ı Osmani'den 70 bin lira kadar borç alınması da bu çarelerden biridir. Ancak Bank-ı Osmani bunun 50 bin lirasını vermeyi

[122] *TFR. 1 SL.*, nr: 48/4724 (3 Ağustos 1904).

[123] *TFR. 1 SL.*, nr: 51/5049 (7 Eylül 1904), *TFR. 1 SL.*, nr: 42/4177 (13 Haziran 1904).

kabul ettiği için, 15 bin lirası da % 8 faizle banker Mavrokardoto'dan ve geri kalan 5 bin lira da rüsumat emanetinden karşılanabilmiştir[124]. Bu durum aslında 1904 yılında Osmanlı Hazinesi'nin içinde bulunduğu durumun küçük bir özetidir.

1905 ve 1906) yıllarında ordu-y hümayun ile Allatiniler arasındaki yazışmaların hemen hemen tümünü Allatinilere ödenmesi gereken borçların oluşturduğu görülmektedir[125]:

Eylül'e mahsuben 153 bin 537 kuruş,

Teşrinievvel için 197 bin 326 kuruş,

Teşrinisani için 260 bin 211 buçuk kuruş,

Kanunievvel için 132 bin 449 buçuk kuruş,

Kanunisani için 166.955 buçuk kuruş,

Mart ayı için 191 bin 865 kuruş,

.....

Bu ve bunun gibi pek çok örnek Allatiniler ile olan mali ilişkilerin de boyutunu gözler önüne sermektedir. Ancak 1906 yılı sonları ile 1907 yılı içinde bu ilişkide bir soğukluk sezilmektedir ki, bu dönemde Allatinilerin tahsil edemediği meblağın artmasından olsa gerek un vermeye pek de yanaşmadıkları görülmektedir. Nitekim kendilerine un fiyatı sorulduğunda bir cevap alınamaması da "unu uygun fiyatla vermeyecekleri" doğrultusunda yorumlanmış, Kosova ve Manastır'ın ekmek ihtiyacı İsmail Bey'e ihale edilmiştir[126]. Yine Filorina ve Vidin'deki askerler için bölge müteahhitlerinden, hem de "Allatini markasından daha kaliteli,

---

[124] *YA. RES.*, nr: 129/42 (29 Aralık 1904).

[125] *TFR. 1 SL.*, nr: 85/8406 (14 Eylül 1905); *TFR. 1 AS.*, nr: 28/2742 (4 Kasım 1905); *TFR. 1 AS.*, nr: 30/2904 (27 Aralık 1905); *TFR. 1 AS.*, nr: 30/2934 (2 Ocak 1906); *TFR. 1 AS.*, nr: 31/3034 (31 Ocak 1906); *TFR. 1 AS.*, nr: 33/3250 (3 Nisan 1906).

[126] *TFR. 1 AS.*, nr:37/3629 (28 Temmuz 1906).

1. kalite" unlar daha ucuza temin edilmeye başlanmıştır[127]. Pirizrinli Şani Efendi gibi, elinde kalan büyük miktardaki buğdayları una çevirerek kıyyesi 45 paradan vermek isteyen girişimciler de değerlendirilmiştir[128].

1907 yılı içinde, Sırbistan Allatinilere alternatif olarak başvurulan diğer bir yer olmuş ve buraya 50 vagon kadar un sipariş edilmiştir[129]. Ancak Sırbistan'dan daha önce gönderilen numunelerin kalitesi ile daha sonra Kosova'ya teslim edilen unların kalitesi aynı çıkmamış, bunun üzerine durumun araştırılarak gerekirse mukavelenin feshi istenmiştir[130].

Bölgedeki karmaşa ve çete olayları karşısında asker sevkiyatının hızla devam etmesine paralel olarak sayının ve ihtiyaç miktarının artması, ordunun yine elini kolunu bağlamış gözükmektedir. 1907 Aralık ayında Siroz için 500 bin kilo un ihtiyacı belirmiş, Selanik'teki kıtalar için de elde yeterli miktarın kalmadığı bildirilmiştir. Bu durumda imdada yine Allatiniler koşmuş, kendilerinden 3 ay boyunca, ayda 500 bin kilo un istenmiştir. Ancak Allatiniler mecburiyetin farkına varmış olacaklar ki, "üç aylık mukavele yapamayacaklarını, 500 bin kilo unu 58 para fiyatla verebileceklerini ve daha sonra tekrar talep olduğu takdirde rayice göre fiyat çıkarabileceklerini" karşılık olarak ifade etmişlerdir[131]. Buna karşılık daha iyi tekliflerin olup olmadığı araştırılmışsa da miktarın çokluğundan dolayı yine Allatinilere el açılmıştır[132]. Bu tür mecburiyet durumlarının fırsata dönüştürülmesi, örneğin haziran için 53

---

[127] *TFR. 1 MN.*, nr: 144/14305 (23 Ekim 1907).

[128] *TFR. 1 AS.*, nr: 54/5315 (3 Aralık 1907).

[129] *TFR. 1 AS.*, nr: 53/5253 (16 Kasım 1907); *TFR. 1 AS.*, nr: 53/5247 (16 Kasım 1907).

[130] *TFR. 1 AS.*, nr: 53/5298 (27 Kasım 1907).

[131] *TFR. 1 AS.*, nr: 54/5348 (11 Aralık 1907).

[132] *TFR. 1 AS.*, nr: 54/5358 (14 Aralık 1907).

paradan verilen un için temmuzda 58 para istenmesi sıkça görülen olaylardandır[133].

Tüm bu örneklerden de anlaşılacağı gibi Allatiniler ile orduy-u hümayun arasında sınırları tam olarak belirlenemeyen ve çoğunlukla karşılıklı çıkarlara dayalı bir alışveriş ilişkisi mevcuttur. Tabi bu ilişkinin ağırlığını taşıyan en önemli ayak işin para boyutudur. Bazen güvene, bazen mecburiyete, bazen de fırsatçılığa dönüşen bu alışveriş zaman zaman tarafları memnun etmiş, zaman zaman da türlü şikayetlere neden olmuştur. Alacaklarını tahsil edemediklerinde bir taraftan teslimatı durdurarak devletle ilişkilerini tehlikeye atma, diğer taraftan da zarara uğrama ikilemi arasında kalan Allatiniler her koşulda kazanan taraf olmayı da başarmışlardır.

Allatinilerden Alınan Borçlar

Osmanlı Devleti'nin birbirine dayanan domino taşlarının baştaki parçasını daima siyasi durum oluşturmuş, siyasi durum askeri alana, askeri alan da ekonomiye yaslanmıştır. 17. yy.dan itibaren yıkılmaya başlayan bu domino taşlarının artık son bölümüne yaklaşılmış, içinden çıkılması güç durumlar cihan imparatorluğunu karanlık bir yola doğru sürüklemeye başlamıştır. Giderek artan askeri masraflar artık hazinenin gücünü çoktan aşmıştır. Duyun-u umumiye idaresinin büyük ölçüde el koymasıyla birlikte vilayet gelirleri de yok denecek kadar azalmış, bu durum Makedonya'dakiler de dahil olmak üzere askeri fırkaların masraflarının Hazine'ye olan yükünü arttırmıştır. Bir taraftan erzak müteahhitlerinin biriken borçları karşısında sızlanmaları, diğer taraftan askerlerin maaşlarının ödenememesi, geriye istikrazdan başka çıkar yol bırakmamıştır. Hatta bu iş zamanla gelenek haline gelmiş, alınanlar ödenemediği gibi kapatılamayan

[133] *TFR. 1 AS.*, nr: 63/6296 (18 Temmuz 1908).

borçların ödemesi de ancak yeni borçlarla mümkün olabilmiştir. Aslında bunlar hükümetin çoğunlukla büyük çaplı olan dış borçlanmalarının daha mahalli düzeydeki yansımaları olarak ortaya çıkmıştır.

Vilayet dahilindeki askeri fırkaların masrafları için alınan borçlar genellikle o bölgedeki büyük tüccar ve bankerlerden alınmıştır. Askeri fırkalarda en büyük sıkıntı maaş ödemeleri ve erzak müteahhitlerine olan borçlar konularında yaşanmıştır. Zira 1897 yılı Ramazan Bayramı'nda askere verilmesi gereken iki maaş ödenememiş ve erzak müteahhitlerinin biriken borçları nedeniyle sevkiyatın durdurulması gibi bir sorunla karşı karşıya kalınmıştır. Bir önceki yıl da ancak bazı bankerlere borçlanmak suretiyle bu sıkıntı giderilebilmiş olduğundan aynı yola başvurmaktan başka çare bulunamamıştır. Aslında başlangıçta bu paranın bankadan istikrazı da alternatif olarak düşünülmesine rağmen, faizsiz bir istikrazın banka tarafından kabulü mümkün olmadığı için bu alternatif değerlendirilememiştir. Böylece ihtiyaç duyulan 35 bin liranın, Selanik vilayeti denilince bu konuda akla gelen ilk isimlerden birisi olan Allatinilerden alınması gündeme gelmiştir. Ancak borca gösterilecek karşılık konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. 35 bin liraya karşılık olarak ilk etapta gelecek senenin gelirleri akla gelmişse de bir sonraki yılın bütçesine tecavüz etmenin daha büyük sakıncaları doğuracağı düşüncesiyle vazgeçilmiştir. Bu nedenle öncelikli ihtiyaç belirlenerek alınacak borç miktarında bir indirime gidilmiş, 35 bin lira yerine sadece askerlerin maaşlarını karşılamak üzere ve faizsiz olarak 20 bin liranın alınması kararlaştırılmıştır. Ancak Allatinilerle yapılan görüşme kısmen hayal kırıklığıyla sonuçlanmış, borç faizsiz olduğundan Allatiniler ağnam resmi karşılık olmak üzere yalnızca 10 bin lira vermeyi kabul etmişlerdir[134].

[134] *YA. RES.*, nr: 85/22 (27 Şubat 1897).

Mukavele defterinde 9 Şubat 1905 tarihiyle kayıtlı olan istikraz kararı da Allatinilerle olan para ilişkilerini gözler önüne seren çok önemli bir örnektir. Allatinilerin verdikleri unlardan dolayı alacakları olan 50 bin lirayı alamadıkları gerekçesiyle un sevkiyatına devam edemeyeceklerini bildirmişlerdir. Bununla beraber erzak müteahhitlerinin de kendilerine para ödenmediğinden erzak sevkiyatını durdurma kararı almaları Osmanlı hükümetini ve orduyu çaresiz bırakmıştır. Bunlara ek olarak asker maaşlarının ödenmesi için de yeterli paranın olmaması yeni bir istikrazdan başka yol bırakmamıştır. Allatinilerin vekili Fernandez ile görüşme yapılarak durum kendisine anlatılmış, Fernandez'den % 7 faizle 100 bin lira istikraz edebilecekleri doğrultusunda olumlu bir cevap alınmıştır. Gelecek senenin rüsumat gelirlerinden aylık 10'ar bin lira ödenmesi şartıyla alınan bu 100 bin liranın 20 bini erzak müteahhitlerine, 30 bini maaşlardaki eksiklerin giderilmesi için Rumeli Müfettiş-i Umumiliği'ne ve geriye kalan 50 bini Allatinilerin un karşılığı olan alacaklarına mahsup edilmiştir[135]. İşin dikkat çekici tarafı, Allatinilere olan borcun yine onlardan % 7 faizle alınan borçla kapatılmış olmasıdır.

Borçların kapatılması en çok yeniden borçlanma konusunda yararlı olmuştur. Nitekim erzak müteahhitleri ancak eski borçları ödendikten sonra mal sevkiyatı yaparak yeni borç defteri açmışlardır. Un müteahhidi Allatiniler ve erzak müteahhidi Hasan Bey de 1906 yılı içinde verdikleri malzemelerin parası ödenmeden yenilerini vermeyeceklerini iletmişlerdir. Bu durumda ödenmesi kaçınılmaz olan 25 bin liranın temini için Fernandez'e başvurulmuştur. Aynı zamanda Allatinilerin vekili olan Fernandez'den % 6 faizle 50 bin lira borç alınmış, bunun 25 bini ile müteahhitlerin parası ödenmiş, 25 bin lirası da Rumeli Müfettiş-i Umumiliği'ne

[135] *A. DVNS.MKLT. d.*, nr:14, s. 307-308.

gönderilmiştir. İstikrazın gelecek senenin gümrük varidatından aylık 4500'er lira olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır[136].

Bunlardan başka, Selanik mal sandığı için de erzak alımı ya da çeşitli ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak Allatinilerden bazı istikrazlarda bulunulmuştur. Tabi bu istikrazlarla temin edilen paranın yine büyük bir kısmı ile Allatinilere olan borçlar ödenmiştir[137].

Allatinilere Verilen Maden İmtiyazları

Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş toprakları içindeki zengin maden yataklarından çıkarılarak işlenen madenler imparatorluğun hem önemli bir gelir kaynağını teşkil etmiş, hem de maden sanayisinin bel kemiğini oluşturmuştur.

Ancak sanayi ve ekonomide taşıdığı büyük öneme ve bulunan zengin maden yataklarına rağmen Osmanlı Devleti'nde madenciliğin yeterince geliştiğini söylemek pek mümkün değildir. Dış ve iç borçlanma nedenleriyle devletin takip ettiği kolay gelir getirecek uygulamalar politikası bunun birincil sebebini oluşturmaktadır. Bu yüzden devletin maden sektörünü üretime dayalı bir gelir kaynağı olarak kullanmaktan çok, işletme haklarının kişiler arasındaki devrine dayalı bir gelir kaynağı olarak gördüğünü söylemek mümkündür.

Nitekim maden işletme hakkını ele geçiren kişilerin bir süre sonra bunu daha yüksek bir fiyatla başkasına devretmesi, devralanın da bir süre bekleyip bu hakkı yine başka birine devretmesi sık sık görülmeye başlamıştır. Devletin bu işten kârı ise devir ticaretinden aldığı vergi ve harçlar olmuştur[138]. Selanik dahilindeki

---

[136] *A. DVNSMKLT. d.*, nr:15, s. 84-85.

[137] *TFR. I SL.*, nr: 48/4724 (3 Ağustos 1904).

[138] Nejat Tamzok, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63-4, 2008, s. 181.

Kesendire kazasına bağlı İzvor köyü ile Kazgancı Mahallesi'nde çıkarılan simli kurşun ve antimonla karışık manganez madeninin 1900 yılında hisse devri sırasında, Karlo Allatini ve Maryo Fernandez'in ödemekle yükümlü oldukları harç ve vergiler buna bir örnek teşkil etmektedir. 183 dönüm arazinin her dönümü için senelik 10 kuruştan toplam 1830 kuruş resm-i mukarrer, % 5 resm-i nisbi, Orman Maden ve Ziraat Nezareti'ne 150 Osmanlı altını ferman harcı, hasılat-ı safiyeden her 100 kuruş için 5 para darülacezeye ve 20 Osmanlı altını da Babıâli teshilat sandığına vermek şartlarıyla ancak bu devir tamamlanabilmiştir[139].

Devir işlemlerinin bu şekilde birkaç kez tekrarlandığı düşünülürse bu işin devlet açısından acil ihtiyaçları gidermek üzere kısa yollu bir kazanç kaynağı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim devletin 20. yy başlarında ne bu madeni çıkarıp işleyecek sermayeye, ne de bunun gelire dönüştürülmesini bekleyecek kadar zamana sahip olmadığı ortadadır.

19. yy'ın ikinci yarısından itibaren maden işletmeciliği çoğunlukla özel girişimcilere devredilmiştir. Devlet ekonomisinin kötü gidişatı ile birlikte madenleri işletecek yeterli sermayenin olmayışı nedeniyle yaygınlaşan bu uygulama, girişimci ve devlet arasında çeşitli şartlara bağlanmış bir mukavele ile sağlanmıştır. Sermaye birikimini genel olarak elinde toplayan gayrimüslimler bu girişimciler arasında ağırlığı teşkil etmiştir. Aynı yüzyılın sonlarında özellikle bu alanda yabancı yatırımcı taleplerinin de büyük ölçüde arttığı görülmektedir. 1898 ve 1900 yılları arasında yılda ortalama % 139 oranındaki talep artışı bunun önemli bir göstergesidir. 1890-1911 yılları arasında devletin verdiği 270 maden çıkarma yetkisinin, 102'si Türklere, 101'i yabancılara ve 67'si azınlıklara verilmiştir[140].

---

[139] *YA. RES.*, nr: 105/54 (22 Şubat 1900).

[140] Ertan Gökmen, "1888 Tarihli Akhisar Zımpara Madeni İmtiyazı", *Sosyal Bilimler*, Yıl: 2004, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 54, 55, 56.

Memalik-i Osmaniye'nin Balkanlar ve özellikle Makedonya bölgesi çok zengin maden yataklarına sahiptir. 1902-1903 Selanik Vilayet Salnamesi'ne göre; Selanik dahilindeki madenler ve bulundukları yerler şöyledir[141]:

Sancak	Kaza	Nahiye ve Köy	Madenin Cinsi
Selanik	Kesendire	İzvor	Simli Kurşun, Manganez
Selanik	Kesendire	Kazgancı Mahallesi	Simli Kurşun, Manganez
Selanik	Kesendire	Vardar	Manganez
Selanik	Kesendire	Neveselo(Yeniköy)	Manganez
Selanik	Kesendire	Licazda	Simli Kurşun, Manganez
Selanik	Tikveş	Roşden	Antimon
Selanik	Tikveş	Roşden	Arsenik
Selanik	Vodine	Serakini	Krom
Selanik	Kesendire	Rumliya	Krom
Siroz	Siroz	Kayalı	Simli Kurşun
Siroz	Siroz	Kayalı	Simli Kurşun
Drama	Drama	Kürecik	Simli Kurşun
Selanik	Kesendire	Poliroz	Krom
Selanik	Kesendire	Vavdos	Krom
Selanik	Katerin	Akzi	Krom
Selanik	Karaferye	Bastani	Krom
Selanik	Yenice-i Vardar	Karilin	Simli Kurşun
Selanik	Gevgili	Garba	Simli Kurşun
Selanik	Katerin	İskota	Manganez
Selanik	Langaza	İstavroz	Bakır
Drama	Kavala	Zeligoş	Manganez
Drama	Kavala	Eski Kavala	Manganez
Drama	Drama	Kürecik	Manganez
Drama	Drama	Popliç	Manganez
Selanik	Kesendire	İzvorvine	Manganez
Selanik	Kesendire	Kolombo	Manganez

[141] *1320 Yılı Selanik Vilayet Salnamesi*, s. 490, 491.

Yine Selanik dışında Kosova'da Pirizrin sancağına bağlı çeşitli köylerde[142] Manastır'ın Serfice sancağının çeşitli köylerinde[143] krom ve simli kurşun madenlerinin açığa çıkarıldığı görülmektedir.

Tablodan da anlaşıldığı üzere Selanik'te maden bakımından en zengin bölge Kesendire ile buraya bağlı nahiye ve köylerdir. Tahmin edileceği üzere bu denli değerli madenlerin keşfi de çok uzun sürmemiştir. Selanik'teki bazı tüccar ve bankerler Kesendire'de bulunan manganez, simli kurşun, krom gibi madenlerin büyük bir yatırım alanı olduğunu çoktan fark etmişler ve kısa zamanda bunların keşif ve işletme imtiyazlarını elde etmişlerdir. Ayrı ayrı elde ettikleri bu imtiyaz haklarını 14 Ekim 1893 tarihinde "Kesendire Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi" adı altında birleştirmişler ve böylece Selanik ve çevresindeki en karlı işletmelerden birinin sahibi olmuşlardır.

Kesendire Madenleri Şirketi'nin kurucu ortakları arasında Allatini Kardeşler, Henriko Mizrahi, Roma'da bulunan J. B. Serpieri, İstanbul Bankası ve İzodor Keşfiyat Şirketi'nin bazı hissedarları bulunmaktadır. Şirketin işletme alanı Kesendire olmakla birlikte merkezi İstanbul'dur ve imtiyaz süresi 99 sene olarak belirlenmiştir. Şirket ilk etapta 3 milyon frank sermaye ile kurulmuş, her biri 22 lira değerinde 2 bini mümtaz, 4 bini normal olmak üzere 6 bin hisseye bölünmüştür. 1908'de şirket mal varlığını karşılık göstererek her biri 500 frank değerinde, % 5 faizli 4 bin adet daha tahvili piyasaya sürmüştür. Şirketin genel kuruluna sermayeyi ileride % 50 oranında arttırma yetkisi verilmiştir. Bu doğrultuda 30 Mart 1898 tarihli toplantıda alınan kararla sermaye 1 milyon frank daha arttırılmış, toplam sermaye 4 bin franga ulaşmıştır. Yeni artırımla birlikte hisse senetlerinin değeri

---

[142] Ayrıntılı bilgi için bkz. *HRT. h.*, nr: 808 (22 Ağustos 1884), nr: 945 (13 Haziran 1892), nr: 1066 (10 Nisan 1892), nr: 1164 (7 Kasım 1892).

[143] *HRT. h.*, nr: 1396 (20 Nisan 1891).

100 frank olarak belirlenmiş, 20 bini mümtaz ve 20 bini normal olmak üzere toplam sermaye 40 bin hisseye taksim edilmiştir. 1906 yılında 500 bin franklık artışla sermaye 4 bin 500 franga yükseltilmiştir. 1914 yılında şirketin toplam sermayesi 286 bin liraya ulaşmıştır[144].

Allatiniler Kesendire madenlerinden başka Manastır ve Kosova'daki krom madenlerine de yönelmişler ve bunlardan bazılarının işletme imtiyazlarını elde etmişlerdir.

Manastır dahilindeki Serfice sancağına bağlı Sefelce köyündeki krom madeni Allatinilerin işletmesi altındaki maden yataklarından biridir. Aslında bu madenin imtiyazı 9 Mart 1895 yılında Osmanlı tebaasından Atnaş Zaho Efendi'ye verilmiş, Atnaş Efendi 10 Ağustos 1896'da bu hakkını Allatinilere ferağ etmiştir[145].

Kosova'daki Pirizrin sancağının Kalkandelen kazasına bağlı Radoşi köyünde bulunan krom madenini işletme hakkını da yine ferağ yoluyla elde etmişlerdir. Bu madeni işletme hakkını 1Mayıs 1896'da Zekeriya oğlu İlyas, Aziz oğlu Bayram ve Zülfü oğlu Bayram'dan devir ile Dimitri Zaho almıştır[146]. Kısa bir süre sonra da Dimitri Zaho tarafından 21 Temmuz 1896'da Allatinilere devredilmiştir[147].

Yine Pirizrin'e bağlı Hamidiye köyünde bulunan krom madeni de Allatinilerin imtiyaz alanı içinde bulunmaktadır. Ancak Allatinilerin buradaki krom madenini çıkarma ve işletme çalışmaları, hükümetten aldıkları imtiyaz kadar kolay olmamıştır. Hamidiye'de bulunan kromu çıkarmak için çalışmalar başladığında köy halkının büyük tepkisiyle karşılaşılmıştır. Köye maden

---

144 Akyıldız, Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, TEB yayınları, 2001, s. 156.

145 *A. DVN. İMTZ. d.*, nr: 3 s. 27.

146 *İ. İMTZ.*, nr: 1313 N-41 (2 Mart 1896).

147 *A. DVN. İMTZ. d.*, nr: 3, s. 30.

hafriyatı için gönderilmiş olan görevli, bir köylü tarafından öldürülerek madenin işletilmesi engellenmek istenmiştir.[148]

Ancak Allatinilerin maden yatırımcılığı bu tür küçük engellerden etkilenmeyecek kadar büyüktür. Tüm yabancı yatırımcılar gibi Allatiniler de özellikle Selanik ve çevresindeki maden yataklarıyla ilgili hiçbir fırsatı kaçırmamışlardır. Kesendire'ye bağlı İzvor köyü ile Kazgancı Mahallesi'ndeki simli kurşun ve antimonla karışık manganez madeni de bu kaçırılmayan fırsatlardan biridir. 22 Şubat 1900 tarihinde imzalanan mukavele ile Kazgancı Mahallesi'nde bulunan madenlerin imtiyazı 99 yıl süreyle Allatini-Fernandez ortaklığına verilmiştir. Maden işletmesinin % 42 hissesi "Avusturya tebaasından Maryo Fernandez"e ve % 58 hissesi de "Selanik tüccarından Karlo Allatini" ye ihale olunmuştur[149].

Allatinilere Verilen Nişanlar

Osmanlı hükümeti kendisine sadakatle hizmeti hiçbir zaman karşılıksız bırakmadığı gibi, Allatiniler de devlete olan bağlılık ve hizmetlerinin karşılığını çeşitli ödüllerle almışlardır. Daha önce de belirtildiği gibi gerek ordunun erzak ihtiyaçlarının karşılanmasında, gerekse finansal ihtiyaçlar konusunda başvurulan isimler arasında Allatiniler daima önde gelmişlerdir. Osmanlı yöneticileri ile olan sıkı ve samimi ilişkileri de karşılıklı alış-verişlerin bir sonucu olarak gelişmiştir.

Moise Allatini'den itibaren Allatini ailesi devlete olan sadakatlerini her fırsatta dile getirmişlerdir. Moise Allatini'nin Müslüman okullar için yaptığı yardımlar sadece onu değil, tüm aileyi Selanik'te sevilen ve saygı duyulan bir konuma getirmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki yaralıların tedavisi için Kapıcılar'daki

[148] *DH. MKT.*, nr: 2601/69 (22 Temmuz 1903); *TFR. I KV.*, nr: 23/2243 (5 Temmuz 1903).

[149] *YA. RES.*, nr: 105/54 (22 Şubat 1900).

İpek Dokuma Fabrikası'nı karşılıksız olarak kullanıma vermeleri "hayırsever" misyonlarının da canlı örneğini oluşturmuştur[150].

Moise Allatini daha önce de bahsedildiği üzere İtalyan kimliğine ne kadar bağlı kalsa da diğer taraftan Osmanlı toprakları üzerinde yaşadığını hiç unutmamış ve daima Osmanlı Devleti'nin Yahudiler için gösterdiği âlicenaplığın altını çizmiştir. Gerek Selanik'te, gerekse de diğer bölgelerde hiçbir siyasi olayın içinde yer almamıştır[151].

Allatini ailesinin üyeleri böylece sağladıkları güvenle birlikte devlete olan hizmetleri karşılığında çeşitli zamanlarda mecidi nişanı ile ödüllendirilmişlerdir. Batı tarzındaki ilk nişan olan mecidi nişanı kayd-ı hayat şartıyla, üstün hizmet, özel gayret ve başarı gösterenlere verilmiştir. En değerlisi birinci dereceden başlamak üzere beş rütbesi olan Mecidi Nişanı'nın çeşitli rütbeleri yaptıkları hizmetlerin önemine göre dağıtılmıştır.[152] İkinci dereceden Mecidi Nişanı ile onurlandırılmış olan Moise Allatini'nin böylece büyük bir takdir kazandığı ortaya çıkmaktadır.

1886 yılında Dario Allatini'ye verilen üçüncü rütbeden Mecidi Nişanı "levazımat-ı askeriyenin tedarikinde olan hüsn-ü hizmet ve sadakatine binaen" olmuştur[153]. Dario Allatini'ye verilen bu nişan ölümünden sonra 1887'de Moise Allatini'nin oğlu Lazar Allatini'ye verilmiştir. Aynı iradeyle müteveffa Moise Allatini'den kalmış olan ikinci rütbe Mecidi Nişanı ile de kardeşi Salomon Allatini onurlandırılmıştır. Yine ailenin diğer üyelerinden Eduard ve Ugo Allatini de dördüncü rütbeden Osmanlı nişanına layık görülmüşlerdir[154].

---

[150] Anastasiadou, *a.g.e.*, s. 334.

[151] Nahum, *a.g.m.*, s. 60.

[152] Edhem Eldem, İftihar ve İmtiyaz: *Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2004, s. 176, 183.

[153] *İ. DH.*, nr: 1010/79788 (7 Aralık 1886).

[154] *DH. MKT.*, nr: 1468/11 (6 Aralık 1887).

Alfred Allatini, Guido Allatini "hükümete ait işlerde gösterdikleri kolaylık ve muhtacine yardım" karşılığında üçüncü rütbeden birer Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmişlerdir[155]. Moise Allatini'nin oğlu Alfred Allatini Selanik'te yapılan bir caminin yapımı için bağışladığı 305 bin kuruş ile takdir kazanmış, onun 1901'de ölümünden sonra eşi, Müslüman çocukların devam ettiği bir okul için 100 altın pound bağışlayarak bu misyonu devam ettirdiğini göstermiştir[156].

Allatiniler tükenmeyen servetlerini dindaş kardeşleri için de harcamaktan çekinmemişlerdir. Selanik'te çok büyük hasarlara yol açan 1890 yangınından sonra Yahudi cemaatinin yaralarını sarmak Allatiniler için bir borç olmuş ve bu borcu ziyadesiyle ödemişlerdir. Ancak hasar o kadar büyük olmuştur ki, ahşap birçok ev yanmış, pek çok kilise, cami ve sinagog da alevlerden payını almıştır. Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi yaklaşık 20 bin kişi evsiz kalmış; ancak bu toplu rakam içerisinde yangından en fazla etkilenen Yahudi nüfus olmuştur[157]. Her cemaat kendi halkının zararlarını karşılamakla yükümlü olduğundan, evsiz kalan Yahudiler için de yeni yapılacak evlerin masrafları Yahudi cemaati tarafından karşılanmıştır. Selanikli zenginlerden 4 bin lira toplanmış, Paris'teki Rothschildlerden 10 bin frank, Londra'daki Rothschildlerden 200 sterlin, Anglo-Jewish Association'dan 200 sterlin, Londra'daki AIU şubesinden 550 sterlin gibi büyük miktarlar gelmiştir. Ayrıca Baron Hirsch'in gönderdiği 60 bin frank da yeni konutlar için kullanılmıştır. Tüm bu yardımlara ulaşılmasında aracılık yapan en önemli isim Allatini ailesinden Charles Allatini olmuştur[158].

---

[155] *İ. DH.*, nr: 1250/98051 (29 Kasım 1891).

[156] "The Activities of Allatini and Modiano", transleted by Judy Montel, (çevrimiçi), http://www.jewishgen.org/Yizkor/Thessalonika/thev1_014.html, 10.11.2009.

[157] Anastasiadou, *a.g.e.*, s. 112.

[158] *A.g.e.*, s. 113.

1868'de Manastır'da çıkan yangında zarar gören Yahudiler için de başta Allatiniler olmak üzere Selanikli Yahudi zenginlerin yardımı gecikmemiştir. Toplanan 180 lira 40 kuruşun 40 lirasını Allatini Kardeşler, 25 lirasını İlya (Elie) Fernandez, 20 lirasını Saul Modiano iane etmiş, geri kalan miktar daha küçük ölçekli bağışlarla tamamlanarak ihtiyaç sahiplerine gönderilmiştir[159].

Daha önce Allatinilerin Selanik'te bulunan askeri fırka için gerekli un temininde ilk isim olduğundan bahsedilmişti. Ancak finansal bir karşılığı olan bu ilişkinin dışında Allatinilerin Selanik fırkası için iane toplanmasına da öncülük ettikleri görülmektedir. Selanik tüccarlarından İbrahim Bey'le birlikte, fırkanın acil ihtiyaçları için bir iane defteri açmışlar ve 750'şer lira bağışta bulunmuşlardır. Yine bu kadar bir miktar da toplanacağından emin olarak hükümetten iane toplamak için izin istediklerinde ise beklemedikleri bir cevapla karşılaşmışlardır. Hükümetten gelen cevapta gerek İbrahim Efendi, gerekse de Allatini iyi niyet ve vatanperverliklerinden dolayı takdir edilmiş; ancak nakdi ianenin kabulünün caiz olmadığı açıklanmıştır. Nakdi yardımların kabul edilmemesine rağmen, süvari hayvanları tedarik ederek, ya da askerler için pamuklu mintan, tütün, çorap ve fanila gibi levazımı satın almak suretiyle bağışların kabul edilebileceği bildirilmiştir[160].

Allatiniler özellikle finansal ilişkiler içinde, uzun süre devletten borçlarını tahsil edemediklerinde bile, devlete duydukları sadakatin her şeyin önünde geldiğini belirterek aksi hareketlere girmekten kendilerini alıkoymuşlardır. Osmanlı yönetiminin "sadakat" kavramına verdiği önemi çok iyi bilmelerinden dolayı gerek imparatorluk içindeki konumlarını kaybetmemek, gerekse de yöneticilerle olan bağlarını koparmamak için bu kavrama bağlı kalmaya ve bunu sık sık dile getirmeye dikkat etmişlerdir.

---

[159] *A. MKT. MHM.*, nr: 402/75 (20 Mart 1868).

[160] *A. MKT. MHM.*, nr: 487/50 (2 Kasım 1885).

Fernandez Ailesi

Fernandezler Allatiniler gibi Selanik'in ileri gelen ailelerinden biri olup, Osmanlı Devleti'nin ve Selanik'in sosyo-ekonomik hayatı içindeki önemli yapı taşlarından birini oluşturmuşlardır. Fernandezler de yine Allatiniler gibi İtalya'dan gelip Selanik'e yerleşmişler, burada endüstrinin gelişim süreci içerisinde çeşitli sektörlerde büyük hissedarlar olarak yer almışlardır. Ancak Fernandezler sadece Selanik'le sınırlı kalmayıp, İstanbul'da da bu finansal ağlarını genişleterek sürdürmüşlerdir. Selanik'teki Olimpos Bira ve Buz Fabrikası, Kenevir Dokuma Fabrikası gibi endüstriyel girişimlerin yanında, madencilik alanında ve bankacılık sektöründe de önemli bir pay sahibi olarak Selanik Bankası'nın büyük hissedarları arasında yer almışlardır. Yine İstanbul'da da pek çok önemli banka ve şirkette gerek hissedar, gerekse de müdür olarak finans piyasası içinde tanınan bankerler arasına girmişlerdir. Fernandezler Allatiniler ile evlilik bağı kurarak ilişkilerini ve ticaretlerini sağlamlaştırmışlardır (Benvenuta Allatini Salomon Fernandez ile, Rosa Allatini Moise Fernandez ile). Selanik'in Yunan idaresi altına girmesinden sonra da buradaki endüstriyel faaliyetlerini devam ettirmişler; ama İtalya vatandaşlığına hep bağlı kalmışlardır.

Allatiniler ile Fernandezlerin pek çok ortak yönlerinden birisi de her iki ailenin İtalyan tabiiyetinden asla vazgeçmemiş olmalarıdır. Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini ve şükranlarını her fırsatta belirtmelerine karşın Osmanlı vatandaşlığına hiçbir zaman geçmemişlerdir. Bunun nedeni kuşkusuz ki, İtalya gibi bir devletin koruyuculuğu altında olmanın ticari anlamda çok daha karlı oluşudur. Osmanlı Devleti onlar için ekilip biçilen çok verimli bir arazidir; ancak arazi sahipleriyle üretimden daha çok pay alma konusunda zaman zaman bazı anlaşmazlıklar çıkabilmektedir. İşte bu anlaşmazlıkların çözümü ya da taleplerin yerine getirilmesi için yabancı bir devletin tabiyyeti önemli bir güvencedir.

II. Dünya Savaşı'na kadar ailenin Selanik kolu yaşamlarını önemli bir değişiklik olmaksızın burada devam ettirmişlerdir. Ancak daha sonra Nazi dehşetiyle birlikte savaş sırasında İtalya'ya kaçmışlar ve Lake Maggiore'de Almanlar tarafından öldürülmüşlerdir[161].

Fernandez Ortaklığı ile Selanik'te Kurulan Ticarethaneler

Kenevir Dokuma Fabrikası

Fernandezlerin Selanik ekonomisi içindeki bazı girişimleri çeşitli isimlerle yapmış olduğu ortaklıklar sonucu oluşmuştur. Allatini, Mizrahi, Torres gibi Selanik'in tanınmış Yahudi aileleri bu ortaklık içinde Fernandezlere eşlik eden isimler olmuştur. 1906 yılında kurulan Kenevir Dokuma Fabrikası aynı zamanda bu aileler arasındaki organik bağları gösteren önemli bir örnektir.

---

[161] Isaac Benmayor, "The Holocaust in Salonika, Eyewitness Accounts", Le Magazine Des Arts Et Des Lettres, Rewiwed by Yitzchak Kerem, (Çevrimiçi), http://www.sefarad.org/publication/kore/035/index.html, 28.12.2009.

İnce jüt lifinin işlendiği bu fabrika aslında Allatini endüstri grubuna ait olarak kurulmuştur[162]. Üretimin büyük çoğunluğu un fabrikasına gerekli olan çuval ihtiyacını temin etmek ve yine Allatini Grubu'na ait olan Selanik Ticaret Şirketi'ne tütün paketlemek için gerekli malzemeyi sağlamak üzere yapılmıştır. Fabrika kuruluşundan iki yıl sonra 1908'de bir yangın sonucu büyük zarara uğramıştır. Ancak sonuçları itibarıyla bakıldığında aynı zamanda bu durum fabrika sahipleri için iyi bir fırsat oluşturmuştur. Çünkü bir yıl içinde yeniden inşa edilen fabrika bu kez çok daha modern ve büyük bir üretim kapasitesi ile faaliyete geçmiştir. 1906'da daha kısıtlı bir üretim teknolojisine sahipken, yenilenen fabrika 1909'da 60 tezgahla, İngiltere, Hindistan ve bazen de Hamburg ve Viyana'dan getirtilen kenevir lifinden günde 10 bin metre kumaş imal etme kapasitesine ulaşmıştır. Yaklaşık 80 işçi üretim hizmetlerinde çalıştırılmıştır[163]. Fabrika II. Dünya Savaşı sırasında İtalyanlar tarafından bombalanmış, daha sonra da Yunanlılar tarafından satın alınmıştır[164].

Olimpos Birahanesi Osmanlı Anonim Şirketi

Daha önce Allatini Bira Damıtımhanesi ve 1890'dan itibaren Olimpos Bira Fabrikası olarak üretimde bulunan fabrika, 1911'de "Olimpos Birahanesi Osmanlı Anonim Şirketi"ne dönüşerek uzun yıllar Selanik'te varlığını korumuştur. Daha önce de belirtildiği gibi, Allatinilerin temellerini attığı, son derece teknolojik imkânlarla en iyi kalitede bira üretimi yapan bu fabrika 1911'de Anonim Şirketi'ne dönüştürüldüğünde artık hissedarlar arasında Allatiniler yoktur. Olimpos Biraları çok uzun yıllar boyunca bir

[162] Buğday endüstrisi ile kurulan bu sıkı ilişkiler sonucunda önce alkol damıtımhanesi, sonra Olimpos Bira ve Buz Fabrikası ve Torres-Mizrahi İplik Fabrikası kurulmuştur, Dagkas, *a.g.e.*, s. 65.

[163] *A.g.e.*, s. 77.

[164] Thomopoulos, *a.g.m.*, s. 123.

marka oluşturmuş, yine 1911'de iki Yunan ortak tarafından "Naoussa Biraları"nın üretilmeye başlamasına kadar hemen hemen bu sektörde tek olma özelliğini korumuştur. Bu tarihten itibaren bölgede şiddeti artmaya devam eden milliyetçilik kıpırtıları ve etnik hareketlilik kendini ekonomik alanda da göstermiş ve özellikle Naoussa Biraları bu anlamda Olimpos Biralarının en büyük rakibi haline gelmiştir. Bu yeni marka Yahudilerin üretim pazarından uzaklaştırılması için bir fırsat olarak kullanılmıştır.

"Olimpos Birahanesi Osmanlı Anonim Şirketi" 1911'de merkezi Selanik olarak 50 yıl müddet için kurulmuştur. Selanik'te Mezbahalar caddesindeki 39 bin 401 buçuk dönüm arazi içindeki Bira Fabrikası bu suretle şirketleştirilmiştir. Hissedarları Jozef Mizrahi, Cino(Gino) Fernandez ve Lazar Mizrahi olan şirketin sermayesi de ilk olarak 1 milyon 400 bin frank, yani 61 bin 600 Osmanlı lirası olarak belirlenmiş, bu sermayenin gerektiğinde 3 milyon franga kadar çıkarılabilme imkânı da sağlanmıştır. Şirket ilk aşamada her biri 100 franktan oluşan 14 bin hisseye bölünmüştür[165].

1901'de 600 küsür bin kilo olan üretim 1908 tarihinde 2 milyon 200 bin kiloya yükselmiştir. Fernandezlerin Bira Fabrikası ile ilgili en büyük sıkıntıları vergiler olmuştur. Özellikle üretilen biraların yüz kilosuna alınan 71 kuruşluk verginin 1911 tarihinden itibaren % 10 nisbetinde arttırılması büyük itirazlara neden olmuştur. Ancak Fernandezlerin bu itirazları kabul edilmemiş, gerekçe olarak da bu tarihe kadar gelen süreçte üretimin hızla arttığı ve ürettikleri bira fiyatlarına yapmış oldukları % 10 oranındaki zam belirtilmiştir[166].

1912 yılı sonlarında Olimpos Biralarının üretim kapasitesi 60 bin hektolitreye çıkmıştır. Yıllara göre kg bazında üretime

[165] *İ. MMS.*, nr:1329 Ca-29 (9 Mayıs 1911).

[166] *DH. İD.*, nr: 70-1/28 (25 Kasım 1911).

bakıldığında da hızlı bir artışın olduğunu görmek mümkündür:

1911-1912: 2,744,713 kg
1912 -1913: 2,779,796 kg
1913 -1914: 3,087,961 kg

Üretimde kullanılan modern teknoloji sayesinde üretim kapasitesi yıldan yıla farklılıklar göstermiştir. Yaklaşık 60 metrekarelik buhar kazanlarında Ereğli ve İngiliz Cardiff kömürleri kullanılmıştır. Ayrıca elektrik ihtiyacını karşılamak üzere bir de jeneratör vardır. İklim şartlarına karşı direnebilmek ve biraları soğuk olarak saklayabilmek için bir buz imalathanesi ve yerli arpaları kullanan bir malt fabrikası da Bira Fabrikasının ek binalarını oluşturmuştur. 80 kadarı ana binada olmak üzere yaklaşık 200 kadar işçinin çalıştığı Olimpos Bira Fabrikası, kaliteli biraları ile döneminin rakipsiz markası haline gelmiştir[167].

Orly Meron'un Avusturya raporlarından yola çıkarak belirttiğine göre; 1911'e kadar Olimpos Fabrikası'nın % 70-75 oranındaki sermayesi Selanik Bankası'nda tutulmuştur[168]. Bu tarihten sonra banka ile yollar ayrılmış mıdır, tam olarak bilinememekle beraber, 1911'de fabrika hisselerinin Fernandezlerin eline geçmesi ve Fernandezlerin hâlâ Selanik Bankası'nın hissedarları arasında yerini koruyor olmasına bakılacak olursa, banka ile fabrikanın bağlarının tamamen kopmadığını söylemek de mümkündür.

---

[167] Dagkas, *a.g.e.*, s. 67,68.

[168] Meron, *a.g.m.*, s. 200; Olimpos Bira Fabrikası burada Allatinilerin Bira Fabrikası'nın bir devamı olarak ele alınmış olmalıdır. Bu tarihte Allatinilerin şehirden ayrılmalarıyla birlikte hisselerin el değiştirmesinin, Selanik Bankası'yla 1911'e kadar sürmüş olan yakın ilişkilerin sebebini oluşturduğu söylenebilir.

Salomon Fernandez

Fernandez ailesinin en bilinen ismi olarak Yahudi cemaati içinde ve finans çevrelerinde oldukça saygın bir yere sahip olan Salomon Fernandez, sadece Selanik'te değil, İstanbul'da da adını duyurmuş bir bankerdir. Bir yandan Selanik'te Moise Allatini ile birlikte Talmud Tora'nın iyileştirilmesi ve modern okulların açılması için mücadele veren bir "franco" olarak ün kazanmışken, diğer yandan da İstanbul'da hatırı sayılır bir Galata Bankeri olarak tanınmıştır. Sultan Abdülmecid'in 1859'da çıktığı yurt gezisinin Selanik durağında onu en iyi şekilde ağırlamak için uğraşanlardan biri yine Salomon Fernandez'dir. Nitekim Abdülmecid'in maiyetinden Mehmet Emin Ali Paşa Dario Allatini'nin konuğu olurken, Serasker Rıza Paşa da Fernandez'in evinde misafir olmuştur[169]. Salomon Fernandez'in Osmanlı devlet adamları ile olan ilişkisi ve bağlantısı şüphesiz bu örnekle sınırlı değil, bunu gösteren örneklerden sadece biridir. Zira İstanbul'da tanınan bir Galata Bankeri ve Şirket-i Umumiye gibi bir şirketin genel müdürü olarak hükümetle ilişkileri çok daha büyük boyutlardadır.

Salomon Fernandez'in Selanik'teki göze çarpan çalışmalarından biri, temelde ticaret alanında diğer azınlık unsurlarla rekabete girebilecek, modern bilgi ve teknolojiye sahip bireyler yetiştirmek amacını taşıyan AIU'e bağlı bir okul açma girişimidir. Aslında bu girişim Moise Allatini'ye ait olmakla birlikte, Salomon Fernandez de hem onun gibi bir "franco", hem de Toscana fahri konsolosu olarak kendisinin en büyük destekçisi olmuştur. Aynı zamanda Moise Allatini'nin kızkardeşi Benvenuta ile evli olan Salomon Fernandez'in bu işin içinde bulunmasının en büyük avantajlarından biri de Osmanlı yetkilileri ile güçlü bağlarının olmasıdır. 1856'da kurulan Alliance Okulu'nun 1861'de kapanmasından sonra Salomon Fernandez'in en büyük başarısı 1862'de çocuklar

[169] Baruh B. Pinto, *What's Behind a Name*, Gözlem Gazetecilik, .s. 161.

için kurmuş olduğu okuldur. Toscana fahri konsolosu olarak bulunduğu girişimler sayesinde okulun İtalyan hükümeti tarafından yılda 1000 lira olmak üzere finanse edilmesini sağlamıştır. İtalyanca eğitim veren okulun müdürü İtalyan bir öğretmen olan Federico Filarder, İbranice ve dini eğitim sorumlusu da Rabbi David Boton olmuştur[170].

Fernandez İstanbul'daki Musevi çocuklar için de kayıtsız kalmamış ve AIU tarafından yapılacak bir okul için Hasköy'deki büyük arsasını bağışlamıştır. Hatta burada yapılacak okul için hükümetten izin almak çok zor olmasa da ilk etapta bölgedeki İslam ahalinin tepkisiyle karşılaşılmıştır. Ancak okulun İslam haneleri tarafına bakan kısmına beş arşın yüksekliğinde bir duvar yapılması gibi bazı şartlarla sorun çözümlenmiş ve 25 Mart 1887'de okul inşaatının başlaması için padişah iradesi alınabilmiştir[171].

Salomon Fernandez İstanbul Yahudi cemaati içinde de aktif bir rol üstlenmiş, buradaki cemaatin de aydınlanma hareketine dahil olması için gerekli lider rolünü oynamıştır. Bu anlamda önce Salomon Fernandez, sonra da oğlu Isac Fernandez 1874'den I. Dünya Savaşı'na kadar AIU'nun İstanbul Bölge Komitesi Başkanlığını üstlenmiştir. Baba-oğulun bu göreve getirilmesinin en önemli sebebi şüphesiz ki, sahip oldukları servet ve bunun sağladığı güç olmuştur. Nitekim Paris'deki merkez komitesi onların faaliyetlerinden pek memnun olmasa da önemli şahsiyetler olarak hem devlet yetkilileriyle, hem de cemaat ileri gelenleri ile kurdukları iletişim baba-oğulu AIU için vazgeçilmez kılmıştır. Bu yüzden onların mahalli komiteler ile okulların düzenlenmesi gibi işlerle yeterli derecede ilgilenememeleri, daima "büyük meşguliyetlerine" verilmiş, kentteki ağırlığından faydalanmaya de-

[170] Nehama, *a.g.e.*, s. 665; Kerem, *a.g.m.*, s. 63; Rozen, *a.g.e.*, s. 146.

[171] *MF. MKT.*, nr: 93/59 (25 Mart 1887).

vam etmek için AIU Merkez Komitesi Salomon Fernandez'i asla gücendirmek istememiştir[172].

Salomon Fernandez'in cemaat içi ve devletle olan güçlü iletişimini gösteren diğer bir örnek de 1883 Hasköy yangınından sonra yaptığı çalışmalar olmuştur. Önemli bir Yahudi yerleşim yeri olan Hasköy'de 5 Aralık 1883 tarihinde çıkan yangında beş binden fazla Yahudi kış ortasında evsiz ve eşyasız kalmıştır. Yangının acı bilançosunu telafi etmek için padişah II. Abdülhamid'den de 23 bin frank yardım alınmış, aynı zamanda padişah yangından zarar görenlere yardım toplamak üzere toplanacak bir heyetin başkanlığını yapmayı da kabul etmiştir. Salomon Fernandez de AIU İstanbul Komitesi başkanı olarak cemaatin ileri gelenlerinden meydana gelen bir heyet oluşturmuş, bu heyet Avrupa'daki büyük Yahudi iş adamlarına ve yardımseverlere telgraflar göndererek yardım toplamıştır. Böyle zamanlarda cömertliğini hiçbir zaman esirgememiş olan Baron Hirsch de 50 bin frank ile üzerine düşeni yapmıştır. Padişahın başkanlığını yaptığı heyet ile Salomon Fernandez'in başını çektiği heyet yangınzedelerin zararlarını karşılamak için yardımların niteliği konusunda aralarında iş bölümü yapmışlardır[173]. Padişahın zarara uğramış olan tebaasına yardım etmesi son derece doğal olmakla beraber, göstermiş olduğu büyük hassasiyet ve çabayı, Salomon Fernandez'in kişisel ilişkilerine ve saygıdeğer bir Galata Bankeri olarak devletin gözünde taşıdığı değere de bağlamak mümkündür. Nitekim Salomon Fernandez Kamondo Bankası sekreteri Victor Efendi ile padişahı ziyaret ederek yangınzedeler için gösterdiği hassasiyet için teşekkürlerini bizzat sunmuş, padişah da Musevi cemaatinin kendisine olan bağlılığından dolayı Fernandez'e samimi bir teşekkürle karşılık vermiştir. Padişahın huzurundan ayrıldıktan

[172] Rodrige, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 103-104.

[173] Rıfat N. Bali, "Hasköy Yangını", *Tarih ve Toplum*, c. XXXV, sayı: 205, Ocak 2001, s. 34.

sonra Salomon Fernandez'in Avrupa'ya çektiği telgrafta şu sözler yer almıştır[174]:

> *"Padişah Hazretlerinin önünde eğilerek derin bağlılığımızın ifadesini bütün dünya Musevileri adına arz etmiş bulunuyorum. Padişahımızın Musevi halkına gösterdiği şefkat ve yardımlarının bizleri çok duygulandırdığını kendilerine ifade ettim. Hepiniz onun sağlığı için dua edin.."*

Şirket-i Umumiye-i Osmaniye ve Salomon Fernandez

Salomon Fernandez ile hükümet arasındaki ilişkileri içeren resmi evraklarda kendisinden çoğunlukla "İtalya tebaasından Galata'da mukim banker ve Şirket-i Umumiyye direktörü Mösyö Salomon Fernandez" olarak bahsedilmektedir[175]. Salomon Fernandez adı ile Osmanlı Devleti'nde çoğunlukla "Sosyete Jeneral" adı ile bilinen Şirket-i Umumiyye birlikte anılmaktadır. Fernandez aslında bankanın kurucuları arasında yer almamakla birlikte şirketin kuruluşundan sonraki yıllar içinde direktörlüğe getirilmiş ve şirketin çoğu işine imza atmıştır. Fernandez'in şirket içindeki rolünden önce şirketin kuruluşu hakkında kısa bir bilgi vermek yararlı olacaktır.

Gerek Ottoman Bank'ın, gerekse de bundan sonra Bank-ı Osmani'nin kuruluşu, bu zamana kadar banka işlemlerini gerçekleştirerek büyük kârlar elde eden Galata Bankerlerini oldukça rahatsız etmiştir. Kaynak ve güç bakımından kendilerinden daha üstün bir kurumun varlığı özellikle devletle olan kredi ve istikraz işlemlerinde onların yaptırım gücünü de kırmıştır. Ancak bankerlerin bu durumdan kaynaklanan düşmanca tavırları Bank-ı Osmani yönetimini de rahatsız etmiştir. Bu çatışmayı sona erdirmek için

---

[174] Kazgan, *Galata Bankerleri*, Orion Yayınevi., c. II, Ankara, 2006, s. 81.

[175] *YA. RES.*, 12/37 (10 Ağustos 1881); *HR. TO.*, 522/32 (22.09.1879).

banka yöneticileri Galata Bankerlerini işlerine ortak ederek yanlarına çekme girişiminde bulunmuşlardır. Nitekim Bank-ı Osmani Avrupa bağlantılı işleri yürütürken iç piyasada oldukça deneyimli olan bu bankerlerden yararlanmak oldukça karlı bir iş olacaktır. İç borçlar için 4 Mayıs 1864'de imzalanan 864 bin liralık avans bu işbirliği için iyi bir fırsat yaratmış ve banka yönetimi avansın küçük bir miktarını kendisine pay olarak ayırıp pek çok Galata bankerini bu avans işlemine katılmaya davet etmiştir. Her iki taraf için de karlı olan bu işbirliği aynı zamanda kurumsal bir ortaklığa da dönüştürülmüş ve "Société Générale de l'Empire Ottoman" adlı anonim şirketi kurulmuştur. Şirketin kurucuları A. Baltazzi, J. Camondo ve Ortakları, Z. Stefanovitch ve Ortakları, A. Ralli, Christaki Zographos, Bogos Mısırlıoğlu, Zafiropulos, Zarifi, Oppenheim Alberti ve Ortakları'ndan oluşmuştur[176].

Bu şirketin Salomon Fernandez ile ilgili olan kısmı ise 1870'lerden sonra başlamıştır ki, bahsedildiği üzere bu tarihlerden itibaren Salomon Fernandez bir süre şirketin genel müdürlüğünü üstlenmiştir. Salomon Fernandez idaresindeki şirket Osmanlı Devleti ile önemli sayılacak istikraz anlaşmaları yaparak amaca uygun kârlı işler gerçekleştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik mahkumiyetinin somut örneklerinden biri olarak 1879 yılında Osmanlı Bankası ve Şirket-i Umumiyye ile yapmış olduğu anlaşma görülmektedir. Şirket-i Umumiyye temsilcisi olarak genel müdür Salomon Fernandez sahnededir. Osmanlı Devleti'nin borçlanma nedeni ise içinde bulunduğu durumun vahametini açıklamaya yetmektedir. Osmanlı Hazinesi artık ne memleketlerine gönderilecek redif askerlerinin aylık maaşlarını ve nakliye masraflarını, ne de İstanbul'da

[176] André Autheman, *Bank-ı Osmani-i Şahane*, Çev. Ali Berktay, Osmanlı Bankası arşiv ve Araştırma Merkezi yay., İstanbul, 2002, s. 60; Şirketle ilgili detaylı bilgi Kamondolar kısmında verilecektir.

bulunan nizamiye askerleri ve zaptiye askerlerinin ihtiyacını karşılayabilecek durumda değildir. Oysa ki bayramın yaklaşmasıyla beraber bu askerlere, memurlara ve katiplere birer aylık maaşlarının ödenmesi gerekmektedir. Ayrıca orduya erzak temin eden müteahhitler de hükümetten alacakları için kapıya dayanmışlardır. Elbette bu çıkmaz durumun tek bir çaresi vardır, o da bankayla yapılacak olan bir borç anlaşmasıdır. Sadrazam Arif Paşa ile Maliye Nâzırı Ahmed Zühdü Efendi'nin muhatapları Osmanlı Bankası direktörleri ve Şirket-i Umumiye baş direktörü Salomon Fernandez olmuştur. Toplam 400 bin liralık istikraz anlaşmasının 160 bin lirasını Osmanlı Bankası, 240 bin lirasını da Şirket-i Umumiye temin etmiştir. Yıllık % 10 faizle alınmış olan borca karşılık olarak ise yirmi vilayetin ağnam resimleri ile Şehremanetinin gelirleri karşılık gösterilmiştir. Ancak Hükümet bu 400 bin liranın tamamını alamamış, paranın bir kısmı daha önce alınan avanslara mahsup edilmiştir[177].

1881 yılında Osmanlı maliyesi tamamen çöküş noktasına gelmişken, aslında artık dönemeyen değirmene su taşıyabilmek ve bir süre daha dönmesini sağlayabilmek amacıyla hükümet yeni istikraz anlaşmalarına mahkum olmuştur. Hazine'nin sonu gelmeyen açığını kapatmak için yine bankerlere el açılmıştır. 9 Ağrustos 1881 tarihli irade ile izin verilen mukaveleye "bir tarafta hükümet adına hareket eden Maliye Nâzırı Münir Paşa, diğer tarafta kendi adına hareket eden banker Mösyö Leonidas Zarifi ve Şirket-i Umumiyye-i Osmani adına hareket eden Mösyö Salomon Fernandez" imzalarını atmışlardır. 33 bin Osmanlı lirası olarak kararlaştırılan bu istikrazın 25 bin lirası mukavelenin imza tarihinden itibaren 8 gün içinde nakid olarak bankerler tarafından teslim edilecektir. Geriye kalan 8 bin liranın 5 bin lirası faizlerle birlikte alacaklarına, 3 bin lirası da hazine sergilerine mahsup

[177] *İ. MMS.*, nr: 64/3014 (8 Eylül 1879).

edilecektir. Yıllık % 11 faizle alınan bu avansa Karesi, Trabzon ve Kastamonu vilayetlerinin 35 liralık öşür geliri, mahalli piyasadaki diğer zahirelerden % 30 eksik fiyatına olarak karşılık gösterilmiştir. 35 bin lira değerinde zahirenin bulunduğu ambarların bankerlerin vekilleri ve Hazine memurlarıyla beraber mühürlenmesine, altı ay zarfında bu zahirelerin mahalli hükümet ve bankerlerin vekilleri yardımıyla müzayede edilerek satılmasına ve geliri borç ile faizine mahsup edilmesi kararlaştırılmıştır. Altı ay zarfında zahireler satılamadığı taktirde bir kez daha satış yapılması öngörülmüştür. Zahirenin bankerlere teslimine kadar teminat amaçlı olarak kendilerine 3 bin 500 adet Aydın Demiryolu hisse senedi takdim edilecek, bankerler bunları İstanbul veya Londra'da satarak alacaklarını tahsil edebileceklerdir. Zahirenin teslimi durumunda ise bu hisse senetlerini Hazine'ye iade edeceklerdir[178]. Görüldüğü gibi hükümet 33 bin liralık borç anlaşmasına imza atmış; ancak eline nakit olarak geçen para 25 bin lira olmuştur. Osmanlı Devleti düştüğü darboğazdan bunun gibi daha pek çok borç anlaşması ile kurtulmaya çalışmış; ancak bu anlaşmalar devleti daha da derin bir bataklığın içine sürüklemiştir, nitekim kazançlı çıkan hep karşı taraf olmuştur.

1879 yılı içinde Osmanlı hükümetinin Salomon Fernandez'in de aralarında bulunduğu bankerlere olan bazı borç miktarları şöyledir:

Mösyö Salomon Fernandez ile Mösyö Barker ve Ortaklarına 1 milyon 660 bin lira[179].

Salomon Fernandez ile Esham ve Kambiyo Şirketine 700 bin lira[180],

---

[178] *YA. RES.*, nr: 12/37 (10 Ağustos 1881); *İ. MMS.*, nr: 69/3240 (10 Ağustos 1881); Murat Hulkiender, *Bir Galata Bankerinin Portresi: George Zarifi (1806-1884)*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2003, s. 124.

[179] *MAD.*, nr: 13967, s. 32.

[180] *MAD.*, nr: 13967, s. 35.

Mösyö Fernandez, Mösyö Oustache Ougenidi ve Mösyö Mavrogordato'ya 210 bin lira[181].

II. İstanbul Bankası ve Salomon Fernandez

"Banque de Constantinople" Galata'da Syngros ve J. Coronio'ya ait olan bir şirketin devamı olarak 1872'de kurulmuştur. 1849'da kurulup 1852'de tasfiye edilmiş olan ilk Dersaadet Bankası'ndan ayırmak için yeni kurulan bankaya "II. İstanbul Bankası" veya "II. Dersaadet Bankası" adı verilmiştir. 10 Nisan 1872'den itibaren faaileyete geçen bankanın kuruluş sermayesi 100 bin Osmanlı lirası olarak belirlenmiştir. Fransız tebaasından olan Coronio İstanbul'daki merkez şube ile birlikte Paris'teki şubenin de yönetiminde aktif bir rol üstlenmiştir. Coronio'nun yönetimde olduğu dönemde (daha sonra George Zarifi'nin eline geçecektir) İstanbul Bankası'nın Osmanlı hükümeti ile olan ilişkileri, Duyun-u Umumiye kuruluncaya kadar, iç ve dış borçlanma işlemlerinden oluşmuştur. Duyun-u Umumiye'nin kuruluşundan sonra yatırım ve finansal işlemler daha çok başta Yunanistan olmak üzere Balkan ülkeleri ve Avrupa'ya kaydırılmıştır.

Salomon Fernandez'in bu banka ile ilişkileri hem sermayedar, hem de yönetim kurulu üyeliği şeklinde olmuştur. İstanbul Bankası kurulduktan bir süre sonra George Zarifi ve Salomon Fernandez'in sermayeye iştiraki, hükümetle olan ilişkilerin boyutunu da arttırmıştır. Rum cemaatinin en önde gelenlerinden biri olan George Zarifi'nin ve Musevi cemaati içinde saygınlığı tartışılmaz olan Salomon Fernandez'in banka sermayesine iştiraki bankaya da prestij katmıştır. Nitekim bu iki Galata Bankerinin Sultan II. Abdülhamid ile olan yakın ilişkileri bankanın işlem hacmini de büyütmüştür. 1880 yılının bilançosunda hükümete verilen çeşitli avansların miktarı 40.051,40 Osmanlı lirası olarak görülmektedir.

---

[181] *MAD.*, nr: 13967, s. 60.

İstanbul Bankası'nın aşağıda daha ayrıntılı olarak açıklanacak olan Rüsum-ı Sitte İdaresi'nde de 248.082,30 Osmanlı lirası alacağı vardır. 1881 yılı içinde Rüsum-u Site İdaresi'nin Duyun-u Umumiyye'ye devrinden sonra bu alacağını Osmanlı Bankası aracılığı ile tahsil etmiştir. Ancak Duyun-u Umumiyye'nin kuruluşu bankanın yurt içi faaliyetlerini azaltmış olduğundan, yatırımlarını dış ülkelere yöneltmiştir. 1896 yılında da "Osmanlı Kambiyo ve Menkul Kıymetler Şirketi" ne devir olmuştur[182].

Rüsum-ı Sitte İdaresi ve Salomon Fernandez

Salomon Fernandez'in de içerisinde bulunan bazı Galata Bankerlerinin, devletten alacaklarını tahsil edebilmek amacıyla, devlete ait bazı gelirleri belli bir süre için kiralama şeklinde oluşturdukları kurum "Rüsum-ı Sitte İdaresi" olarak kayıtlara geçmiştir. Öncelikle Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin hangi amaçla kurulduğunu anlayabilmek için buna neden olan şartlara bakmak gerekir ki, 1875 Kararnamesi bunun için bir başlangıç kabul edilebilir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ağır mali şartlar ve bütçe açığından dolayı, Osmanlı tahvillerinin faiz ve anapara ödemelerinin beş yıl için yarıya indirilmesi doğrultusunda alınan karar tahvil sahiplerini büyük bir endişeye sevk etmiştir. Tahvil sahiplerinin çoğunun İngiltere ve Fransa'da bulunması bu devletlerin Babıâli üzerindeki baskılarını arttırmıştır. Bu baskılar nihayet 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra toplanan Berlin Kongresi'nde açığa çıkmış, İngiltere ve Fransa isteklerini bir bildiri ile kongreye sunmuşlardır. Bu bildiride tahvil sahibi vatandaşlarının haklarını korumak için durum incelemesi yapmak üzere İstanbul'da bir komisyon kurulmasını önermişlerdir. Komisyon bu devletler tarafından atanacak uzmanlardan oluşacaktır. Ancak kongredeki Osmanlı baş delegesi bunun kabul edilemeyeceğini bildirmiş, "hükümetinin mali işlere önem vereceği,

[182] Kazgan, *a.g.e.*, s. 79-84.

Babıâli'nin tüm gücünü kullanarak durumu iyileştirmeye çalışacağı" konusunda söz vermiştir[183].

Ancak kongreden istedikleri tam sonucu alamayan alacaklı devletler bundan sonra Osmanlı hükümetine yaptıkları baskıyı daha da arttırmışlardır. Bu sırada Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu durum giderek kötüleşmeye devam etmiştir. Nitekim 1877 Rus Savaşı'nın masraflarını karşılamak için yerli bankalara başvurulmuş ve bunun için de önemli gelirler karşılık gösterilmiştir. Hükümet bu istikraz anlaşmalarının en önemlilerinden birini Osmanlı Bankası ve birini de Londra Bankası (Glyn Mills, Currie and Company) ile imzalamıştır. Ancak İngiltere'den gelen tepki üzerine borç tahvillerine çok az talep olmuş ve bu yüzden Osmanlı bankası bu borcu yalnız başına üstlenmek zorunda kalmıştır. "Savunma Borçlanması" adı altında yerli bankalardan alınan bu borç avanslarla birlikte 9 milyon İngiliz sterlinini bulmuştur[184].

Hükümete verilen borç ve avansların bir türlü geriye dönmemesi ya da uzun süreli gecikmelere uğraması artık yerli banka ve bankerlerin durumunu da güçleştirmiştir. Bu ise Osmanlı maliyesini tam bir çıkmaza sokmuştur, çünkü dış borçların ödenmesi çok büyük ölçüde iç borçlara bağlanmıştır. Oysa ki şu durumda banka ve bankerlerden borç alınabilmesi olanaksızdır. Bunun için yapılması gereken en öncelikli iş yerli banka ve bankerlere olan borcun kapatılmasıdır. Böylece "bankaların iyice açılan pozisyonları düzeltilerek yeniden kredi verebilecek duruma getirilmeleri sağlanabilecektir"[185]. Tüm bu şartlar altında, Osmanlı Bankası ve diğer yerli alacaklıların borçların ödenmesi için sundukları proje, Babıâli tarafından tereddütsüz kabul edilmiştir. Osmanlı Bankası'nın ve hükümetten alacağı olan diğer Galata Bankerlerinin

---

[183] Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Kontrolü*, Çev. Hazım Atıf Kuyucak, Doğu-Batı yayınları, İstanbul, 1940, s. 82.

[184] *A.g.e.*, s. 84.

[185] Hulkiender, *a.g.e.*, s. 121.

birlikte sundukları bu proje Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

22 Kasım 1879'da hükümet adına sadrazam Said Paşa ve Maliye Nâzırı Edib Efendi'nin imzaladığı mukavele'nin diğer muhatapları Osmanlı Bankası temsilcileri ile bazı Galata Bankerleridir. H. Foster, Emile Deveaur ve Von Haas Osmanlı Bankası adına hareket ederlerken, Georges Zarifi, Salomon Fernandez, Bernard Tubini, Oustache Ougenidi, Theodore Mavrogordato, A. Vlasto, A. Barker, Z. Stefanovich, Leonidas Zarifi, Georges Coronio, Ulysse Negroponti ve Paul Stefanovich Schilezzi de mukavelede adı geçen ünlü Galata Bankerleridir. Anlaşmanın temeli, Osmanlı Devleti'ne ait altı gelir kaynağının 10 sene müddetle bu kişilere devredilmesine dayanmaktadır. Bu altı gelir kaynağının denetimi ve toplanması için bankerler tarafından "Rüsum-ı Sitte İdaresi" oluşturulacaktır. Adı geçen altı gelir kaynağı, damga resmi, alkollü içkilerden alınan müskirat resmi, İstanbul ve çevresinde yapılan balıkçılık resmi, yine İstanbul ve çevresi ile Edirne, Bursa ve Samsun ipek resmi ile tuz ve tütün inhisarlarından oluşmaktadır. Devlet bu dört vergi ile tuz ve tütün tekellerinin gelirlerinin tahsilatını bu bankerlere devretmektedir. İltizam edilen dört resmin 1879 yılı 1. günü ile 1880 yılı 1. günü arasında geçen bir yıllık bedelleri % 10 zam ile hesaplanacak ve senelik 12 eşit taksitle her ayın sonunda ödenecektir. İltizam bedelinin hesaplanandan fazla olması durumunda ise varidat hükümet ile anlaşmayı imzalayanlar arasında eşit olarak taksim edilecektir. Mültezimlerin idaresi hükümet tarafından memurlar vasıtasıyla ve idareye müdahale etmemek şartıyla kontrol edilebilecektir. 1880 tarihinden itibaren 10 sene müddetle gelirleri bankerlere devredilmiş olan tuz ve tütün inhisar varidatının da kontrolü yapılabilecek, devlet tarafından idareye atanan müdürler ve tekellerin olduğu mevkilerdeki müfettişler tarafından defterleri incelenebilecek; fakat görevliler tarafından idareye yine doğrudan müdahale edilemeyecektir.

İncelemeler sırasında herhangi bir hata görüldüğü takdirde hükümet ve anlaşma sahipleri birlikte hareket edeceklerdir. İltizam olunan vergiler ve idare edilen inhisarların nezaret ve zabıta hizmetlerini hükümetçe tayin edilen memurlar üstlenecektir. Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin sağladığı en önemli faydalardan birisi vergilerin nizamına göre toplanmasını sağlamış olması ve tahsilat sırasındaki hileleri engellemesidir. Nitekim anlaşmanın yedinci maddesi mültezimlere "gerek iltizam olunan rüsumatça ve gerek tuz ve tütün inhisarınca meydana çıkarabilecekleri hileleri bildirmek üzere hafiyye istihdam etme" hakkını vermiştir.

Osmanlı Bankası ve içinde Salomon Fernandez'in de yer aldığı bankerlere olan toplam borcu 8 milyon 725 bin Osmanlı lirasıdır. Alacaklı bankerlerin isimleri ve borç miktarı şöyledir:

Mösyö Zarifi'nin faiziyle birlikte alacağı 690 bin lira,

Salomon Fernandez, Alfred Barker ve şeriklerinin faiziyle birlikte alacağı 1milyon 800 bin lira,

Bank-ı Osmani'nin 1.080.000 liralık istikrazdan faiziyle birlikte alacağı 860 bin lira,

Bank-ı Osmani'nin cari hesap fazlası ile 13 Ocak 1880 tarihine kadar faiziyle birlikte alacağı 1 milyon 750 bin lira,

Bank-ı Osmani'nin birleştirilmiş avanslarından faiziyle alacağı 3milyon 625 bin lira,

Bu borçlara yıllık % 8 faiz işletilecek ve üç ayda bir hasılattan 275 bin lira Osmanlı Bankası ve diğer bankerlere ödenecektir. Üç ayda bir 275 bin lira teslim edildikten sonra geriye kalan miktar, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs ve Şarki Rumeli varidatı da dahil olmak üzere iç ve dış borçlarının yıllık ödeme miktarı olan 1 milyon 350 bin liraya dahil edilerek borçların ödenmesinde kullanılacaktır. Eğer bu borçlar belirtilen süre içinde yani 1890 senesine kadar ödenemezse anlaşmanın tekrar edilmesi söz konusu olacaktır[186].

---

[186] *YA. RES.*, nr: 4/70 (22 Kasım 1879).

Rüsum-u Site İdaresi'nin kuruluşu oldukça önemlidir. Zira Osmanlı tarihinde ilk kez devletin vergilerini, ondan bağımsız olarak toplayan bir idare kurulmuştur.

Başına Hamilton Young getirilmiş olan Rüsum-ı Sitte İdaresi teşkilatı içinde 130'u Müslüman olmak üzere 5714 kişi görev almıştır[187]. İdareyi oluşturan Galata Bankerleri alacakları rüsumun takibini yapan çok güçlü bir yönetim mekanizması oluşturmuşlardır. Bu altı gelirin mültezimliğini eskiden beri yapmakta olan bankerler bu işi organize etmede hiç zorluk çekmemişlerdir. Hatta Duyun-ı Umumiye'ye devrinden sonra Celal Bey Hanı'nda bulunan Rüsum-ı Sitte'nin idari bürosu personeli tümüyle Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne geçirilmiş, bu organize yapı Duyun-ı Umumiye için büyük bir kolaylık oluşturmuştur[188].

İlk etapta Avrupa'da çok büyük tepkiye yol açan bu girişim, ilk altı aylık raporu açıklandığında herkesi şaşırtmıştır. Çünkü ilk altı ayda elde edilen gelir tahminlerin çok üstündedir ve Hamilton Lang "yönetim ülke içinde daha iyi kurulduğu ve hükümet de kaçakçılıkla daha iyi mücadele edebildiği durumda gelirin daha fazla artabileceğini" söylemektedir[189]. Lang bu olumsuz durumlara rağmen senelik normal varidatı 1 milyon 620 bin lira olarak öngörmüştür[190]. Ancak ilk altı ayda elde edilen 1 milyon 650 bin liralık gelir tüm bu tahminlerin de üzerinde olmuştur. Bu meblağdan bankerlerin alacakları miktar düşüldüğünde[191] devletin hazinesine girecek olan para 550 bin lira kadar gözükmektedir[192].

---

[187] Kazgan, *a.g.e.*, c: I, s. 151.

[188] *A.g.e.*, s. 158.

[189] Blaisdell, *a.g.e.*, s. 85-86.

[190] Velay, *a.g.e.*, s. 265.

[191] Anlaşma şartlarına göre üç ayda bir 275 bin lira verilecek olduğuna göre bankerlere ve bankaya ödenmesi gereken miktar yıllık 1 milyon 100 bin Osmanlı lirasıdır.

[192] Hulkiender, *a.g.e.*, s. 122.

Bu projenin ulaştığı başarı Avrupalı alacaklıların iştahını kabartmış ve sistemli bir idare ile borçlarını tazmin edebilecekleri ümidini doğurmuştur. Böylece Rüsum-ı Sitte İdaresi aslında Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin de öncü kuruluşu olmuştur.

Anlaşmanın 13. maddesinde belirtildiği üzere, hükümet on yıl süresi dolmadan anlaşmayı feshetme yetkisine sahiptir. Ancak bunun için iki şarttan birinin gerçekleşmesi lazımdır. Bu şartlardan birisi devletin bu süre dolmadan borçlarını tamamen ödemiş olması, ikincisi de içte veya dışta borçlarını ödemek üzere tahvilat sahipleri ile daha uygun şartlarda bir anlaşma yapmasıdır[193]. Yani bu şartlardan birine uygun bir durum olduğunda anlaşma feshedilebilecektir. Nitekim Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin gösterdiği beklenmeyen başarı Avrupalı tahvilat sahiplerini harekete geçirmiştir. Muharrem Kararnamesi ile Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin fonksiyonlarını daha genişletilmiş bir şekilde üstlenmek üzere Duyun-ı Umumiye İdaresi kurulmuştur. Böylece ikinci şartın gerçekleşmesi ile birlikte anlaşma hükümet tarafından feshedilerek Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin tüm yetkileri 13 Ocak 1882 tarihinden itibaren Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne devredilmiştir[194]. Aslında Rüsum-ı Sitte mukavelesinin imzalandığı zaman bankerler, anlaşma feshedilip başka bir program uygulandığı takdirde yine mevzu bahis olan altı gelirin iltizamlığını devam ettirme şartını koymuşlardır. Hükümet bu şarta karşı dirense de kabul etmek zorunda kalmış; ancak daha sonra Zarifi ve Salomon Fernandez mukavelenin feshi halinde iltizam hakkından da vazgeçeceklerine dair bir senet vermişlerdir[195].

Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin devri ile birlikte bankerlere olan borç da Duyun-ı Umumiye'ye devredilmiştir. Öncelikle bu devir

---

[193] *YA. RES.*, 4/70 (22 Kasım 1879).

[194] *A. DVNS. MKL. d.*, no:3, s.28; *DUİT.*, nr: 187/10.

[195] Hulkiender, *a.g.e.*, s. 122.

işlemi için Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin kurucu bankerleri ile Osmanlı hükümetini temsilen sadrazam Said Paşa ve Maliye Nâzırı Münir Efendi arasında 22 Kasım 1879 mukavelesinin feshini ve bankerlere olan borcun yeni ödeme şeklini belirleyen bir mukavele imzalanmıştır. Buna göre; öncelikle bankerlere olan borç belirlendikten sonra, teşkil edilecek olan Duyun-ı Umumiye Meclisi İdaresi tarafından bu borcu karşılayacak miktarda tahvil ihraç edilecektir. Tahvillerin her biri 22 lira[196] değerinde olacak ve yıllık % 5 faizli bu tahvillerin Londra ve Paris borsalarında satışına Osmanlı Devleti aracılık edecektir. Rüsum-ı Sitte'nin senelik hasılatından 590 bin lira bu tahvillerin senelik taksitine tahsis edilecektir. Tahvillerin taksitleri ödeme günü gelmeden 15 gün önce Bank-ı Osmani'ye teslim edilecek, Bank-ı Osmani faizlerle kurası isabet eden tahvillerin ödemesini yapacak ve bunun karşılığında yüzde yarım komisyon alacaktır[197].

Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin elde ettiği başarı ve memleket ekonomisinin iyi idare edildiği halde çöküşten kurtarılabileceği yolunda uyandırdığı umut, aralarında Salomon Fernandez'in de bulunduğu bankerlerin yıldızını iyice parlatmıştır. Ancak kısa bir süre sonra kurulan Duyun-ı Umumiye'nin daha geniş bir alana hakim olarak para piyasasını da kontrol altına alması ile birlikte bu tarihten sonra "bankerlik" düşüşe geçen kavramlardan biri haline gelmiştir. Bankerlerle özdeşleşen yüksek faizli borçlar, komisyonlar dönemi de böylece büyük ölçüde kapanmıştır.

İzak Fernandez

Isaac Fernandez ya da Osmanlı belgelerinde geçen şekliyle "İzak Fernandez", Salomon Fernandez'in oğludur. Babasının yolundan ilerleyerek hem önemli bir tüccar-banker olarak

[196] 20 sterlin veya 500 frank.

[197] *A. DVNS. MKL. d.*, nr: 3, s. 28; *DUİT.*, nr: 187/10.

Osmanlı ekonomisi içinde, hem de Yahudi cemaatinin önemli bir "hizmetkârı" olarak dini ve sosyal hayatında çok büyük bir yer edinmiştir. Moise Allatini'nin de yeğeni ve damadı[198] olan İzak aynı zamanda Allatinilerin vekili olarak Osmanlı hükümeti ile olan pek çok bürokratik işlemi yürütme görevini de üstlenmiştir. Bundan başka İzak Fernandez'in, 1910 yılında Bank Di Roma'nın vekili olarak görev yaptığı da görülmektedir. İtalyan bankası olan Di Roma, bu tarihlerde Trablusgarb'da yapılması düşünülen limanın tesisi için Hükümetten ruhsat almak üzere Fernandez'i görevlendirmiştir. Ancak limanın tesisinin Hükümetçe gerçekleştirilmesi düşünüldüğünden bu teklifin kabul edilmediği görülmektedir[199].

İzak Fernandez'in Yahudi cemaati içindeki en önemli görevlerinden birisi babası Salomon Fernandez'den sonra AIU İstanbul Bölge Komitesi başkanlığında bulunması olmuştur. Salomon Fernandez ile ilgili bölümde de bahsedildiği üzere Fernandezlerin sahip oldukları büyük servet ve kişisel ilişkileri bu göreve getirilmelerinde en önemli unsuru oluşturmuştur. 1908 Hasköy yangını sırasında komite başkanı olan İzak Fernandez'in girişimleri sayesinde evsiz kalan binlerce Yahudi için hem memleket içinde hem de Avrupa ve ABD'de büyük yardımlar toplanmıştır[200].

AIU İstanbul Bölge Komitesi başkanlığını I. Dünya Savaşı'na kadar yürütmüş olan Salomon Fernandez ve oğlu İzak Siyonizm'in yıldızının parladığı ve Osmanlı topraklarını hedef aldığı dönemde, yürüttükleri görev itibariyle önemli bir misyon taşımış-

---

198 *İ. HR.*, nr: 286/17830 (13 Nisan 1882).

199 *MV.*, nr: 140/55 (23 Mayıs 1910).

200 13 Mart 1908'de Hasköy'de arabacılar semtinde bir yahudi bakkalın dükkânında çıkan yangın kısa sürede büyümüş ve bu yangın sonucunda dört yüz ev, otuz kadar dükkan ve bir sinagog yanmış, tamamı Yahudi olmak üzere dört bin kişi evsiz kalmıştır, Rıfat N. Bali, "Hasköy Yangını (13 Mart 1908)", *Tarih ve. Toplum*, sayı 159, Mart 1997, s. 21-24.

lardır. Bu nedenle Babıâli'nin Siyonizm'e bakış açısı, sultanın 1896'da Yahudilerin Filistin'de toprak almalarını yasaklayan kanunu gibi konularda örgütün merkezine sürekli bir bilgi akışı sağlamışlardır. İzak, sultan tarafından bu şekilde Yahudilere getirilen yasakların sorumlusu olarak Herzl'i ve Bulgar Yahudilerini görmektedir. Bu nedenle de Siyonizm'in Türkiye Yahudileri için büyük bir tehlike taşıdığı kanısındadır ve pek çok AIU öğretmeni ile birlikte bu konuda merkez komitesine çeşitli uyarılarda bulunmuştur[201]. Fernandezlerin Siyonizm'e karşı bir tavır almalarının muhtemel olan en büyük nedeni Osmanlı ülkesi içinde sahip oldukları prestijli konumu kaybetme korkusudur. Nitekim Siyonizm'e talep arttığı sürece, başından beri Herzl'in istek ve düşüncelerine karşı olan Sultan Abdülhamid'in Yahudiler üzerindeki genel kanısı da değişmekte ve Yahudileri olası bir tehlikenin hizmetkârları olarak görmeye başlamaktadır. Yahudilerin Filistin bölgesinde toprak satın almalarını yasaklayan kanun bu göstergelerin sadece biridir ve Siyonizm fikirleri devam ettikçe bu tedbir baskıları da artabilecektir. Bu ise en çok Osmanlı topraklarında yaşamakta olan Yahudileri etkileyeceğinden baba ve oğul Fernandezler bu fikre başından beri karşı çıkmışlardır.

Yafa'da bulunan Yahudilerin burada bir köy kurmalarından sonra bu evlerin bir kısmının hükümet tarafından yıkılması ve yenilerinin yapılmasına engel olması üzerine gelen şikâyetlerin muhatabı yine Fernandez olmuştur. Bu konuda hükümete bir arzuhal ile başvuran Fernandez bu uygulamanın durdurulması için girişimlerde bulunmuştur[202].

Yahudi cemaatinin eğitimi için her türlü desteği veren İzak Fernandez, modern eğitimin verileceği okulların kurulması için

[201] Rodrigue, *a.g.e.*, s. 213.

[202] *HR. TO.*, nr: 527/55 (06.12.1883).

de elinden gelen çabayı göstermiştir. Bu okullardan birinin yapımı için uhdesinde bulunan araziyi bağışlayarak Galata'da bir okul yapılmasını sağlamıştır[203].

İzak Fernandez gerek Yahudi cemaatinden gerekse de yüksek dereceli Osmanlı bürokratlarından görmüş olduğu itibarı hiç şüphe yok ki tüccar-banker sıfatına borçludur. Osmanlı iktisadi hayatında önemli yere sahip pek çok kuruluşta ya kurucu ya da hissedar olarak görünmesi ekonomik iktidarının açık kanıtıdır. 1885'de İstanbul'da kurulmuş olan İtalyan Ticaret Odası'nın başkanlığı görevine getirilen Fernandez Osmanlı-İtalya arasındaki ticaretin gelişimine de önemli katkılarda bulunmuştur. İtalyan Ticaret Odası özellikle 1880'lerden itibaren İstanbul'da yabancı ticaret odalarının sayılarının hızla arttığı bir dönemde, Osmanlı piyasasındaki pahalı İngiliz mallarıyla rekabet edebilen ucuz İtalyan mallarının Osmanlı piyasasında artışına yol açmıştır[204].

Fernandez'in yönetici veya hissedar olarak yer aldığı diğer önemli kuruluşlar şunlardır: Selanik Bankası yönetim kurulu üyesi, Hudeyde-San'a Osmanlı Demiryolu Şirketi yönetim kurulu başkan yardımcısı, Dersaadet Su Şirketi yönetim kurulu üyesi ve Paşabahçe Tuğla ve Kiremit Osmanlı Şirketi'nin yönetim kurulu üyesi[205], Balya- Karaaydın Madenleri Şirketi idare meclisi reisi, Kesendire Madenleri Şirketi müdürü[206].

---

[203] *DUİT.*, nr: 135/49.

[204] Murat Baskıcı, "Osmanlı Piyasasında Ticaret: Yabancı Tüccarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar (1870-1920), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, C: 64, sayı: 1, 2009, s. 42; İtalyan Ticaret Odası'nın aylık olarak çıkardığı "La Rassegna Italiana" adlı bir ticaret dergisi vardır ve üye aidatlarının yanında İtalyan hükümeti tarafından da sübvanse edilmiştir, a.g.m., s. 52.

[205] Galante, *a.g.e.*, c: 2, s. 68.

[206] *DH. MKT.*, nr: 2867/92 (6 Temmuz 1909), *DH. MKT.*, nr:2521/62 (12 Ağustos 1901).

İtalyan Ticaret Odası'nın başkanlığı yanı sıra İzak Fernandez Dersaadet Ticaret Odası'nın da üyesidir. Cemiyyet-i Ticariyye'nin yerini alarak 14 Ocak 1882'de resmen kurulmuş olan Dersaadet Ticaret Odası'nın her sınıf ve unvandan Yahudi üyesi bulunmaktadır. 1885'de Moise Levi, 1888'de Joseph Levi ve 1897'de Abraham Haim mali işler müdürü olarak Dersaadet Ticaret Odası'nın aktif üyeleri olarak çalışmışlardır. İç ve dış ticarette memleketin önde gelen Yahudi isimleri üyeler arasında yer almaktadır[207]:

1906'da İzak Fernandez,

1908'de Maurice Darr, Vitali Camhi, İzak Fernandez, A. Ventura,

1919-1920'de S. Sadoc, Vitali Camhi, Albert Ventura,

1920'de Jacob Pinhas ve V. Camhi, ikinci başkan yardımcısı olarak seçildi,

1923'de Camhi, ikinci başkan yardımcısı, Isaac Taranto ve Jacob Pinhas.

Osmanlı Madenleri

Osmanlı madenlerinin imtiyaz ve işletmesinde adı sıkça geçen İzak Fernandez aynı zamanda bu sektörde başı çeken önemli şirketlerde de hissedar olarak idare meclisinde yer almıştır. Bu anlamda Osmanlı madenciliği denildiğinde akla gelen ilk şirketler olan Balya-Karaaydın Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi'nin idare meclisi reisi ve Kesendire Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi'nin müdürü olarak şirket idaresinde önemli görevler üstlenmiştir. Esasen iki şirketin de kurucuları içinde olmamasına rağmen şirketlerin en parlak döneminde hissedar olarak yer almıştır

[207] Galante, *a.g.e.*, s. 82.

Balya-Karaaydın Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi ve İzak Fernandez

Balya-Karaaydın Madenleri Şirketi çeşitli zamanlarda Dersaadet Bankası ve Atina'nın Lorium Şirketi'ne verilmiş olan maden imtiyazlarının ortak bir şirkete devredilmesiyle kurulmuştur. Lorium Şirketi'ne 21 Temmuz 1878 tarihli ferman gereğince 13 Haziran 1877'den itibaren 99 sene müddetle imtiyazı verilmiş olan Kocagümüş madeni ile simle karışık Karaaydın madeni ve 19 Haziran 1885 tarihli ferman gereğince 99 yıl müddetle Dersaadet Bankası'na ihale edilmiş olan Mancınık köyünde bulunan linyit madeni imtiyazları birleştirilmiştir. Yeni şirketin kurucu ortakları ise Dersaadet Bankası, Şirket-i Osmaniye, Kambiyo ve Esham Bankası, Mavrokardato, Öjenidi (Eugenidis) ve Atina'nın Lorium Şirketi'nden meydana gelmiştir. Şirketin amacı; bahsedilen sınırlar dahilinde bulunan maden ve cevherlerin çıkarılması ve işletilmesidir. Merkezi Dersaadet olan şirketin imtiyaz süresinin bitiş tarihi, Mancınık köyündeki maden imtiyazının sona erdiği 1985 yılı olarak belirlenmiştir. Şirketin sermayesi 4 milyon 500 bin frank yani 198 bin Osmanlı lirası[208] olup her biri 22 Osmanlı lirası[209] olan 9 bin hisse senedine taksim edilmiştir. Ayrıca şirket ileride bu sermayeyi arttırma yetkisine de sahiptir. Şirketin sermayenin yarısını aşmamak ve menkul-gayrimenkul varlıklarıyla temin edilmek şartıyla tahvil ihracına hakkı bulunmaktadır. Bahsi geçen madenin civarında çıkarılabilecek madenlerin işletilmesi durumunda da tahvillerin kullanılma yetkisi mevcuttur.

Şirketin idare meclisi genel kurul tarafından üçer yıllığına seçilmiş, sayıları beş ile on bir arasında değişen üyelerden meydana gelmektedir. İlk meclisin üyeleri Kortiyo, İskolidi, Öjenidi, Mavrokordato, Antonini, Simopoulo ve Nicolopoulo'dan meydana

[208] 180 bin sterlin

[209] 500 frank ve 20 sterline tekabül etmektedir.

gelmektedir. İdare meclisi üyesi olabilmek için şirketin en az 100 hissesine sahip olmak gerekmektedir. Şirketin merkez sandığında saklı olan bu hisseler kişiler üyelik görevini yürüttükleri sürece satılamamaktadır.

Olağanüstü bir durum olmadıkça her yıl haziran ayında toplanan heyet-i umumiyye üyelerin her 20 hisse için bir oy hakkı vardır. Hissedarların her biri en fazla 25 oy kullanabilmektedir.

Şirketin nizamnamesi doğrultusunda 1892, 1904, 1908, 1913, 1920 ve 1926'da sermaye artırımına gidilmiş, en son 1926'da sermayesi 40 milyon franga ulaşmıştır. Böylece kurulduğunda 4 milyon 500 bin frank olan şirketin değeri yaklaşık on kat yükselmiştir. Bununla beraber şirket henüz imtiyaz süresi dolmadan 1940 yılında tasfiye edilmiştir[210].

İzak Fernandez'in Balya Karaaydın Maden Şirketi ile daha önce bir münasebeti var mıdır tespit edilememesine rağmen 1913 tarihini taşıyan belgelerde şirketin idare meclisi başkanı olarak geçmektedir. Sermayesinin 8 milyon franga çıkarıldığı yıl şirketteki payı yine tam olarak bilinememektedir. Bununla beraber hem Fernandez'in şirket içindeki rolünü, hem de şirketin işleyiş ve yapısını değerlendirebilmek için Fernandez'in idare meclisi başkanı olarak bulunduğu 1913 yılında şirketle ilgili bir ihbarı aktarmakta yarar vardır. Söz konusu ihbar şirketin bazı yolsuzluklar yaptığına dair bir takım iddialar taşımaktadır. Hakkında hemen inceleme başlatılmış olan iddiaların birincisi, memleketlerine sevk olunmuş olan bazı memurların halen maaşlarının Yunanistan'a gönderilmekte olduğu ve şirket idaresi altında sürekli ianeler toplanarak bunların da yine Yunanistan'a sevk edildiğidir. İkinci iddia, şirket müdürünün Balya'daki hükümet memurlarını aylık maaşa bağlayarak hizmetinde kullandığı yolundadır. Üçüncüsü de şir-

[210] *A. DVNS. MKLT. d.*, nr: 12, s.42-46; Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, TEB yayınları, 2001, s. 146.

ketin ödemekle yükümlü olduğu vergiyi çeşitli hilelerle eksik olarak ödediği iddiasıdır. Bu üç iddia da ciddi bir araştırmayı beraberinde getirmiş, ilk olarak Balya madenlerinde çalışan ameleler ve bunların hüviyetleri hakkında bir tahkikat başlatılmıştır. Bu noktada, maden ocaklarında çalışan üç-dört bin kadar amelenin büyük kısmının nerden geldiklerinin ve hüviyetlerinin meçhul olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine daha da derinleştirilen soruşturmada, bunların bazılarının asker firarisi, bazılarının da Yunanistan gibi yabancı memleketlerden geldikleri anlaşılmıştır. Aslında şirketin kurulduğu ilk yıllarda polis dairesince bir defter tutulmakla birlikte, maden şirketinin giderek artan üretimine karşılık çalışan amele sayısı da artmış ve durum polis dairesinin kontrolünden çıkmıştır.

Çalışanlarla ilgili yapılan tahkikatın bir başka boyutu da idare meclisi reisi Fernandez'in verdiği dilekçe nedeniyle gerçekleştirilmiştir. Balya'daki yerli gayrimüslimlerin maden şirketine karşı bir harekete girişeceği duyumlarını alan Fernandez paniğe kapılmıştır. Nitekim madende çalışan işçilerin Türk, Rum, Kürt, Ermeni, Arnavut olmak üzere çeşitli unsurlardan meydana gelmesi ve bu yıllardaki mevcut durum nedeniyle en ufak bir hareketin bu unsurlar arasında büyük bir çatışma yaratabileceği endişesiyle gerekli asayiş tedbirlerinin alınmasını istemiştir. Fernandez, aksi takdirde meydana gelebilecek olaylara karşı hükümeti uyarmıştır.

Bu konuda Karasu mutasarrıfının araştırma kapsamında verdiği yazılı beyanat olayı pek çok yönden aydınlatmıştır. Mutasarrıfın belirttiğine göre; şirket direktörlerinin ve memurlarının aleyhine girişilecek bir hareket tasavvuruna karşı hiçbir malumat alınmamış, yalnızca bundan kırk beş gün kadar önce yerli Hıristiyan ahaliden üç-dört yüz kadar amele ücretlerinin arttırılması talebinde bulunmuş ve talepleri kabul edilmeyince diğer ameleleri de grev için kışkırtmışlardır. Bunların dışında da şirket yetkililerinin söylediği gibi, yerli gayrimüslimlerin

tekrar herhangi bir saldırı planı yaptıkları gibi bir durum söz konusu değildir. Mutasarrıfa göre; "bu gibi müesseselerde grev olaylarına sıkça rastlanıldığı için, buradaki olaya bir tecavüz anlamı verilerek bunun da yerli ahaliye atfedilmesinin ve herhangi bir olayın çıkabileceği doğrultusunda hükümetin uyarılmasının altında gizlenen başka bir amaç vardır." Daha doğru bir deyimle "başka bir amaca zemin hazırlama düşüncesi" vardır. Esasen oradaki gayrimüslim tebaanın kendilerine herhangi bir teşvikte bulunulup kışkırtılmadığı sürece bu tür olaylara kalkışmayacakları gerçeği de bu düşünceyi destekler niteliktedir. Bahsedilen bu gizli amacın baş kahramanı maden şirketinin Balya'daki müdürü, aslen Yunan asıllı olup İtalya tabiiyetinde bulunan Ralli'dir. Karasu mutasarrıfının ifadesinden ve halk arasındaki rivayetlerden anlaşıldığına göre; Ralli, bölgede nüfuzunu arttırmak ve resmi işlerde sıkıntı yaşamamak için memurların bir kısmını maaşa bağlayarak kendi hizmetine sokmuş, kendisine zorluk yaşatanları da ayan reisi ve eski Sadrazam Ferit Paşa aracılığıyla azlettirmiştir. Ferit Paşa ile Ralli'nin bağlantısı, Paşa'nın Balya-Karaaydın madenlerinde büyük bir hisseye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Mutasarrıf bölgeye ilk geldiğinde bu durumu tespit ederek ilk iş olarak Ralli'nin hizmetindeki memurları azlettirmiştir. Onun deyimiyle, "Ralli bunu hazmedememiş ve amacına başka bir yoldan ulaşmak için bölgedeki gayrimüslim ahaliyi parayla ya da hileyle kışkırtıp büyük bir hareket tertiplemiştir". Mutasarrıfa göre; tüm yaşananların senaryosunu onun yazmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu yüzden mutasarrıfın tavsiyesi, "Ralli'nin müdürlükten azledilerek yerine başka birinin getirilmesi, aksi takdirde beklenen olaylardan hükümetin sorumlu tutulamayacağının Fernandez'e bildirilmesi" olmuştur.

Şirketin vergisini eksik ödediği konusunda da ilk yapılan araştırmada, madenin % 3 gümrük resmi verilmek üzere ihale

edildiği halde, "her nedense pek çok değişikliğe uğratılarak % 2'ye tenzil edildiği" ortaya çıkmıştır. Bu ocaklardan 24 saatte 145 ton mal ihraç edilmekte, külçe ve toz halinde Avrupa'ya Akçay iskelesinden sevk edilmektedir. Dolayısıyla da ortada iki sorun görünmektedir: Birincisi, tüm bu sevkiyatın kontrolünün Akçay iskelesindeki tek bir memur tarafından yapılıyor olması, ikincisi de, verginin tenzilinin nizamnameye uygun olup olmadığıdır.

Bu yolsuzluk iddialarıyla ilgili soruşturma yaklaşık bir yıl kadar devam etmiş ve varılan sonuç maden şirketinin lehine olmuştur. Nihai tahkikatta, iskeledeki memurun vazifesini doğru yaptığı, her üç ayda bir düzenlediği cetvellerle hükümete sevkiyat konusunda bilgi verdiği ve yine üç ayda bir Avrupa'ya gönderilecek olan madenler için 1800 Osmanlı altınının depozito olarak hükümete teslim edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca şirketin % 3 olan gümrük vergisini eksik ödemek için hileli defterler, raporlar ve faturalar düzenlediği yolundaki iddiaların da asılsız olduğu, nizamnameye uygun olan bu oranın ödemesine devam edildiği de belirtilmiştir[211].

Şirketin nizamnamesinde de belirtildiği üzere, madenin işletilmesinden elde edilen kardan ihtiyat akçesi olarak % 10 ve hisse senetlerinin faizi için % 5 ayrılmakta, geriye kalan miktarın % 12'si idare memurlarına, % 88'lik kısmı ise hissedarlara temettü olarak dağıtılmaktadır. Kurulduğu yıl her biri 500 frank olan on bin hisse senedi çıkarılmış, zamanla Paris ve Galata borsalarında büyük talep gören hisselerin sayısı arttırılarak 66 bini bulmuştur. Kurulduğu yıl 500 bin frank olan hisselerin toplam değeri 31 milyon frank yani 1 milyon 360 bin Osmanlı lirasına kadar çıkmıştır. Yüksek kademelerdeki devlet adamları ve bürokratlar dahil büyük bir talep gören hisse senetleri aynı zamanda

[211] *DH. İD.*, nr: 200/4 (10 Temmuz 1904).

çeşitli spekülasyon ve borsa oyunlarıyla bu kişilere büyük paralar kazandırmıştır[212].

Ancak hisse sahiplerine büyük paralar kazandıran şirketin hükümete aynı oranda karlı bir getirisi olmamıştır. 27 Ocak 1909 tarihli *Tanin* gazetesinde yayınlanmış "Madenlerimiz" başlıklı bir yazıda Osmanlı Devleti'nin maden politikası eleştirilirken, bu sayede devletin sırtından elde edilen muazzam kârlar da göz önüne serilmiştir. Yazıda belirtildiği üzere, 1909 yılında düzenlenmiş olan en son idare meclisi raporlarına göre; şirket bir önceki yılın bilançosunu her türlü masraf çıkarıldıktan sonra 134 bin 458 lira kâr ile kapatmıştır. Ki bu kar oranı ciddi bir rakamdır. Böylece zamanında 5 milyon frank sermayeyle kurulmuş olan maden şirketi işletilmeye başladıktan sonra sermayesinin çok üstünde bir miktarda hisse senedi satışa çıkarmayı başarmıştır. Yazının yayınlandığı tarih olan 1909'da şirketin mevcut hisse senetlerinin kıymeti 31 milyon frank raddesindedir. Hatta Balya-Karaaydın madenlerinin işletilmesinden kısa sürede elde edilen kâr ve başarı Avrupa'nın ünlü bankalarının da dikkatini çekmiş, Paris ve Flemenk bankası madenin şartlarını incelemek üzere bir mühendis göndermiştir. Amaç bankanın idare müdürlerinden birinin madenin idare meclisine girip girmemesini kararlaştırmaktır. Nitekim Bank-ı Osmani'nin şark işlerinde ortağı olan bu bankanın ancak çok karlı ve sağlam işlere girdiği düşünülürse madenin değeri daha iyi anlaşılmaktadır.

Gazetede şirketin on beş yılda geldiği önemli nokta anlatıldıktan sonra esas önemli soru gelmiştir: "Hükümet bu madenden kendine ne kadar hisse ayırmıştır? Hükümetin bu işteki kârı nedir?"

---

[212] Örneğin II. Abdülhamid döneminde 1903-1908 yılları arasında sadrazamlık yapmış olan Ferit Paşa büyük hissedarlar arasında yer almaktadır. Hatta şirket idarecilerinin ihtiyacı olduğunda Paşa'nın bu siyasi gücünden yararlanmakta olduğu herkes tarafından konuşulmaktadır, *DH. İD.*, nr: 200/4 (10 Temmuz 1904).

Yazının geri kalanında bu mühim sorunun cevabı ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Buna göre; 99 sene imtiyazla verilen arazi 17 bin 234 dönümdür ve hükümetin bu araziden dönüm başına 5 para vergi alması kararlaştırılmıştır. Yani hükümetin her yıl mart başında bu madenden elde ettiği gelir toplam 2 bin 154 kuruş 10 paradır. Buna ilaveten madenden çıkarılan cevhere göre % 11 oranında bir vergi geliri de hükümetin kasasına girmektedir. Bu hesaba göre; son işletme senesinde şirket gayrisafi olarak 165 bin 385 lira hasılat yaptığına göre, Maden Nezareti'nin payı 8 bin 479 lira olmuştur.

Görülüyor ki, Osmanlı Devleti bu kadar zengin bir madenini bir asır gibi süreyle çok düşük bir bedel karşılığında elden çıkarmıştır. Maden, imtiyaz süresi bitene kadar imtiyaz sahiplerine 12-15 milyon lira kadar kar temin edeceği halde, Hükümet bu kardan hemen hemen hiçbir şekilde yararlanamamıştır[213].

Ortaya konulan veriler Balya-Karaaydın Maden Şirketi'ne ait olmakla birlikte aslında sadece bu şirketin değil, genel olarak Osmanlı madenlerinin durumunu gözler önüne sermiştir. Nitekim daha pek çok maden arazisinin imtiyazı buna benzer şartlarla verilmiş, devlet bu çok önemli gelir kapısından kendisi faydalanamamış fakat sayesinde pek çok kişi ve kurum zenginliğine zenginlik katmaya devam etmiştir.

Sivas-Ortaköy Bakır Madenleri

Devlet açısından sadece "günü kurtarmak" ve mevcut mali sıkıntıyı gidermek amacıyla işletmesi verilen, elden ele devredilerek ve kârlı işletmeler sayesinde devlet haricinde herkese paralar kazandıran Osmanlı madenleri Fernandez ailesi için de önemli bir yatırım alanı olmuştur. İzak Fernandez bu anlamda karşısına çıkan fırsatları değerlendirmiş, örneğin Sivas vilayetinin Hafik

[213] *Tanin*, 27 Ocak 1909, sayı: 176.

Kazası Tozanlı nahiyesine bağlı Ortaköy'de bulunan bakır madeninin imtiyazını uzun bir süreçten sonra 99 yıl süreyle elde etmeyi başarmıştır.

Bölgede bakır madenini ilk olarak çıkarma imtiyazını 1891 yılında İlya Efendi almıştır. İlya Efendi madenin bölge araştırmasını yapmış, harita ve raporunu hazırlayarak hükümetten onay almış; ancak sonra bu imtiyazı İzak Fernandez'e devretmek istemiştir. Ancak bölgede maden çıkarılmasına Tozanlı ahalisinin itirazı bu devir işleminin uzamasına neden olmuştur. Ahalinin itirazı madenin çıkarılacağı alanla ilgilidir. Birincisi, maden sınırına dahil edilen arazi şahıslara aittir ve ikincisi de bu alanda maden işletilmesinin bölgede yaşayan ve beş yüz haneden oluşan dört köyün halkını mağdur edecek ve göçe neden olacak olmasıdır. Bölge halkının doğal görünen bu itirazlarını bertaraf etmek için vilayet maden mühendisliği ile yapılan çeşitli yazışmalar sayesinde sorun çözümlenmiştir. Çünkü mühendislerden alınan rapora göre; madenin çıkarılacağı alan zaten taşlık ve kayalık olup bölge halkının üretimine katiyen bir zararı olmayacaktır. Ancak maden alanının hududu içinde arazisi olan şahısların onayını almak gerekmektedir. Ayrıca herhangi bir zarar durumunda mağdur olan kişiye tazminat ödenecektir. Sorun bu şekilde çözümlendikten sonra, imalat için tahsis edilmiş olan 323 dönüm arazinin her dönümü için 10 kuruş olmak üzere toplam 3 bin 230 kuruş vergi ödenmesi gibi kararlaştırılan diğer imtiyaz şartlarıyla birlikte, 11 Mayıs 1895 tarihli karar gereğince maden imtiyazının 99 sene müddetle İzak Fernandez'e verilmesi uygun görülmüştür[214].

Ancak on yıl kadar sonra, İzak Fernandez'e ihale edilmiş olan bakır madeni mukavelesi yeniden incelemeye alınmıştır. 1906 yılında mukavelenin yeniden incelenme gerekçesi ise ma-

[214] *YA. RES.*, nr: 92/15 (3 Nisan 1898).

den nizamnamesinin aradan geçen bu süre zarfında bazı esaslarının değişmiş olmasıdır. İlk etapta yapılan inceleme sonucu pek de iç açıcı değildir. Zira Fernandez bakır madeninin ihalesi için belirlenen sürenin bitişinden yedi ay sonra dilekçe vermiş ve ayrıca maden alanında arazisi bulunan şahısların rızası da alınmamıştır. Bu hususlar Fernandez'e verilen ruhsatnamenin iptali için yeterli sayılmıştır. Ancak bu karar daha sonra bir kez daha incelenmiş, ruhsatname o zamanki nizamnameye uygun olarak verildiğinden –ki araştırma raporu ve haritası zamanında teslim edildiği için o zaman bunda bir mahsur görülmemiştir- bunun şimdi iptal edilmesinin uygun olmayacağı, mukavelede yapılacak bazı değişikliklerle maden imtiyazının yine Fernandez'de kalması kabul edilmiştir. Kısacası Fernandez uçurumun kenarından dönmüştür. Ancak 1906 yılında yapılan değişikliklerle beraber madenin işletilme giderleri de oldukça fazlalaşmıştır: 323 dönüm arazinin her dönümü için 10 kuruş hesabıyla yıllık 3 bin 230 kuruş vergi,

Techizat-ı askeriyye için % 6 hesabıyla 193 kuruş 35 para vergi,

İhraç olunacak madenden % 5 nisbi vergi,

Bu nisbi verginin % 6'sı hesabıyla techizat-ı askeriyyeye verilecek para,

Hamidiye-Hicaz demiryolu için, iskan-ı muhacirin ianesi için, Babıali teshilat sandığı için olmak üzere toplam 379 Osmanlı altını[215].

1909 yılında Orman, Maden ve Ziraat Nezareti'ne vermiş olduğu dilekçe İzak Fernandez'in bu maceralı serüvenini sona erdirmiştir. Bakır madeninin yeterli şartlara sahip olmaması, iskeleye uzaklığının nakil işlemlerini zorlaştırması ve diğer zorluklardan dolayı Fernandez beklediği kazancı sağlayamamıştır.

[215] *İ. OM.*, nr: 6/13 (4 Mart 1907).

Tüm bu nedenler de imtiyaz hakkından feragat etmek için yeterli görülmüştür[216].

Diğer Madenler

Büyük karlar getiren madencilik sektörü daima İzak Fernandez'in ilgi alanını oluşturmaya devam etmiştir. Ayrıca bu kârlı iş için sınır da tanımamış, Anadolu'daki madenlerden başka Trablusgarb vilayeti Guryan kazasında bulunan bir madenle de ilgilenmiş ve bunun muayenesi için iki maden mühendisini göndermiştir. "Tüccardan İzak Fernandez" bunun için Dahiliye Nezaretine başvurarak vilayete ulaştıklarında mühendislere kolaylık sağlanmasını ve hatta güvenlikleri için zaptiye temin edilmesini istemiştir[217].

Fernandez'in bir diğer girişimi de 1909 yılında Hazine-i Hassa'dan Hazine-i Maliye'ye geçirilen arazilerin hükümet tarafından satışının yapılacağı haberi üzerine olmuştur. Derhal harekete geçen "Galata'da Cemaat Hanı'nda bulunan tüccardan İzak Fernandez", Aydın, Bağdat, Basra ve Adana vilayetlerindeki bazı çiftliklerin keşfi ve satışı için girişimlerde bulunarak gerekli izni almıştır[218].

Kürecik Bakır Madeni ve Naile Sultan İle Çıkan Anlaşmazlık

İlgilendiği bir başka bakır madeni ise Naile Sultan ile İzak Fernandez'i karşı karşıya getirmiştir. Kastamonu vilayetinin İnebolu kazasına bağlı Kürecik nahiyesindeki bakır madeni ile ilgili yaşanan sorunun inceleme altına alınmasıyla birlikte şöyle bir hikaye ortaya çıkmıştır:

Söz konusu madenin imtiyazını ilk olarak Hafız Tevfik Mehmed Efendi almış fakat kısa bir süre içinde bu hakkını Naile Sultan'a devretmiştir. İmtiyaz sahibi Naile Sultan da bu madeni

---

[216] *MV.*, nr: 133/65 (31 Ekim 1909), *A. DVN. İMTZ. d.*, nr: 4, s. 65.

[217] *DH. MKT.*, nr. 2765/12 (11 Mart 1909).

[218] *DH. MKT.*, nr: 2867/91 (6 Temmuz 1909).

bir müddet sonra İzak Fernandez'e, bir kısmı nakit olarak, diğer kısmı da bedeli tamamen ödenmiş hisse senetlerinden oluşan bir meblağ karşılığında ve belli bir süre opsiyon suretiyle satmıştır.

Mukavele şartlarına göre, opsiyon müddeti 14 Nisan 1914 tarihinden 13 Ekim 1916 tarihine kadar, yani iki buçuk sene olarak belirlenmiştir. İlk yıl sadece rüsum-u tekalifi ödeme yükümlülüğü olan Fernandez, ikinci yıldan itibaren bu maden bölgesinin kirası olmak üzere, aylık 1000'er frank olarak üç ayda bir Naile Sultan'a ödeme yapacaktır. Opsiyon müddeti süresince İzak Fernandez maden için keşif ve araştırma yapabilecek; ancak ihraç edilen madenler bu zamanın bitişine kadar bu mevkide bırakılacak ve satış işi gerçekleşip şirket kurulduğunda şirketin malı olacaktır. Opsiyon süresi içinde keşifle bulunan cevherin 250 tonu, resm-i mirisi ve nakliye masrafları kendisine ait olmak üzere İzak Fernandez tarafından ihraç edilebilecektir. Opsiyon süresi dolduğunda satış işlemi kesin olarak yapılacaktır. Bunun için Fernandez öncelikle imtiyaz bedelinin bir kısmını teşkil edecek olan 800 bin frangı İstanbul'daki bir bankaya yatıracak ve sonra satış işlemi gerçekleşecektir. Satışın hemen ardından da Fernandez, madenin işletilmesi için 7 milyon frank sermayeli ve merkezi Dersaadet'te olmak üzere bir Osmanlı Anonim Şirketi teşkil edecek ve bir milyon frank değerindeki hisse senedini imtiyaz sahibine verecektir. İzak Fernandez tarafından verilmiş olan tüm bu taahhütlerin kefili ise Galata'nın ünlü bankerlerinden olan "Mavrogordato mahdumları" olacaktır.

Ancak sonuç itibariyle bakıldığında, İzak Fernandez tarafından bu taahhütler yerine getirilmemiş ve Naile Sultan da bu durumda mukavelenin geçerliliği kalmadığından madeni bir başkasına satmak istemiştir. İşte bundan dolayı taraflar arasında çıkan anlaşmazlık İtalya Fevkalade Komiserliği ile Hariciye Nezareti arasında bir dizi diplomasi trafiğine neden olmuştur. Komiserlik kendi tebaasından olan Fernandez'in haklarını korumak

için çeşitli yazışmalarla buna engel olunmasını istemiş, nezaretin buna cevabı ise "komiserlik isterse imtiyaz sahibine dava açabilir" yolunda olmuştur. Komiserlik karşılık olarak, hemen dava açamayacağı için bu süre zarfında "tebaasından olan İzak Fernandez aleyhinde bir karara varılırsa bundan Osmanlı hükümetini sorumlu tutacağını" beyan etmiştir. Bu şekilde devam eden yazışmalarda nezaret tarafından Naile Sultan'ın haklılığı üzerinde ısrarla durulduğu görülmektedir. Ancak tüm bu baskılara karşı "şimdiye kadar satış için bir müracaat bulunmadığı, böyle bir müracaat olduğu takdirde Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin onayı olmadıkça satış işinin gerçekleşmeyeceği" yolunda bir aralık kapı da bırakılmıştır[219].

Ziraat ve İmaret Anonim Osmanlı Şirketi

Dersaadet'te Galata Hanı'nda ikamet eden tüccar ve banker İzak Fernandez'in kurucusu olduğu bu şirket 9 Eylül 1909 tarihli irade ile iktisadi hayata girmiştir. Şirketin kuruluş nizamnamesinde yer alan bilgiler doğrultusunda şirketle ilgili bazı önemli bilgilere ulaşmak mümkündür.

Merkezi Selanik olarak tayin edilen şirket gerektiğinde memleketin diğer yerleri ile yabancı ülkelerde şubeler açabilme hakkına sahiptir. Herhangi bir suretten dolayı feshedilmediği veya uzatılmadığı sürece şirketin imtiyaz müddeti kırk yıl olmak üzere tayin edilmiştir. Kuruluş amacı, Selanik ve İzmir'de gerek doğrudan, gerekse ortaklaşa olarak, kanun ve nizama uygun olarak, çiftlik, orman, arsa vs. gibi gayrı menkulleri alıp satmak, kiraya vermek, bu gibi araziler üzerinde sanayi kuruluşları kurup işletmek, binalar inşa etmek ve bu gibi işlerle ilgili her türlü ticari muamelatta bulunmak olarak belirlenmiştir. Devletin kanunlarına uygun olarak, şirket üzerine kaydolunacak emlak ve

[219] *HR. HMŞ. İŞO.*, nr: 128/1 (28 Kasım 1921)

arazinin değeri üzerinden binde on hesabıyla mukataa ve öşür bedelleri ödenerek, tarife muamelesi buna göre yapılacaktır. Şirket 100 bin lira sermaye ile kurulmuş ve bu sermaye 5 Osmanlı altını değerinde 20 bin hisseye taksim edilmiştir. Hükümetin izni alınmak ve mal varlığını aşmamak kaydıyla en fazla 200 bin liralık tahvil ihraç edilebilecek, sermaye ve tahvil artışı için hükümetten izin alınacaktır. Hisse senetlerinin % 10'u ödendiğinde şirket resmen kurulmuş sayılacaktır. Şirketle ilgili işler idare meclisi tarafından yürütülecektir. Sayıları beş ile on bir arasında değişebilen bu idare meclisi azaları genel kurul tarafından belirlenmekle beraber, başkanla birlikte üyelerin yarısının Osmanlı uyruğundan olma mecburiyeti vardır. İdare meclisi üyelerinden seçilecek olan başkan ve başkan vekili Osmanlı tabiiyetinden olacak ve her yıl bu seçim tekrarlanacaktır. İlk belirlenen meclis idare heyeti beş yıl görev yapacak, meclis üyelerinin her birinin sahip olması gereken elli hisse, bunların görev ve memuriyetleri devam ettiği sürece başkalarına devredilemeyecek ya da satılamayacaktır.

İdare meclisi heyetinin yanında bir de genel hissedarlardan oluşan "heyet-i umumiye" vardır. Heyet-i umumiye her senenin ilk altı ay zarfında şirketin merkezinde idare meclisi tarafından belirlenen bir yerde, hükümet tarafından tayin edilen bir gözcü ile birlikte toplanır. Bundan başka, idare meclisi olağanüstü durumlarda da (şirketin feshi, müddetinin uzatılması veya başka bir şirketle birleşmesi gibi) heyet-i umumiyeyi toplantıya çağırabilir. Toplantı için gerekli davet İstanbul, İzmir ve Selanik'teki resmi ve diğer gazeteler vasıtasıyla yapılır. En az on hisse senedine sahip kişilerden oluşan bu heyete idare meclisi reisi başkanlık eder. Şirketin yıllık karından % 10 ihtiyat akçesine, % 5 hisselere ayrıldıktan sonra kalanın % 7'si eşit olarak idare meclisi üyelerine, % 25'i müessislere ve % 3'ü şirket memurlarına dağıtılmak üzere idare meclisi emrine

verilir. Geriye kalan miktar da "hisse-i temettuat" adıyla hisse sahiplerine dağıtılır[220].

Osmanlı İtibar-ı Emlak Bankası

Osmanlı İtibar-ı Emlak Bankası, menkul değerler karşısında kayba uğrayan gayrimenkullerin değerini arttırmak amacıyla kurulmuş bir bankadır. Banka 2 Temmuz 1910 tarihli irade ile, tüccar ve banker İzak Fernandez ve Jack Minas tarafından kurulmuştur. Merkezi Dersaadet olan bankanın müddeti 75 yıl olarak tayin edilmiştir. Osmanlı İtibar-ı Emlak Bankası'nın kuruluş amacı nizamnamesinde şu şekilde belirtilmiştir:

> *"..Memalik-i Osmaniye'de emlak-ı gayrimenkulerin terhinine mukabil para ikraz eden bir banka bulunmayışından dolayı emlak-ı gayrimenkule sahipleri tarafından gerektiğinde para tedarik edilememesi emval-i gayrimenkulenin memleketimizde itibarını azaltmakta olup ahval-i iktisadiyyeyi ilgilendiren bu güçlüğün ortadan kaldırılması ve emval-i gayrimenkulenin itibarını arttırmak maksadıyla şehir ve kasabalarda bulunan emval-i gayrimenkulenin rehinine mukabil akçe ikrazına yetkili olmak.."*

Yine nizamnamenin devamında yer alan esaslara göre; heyet-i umumiye tarafından seçilen ve sayıları sekiz ile on altı arasında değişen idare meclisi heyetinin her biri 50 adet hisse senedine sahip olacaktır. Şirketin çıkardığı hisse senetleri tamamen ödenmediği sürece sermaye 5 milyondan fazla bir artış gösteremeyecektir. Ayrıca emlak karşılığında çıkarılan tahvillerden başka şirketin bilumum istikrazatı şirket sermayesinin beş mislini geçemeyecektir.[221]

---

[220] *A. DVNS. MKLT. d*, nr: 17, 176-183; Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s. 190.

[221] *MV.*, nr: 137/71 (3 Mart 1910).

Osmanlı İtibar-ı Emlak Şirketi kuruluşundan yaklaşık bir yıl kadar sonra kurucularının verdiği bir dilekçe üzerine bir başka şirketle birleşme yoluna gitmiştir. Daha önce "İtibar-ı Emlak Osmanlı Şirketi" ve "Terhin-i Emlak Osmanlı Şirketi" isimleri altında ayrı ayrı kuruluş ruhsatnamesi alan iki şirketin birleşmesi "İtibar-ı Emlak Şirketi " üzerinden gerçekleştirilmiştir. Böylece yalnız "İtibar-ı Emlak Şirket-i Osmaniye'si" dahili nizamnamesi üzerinde çeşitli düzenlemeler yapılmak suretiyle şirket büyütülmüştür. Değiştirilen maddelerden bazıları incelendiğinde, birincisinin şirket sermayesi ile ilgili olduğu görülmektedir ki, şirket sermayesi 100 bin hisse senedine bölünmüş 2 milyon Osmanlı altınına yükseltilmiştir. Bundan başka piyasadaki hisse senetlerinin tamamı ödenmese bile sermayenin artışına gidilebileceği yolunda şirket hissedarlarının isteği, bu durumun suistimal edilmesi riskine karşı reddedilmiştir. Ayrıca idare meclisi aza sayısında da bir değişikliğe gidilmiş ve meclis aza sayısı on iki ile yirmi dört kişi arasında bir rakama çıkarılmıştır.

Hissedarların istediği ve kabul edilmeyen bir değişiklik, her iki şirketin daha önceki kuruluş nizamnamelerinde yer alan Paris komitesi ile ilgilidir. Evvelce merkezi Paris'te olmak üzere bir komite teşkili için her iki şirkete müsaade verilmiştir. Bu komitenin görev ve yetkileriyle komiteyi teşkil edecek olan idare meclisinin memalik-i Ecnebiye'de ikamet eden azası, şirket meclis idaresince tayin edilecektir. Yeni nizamnamede hissedarların istediği değişiklik, Paris komitesinin onayı olmadıkça hiçbir kararın alınamayacağı ve idare meclisince bir toplantı olduğunda bu toplantı tutanağının bir suretinin Paris komitesine gönderilmesi konusunu içermektedir. Ancak bu muamele şirket idare meclisinin adeta Paris'teki komitenin kontrolüne geçirilmesi anlamını taşıdığı ve şirketlerin birleşmesinin

böyle bir düzenlemeye gidilmesine bir gerekçe oluşturmadığı nedeniyle reddedilmiştir[222].

Komersiyal Tütün Şirketi

23 Nisan 1922 tarihli Meclis-i Mahsus kararıyla kurulmasına izin verilen bu şirket, tütün üzerine her türlü ticaretle uğraşmak üzere kurulmuştur. Şirketin kurucu ortaklarından biri İzak Fernandez, diğeri de tütünle ve sigara kağıdı ile ilgili çeşitli kuruluş ve fabrikalara sahip olan Emanuel Salem'dir. Merkezi İstanbul olmak üzere, doksan sene imtiyaz müddeti ile kurulan şirket, nezarete bilgi vermek şartıyla memleket içinde ve dışında şubeler açabilecektir. Şirketin kuruluş amacı kısaca "tütüne ilişkin bilcümle ticari, sanayi ve mali muamelatta bulunmak" olarak belirlenmiş olmasına rağmen, bu işlerin açılımı yapıldığında tütün ihracat ve ithalat işleri ile birlikte, sigara fabrikaları kurma hakkının da içinde olduğu görülmektedir. Yani geniş anlatımıyla, Osmanlı memleketi içinde ve dışında tütün ticareti yapmak, sigara fabrikaları tesis etmek ve işletmek, bu gibi şirketlere iştirak etmek veya bu gibi işlerle uğraşan şirketleri mülküne geçirmek gibi muameleler şirketin kuruluş amaçlarını meydana getirmektedir[223].

Aslında şirketin amaçları içinde "bu gibi işlerle uğraşan şirketleri mülküne geçirmek" ibaresine yer verilmesinin temel amacı, Selanik'te faaliyette bulunan "Commercial Company of Salonica Ltd." adlı şirketi bu kurulacak yeni şirketi mülkiyetine geçirmektir. Allatinilerle ilgili kısımda da bahsedildiği üzere bu şirket tütünle ilgili işlerde bulunmak amacıyla Londra merkezli olarak kurulmuştur. Allatini-Mizrahi ortaklığına dayanmakla birlikte hisselerinin büyük bir kısmı Allatinilerin elinde olan şirketin Selanik'te de bir şubesi vardır. En son 29 Aralık 1913 yılı genel kurul raporlarında Edouard Allatini'nin vefatından kısaca bahsedildiğine

[222] *İ. MMS.*, nr: 1329 B-21 (18 Temmuz 1911).

[223] *DUİT.*, nr: 125/14.

bakılırsa[224], Allatinilerin Selanik'ten tamamen ayrılışından sonra şirketin buradaki şubesinin etkinliğinin de azalmış olduğu söylenebilir. Bununla beraber 1922 yılına kadar devam ettiği ve nizamnamesinden anlaşıldığı üzere bu tarihte "Komersiyal Tütün Kumpanyası"nın çatısı altına girdiği görülmektedir.

Şirketin nizamnamesinde belirlenen kuruluş amacıyla ilgili ilk etapta bazı sıkıntılar da yaşanmıştır. Hükümetin ilk incelemelerinde "memalik-i Osmaniye ve Ecnebiye'de sigara fabrikaları tesis etmek ve işletmek" şeklindeki ibare sakıncalı bulunmuştur. Bunun için şirketin böyle bir imtiyaza sahip olmasının Reji Şirketi'nin hukukuna aykırı olacağı şeklinde bir gerekçe gösterilmiştir. Ancak daha sonraki görüşmelerde ibarenin başına "kanunların izin verdiği dairede" ifadesi eklenerek bu sorun aşılmış, Osmanlı memleketinde ve yabancı memleketlerde sigara fabrikası açma hakkı şarta bağlanmıştır.

Gerekli incelemelerden geçtikten sonra nihayet kurulmasında bir sakınca görülmediği Şuray-ı Devlet tarafından da onaylanan "Komersiyal Tütün Kumpanyası Osmanlı Anonim Şirketi" nin sermayesi 2 milyon Osmanlı lirası olarak belirlenmiş ve her biri 5 Osmanlı lirası değerinde 400 bin hisseye bölünmüştür. Bu hisselerin 360 bini öncelikli olarak "Commercial Company of Salonika" adlı şirketin borçlarını karşılamak üzere ayrılmış, bu borç tenzil edildikten sonra geri kalan hisselerin sahiplerine dağıtılmasına, diğer 40 bin hissenin de bedeli olan 200 bin liranın nakden ödenmesine karar verilmiştir. Bu şartlar gerçekleştiğinde şirketin mülkiyeti elde edilmiş olacak, bu durum bir beyanname ile Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bildirildikten sonra da yeni şirket resmen kurulmuş olacaktır.

Heyet-i umumiyye şirket sermayesini hükümete bildirmek şartıyla bir misli arttırabilecek, ihraç edilecek hisse senetleri

[224] Berke, *a.g.e.*, s. 35.

Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce de tasdik edilecektir. Hisse bedellerinin yarısı ödeninceye kadar hisse sahibine geçici bir senet verilecek, gerekli meblağ ödendikten sonra ise asıllarıyla değiştirilecektir. Bedeli zamanında ödenmeyen hisse senetleri için önce faiz süresi işletilecek, ödemenin gerçekleşmemesi halinde şirketin hisse senetlerini sahibinden alıp tekrar satışa sunma salahiyeti olacaktır.

Şirketin idaresi sayıları beş ile on iki arasında olan idare meclisi tarafından gerçekleştirilecektir. İdare meclisi her yıl bir üyesi değişmek üzere beş yılda bir tamamen yenilenmiş olacaktır. İdare meclisi üyesi olabilmek için şirketin en az 200 hissesine sahip olmak gereklidir ve üyelik süresince bu hisseler kesinlikle satılamayacaktır. Şirketin idaresini sağlamak, mali durum ve masrafları incelemek, mukavele akdetmek, şirket hesabına her türlü menkul ve gayrimenkul alıp satmak, başka şirketlere hissedar olmak veya "Commercial Company of Salonika" gibi şirketleri yeddine geçirmek, şirkete ait şubeler ve acenteler açmak ve bunları kapatmak, şirkette görev yapacak müdürleri, vekilleri, memurları ve hizmetlileri tayin etme, azletme, maaşlarını belirleme gibi şirketle ilgili tüm hayati faaliyetler idare meclisinin yetkileri dahilindedir. İdare meclisi üyeleri hasılat-ı safiyeden kendilerine tahsis edilecek hisseden başka, mecliste hazır bulunacakları günler için heyet-i umumiyye tarafından belirlenecek bir ücret de alacaklardır[225].

Fernandez Ailesinin Diğer Bazı Üyeleri

Abraham Fernandez: Selanik'in ünlü doktorlarından ve aynı zamanda tüccarlarından biridir. Özellikle tıp alanında yaptığı çalışmaları onu diğer geleneksel doktorlardan ayırmıştır. Ortaçağ'ın tercüme edilmiş kaynaklarını kullanan ve çoğu yeni

[225] *DUİT.*, nr: 125/14.

hastalığa tanı koymakta bile güçlük çeken bu geleneksel anlayışla mücadele ederek bunun yerine geçecek modern bir tıp anlayışının savunucusu olmuştur[226]. Abraham Fernandez de İtalya tabiiyetinden olmakla birlikte, daha sonraları Avusturya tabiiyetine geçmiştir. 7 Ocak 1861 tarihli bir belgede "İtalya tebaasından Selanik'te mukim Fernandez" diye bahsedilirken 30 Kasım 1876 tarihli diğer belgede ise "Avusturya tebaasından Abraham Fernandez" şeklinde adı geçmektedir.[227] Abraham Fernandez 18 Temmuz 1881'de ölmüştür[228].

Daniel Fernandez: 1863'de kurulan ve başkanlığını Abraham Kamondo'nun yaptığı AIU İstanbul Bölge Komitesi'nin saymanlık görevinde bulunmuştur[229]. 1864 yıllarında İstanbul'da bulunan İtalyan Ticaret Odası başkanı ve "İtalian Jewish Community" nin idare meclisi üyesi olarak çalıştığı görülmektedir[230]. 1883 yılında ise Daniel Fernandez'in adı "Galata'da Camondo Bankası müdürü" olarak geçmektedir[231].

---

[226] Nehama, *a.g.e.*, c: VII, s. 693.

[227] "Sardunya Devleti tebaasından Selanik'de mukim Fernandez bezirgan ile diğer bazı tüccarların İştib'de bulunan adanıları tarafından, kiracı Bekir'e teslimen Selanik'e gönderilen 25 bin guruş İştib'e iki saat mesafede Bekir'in idamıyla gasp olunduğu...." *A.MKT.UM.*, nr: 447/2 (7 Ocak 1861); diğer belge ise Avusturya Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir teşekkür yazısıdır. "..Avusturya tebaasından Abraham Fernandez nam kimseyi darp eden şahsın iki sene ve diğerlerinin de üçer ay hapislerine karar verilerek, Hükümet-i Seniyye tarafından da Fernandez'e mikdarı tayin olunan tazminat konsolosluğa teslim edilmiştir. Bu işin az zamanda çözümlenmesi ve adaletin yerine getirilmesinde gösterilen çabaya devlet-i metbuam adına teşekkür ederim.." *HR. TO.*, nr: 166/14 (30.11.1876).

[228] Nehama, *a.g.e.*, s. 693.

[229] Rodrige, *a.g.e.*, s. 76.

[230] Pinto, *a.g.e.*, s. 324.

[231] *HR. TO.*, nr: 559/55 (24.07.1883).

Dino Fernandez: Selanik'in en önde gelen zenginlerinden biri olan Dino Fernandez Selanik'te "meşhur sigortacılar" arasında yer almaktadır[232]. Selanik'in Yunanistan idaresi altına girmesinden sonra da ailesiyle burada yaşamaya devam eden Dino Fernandez sigortacılık işini sürdürmüştür. 1918 yılına kadar çoğunlukla deniz taşımacılığı sigorta şirketlerinin en önemli aktivitesi olmuştur. Yine Selanik'te sık görülen yangınlar da sigorta şirketlerinin geçim kaynağını oluşturmuştur. Osmanlı hakimiyetinde olduğu yıllarda Selanik'teki yangınlara karşı kurulmuş olan Sigorta Şirketleri Birliği 1915'de Yunan kanunlarına göre yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni kuruluşun yedi üyesinden altısı Yahudi'ydi ve bu isimlerden birisi de Dino Fernandez'dir[233].

Bu tüccar-işadamı-sigortacı kimliğinin yanında Dino Fernandez'e ün kazandıran en önemli şey karısı Bianca için mimar Pierro Arigoni'ye yaptırmış olduğu "Casa Bianca" adlı malikane olmuştur. Dino ve Bianca Fernandez'in kızları Aline'in Yunan ordusunda bir subay olan Spyros Aliberti ile kaçarak evlenmesi ise o zamanların en önemli magazin olayı haline gelmiştir. Kızlarının bir Hıristiyan'la evlenmesine şiddetle karşı çıkmalarına rağmen bunu kabullenmek zorunda kalmışlardır. Neyse ki oğulları Pierre'in Selanik'in ileri gelen Yahudi ailelerinden birinin kızı olan Liliane ile evlenmesi onları teselli etmiştir. Selanik'in II. Dünya Savaşı sırasında Almanlarca işgali ise aile fertlerinin sonunu hazırlamıştır. Dino, Bianca, Pierre ve Lilian Fernandez kurtuluşu İtalya'ya kaçmakta bulmuşlar, Lake Maggiore'de küçük bir Yahudi toplanma yeri olan Meina'ya sığınmışlardır. Burası Alberto Behar adlı bir İstanbul Yahudisine aittir ve daha önce Osmanlı topraklarında yaşamış olan pek çok Yahudi için güvenli bir sığı-

[232] 1889-1890 yılı Selanik Vilayet Salnamesine göre şehirde bulunan diğer "meşhur sigortacılar" Mizrahi Kohen, Joseph Modiano ve Modiano Kumpanyasıdır, *1307 Selanik Vilayeti Salnamesi*, s. 258.

[233] Dagkas, *a.g.e.*, s. 339.

nak olmuştur. Hatta Fernandez ailesi burada Selanikli Torres ve Mosseri aileleri ile yine Selanikli olan, ama Milan'da yaşayan Daniel Modiano ile de karşılaşmışlardır. Ancak Nazi subaylarının buraya yaptıkları baskın hepsinin sonu olmuştur[234].

Fernandezlere Verilen Nişanlar

Salomon Fernandez'in aldığı nişanlarla ilgili en eski belge 1859 tarihini taşımaktadır. Bu yıllarda Selanik'te Toskana fahri konsolosu olarak adı geçen Salomon Fernandez'e yaptığı "hayırlı işlerden" dolayı üçüncü dereceden bir mecidi nişanı verilmiştir[235]. 1879 yılında bu kez "Şirket-i Umumiyye-i Osmaniye direktörü" olarak Hükümet-i seniyyeye yaptığı hizmetler padişahın gözünden kaçmamış ve nişanın derecesi ikiye yükseltilmiştir[236].

İzak Fernaadez'in aldığı nişanlara bakılacak olursa, ilk olarak 1882 yılında aldığı üçüncü derece Mecidi Nişanı görülmektedir. Söz konusu irade ile "Selanik'te bulunan İtalya tebaasından Mösyö Allatini ikinci dereceden, damadı İzak Fernandez ise üçüncü dereceden Mecidi Nişanı ile" ödüllendirilmişlerdir[237]. Bu üçüncü derecenin tebdilen ikinci dereceye çevrilmesi ise 1894 yılında kendisine takdim edilen Mecidi Nişanı ile olmuştur. Bu kez erzak müteahhidi olarak askeriyeye yaptığı hizmetleri nedeniyle bu onura layık görülmüştür[238].

İzak Fernandez'in ödüllendirildiği bir başka hizmeti de Dersaadet Su Şirketi içindeki rolü olmuştur. Dersaadet Su Şirketi yönetim kurulu üyesi olarak şirketin hizmete açılış töreninden sonra,

---

[234] "Jewish Community of Thessaloniki (Salonika)", (Çevrimiçi), http://www.sephardicstudies.org/thes3.html, 29.12.2009.

[235] *A. DVN. MHM.*, nr: 29/40 (Kasım 1859).

[236] *HR. TO.*, nr: 522/32 (22.09.1879).

[237] *İ. HR.*, nr: 286/17830 (13 Nisan 1882).

[238] *İ. TAL.*, nr: 1312 C-094 (16 Aralık 1894).

imtiyaz sahibi Ternau ve diğer mühendislerle birlikte padişahın huzuruna çıkarak teşekkürlerini arz etmişler ve bunun karşılığı olarak da padişah tarafından taltif edilmişlerdir[239].

Fernandez ailesinin sadece erkekleri değil kadınları da oldukça çalışkandır. Özellikle Osmanlı Devleti'ne sığınan dindaşlarının yerleştirilmesi, onlar için gerekli yardımların toplanması ve ihtiyaçlarının giderilmesi için her türlü girişimde kadınlar da yer almıştır. Bunlardan birisi de Salomon Fernandez'in eşi olan Helen Fernandez'dir. "Madamlar Komitesi içinde, muhacirlerin yerleştirilmesi ve iane toplanması gibi çeşitli hizmetlerde bulunarak şefkatini esirgememiş olan" Madam Fernandez ikinci derece mecidi nişanı ile onurlandırılmıştır[240].

[239] *İ. DH.*, nr: 1295-4/102234 (27 Ocak 1885).

[240] *İ. HR.*, nr: 280/17302 (29 Mayıs 1879).

Modianolar

Modiano Ailesi

Modianolar üzerinde yapılan çalışmaların çoğu onları Livorno asıllı olarak tanımlamakla beraber kökenleri üzerinde kesin bir bilgi yoktur. İspanya'dan İtalya'ya, daha sonra da Livorno'dan Selanik'e göç eden çok sayıdaki Yahudi aileden biri olduğu üzerinde durulmakla birlikte, bu bilgiyle de çelişen bazı veriler vardır. Çünkü, Livornalı pek çok zengin aile Selanik'e geldiklerinde Modiano haham ailesinin zaten bir yüzyıldan beri burada yaşıyor oldukları ispatlanmıştır[241]. Yine bir başka teori, ailenin ismini İtalya'daki bir şehir olan "Modena" ya da yine bir kasaba olan "Modigliana"dan aldıkları[242], ya da doğrudan İspanya'dan Selanik'e yerleştikleri yolundadır[243]. Modiano ailesinin tüm üyelerinin 1833'den itibaren Livorno vatandaşlığını taşıyor olmaları

[241] The Story, (Çevrimiçi), http://www.themodianos.gr/The_Story.pdf, 14.07.2009 , s. 326.

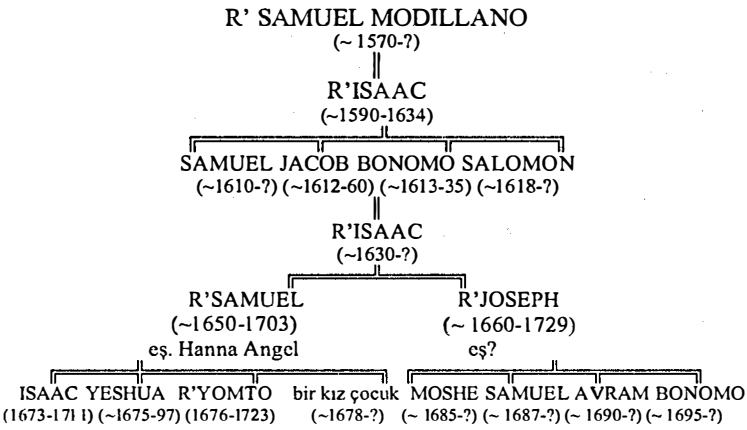
[242] *A.g.e.*, s. 10.

[243] The Jewish Encyclopedia'da "Modena" maddesinde iki tanımlama vardır. Birincisinde İtalya'da çoğunlukla banker Yahudilerin yerleştiği bir şehir olarak tanımlanırken, diğerinde ise İtalyan kökenli bir aile olarak tanımlanmaktadır, "Modena", *The Jewish Encyclopedia*, V:VIII, Ktav Publishing House, Inc. Printed and Bound in the USA, s. 638.

da konuyla ilgili bir başka soru işareti oluşturmaktadır. Ancak bu durum yine de Modianoların Livorno asıllı oldukları tezini desteklemeye yetmemektedir. Çünkü Selanik'te Toskana konsolosluğu açıldıktan itibaren pek çok Selanikli Yahudi aile bir ücret karşılığında bu vatandaşlık ve koruma hakkını alabilmiştir[244].

Tüm bunlar bir kenara bırakılırsa Modianolar hakkında kesin olarak söylenebilecek şey şudur ki, İtalya'dan muhtemelen 16. yy sonlarında Selanik'e gelerek yerleşmiş olan haham soyundan gelen bir ailedir. Ailenin ilk üyeleri uzun süre hahamlık geleneğini devam ettirmekle birlikte 18. yy.dan itibaren kazandıkları "tüccar ve banker" kimliği Modianoları Selanik'in tanınmış aileleri arasına sokmuştur.

Selanikli Modiano ailesinin en eski üyesi Samuel Modillano'dur[245]. Samuel Modiano 16.yy sonlarında Selanik'e gelmiş olan Yahudi bir haham ailesinin başı olarak görülmektedir.

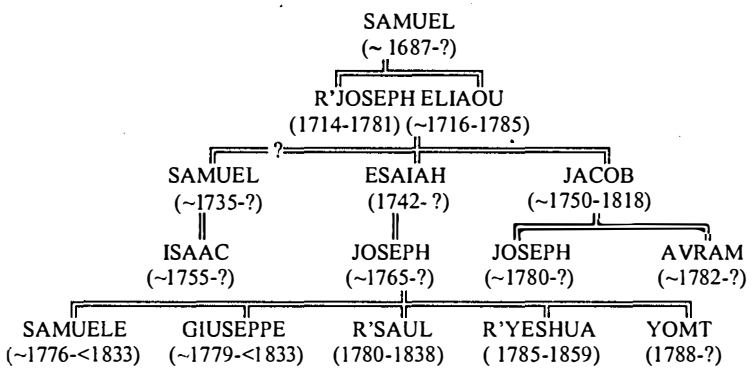

Tablo 1
(Modiano story, s. 24 R': Rabbi)

[244] *The Story*, s. 18.

[245] Modiano soyadı ilk olarak "Modillano", sonra "Moliano" ve 1833'ten sonra "Modiano" olarak kullanılmıştır.

Selanik'te "iyi bir banker" olarak, ailenin en tanınan üyesi Saul Isaac Modiano olmuştur. Ailenin zengin bir üyesi olan Joseph Modiano(1714-1781)'nun soyundan gelen Saul Isaac Modiano'nun oğlu Samuel Modiano da aynı geleneği devam ettirmiştir. Böylece Saul İsaac ve oğlu Samuel, rabbilik geleneğinin dışına çıkarak Modianoları Selanik ticaretinin saygıdeğer öğeleri arasına sokan ilk üyeler olmuşlardır.

Tablo 2

(Modiano story, s. 36, 38)

Modiano İmparatorluğunun temellerini oluşturan ilk şirketi "Modiano Kardeşler" adı altında Samuel, Yeshua ve Yomtov Modiano kardeşler kurmuşlardır. Daha sonra Selanik'te endüstriyel atılımların babası olarak nitelendirilen Lazare Allatini ile kurdukları ortaklık bu şirketi geliştirmek için iyi bir dayanak olmuştur. Lazare Allatini'nin ölümü üzerine oğlu Moise Allatini ile Modiano Kardeşlerin ortaklığı devam etmiştir. Ancak Modiano ve Allatini ortaklığının tam olarak hangi kuruluşları kapsadığı bilinememekle beraber, 1856 tarihli Selanik valisine yazılan bir belgede, Allatini ve Modiano vasıtasıyla ordu için Selanik'ten

alınan arpa ve yemden bahsedilmektedir[246]. Yine 1857 tarihli bir diğer belgede de Allatini ve Modiano'nun Sofya sancağından satın aldıkları tütünle ilgili bir hesap yer almaktadır[247]. Nehama, Allatiniler ve Modianolar arasında 1796'da kurulmuş olan bu ortaklığın 1868'de dağılmış olduğunu yazmaktadır[248]. Ancak Nehama'nın verdiği bu bilgiye karşın, Allatinilerin 1891 yılında ruhsatını aldıkları bira fabrikasında yer alan buz imalathanesi için yurt dışından gelen amonyak gazının Modiano adına gelmesi, bağlantının derecesi bilinmemekle birlikte, ilişkinin devam ettiğini göstermektedir[249].

Samuel Modiano öldükten sonra şirkette ortak olan kardeşi Yeshua , Samuel'in küçük yaşta olan çocuklarına şirkette pay vermemiş, ancak Isaac ve Abraham Modiano amcalarına açtıkları dava sonucu haklarını geri almışlardır. Isaac Modiano şirketinin başına geçmiştir. Isaac'ın soyundan gelen Esther, Samuel Amar ile evlenerek Selanik'teki bu iki büyük ailenin de bağını oluşturmuştur.

Saul Modiano (1780-1838)'nun oğlu Bohor ve onun soyundan gelenler ise Selanik'in en tanınmış banker ve tüccarlarını oluşturmuşlardır:

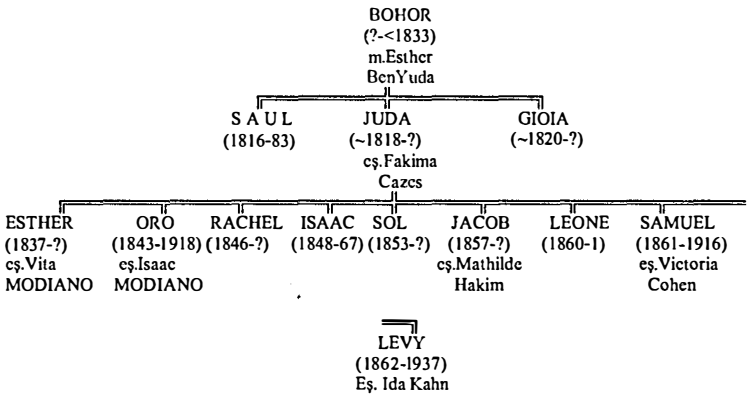
---

[246] "Allatini ve Modiano nam tüccarlar ma'rifetiyle Selanik'ten mübâyaa olunan 43 bin kilo şaîr ve 12 bin kilo alefin oradan bilâ resm-i gümrük nakil ve ihracı hususuna müsaade kılınması.." *HR. MKT.*, nr: 152/11 (14 Temmuz 1856).

[247] *HR. MKT.*, nr: 202/94 (20 Ağustos 1857).

[248] Nehama, *a.g.e.*, s. 658.

[249] *BEO.*, nr: 146/10892 (28 Ocak 1893); *Y.PRK.ML.*, nr: 14/34 (31 Aralık 1892).

Tablo 3

(The Modiano Story, s.57)

2. Saul Modiano (1816-1883)

Tanınmış bir banker, cesur bir girişimci, hayırsever bir zengin. Ve daha bunun gibi pek çok sıfatın hepsine birden sahip olan Saul, Modiano İmparatorluğu'nun akla gelen ilk kişisi olmayı da başarmıştır. Onunla birlikte Modianoların gayri menkul mülkü 700 bin lira yada bir başka değerle 16 milyon Fransız frangına ulaşmıştır[250].

Aslında Saul Modiano'nun taşıdığı soyadı nedeniyle doğal olarak bu sıfatlara sahip olması beklenirken, ilginç bir hayat hikâyesiyle karşımıza çıkmaktadır. Babası öldüğünde henüz yedi yaşında olan Saul'ün kardeşi Gioia ve ağabeyi Juda'nın bakımını yakın akrabaları üstlenirken, Saul'ü amcası Juda yanına almıştır. Fakat amcasının ikinci eşinin onu istememesi üzerine, büyük servetin mirasçısı hayata tek başına ve sıfırdan başlamak zorunda kalmıştır. Önce doktor Lafont'un, sonra da doktor Prassacachi'nin yanında

[250] Frezis, *a.g.m.*, s. 17.

ayak işlerine bakan bir çırak olarak çalışmış, kısa zamanda onların güven ve sevgisini kazanmıştır. Boş vakitlerinde durmamış, sürekli dolaşmış, incelemiş ve gözlem yeteneğini geliştirmiştir. 11 yaşında bir çocuğun sahip olabileceği bir hırs ve deneyimden çok daha fazlasına sahip olarak ustasının yanından ayrılmış, kendisi için çalışmaya başlamıştır. Daha bu yaşta küçük şeyler alıp satarak, ileride çocuklarını ve torunlarını hiç çalışmadan doyurabilecek kadar büyük bir servet edineceği ticari kariyerinin başlangıcını oluşturmuştur. 17 yaşında Abraham Cazes'in kızı Fakima ile evliliği onun iş hayatı için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zengin bir Rum tüccar olan Vlasto'nun firmasında çalışan Abraham Cazes'in vasıtasıyla Saul Modiano da Vlasto için çalışmaya başlamış, kısa zamanda da azimli çalışması ile dikkat çekmiş, Vlasto'nun gözüne girmeyi başarmıştır. Selanik'te sömürü malları (biber, kahve vb.) pazarına hakim olan Vlasto'nun Marsilya, Paris ve Londra'da da şubeleri bulunmaktadır. 1840 yılında Vlasto'nun Selanik'teki yerel görevliler ile yaşadığı bir takım sorunlar yüzünden burayı terk ederek İngiltere'ye yerleşmesi en çok Saul Modiano'nun işine yaramıştır. Çünkü Vlasto giderken işleri ona devretmiştir. Vlasto'nun Trieste'de yaşayan oğlu da Saul'den işler konusunda malumat almakla yetindiği için bundan sonra yönetim tamamen onun kontrolüne geçmiştir. Ayrıca Vlasto ona Paris, Londra ve Marsilya'da bulunan şirketleri vasıtasıyla büyük krediler açmıştır[251].

Vlasto'nun ayrılışından birkaç yıl sonra Saul Modiano bir yandan şirketi geliştirirken, diğer yandan da bankacılık gibi yeni iş alanlarına açılmış ve bölgedeki ilk büyük bankacılık ağını kurmuştur[252]. "Modiano Bankası" adı altında kurulmuş olan banka uzun yıllar varlığını korumayı başarmıştır.

---

[251] Nehama, *a.g.e.*, s. 701,702,703.

[252] Anastassiadou, *a.g.e.*, s. 321.

Saul, şirket içinde de çeşitli yenilikler yapmış, kâr getirmeyen işleri bırakarak yeni atılımlar gerçekleştirmiştir. Örneğin, buğday yetiştiriciliğine girerek bunları Karadeniz ve Tuna Nehri vasıtasıyla Orta Avrupa'ya pazarlamıştır. Joseph ve Şalom Saias Kardeşler gibi tüccarlarla tanışarak çeşitli işler yapmış ve girdiği her işten karlı çıkmayı başarmıştır.

Her ne kadar Kırım Savaşı sırasında Karadeniz'deki İngiliz ablukası Orta Avrupa ticaretinde büyük zarara yol açmışsa da Saul bu zararların da üstesinden gelebilmiştir. Çünkü 1858'de Avrupa'da baş gösteren kıtlık ona çok büyük bir şans vermiş, Trieste'de bulunan Kapsoviç vasıtasıyla hububat ürünlerini Avrupa pazarına sıkıntısız bir şekilde ulaştırabilmiş ve büyük kazançlar elde etmiştir. Ancak her şey yolunda giderken Kapsoviç'ten gelen bir haber Saul'ü zor duruma sokmuştur. Haber, Kapsoviç'in hububat taşıyan filosunun Tuna'da buzlara sıkıştığı yolundadır. Kapsoviç Saul'e büyük meblağlar borçlanmıştır ve artık Selanik ticaretini karşılayamayacak hale gelmiştir.

Tüm bunlara rağmen Saul krediler üzerinden ayakta kalmayı başarmış; ancak hakkında konuşulan haberler durumunu yeniden sarsmıştır. Saul Modiano'nun ödeme sıkıntısı yaşadığı haberleri Selanik'te yayılmaya başlayınca Modiano Bankası'nda paraları bulunan büyük yatırımcıların da endişeleri artmaya başlamıştır. Bu yatırımcıların paralarını çekme tehlikesi hem bankanın hem de Saul Modiano'nun sonunu getirebilecek kadar tehlikeli bir durum ortaya çıkarmıştır. Tüm bu sıkıntılar sadece Modiano'yu ve yatırımcıları değil, Selanik valisini de sarsmıştır. Çünkü tam da bu sıralarda Saul Modiano'nun 1 milyon beş yüz bin altın franklık vergi borcunun ödenme zamanı gelmiştir. Modiano'nun iflası demek, hükümeti memnun eden böyle büyük bir gelirin de kaybı demektir. Bu nedenle vali, durumu görüşmek üzere vilayet meclisini toplamıştır. Toplantı sırasında Modiano henüz günü gelmemiş olan borcunun bir kısmını ödeyebileceğini söyleyince herkes

rahat bir nefes almıştır. Saul Modiano ticari dehasını ortaya koyarak planını çoktan yapmış, verginin büyük bir kısmını ödeyebilecek parayı borç almıştır. Bu sırada planın bir parçası olarak gövde gösterisi de başlamış, pek çok sayıda hamalın taşıdığı para çantaları valinin konağına gelmiştir. Bu manzara hem halkın, hem de valinin gözünde Modiano'nun itibarını daha da arttırmış, ödeme sıkıntısı yaşadığına dair endişe ve dedikodular yerini büyük bir güvene bırakmıştır. Görüntüden oldukça etkilenen vali, üstüne bir de henüz vadesi gelmeyen ödemeyi kabul etmeyince çantalar dolusu para Saul Modiano'nun kasasına geri dönmüş, ve bankaya yatırımlar akmaya devam etmiştir[253].

Bu arada buzda sıkışmış olan malları kurtarmak için Trieste'ye gittiğinde güzel haber kendisine ulaşmıştır. Nihayet Tuna'daki buzlar çözülmüş, mallar kurtulmuştur. Saul Modiano bunu da fırsata çevirmeyi başarmış ve elde ettiği tüm parayı kolonilerden gelen inşaat malzemelerine yatırmıştır. Nitekim bu sıralarda Selanik'te en çok ihtiyaç duyulan şey inşaat malzemeleridir. Selanik'te karaborsaya düşmüş olan bu malları hemen kargo gemilerine yükleyerek göndermiş ve Selanik'te % 100 karla satmayı başarmıştır. Yahudi ticaret dehası bir kez daha kendisini ispatlamıştır. Bundan sonra Saul Modiano'nun sırtı yere gelmeyecektir[254].

---

[253] Nehama, *a.g.e.*, s. 704; Özellikle 1867-1908 yılları arasında Selanik yönetiminde bulunmuş olan valiler genellikle bölgenin ileri gelen Yahudi tüccar aileleri ile dostane ilişkilere önem vermişlerdir. Mithat Paşa, Ömer Fevzi Paşa, Mehmet Rıfat Paşa, Galip Paşa, Ali Paşa, Sabri Paşa, Hayri Paşa, Hasan Fehmi Paşa, Rauf Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşa bunların arasındadır. Sabri Paşa altı kişilik danışma meclisine üç Müslüman, bir Rum ve iki Yahudi üye atamıştır. Hatta Yahudilere gösterilen itibar o dereceye varmıştı ki, bu meclisin başkanlığını uzun yıllar boyunca bir Yahudi üstlenmiştir, "The Activities of Allatini and Modiano", transleted by Judy Montel, (çevrimiçi), http://www.jewishgen.org/Yizkor/Thessalonika/thevı_014.html , 17.01.2009.

[254] Nehama, *a.g.e.*, s. 704.

1875 Moratoryumu, Selanikli Bankerler ve Saul Modiano

Modiano'nun sırtını yere getiremese de önemli bir kayba uğratan diğer olay 6 Ekim 1875'de Osmanlı hükümetinin iç ve dış borç ödemeleriyle ilgili ilan ettiği kararname olmuştur.

Osmanlı hükümeti bu kararname ile 5 milyon lirayı geçen bütçe açığı nedeniyle istikraz kuponlarını ödeyemeyeceğini ilan etmiştir. Hükümetin İstanbul'daki sefirlere ve gazetelere gönderdiği tebliğde kararnamenin gerekçesi şu şekilde açıklanmıştır:

> *"İstikraz kuponlarını zamanında ödeyebilmek için yeni bir borçlanmaya girmek bütçe açığını daha da arttırmak ve güveni sarsmaktan başka bir işe yaramaz. Babıâli bu hususta sağlam bir teminat bulamadığı takdirde hamillerin bütün sermayelerini kaybedeceği aşikardır. Hükümet sermaye sahiplerine ve tahvil hamillerine bir zarar gelmesine hiçbir zaman müsaade edemez..."*[255]

Teminat olarak gümrük umum gelirleri, tuz, tütün varidatı, mısır vergisi ve bunlar yetmediği takdirde ağnam resmi gelirleri gösterilmiştir. Hükümet bu teminatla genel güvensizliği ortadan kaldırdıktan sonra beş sene zarfında faizlerin yarısını nakden ve yarısını % 5 faizli tahvillerle ödemeyi düşünmektedir.

Ancak güveni sağlamak için teminat gösterilen gelirlerle ilgili daha en baştan bir güvensizlik oluşmuştur. Çünkü burada teminat gösterilen mısır vergisi daha önceki bazı istikrazlara da karşılık gösterilmiştir. Bu çelişkilerden dolayı hükümet ertesi gün yayınladığı bir tebliğle duruma açıklık getirmiştir:

> *"Bugünden itibaren ve beş sene zarfında, senelik yaklaşık 14 bin liraya ulaşan dahili ve harici borçların faiz ve itfalarının*

[255] İsmail Hakkı Yeniay, *Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul, 1964, s. 48.

yarısı kaldırılmıştır. Bu 7 milyon liranın tediye edilmesini tazminen, % 5 faiz hesabıyla tespit edilen ve senelik toplamı 350 bin lira olan meblağ ödenecektir[256]*."*

Aslında 1875 Ramazan Kararnamesi, hükümetin bundan sonra kuponların yarısını bile ödeyebilecek güce sahip olmamasından dolayı 1881 Muharrem Kararnamesi ile resmen ilan edilen iflasın ilk adımı olmuştur. Ödemelerin askıya alınması dış borç tahvil sahiplerini derinden sarstığı gibi, iç borç hamillerini de büyük ölçüde etkilemiştir. İç ve dış piyasalarda aniden patlayan bu karar Osmanlı tahvillerinin değerinde büyük bir düşüşe yol açmıştır. Hükümetin aldığı borçları ödeyemeyecek kadar aciz duruma düşmesi büyük bir güvensizlik yaratmış, bu da hisselerin değerini tamamen aşağı çekmiştir. Örneğin 1869 istikraz tahvilinin fiyatı 1875 Kararnamesinin hemen öncesinde 275 frank iken, 20 Nisan 1877'de 43,50 franga gerilemiştir. Yine bir altının değeri belirtilen tarihlerde 235 liradan 900 kuruşa doğru keskin bir düşüş yaşamıştır[257].

Felaket haberinin Selanik'e ulaşması da uzun sürmemiş, Osmanlı Devleti'nin en büyük bankerlerinin yaşadığı şehir bu haberle büyük bir sarsıntı yaşamıştır. Nitekim zengin- fakir burada herkes gelirine göre tahvil, hisse senedi gibi fonlara yatırım yapmış, özellikle zenginler büyük paralarını bu fonlara yatırmışlardır. Selanik halkının elinde yaklaşık 1 milyon lira değerinde fon bulunmaktadır. Sürekli talep gören fonların değeri hızla yükseldiğinden bunu büyük bir kazanç kapısı olarak gören büyük bankerler adeta stok yapmışlardır. Ancak 1875 Kararları tüm diğer yatırımcılar gibi Selanikli yatırımcıları da çok büyük zararlara uğratmıştır. Bir gün öncesinde 60 franktan alıcı bulan tahviller moratoryumun ertesi

[256] *A.g.e.*, s. 49.

[257] *A.g.e.*, s. 51.

günü 10 franga, hatta 8 franga bile alıcı bulamaz hale gelmiştir. Sadece büyük bankerler değil, küçük yatırımcılar da hemen hemen kazandıkları tüm parayı fonlara aktararak, bunları birinci derecede yatırım aracı olarak görmüşlerdir. Ancak 1875 moratoryumu ile tahvil, hisse senedi ve tüm yatırım fonu araçlarının değerinin yerlere kadar düşmesi, bu mutluluk tablosunu aniden yerle bir etmeye yetmiştir. Büyük-küçük tüm yatırımcılar ansızın gelen bu şokla büyük kayıplara uğramışlar, Selanik finansal bir bozgun yaşamıştır. Bu finansal bozgun içerisinde çok sayıda büyük firma iflasını ilan ederken, köklü servetler de büyük kayıplara uğramış, bu ortamda piyasaların tekrar düzelip eski haline gelmesi ise oldukça uzun bir zaman almıştır. Saul Modiano bu finansal krizde 1 milyon frank kadar bir kayba uğramıştır[258].

Ancak uğradığı bu zararı telafi etmek Saul Modiano için çok da zor olmamıştır. Devlet hazinesinin yaşadığı ödeme güçlüğünü gidermek borç ödemelerinin yarıya indirilmesi ile de mümkün olmadığından, genel giderlerin ve ordunun masrafının karşılanması için 1876'da piyasaya ikinci kez kaime sürme uygulamasına geçilmiştir. İşte bu kaimelerin bir süre sonra toplatılmak üzere piyasaya çıkarılması ve piyasadan çekilme işlemleri sırasında, her ne kadar tüm bunlar kaimenin değerini yitirmesini önlemek için yapılıyor olsa da kaimenin değerinin düşmesi engellenememiştir. Kaimenin değerinin düşmesi ise bankerlerin işine yaramış, bu sayede piyasadan çok ucuza almış oldukları kaimeleri hazineye daha fazla bir fiyatla satarak büyük gelirler elde etmişlerdir[259]. Saul Modiano da bahsedildiği üzere bu durumu fırsata çevirenler arasında yer almış ve yüklü miktarda bir kaimeyi tam da değerinin onda birine düştüğü bir zamanda satın almıştır. Bu sayede hem kendisi vergi yükünden kolaylıkla kurtulmayı

---

[258] Nehama, *a.g.e.*, s. 749.

[259] Piyasaya kaime sürülmesi ve bunların toplatılması uygulamaları ile ilgili olarak bkz. Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu*, İletişim Yay, İstanbul, 2003.

başarmış, hem de cemaatin biriken vergilerinin ödenmesini kolaylaştırmıştır[260].

Yahudi Cemaati İçinde Saul Modiano

Saul Modiano Yahudi toplumundaki geleneği bozmamış, servetini tıpkı diğer zengin sınıfdaşları gibi ihtiyacı olan kardeşleriyle paylaşmaktan kaçınmamıştır. Yahudi toplumunun ekonomi, eğitim ve kamu hizmetlerinin sağlanmasında, sahip olduğu sayısız şirket ve bir de bankanın geliri ona büyük bir güç vermiştir. Özellikle Talmud Tora Okullarının modernleştirilmesinde Moise Allatini ile birlikte çalışmış, bu okullara finansal desteğini daima sürdürmüştür. 1884'de Talmud Tora'ya ev sahipliği yapacak olan iki bina yapımının kararlaştırılması ve 1885'de bu binaların hizmete girmesi Saul Modiano ve Moise Allatini'nin ortak başarısı olmuşturr[261]. Her ne kadar yeni Talmud Tora'nın tamamlanıp eğitime başlamasını ikisi de görememişse de, vasiyetleri doğrultusunda yardımları devam etmiştir. Saul Modiano'nun 1883'de ölümünden sonra sahip olduğu dükkanların bir kısmının geliri buraya vakfedilmiş, ayrıca AIU okulunun inşası için de 200 altın pound bağışlanmıştır[262].

Bu finansal rekabette Saul Modiano çoğunlukla Moise Allatini'den sonra gelmiştir. Manastır'daki yangında zarar gören Yahudi aileler için toplanan ianeye Moise Allatini 40 lira, İlya Fernandes 25 lira bağışlarken Saul Modiano 20 lira ile ancak üçüncü sırayı alabilmiştir[263]. İş dünyasının bu iki büyük rakibi sadece Yahudiler için değil, Rumlar için de bu rekabeti devam ettirmişler-

---

[260] Nehama, *a.g.e.*, s. 749.

[261] Kerem, *a.g.m.*, s. 66.

[262] "The Activities of Allatini and Modiano", transleted by Judy Montel, (çevrimiçi), http://www.jewishgen.org/Yizkor/Thessalonika/thev1_014.html , 17.01.2009.

[263] *A.MKT.MHM.*, nr: 402/75 (20 Mart 1868).

dir. Daha önce Moise Allatini kısmında bahsedildiği üzere, Bulgar çetelerinin faaliyetleri Yahudiler ile Rumları birbirine yakınlaştırmış, eğitim ve iş alanlarında bir işbirliği yaşanmıştır. Moise Allatini gibi Saul Modiano da mirasından 40 lira yeni Rum okullarının inşası için bağışlamış, ancak Modiano burada da miktar açısından Allatini'nin gerisinde kalmıştır.

Saul Modiano'nun hayatında yer alan en önemli olaylardan birisi de 1877'de Hahambaşılıkla girdiği mücadele ve bu mücadelenin sonucunda Hahambaşının görevinden azline neden olmuş olmasıdır. Burada dikkat çeken unsur, çekişmeden ziyade, Saul Modiano'nun halk tarafından gördüğü desteğin Hahambaşı'dan daha fazla olmasıdır. Olay, cemaatin devlete ödemesi gereken bedel-i askeriye borcunun birikmesi üzerine, Saul Modiano'nun o yılki Hamursuz Bayramı'nı iptal etme teklifiyle başlamıştır. Ancak Hahambaşı bunu kabul etmediği gibi Allatini'den altı ay vade ile hububat temin ederek yoksullara hamursuz ekmek dağıtımını yapmıştır. Hahambaşı alınan kredinin ödenmesi için de orta ve üst sınıftan vergi (pecha) toplanması girişiminde bulunmuştur. Ancak tam da bu sırada, laik konseyin Saul Modiano'nun etkisiyle, yabancı Musevilere vergi muafiyeti sağlama kararı alma hazırlıkları yaptığını öğrenmiştir. Oysa ki Musevi cemaatinin en zenginleri hep yabancı uyrukludur ve vergi gelirlerinin esas kaynağı da bu kesimdir. Kararın oylanması sırasında Hahambaşı'nın vetosu, Saul Modiano ve onu destekleyen çok sayıdaki Franko, sarraf ve tüccar ile Hahambaşılık ve destekçileri arasında bölünmeye yol açmıştır. Saul Modiano bunun üzerine bir adım daha ileri giderek yüzlerce imzadan oluşan şikayet dilekçesini İstanbul Hahambaşılığı'na göndermiş ve Selanik hahambaşısının azline neden olmuştur[264].

Saul Modiano ve Moise Allatini'nin aile içinde Yahudi toplumsal ve ekonomik hayatında üstlendikleri roller açısından pek

[264] Nehama, *a.g.e.*, s. 780.

çok benzer yanları bulunmaktadır. Toplumun büyük bir kesimini oluşturan "fakir ve cahil Yahudi" görüntüsünün yok edilmesi için aralarında adeta yarışmışlar, ikisi de bu konuda farklı düşünen ve moderniteye karşı olan Hahambaşılık'la da ters düşmekten çekinmemişlerdir. Hatta o kadar benzer bir kaderleri olmuştur ki, ölümleri, cenaze törenleri ve ölümleri ile ilgili ileri sürülen efsaneler bile aynı olmuştur. Muhtemelen Hahambaşılığa itaati sağlamak için uydurulmuş ve hahambaşıya karşı çıkan kişilerin bir yıl içinde öleceğine dair olan efsane, her ikisi için de bir tesadüf eseri gerçek olmuştur. Saul Modiano Dr. Allatini'nin 1882'de ölümünden dört ay kadar sonra 15 Ocak 1883'de, 66 yaşında ölmüş, yine tıpkı Moise Allatini gibi cenazesinde Yahudi halkın yanında Rumlar ve Müslümanlar da bulunmuşlardır[265].

Bu kadar çok sevilmesindeki en büyük nedenlerden birisi kuşkusuz zor durumdaki tüccarları ve yardım için kendisine başvuranları geri çevirmemiş olmasıdır. Öyle ki, sarraflar bile herhangi bir riskli işe girerken önce ondan güvence almışlardır[266]. Saul Modiano'nun ticaret hayatı, çıkışları, inişleri ve ticari zekâsıyla bu inişlerden bile fırsat yaratması pek çok tüccara yol gösterdiği gibi, ekonomi eğitiminde ders olarak okutulmayı bile hak edecek derecede önem teşkil etmektedir. Yahudi hırsı, ticari kıvraklığı tüm yönleriyle onda hayat bulmuştur.

Selanik'te ölümünden sonra da onu hatırlatan en önemli miraslarından birisi de tüccar, işadamı ve bankerlerin ofislerinin bulunduğu "Site Saul" adındaki büyük iş merkezidir. Allatini, Tiano, Saias, Vital Fernandez isimlerini taşıyan hanlar ve Site Saul gibi merkezler, ismini taşıdıkları ailelerin şirketleriyle bazı bankaların merkezlerini ve yine bazı tüccar ve bankerlerin de adreslerini oluşturmuştur. Böylece 19. yy sonları ile 20. yy başlarında

[265] *A.g.e.*, s. 705.

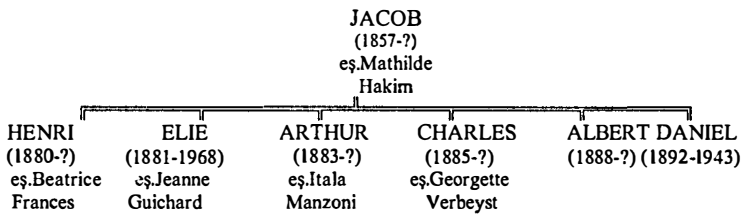
[266] *A.g.e.*, s. 704.

birbiri ardına yükselen iş merkezleri Selanik'te gelişen ticaret ve endüstrinin de bir göstergesi olmuştur.

Saul Modiano Selanik'teki Modiano İmparatorluğu'nun kurucusu olarak kabul edilebilir. Ondan sonra gelen çocukları Jacob, Samuel ve Levy de bu imparatorluk mirasını koruyup büyütmeyi başarmışlar, anneleri Sinyora Fakima ile birlikte babalarının yolunda yürümüşlerdir.

Abraham Cazes'in kızı olan Fakima Modiano ya da daha çok bilinen adıyla "Sinyora Fakima" eşinin ölümüyle yarım kalan toplumsal yardımlara devam etmiş, özellikle sinagog yapımı için büyük bağışlarda bulunmuştur. Saul Modiano adına yaptırdığı "Beth Saul" ün daha çok "El kahal de Siniora Fakima (Sinyora Fakima İbadethanesi)" olarak bilinmesi hayırseverlikte eşinden geriye kalmamış olmasından ileri gelmektedir[267].

Jacob Modiano (Sinyor Yako) (1857-?)

Tablo 4

(The Modiano Story, s .67)

Saul Modiano'nun üçü kız (Esther, Oro, Rachel) ve altısı erkek (Isaac, Sol, Jacob, Leone, Samuel, Levy) olmak üzere dokuz

[267] "The Activities of Allatini and Modiano", transleted by Judy Montel, (çevrimiçi), http://www.jewishgen.org/Yizkor/Thessalonika/thev1_014.html, 17.01.2009.

çocuğu vardır. Bunlardan Leone bebekken ölmüş, Jacob, Samuel ve Levy babalarının misyonunu devam ettirmişlerdir.

Jacob Modiano ya da tanınan ismiyle "Sinyor Yako" özellikle Modiano Bankası'nın yönetim ve yatırım işleriyle meşgul olmuş, Modiano Bankası onun adıyla özdeşleşmiştir. Ancak 1911'de İtalya'nın Trablusgarb'ı işgaliyle başlayan Osmanlı-İtalya savaşı, Selanik'te diğer İtalyan tabiiyeti altında olan Yahudi aileler gibi Modianoları da etkilemiştir. Bu savaşla birlikte İtalyan mallarının boykot edilmesi ve İtalyan tabiyetinde olan kişilerin endüstriyel ticari faaliyetlerine karşı bir misilleme uygulaması Jacob Modiano'nun bankasının aktivitelerini de sarsıntıya uğratmıştır.

1911 İtalyan Boykotu ve İtalyan Uyruklu Yahudiler

İtalya'nın 29 Eylül'de Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilanından sonra bile hala Trablusgarb'ın nasıl savunulacağı ile ilgili fikir birliğine varılamadığı bir zamanda, İstanbul gazetelerinin desteği ile bir ekonomik savaş başlatılmıştır. İtalyan mallarına karşı bir boykot uygulayarak, İtalya'yı ekonomik açıdan güç durumda bırakmak amaçlı olarak başlayan bu uygulama, daha sonra amacını aşarak sosyal-kültürel alanlara kadar girmiştir. İtalya ile alışveriş etmemek, İtalyan mallarını satın almamak, İtalyan vapurlarına binmemek, İtalyan okullarına çocuklarını göndermemek, İtalyan hizmetçi ve amele kullanmamak gibi hususları içeren bu boykot memleketin her yerinde uygulamaya geçirilmiştir[268]. İlk etapta halk arasında görülen bu uygulama daha sonra hükümet bazında da uygulanmıştır. Öncelikle İtalya ile savaş konusunda tereddütlü olan hükümet "İtalyan vatandaşlarına karşı herhangi bir girişimde bulunulmaması" konusunda yetkilileri uyarırken[269], daha sonra kamuoyunda genel olarak meydana gelen galeyanı önlemek için bazı tedbirler alma yoluna gitmiştir. Şimendifer hatlarında,

[268] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c: V, TTK, XIII. Dizi, s. 274.

[269] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-2, Lef.5 (30 Ekim 1911).

taş ocaklarında, devlet dairelerinde çalışan İtalyan uyrukluların işlerine son verilmesi[270], isteyen İtalyan tebaanın memleketlerine gitmek konusunda serbest bırakılıp pasaportlarının verilmesi[271], İtalyan vatandaşlara ait olup yanlış haberler yapan gazete matbaalarının kapatılması[272] bu tedbirlerin bazılarıdır.

Ancak İtalyan tebaanın bu gibi işlerden uzaklaştırılmasının bazı olumsuz sonuçları da olmuştur. Nitekim bazı çalışma alanlarında bunların sayılarının fazla olması işlerin aksamasına yol açabildiği gibi, bazı devlet dairelerinde yeri doldurulamaz nitelikteki kişilerin bulunması içinden çıkılamaz durumlar oluşturmuştur. Örneğin Trabzon'da belediye dairesi mühendisinin, çok küçükken Memalik-i Osmaniyye'ye gelip elli yılı aşkın devlete hizmet ettiği, işinden ihraç edildiği takdirde belediyenin aynı işi yapabilecek kimseyi bulmasının çok zor olduğu, bu nedenle de İtalyalı mühendisin bu uygulamanın dışında tutulması Trabzon valisi tarafından talep edilmiştir[273].

İtalyan tebaanın en yoğun olduğu yerlerden biri olan Selanik'te de İtalya'nın harp ilanından hemen sonra İtalyanlara ait okullar kapatılmış; ancak hükümetin de isteği üzerine kişisel emlak ve arazilere dokunulmamıştır[274]. Savaşın ilerleyen zamanlarında bu uygulamalar devam etmiş, Üççeşmeler'de bulunan İtalyan hastanesi de işgal edilerek burada bulunan Osmanlı askerlerine tahsis edilmiştir[275].

Selanik'te halkın İtalya'ya ve dolayısıyla İtalyan vatandaşlarına karşı olan tepkisi zaman geçtikçe galeyana dönüşmüş ve bunu önlemek için vilayetçe gazeteler yoluyla bir beyanname ilanı

---

[270] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-2, Lef.16, 21 (30 Ekim 1911).

[271] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-1, Lef.22 (8 Ekim 1911).

[272] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-1, Lef.27 (8 Ekim 1911).

[273] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-2, Lef.59 (30 Ekim 1911).

[274] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-1, Lef. 57 (8 Ekim 1911).

[275] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-3, Lef.58 (26 Kasım 1911).

zorunlu olmuştur. Bu beyannamede, Babıâli'nin İtalyan tebaası ile ilgili kesin bir karar çıkıncaya kadar tebaanın himaye edilmesini istediği bildirilerek, halk bu konuda uyarılmış ve itidal çağrısı yapılmıştır[276]. Ancak bu uyarılara rağmen halkı durdurabilmek pek de mümkün olamamıştır. Hatta gayrimüslim tebaanın hepsinin İtalyan vatandaşı olduğu yolunda bir algılama da söz konusu olunca şehir büyük bir hareketliliğe sahne olmuştur. Selanik Limanı fener memuru ve kardeşi Avusturya tebaasından olmasına ve hatta evraklarıyla bunu ispatlamasına rağmen, İtalyan vatandaşı olduğu yolundaki şaibeleri ortadan kaldıramamıştır. Bunu "galeyan halindeki avam takımına" anlatmak ise hiç kolay olmamıştır[277].

Ancak önlenemeyen bu tepkiyle beraber bir de gerçek vardır ortada ki, o da Selanik'teki çoğu ticaret müessesesi, resmi daire ve şirkette çalışan İtalyan uyruklu tebaanın sayısının çok fazla olmasıdır. Bunların tümünün ihraçları halinde ekonomi, üretim ve çeşitli hizmetlerde büyük aksaklıkların olacağı aşikar olduğundan, ihraç uygulamalarında da tereddütler yaşanmıştır. Örneğin Selanik Reji İdaresi, halkın tüm tepkisine rağmen, burada tamamen İtalyalı memurlar istihdam edildiğinden ihraç uygulamasına karşı direnmiştir[278].

Bir başka sorun, Elektrik ve Gaz Fabrikası'nın mühendislik gibi önemli hizmetlerde bulunan on üç kadar İtalyan çalışanı ile ilgilidir. Zira İtalya'nın Selanik'e karşı herhangi bir taarruzu karşısında bunların makineleri bozup şehri karanlıklar içinde bırakma ihtimalinin olduğu düşüncesi büyük bir endişe yaratmıştır[279].

Kısacası yurdun genelinde olduğu gibi Selanik'te de İtalyan tebaaya karşı hiçbir şekilde güven kalmamıştır. Bu güvensizlik

---

[276] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-1, Lef.12 (8 Ekim 1911).

[277] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-3, Lef.28 (26 Kasım 1911).

[278] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-3, Lef.62, 78 (26 Kasım 1911).

[279] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-4, Lef.24 (13 Ocak 1912).

Selanik'te bulunan İtalyan uyruklu küçük ölçekli Yahudi esnaf ve tüccarı etkilediği gibi, bundan çok daha fazla olarak Allatiniler, Fernandezler, Modianolar gibi büyük Yahudi tüccar aileleri etkilemiştir. Her ne kadar "İtalyalılar icray-ı zanatten men" edilmemişlerse de[280] hem boykot uygulamasının sonucu gelen alış veriş etmeme kararı, hem de oluşan genel güvensizlik İtalyan uyruklu Yahudilerin sahip oldukları ticarethanelerin de birer birer kapanmasına yol açmıştır. Yine İtalya ile yapılan tüm anlaşmalar feshedildiğinden kapitülasyonlardan dolayı İtalyan tüccarların elde etmiş oldukları ayrıcalıkların da kaldırılması[281] ticari faaliyetlerine darbe vuran bir başka gelişme olmuştur. Tüm bu olaylar İtalyan uyruklu Yahudilerin Selanik'teki itibarını da servetlerini de derinden sarsmıştır. Daha önce edinmiş oldukları emlak, arazi gibi gayrimenkullerine dokunulmamış olmakla birlikte bundan sonra toprak sahibi olmalarının yasaklanması[282] yine onları güç durumda bırakan uygulamalardan biri olmuştur. Arazi ve gayrimenkullere dokunulmama kararının da bazı durumlarda ihlal edildiği görülmüştür. Yako Saul Modiano'nun sahibi olduğu Topçu Çiftliği'nin Trablusgarp Harbi'nden dolayı burada bulunan askerlerin barınması için askeriyece işgali bu ihlallerden biridir. Kış şartlarından dolayı askerlerin dışarıda kalmaları mümkün olmadığından, araziye zarar verilmemek şartıyla çiftlikte bulunan binalar askeriyeye tahsis edilmiştir[283].

---

[280] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-3, Lef.15 (26 Kasım 1911).

[281] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-4, Lef.9 (13 Ocak 1912).

[282] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-4, Lef.9 (13 Ocak 1912).

[283] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-4, Lef.22 (13 Ocak 1912). Aslında Topçu Çiftliği ve sahipleri savaş öncesinde de Arnavut çetelerinin hedefindeydi. Yako'nun çocuklarından biri olan ve çiftliğin mutasarrıfları arasında bulunan Henri Modiano'nun bu çetelerce kaçırılması ihtimaline karşı muhafazasız gezmemesi konusunda sık sık uyarıldığı görülmektedir, TFR. 1 AS., nr: 62/6134 (21 Haziran 1908).

Trablusgarp Savaşı'nın Modiano Bankası'na Etkisi

Aslında Osmanlı memleketi ve de özellikle Makedonya bu tutuma çok da yabancı değildir. 20.yy başlarından itibaren Makedonya'da Bulgarların hegemonya mücadelesine karşı Rum işverenler Bulgar işçilere karşı bir boykot uygulamışlardır. Bu gelenek daha sonraları da devam etmiş, Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı işgalinden sonra Türkler ve Yahudiler tarafından Avusturya mallarına, Girit ayaklanmasından sonra Rum mallarına boykot ilan edilmiştir[284]. Trablusgarp Savaşı'yla birlikte gelen boykot uygulaması her ne kadar genel olarak bir istikrarsızlık havası estirmişse de, Modiano Bankası'nın asıl büyük yatırımcı müşterileri olan Rumlar Modianoların büyük servetine olan güvenlerinden dolayı ilk etapta bir tepki göstermemişlerdir. Ancak hükümetin genel bir politika olarak bu boykot eylemini ele alması, Selanik'te İtalyan tabiiyetinde olan pek çok Yahudi işyerinin kapanmasına, hatta içlerinde Allatinilerin de bulunduğu bazı zengin ailelerin İtalya'ya göç etmesine kadar varacak sonuçlar yaratmıştır. İşte bu ortamda Modianoların büyük servetleri de bir güvence olmaktan çıkmış ve mevduatlar hızla bankadan çekilmeye başlanmıştır. Hatta bu ortamla başa çıkamayacağından korkan, Saul Modiano'nun çocuklarından bazıları da Macaristan'a kaçmışlardır[285].

Tüm bu olaylara rağmen Jacob Modiano işleri düzeltmeye kararlıdır. Öncelikle Avrupa'da Paris ve Londra'da bulunan hisse senetlerinin değerini arttırarak en azından küçük yatırımcıların paralarını ödemeyi, küçük de olsa bir güven sağlamayı planlamıştır. Ancak hisse senetlerinin değerini arttırmak için gayrimenkullerini teminat olarak göstermesi işe yaramamıştır. 1912 yılı ortalarında hala durumda bir düzelme görülmeyince bu kez banka ile büyük alacaklılar arasında yine öncelikle küçük yatırımcıları memnun

---

[284] Mazower, *a.g.e.*, s. 280.

[285] The Story, (Çevrimiçi), http://www.themodianos.gr/The_Story.pdf, 14.07.2009 , s. 65.

edecek bir anlaşma yapılmasına karar verilmiştir. Bu anlaşmaya göre büyük alacaklılar, Modiano gayrimenkullerini idare edecek bir ipotek bankasının kurulması için 35 milyon frank kredi vereceklerdir. Ancak kısa bir süre sonra alacaklılar fark etmişlerdir ki, Modiano'nun bu anlaşmayı yapmasının sebebi ölüm halinde gayrimenkullerini güvence altına almak istemesidir. Bu nedenle alacaklılar da hazırda olan likidasyonu talep etmişlerdir. Balkan Savaşları'nın patlamasının hemen öncesinde yapılmış olan bu anlaşmanın ne kadar süre devam ettiği bilinememekle beraber, 1913 yılında hala devam ettiği görülmektedir[286]. Ancak Selanik'teki tüm bu olumsuz şartlar Modiano Bankası'nın bir daha eski şöhretine kavuşmasını engellemiştir.

Jacob Modiano babasından yalnızca ticari ve finansal bir aktivite devralmakla kalmamıştır. Aynı zamanda Yahudi toplumuna hizmet misyonunu da tıpkı diğer kardeşleri gibi sürdürmüş, 1889'da Komite'nin başkanlığı görevini üstlenmiştir[287].

Selanik'te ticaretin geliştirilmesine yönelik olarak 1904'de vali Hasan Fehmi Paşa'nın kurduğu ticari büronun en aktif üyelerinden biri olarak yine Jacob Modiano görülmektedir. 1904'de bu büronun başkan yardımcılığını Joseph Mizrahi yapmaktadır[288].

"Banker" Sinyor Yako

Modiano Selanik'te hatırı sayılır bir banker olarak, devlet bazında da saygın bir kimliğe sahiptir. Erzak müteahhidi Molho'nun alacağını tahsil edemeyince Modiano'ya başvurması ve Modiano'nun aracılığını istemesi gibi durumlar sık yaşanan örneklerdir. 1907 yılının mali sıkıntıları, Rumeli Vilayetleri Umum

---

[286] *A.g.e.*, s. 65.

[287] Nehama, *a.g.e.*, s. 684.

[288] "The Activities of Allatini and Modiano", transleted by Judy Montel, (çevrimiçi), http://www.jewishgen.org/Yizkor/Thessalonika/thev1_014.html , 17.01.2009.

Müfettişliği'ne bağlı ordunun erzak ihtiyacını karşılayan Selanikli müteahhit Molho'yu da etkilemiştir. Selanik defterdarlığına verilen ödeme emrine rağmen, tahsisat başka giderler için harcandığından Molho alacağı olan yedi yüz bin küsur kuruşu bir türlü tahsil edememiştir. Bu mağduriyetin giderilmesi için, Rumeli Orduları Genel Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya bir telgraf göndererek aracılık etme görevi de Jacob Modiano'ya düşmüştür. "Banker Yako Saul Modiano" telgrafında Molho'nun alacağını tahsil edemediği takdirde büyük sıkıntıya düşeceğini ve ordu için üstlendiği göreve devam edemeyeceğini ifade etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, Banker Yako'nun bu sıralarda Molho'ya büyük miktarlarda bir borç vermiş olmasıdır. Bu durumun samimiyetini şüpheye düşürmemesi için Modiano aynı telgrafta konuya açıklık getirmiştir:

> *"Söz konusu olan bu aracılığım kendisine verdiğim parayı geri almak fikriyle değil, mahvına ramak kalmış bir dostun durumunu arz etmektir*[289]*."*

Ancak Yahudilerin ticari hayatta dostluk ve alışverişi birbirinden ayırmakta ne kadar başarılı oldukları tespitinden yola çıkacak olursak bu ifadelerin de ne derecede doğru olduğu şüphelidir.

Sinyor Yako'nun "bankerlik" unvanının yalnızca Modiano Bankası'ndan gelmediği açıktır. Banker Sinyor Yako paraya ihtiyacı olan Selanikli tüccar, çiftçi, köylü için başvuru kaynaklarından biridir. Bu yolla pek çok çiftçinin Sinyor Yako'ya senet karşılığı borçlandıkları görülmüştür. Ancak bu alacak-verecek işleri çoğunlukla münazaalı bitmiştir. Davedce köyünde elliden fazla çiftçinin birbirlerine kefil olarak Yako'dan aldıkları 400 küsur lira, onlarca davadan birinin konusunu oluşturmuştur. Sinyor

[289] *TFR. 1 ŞKT.*, nr: 123/12258 (14 Ağustos 1907).

Yako tütün ekimi yapan bu çiftçilerden alacağını tahsil edemediği iddiasıyla davacı olmuştur. Çiftçilerin 400 liralık borcun 227 lirasını Sinyor Yako'ya teslim ettiklerini, 180 lira borçları ve iki senetleri kaldığını ifade etmelerine rağmen, Sinyor Yako'nun bu meblağdan daha fazla olan alacağı için elinde üç senet olduğu konusunda ısrarlı davranışı davanın başlangıcını oluşturmuştur. Ancak ilgi çekici olan, davanın neden ve sonucundan çok davanın seyri sırasında ortaya çıkan olaylardır. Çiftçilerin aracılar vasıtasıyla gönderdikleri paranın bir kısmının Banker Yako'nun eline geçmemiş olması bu anlaşmazlığın temelini oluşturduğu gibi, dönemin ekonomik yapısı ve bankerlik sistemi hakkında da tespitler barındırmaktadır. Çiftçiler o yılki tütün mahsulatını Hasan Akif ve Sosidi Efendilere satıp, meblağı Sinyor Yako'ya gönderdiklerini, şimdiye kadar da Hasan Akif ve Sosidi Efendiler marifetiyle 227 lira ödeme yaptıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca dönüm parası gibi çeşitli isimler altında bu aracılara 80 lira daha ödedikleri, ancak bunun Sinyor Yako'ya ulaşmadığı anlaşılmıştır. Bunun yanında, ödedikleri 227 liranın Banker Yako'nun elindeki hangi senetlere mahsup tutulduğu da inceleme konusu olmuştur[290].

Bankerlik müessesesinin borç veren, aracı ve borçlu üçgenine ve genel işleyişine dair küçük bir örnek teşkil eden bu dava ve bunun gibi davaların sonucu ne olursa olsun, kazanan taraf yine değişmemiş, olan daima sistemin taşıyıcısı durumundaki ezilen gruba olmuştur.

Jacob Modiano'nun Çocukları

Jacob Modiano'nun çocuklarının genellikle yurtdışında farklı alanlarda eğitim aldıkları, ailenin zenginliğini ve sosyal konumunu devam ettirmekle birlikte endüstriyel girişimlerden uzak oldukları görülmektedir. Jacob Modiano'nun altı oğlundan biri olan

[290] *TFR. 1 ŞKT.*, 130/12929 (16 Ekim 1907).

Elie Paris'te mimarlık okumuş ve Selanik'te çok ünlü bir mimar olarak pek çok önemli binanın yapımına imza atmıştır. Charles da yine Elie Modiano gibi İngiltere'de mimarlık ve mühendislik okumuş, Roma'ya yerleşmiş, Arthur Fransa'da yaşamış, Albert Modiano da bir antikacı olarak Paris'te hayatını sürdürmüştür. En küçük oğlu Daniel ise ailenin en şanssız üyesi olarak 1943'de Otel Meina'da Fernandezler ile aynı kaderi paylaşarak Nazi subaylarınca öldürülmüştür[291].

Jacob Modiano'nun soyundan gelenler çoğunlukla Selanik'in gelişimine farklı yetenekleri ile farklı alanlarda katılmışlardır. Bunlardan birisi Paris'te mimarlık eğitimi almış olan Elie Modiano'dur. Elie Modiano'nun Selanik'te yaptığı en ünlü işlerden biri gümrük binasının inşaatı olmuştur. Yapılan ihaleyi 51 bin lira bedelle alan Modiano[292], Selanik ticari hayatının en önemli uğrak noktası olan gümrük binasına, tüccar babasından biraz daha farklı yönden de olsa, imzasını atmıştır. Ancak binanın yapımı pek de kolay olmamıştır. Trablusgarp Savaşı'nın ilanı ile birlikte, daha önce bahsedildiği üzere, Selanik'te İtalyan vatandaşlarına dair yapılan uygulamalar diğer Modiano üyeleri gibi Elie Modiano'yu da tedirgin etmiş ve Selanik'ten ayrılarak daha önce mimarlık okuduğu Paris'e gitmiştir. Gümrük binasının yapımına tam da yeni başlandığı bir zamanda yaşanan bu olaylar doğal olarak inşaatın durmasına neden olmuştur. Ancak gümrük işlemleri yapılması gereken ticari eşyaların yarım kalan inşaattan dolayı rıhtım üzerinde kalması, iç ve dış ticaretin aksamasına neden olduğu gibi pek çok şikayete de yol açmıştır. Ayrıca Elie Modiano'nun ihaleyi almasından sonra inşaata başlaması için devlet tarafından, mukavele gereği ödenmesi gereken taahhüt bedelinin bir kısmı ödenmiş; ancak Elie Modiano daha bu bedeli bile karşılayacak bir yapı

[291] The Story, (Çevrimiçi), http://www.themodianos.gr/The_Story.pdf, 16.07.2009 , s. 69.

[292] *MV.*, nr: 139/85 (2 Mayıs 1910).

ortaya çıkarmadan inşaatı bırakarak Selanik'ten kaçmıştır. Selanik Rüsumat Müdürlüğü, mukavelenin feshi durumunda devletin büyük zarara uğrayacağı, bunun için de Elie Modiano'nun Paris'ten geri çağırılmasının menfaate uygun tek yol olduğu kanısına varmıştır. Henüz o sırada Osmanlı memleketinde yaşayan ticaretle uğraşan İtalyanlar hakkında bir karar alınmamış olması, mahalli hükümetin de geldiğinde bir engel çıkarmayacağını belirtmesi üzerine, Elie Modiano Selanik'e dönerek inşaatı tamamlamayı kabul etmiştir[293]. Dönüş yolu üzerindeki yerlere gönderilen telgraflarla güvenliği de sağlanmış[294] ve uzun bir aradan sonra inşaat nihayet bitirilmiştir.

Bundan sonra Selanik'ten bir daha ayrılmayan Elie Modiano Selanik'teki ilk büyük alışveriş merkezi olan ve 143 dükkânın bulunduğu "Agora Modiano"nun da mimarı olmuştur. Alyans Erkek Lisesi yine Elie Modiano'nun eseridir[295].

Samuel Modiano (1861-1916)

Saul Modiano'nun bir diğer oğlu olan Samuel, kardeşi Jacob ile birlikte Modiano Bank'ın işlerini üstlenmiştir. Osmanlı-İtalya Savaşı dolayısıyla çıkan kriz döneminde bankanın geçirdiği sıkıntıları iki kardeş birlikte göğüslemeye çalışmışlardır. Trablusgarp Savaşı nedeniyle Modianoların ve diğer İtalyan vatandaşlarının uğradığı zarardan daha önce bahsedilmişti. Ancak Trablusgarp Savaşı Modianoların zarara uğradığı tek savaş değildir. Yunanistan'ın topraklarını büyütme politikası ve bu politikanın bir parçası olarak Makedonya ve çevresindeki toprakların

---

[293] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-4, Lef.62 (13 Ocak 1912).

[294] *DH. SYS.*, nr: 75-3/1-4, Lef.79 (13 Ocak 1912).

[295] Vasilis Colonas, *"Mimari Dönüşümler", Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanların Uyanışı*, haz. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İletişim yay., İstanbul, 2001, s. 181.

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir savaş alanına dönmüş olması, buradaki yaşantıyı da derinden etkilemiştir. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı da bunlardan biridir. Savaşı kaybeden Yunanistan bu savaş sonunda Osmanlı Devleti'ne 4 milyon lira ve ayrıca halka verdiği zararlardan dolayı da yüz bin lira savaş tazminatı ödemek zorunda kalmıştır. Selanik'te de hükümet tarafından, zarar görenlerin listesi ve zarar miktarları tespit edilerek ödemeleri yapılmıştır[296]. Buna göre Allatinilerin 247 lira elli kuruşluk zararı ödenmiş, Modianoların ise 1400 liralık zararı tespit edilmiştir. Ancak zarar gören alacaklının adının komisyon tarafından "Saul Modiano" olarak belirtilmesine karşın, Maliye Nezareti'nin tezkerelerinde "Samuel Modiano" olarak geçmiş olması nedeniyle yaşanan isim yanlışlığı İtalya Sefareti ile bir dizi yazışmalara neden olmuştur[297]. Modiano ailesinde de görüldüğü gibi Yahudilerde genel olarak birkaç kuşağın aynı isimlerle anıldığı ve ismin yanında baba isminin de kullanılması yanlışlığın kaynağını oluşturmuştur. Bundan yola çıkılarak ismin esasının "Samuel Saul Modiano" olduğu nihayet anlaşılmış ve bu 1400 liranın "Mösyö Saul Modiano"nun İstanbul'da bulunan vekili Joseph Karasu'ya ödenmesine karar verilmiştir[298].

Victorya Cohen ile evli olan Samuel Modiano ünlü Cohen ailesi ile de akraba olmuştur. Selanik'in önemli bankerlerinden olan Samuel Modiano ve eşi Victoria'nın hayır işleri bakımından hatırı sayılır bir yeri vardır. Sadece Yahudi toplumu için değil Osmanlı askerleri için zaman zaman yaptıkları yardımlar da dikkat çekmektedir. Bulgaristan hatt-ı imtiyazında görev yapan asakir-i mülükane için yaklaşan kış mevsimi nedeniyle su geçirmez yağmurluk ihtiyacı Modianolar tarafından tedarik edilmiştir. Aslında Samuel Modiano ve eşi parasal olarak orduya ianede bulunmak

[296] *HR. HMŞ. İŞO.*, nr: 198/45 (17 Aralık 1909).

[297] *HR. HMŞ. İŞO.*, nr: 198/38 (22 Aralık 1909).

[298] *HR. HMŞ. İŞO.*, nr: 198/35 (20 Aralık 1909).

istemişler; ancak doğrudan para yardımı kabul edilmediği için bu şekilde bir yol bulunmuştur. Ordunun çok büyük ölçüde ihtiyacını karşılayan bu yüz adet yağmurluk bağışına karşılık Samuel Modiano ikinci rütbeden mecidiye nişanı ile, eşi Victoria da üçüncü dereceden şefkat nişanı ile ödüllendirilmişlerdir[299].

Bununla beraber Samuel Modiano hakkında "yolsuzluk, haksızlık ve vurgunculuk" gibi suçlamaların yapıldığı olaylara da rastlanmaktadır. Bunlardan en ilginci, eşi öldükten sonra çocuklarına kalan bir çiftliğe Samuel Modiano tarafından el konulması üzerine, Nuriye adlı bir kadının yazdığı şikayet dilekçesidir. Kadının ifadelerine göre; kocası Avrethisarı kazasında bulunan ve mevzubahis olan Anbarköyü çiftliğini satın almak için daha önce Saul Modiano'dan iki bin lira istikraz almış ve bu muamele doğrudan doğruya Samuel Modiano adına gerçekleştirilmiştir. Daha sonra bu iki bin lira faiziyle beraber üç bin lira olarak ödenmesine rağmen, kocası Ahmet Efendi'nin ölümünü fırsat bilerek Modiano bu çiftliğin kendi üzerine kayıtlı olduğu gerekçesiyle çiftliğe el koymuştur. Ancak yine kadının ifadelerine göre; Modiano daha önce alınan borcun ve faizin temini için Ahmet Efendi'nin imzasıyla icar mukavelenamesini ele geçirmiş, borç faiziyle birlikte ödenmiş olmasına rağmen, Modiano bu imzalı mukaveleye dayanarak bu yolsuzluğu yapmıştır. Elinde bilumum senet, makbuz tüm evrakların bulunduğunu belirten kadın, "muhtekir"in bu yolla bir çok insanı kandırdığını ve mağdur ettiğini de ifade etmiştir[300].

Bu ifadelerin sadece bir kızgınlığın sonucu olmadığı Modianoların bunun gibi davalık olan daha pek çok meselelerinin bulunmasından anlaşılmaktadır. Aslında bu sadece Modianolar tarafından uygulanan bir yöntem değildir. Bankerlerin genel olarak borç verme ve borcu tahsil etme yolları budur. Öncelikle banker

---

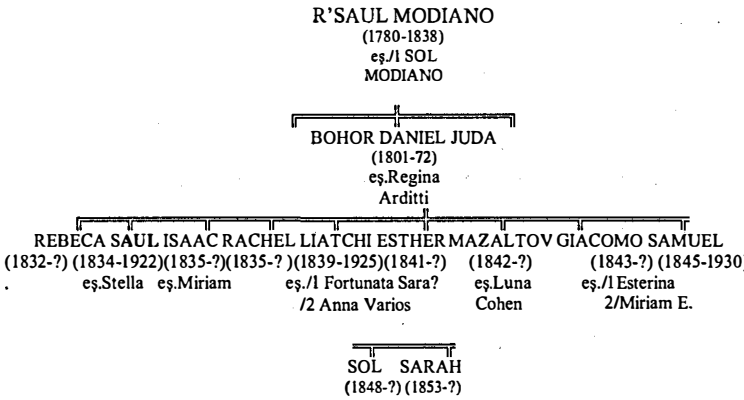
[299] *İ. TAL.*, nr: 1321 L-141(4 Ocak 1921).

[300] *DH. MKT.*, nr: 156/38 (25 Ekim 1893).

kredi verirken borç sahibinin mallarını ipotek etmekte, borcun ödenmemesi veya borçlunun iflası durumunda da bu mallara el konulmaktadır.

Saul Modiano'nun en küçük oğlu olan Levi Modiano (1862-1937)'nun adı da kardeşleri Jacob ve Samuel ile birlikte geçmektedir[301]. Selanik'te Levi Modiano bankerliği dışında, eşi İda Kahn[302] için yaptırmış olduğu "Villa İda" ile anılmaktadır[303].

Saul Daniel Modiano

Tablo 5

(The Modiano Story, s. 72)

1834 yılında Selanik'te doğmuş olan Saul, Daniel Modiano'nun on bir çocuğu arasında en tanınmış olanıdır. Selanik'te doğmuş olmasına rağmen genç yaşlardan itibaren İtalya'ya yerleşmiş ve

---

[301] *DH.MKT.*, nr: 1980/101 (31 Temmuz 1892).

[302] Amerikalı bir Yahudi ailesi olan James ve Miriam Kahn'ın kızlarıdır. Ida'nın annesinin soyu eski bir Amerikan Yahudi ailesi olan Abraham ailesine dayanmaktadır, Modiano Story, s. 70.

[303] Anastassiadou, *a.g.e.*, s.122

Trieste'de ekonomik varlığını devam ettirmiştir. Saul Modiano adını bugünlere dek taşıyan çok sayıdaki girişimi Trieste'de kurmuş ve buradan tüm dünyaya yayılmayı başarmıştır. Trieste ve Bolonya'da kurmuş olduğu sigara kağıdı ve oyun kartları üreten fabrikaları ile İstanbul Paşabahçe'deki Şişe Fabrikası onu tüm dünyaya tanıtan önemli girişimleri olmuştur.

1873 yılında Trieste'de kurulan sigara kağıdı fabrikasında iyi kalitede üretilen sigara kağıtları Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere pek çok ülkede pazara sahiptir. Gümrükte ilk incelemeleri yapılıp üzerinde bulunan yazı ve logoları uygun olan Modiano sigara kağıtları alıcılarına gönderilmektedir[304].

Saul Daniel Modiano Trieste'de yaşasa da Osmanlı ekonomisi içindeki varlığını kurmuş olduğu Paşabahçe Şişe Fabrikası ile korumuştur. İstanbul Beykoz'da bulunan fabrika uzun yıllar burada camcılığın gelişmesine, bölgenin imarına ve bölge halkının geçiminin sağlanmasına büyük katkılarda bulunmuştur.

1 Eylül 1884 tarihli imtiyaz fermanı ile kurulmasına izin verilmiş olan fabrika[305] 1900 yılında müstahdemler hariç 400 işçi çalıştırırken[306], bu sayı 1907'de 520'si Osmanlı vatandaşı olmak üzere 600 işçiye yükselmiştir. Bu 520 işçinin tamamının da Paşabahçe sakinlerinden olduğu göz önünde bulundurulduğunda fabrikanın Paşabahçe halkı için hayati bir önem taşıdığı anlaşılmaktadır[307]. 1909 yılında fabrikada üretimi sağlayan, camın eritilmesi için kullanılan otuz pota bulunduğu görülmektedir. Modiano Şişe Fabrikası'nda üretilen en önemli malzemeler aydınlatmada kullanılan gaz lambaları, lamba şişeleri ve kavanoz, kadeh, bar-

---

[304] *ZB.*, nr: 361/34 (20 Ağustos 1901), 362/56 (23 Mayıs 1901), 363/6 (19 Haziran 1905), 363/74 (16 Haziran 1906).

[305] *ZB.*, nr: 364/110 (5 Nisan 1905).

[306] *İ.RSM.*, nr: 1318 R-5 (22 Haziran 1900).

[307] *ŞD.*, nr: 2756/13 (13 Mart 1907).

dak, tabak gibi zücaciye eşyalarıdır. Bunlardan başka renkli şişeler, nargileler, yağlık, sirkelik gibi ürünler de fabrikanın mamulatı içinde yer almaktadır[308]. Ayrıca bunlar uzun bir süre dahili ve harici gümrük vergisinden muaf oldukları için fiyat yönünden de tercih edilir durumdadır[309]. Buradaki cam üretiminin yarısı İstanbul piyasasına satıldıktan sonra geriye kalanlar Osmanlı dahilindeki diğer şehirlere gönderilmekte, bundan başka bir kısmı da Bulgaristan ve Yunanistan'a ihraç edilmektedir[310].

Tesisinden itibaren her yıl işçi sayısında ve bununla paralel olarak üretimde görülen artış fabrikanın büyük karlara doğru gittiği izlenimi vermekle beraber, bunun tam tersi bir durumla karşılaşılmaktadır. Nitekim kuruluşundan on beş yıl kadar sonra 1900 yılında fabrikanın sahibi Saul D. Modiano, gümrük muafiyetine dair dolan sürenin uzatılmadığı takdirde fabrikanın kapanacağını hükümete yazdığı bir dilekçe ile bildirmiş ve sürenin uzatılması talebinde bulunmuştur. Aslında bu veriler doğrultusunda değerlendirildiğinde, Modiano'nun gümrük muafiyeti isteği için küçük bir şantajda bulunmuş olma ihtimali akla gelmektedir. Ancak bu dilekçe üzerine yapılan araştırma gerçeği ortaya koymaktadır ki, buna göre son üç yılda fabrika 4458 lira zarar etmiştir. Hatta bu kadar zamanda fabrikanın hükümetin sağladığı muafiyet ve sahibinin desteği ile ayakta kaldığı görülmüştür. Tesisi için külliyetli bir masraf yapılmış olması ve işçi ücretleri gibi giderlerin fazla-

---

[308] *ZB.*, nr: 364/110 (5 Nisan 1909); Önder Küçükerman, *Türk Cam Sanayii ve Şişecam*, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Yayını, 1998, İstanbul, s. 217.

[309] 1905 tarihli bir belgede "daha önce Aliki Şadan adında bir müteahhide sipariş olunan kadehlerin fiyatı yüksek olduğundan yerine Paşabahçe Şişe Fabrikasına o miktar sipariş verildiği"nden bahsedilmektedir, *DH. MKT.*, nr: 984/43 (8 Temmuz 1905).

[310] *İ. RSM.*, nr: 1318 R-5 (22 Ağustos 1905), DH. MKT., nr: 2467/94 (29 Mart 1901).

lığı fabrikanın idaresini de zorlaştırmıştır. Elde edilen bu bilgiler dahilinde hükümet fabrikanın gümrük vergisinden muafiyet süresini beş sene daha uzatmıştır[311].

Hükümet fabrikanın zararına rağmen ayakta kalması için elinden gelen kolaylığı göstermiştir. Çünkü fabrikanın kapatılması çalışan yüzlerce Paşabahçelinin işsiz kalması, fabrika sayesinde gelişen bölge ve civar köylerin bundan olumsuz yönde etkilenmesi, kısacası hazinenin büyük zarara uğraması anlamına gelmektedir. Nitekim fabrikanın tesisinden itibaren Paşabahçe ve çevresi hayat bulmuş, nüfusu artmış, burada bulunan arsalar oldukça kıymetlenmiştir.

Bu nedenlerle hükümet, her seferinde son kez olduğunu belirtmekle beraber, muafiyet süresinin uzatılması konusunda sık sık fabrikaya yardımcı olmuştur. İlk kez tesisi sırasında on yıllık bir süre için verilen, züccaciye mamulatının gümrük vergisinden muaf tutulması esası, sürenin dolduğu 1894 yılında beş yıllığına bir kez daha uzatılmıştır. Ancak aradan geçen süre fabrikanın zararını karşılamaya yetmediğinden, 1899 ve 1904'de beş yıllık imtiyaz süresi yenilenmiştir. Hatta 1904'de durum daha vahim olacak ki, bu kez "mesarif-i hasılatına tekabül etmediği" gerekçesi öne sürülerek, gümrük muafiyetiyle birlikte dahildeki mamulat için alınan % 2 techizat-ı askeriyye vergisinden de muafiyet talebinde bulunulmuştur. Techizat-ı askeriyye vergisinden taviz verilmemek şartıyla fabrika sahibinden ve idarecilerinden gelen diğer talepler, malum sebepler dolayısıyla bundan sonraki yıllarda da kabul görmüştür[312].

Ancak 1907 yılına gelindiğinde alınan tüm bu tedbirlere rağmen zararın önüne geçilememiş ve fabrika yöneticileri dört ay

[311] *İ. RSM.*,. nr:1318 R-5 (22 Ağustos 1900).

[312] *DH. MKT.*, nr: 849/1 (7 Mayıs 1904), *İ. HUS.*, nr: 1322 S-94 (25 Nisan 1904), *MV.*, nr: 118/53 (26 Mart 1908).

süre ile fabrikanın üretiminin durdurulacağını fabrika içine astıkları ilanlar ile duyurmuşlardır. Aslında bu yola başvurmadan önce süresi dolan muafiyetlerinin tekrar uzatılması için hükümete müracaat edilmiş; ancak herhangi bir netice gelmediği için son çare olarak bu yol bulunmuştur[313]. Fabrikanın 1907 yılı verilerine bakıldığında, kurulduğu yıldan itibaren geçen yirmi üç yılda yaklaşık 59 bin 893 Osmanlı lirası zarar ettiği görülmektedir. Zararın neden kaynaklandığına bakıldığında ise fabrikanın yıllık giderlerinin yüksekliği dikkat çekmektedir. Maaşlar, gündelikler ve masraflar için yıllık 18 bin, üretim için kullanılan kömür, cam kumu vs. alımı için yıllık 3bin 800, yani toplam 21 bin 800 lira giderlerin sadece bir kısmını oluşturmuştur. Bu tablo karşısında fabrikanın işlemesinin mümkün olamayacağı nedeniyle Saul D. Modiano fabrikayı kapatma kararı almıştır. Fabrikanın devamı ve dolayısıyla 600 işçinin, hatta aileleriyle beraber yaklaşık 1400 kişinin açıkta kalmaması için önerilen yol yine fabrikanın bazı vergilerden muaf tutulması doğrultusunda olmuştur. Ancak bu kez muafiyet alanı biraz daha genişlemiştir. Bu istekler, öncelikle % 2 techizat-i askeriyye vergisinin, fabrika emlak vergisinin affı, bundan başka kömür, kum, soda, potas gibi kimyevi maddeler, sandıklar için kereste, velhasıl üretimde kullanılan elzem malzemelerin ve de fabrikada imal edilen sandıkların gümrük vergisinden muafiyeti şeklinde belirlenmiştir. Bunlar hükümet tarafından kabul edildiği takdirde senelik 1000 lira kadar bir giderden fabrika kurtulmuş olacaktır. Konuyla ilgili görüşmelerde öne çıkan en önemli unsur fabrikanın bulunduğu bölgeye ve halka sağladığı yararlar ile kapanması durumunda hazinenin de uğrayacağı zarar olmuş, dolayısıyla da biri hariç talepler kabul edilmiştir. Fabrika için memleket içinden ve dışından temin edilen 10 bin ton maden kömürü, 600 ton soda, 1600 ton cam kumu, 400 ton potas, 500 ton saman ve kereste ile yıllık 110 lira gibi bir miktar

[313] *ZB.*, nr: 375/14 (30 Temmuz 1902), *ZB.*, nr: 474/112 (12 Ocak 1907).

olan emlak vergisi yükümlülüğü kaldırılmıştır. Ancak hükümet % 2 techizat-ı askeriyye sandığına ödenen vergiyi almakta kararlı davranmıştır[314].

Fabrikanın kurulduğu on bin metrekarelik alan içinde fırınlar, makine daireleri, kesimhane, ambalajlama ve depolama tesisleri dışında, yabancı işçiler ve aileleri için yapılmış barınaklar da bulunmaktadır. Ancak bu barakaların dar ve sağlıksız koşulları salgın hastalıkları da beraberinde getirince hükümet bunlarla ilgilenmeye başlamıştır. Aslında hükümetin bizzat bu meseleyle ilgilenmesinin esas nedeni bu barakalarda kalan çoğu ailenin Avusturya tabiiyetinde ve Avusturya sefaretinin himayesinde olmasıdır. Avusturya sefareti ile böyle bir konuda muhatap olunmaması için kontroller sıklaştırılmış, barakaların yeniden yapımı ya da ailelerin başka yerlerde barındırılması istenmiş, hatta hastaları muayene için bir tabip gönderilmiştir[315].

Paşabahçe Şişe Fabrikası sadece zarar eden hasılatı ile değil, işçi hareketleri ve grevleri ile de sık sık gündeme gelmiştir. Ancak bu konu zaman zaman fabrika yöneticileri ile hükümeti de karşı karşıya getirmiştir. Çünkü işçi hareketlerine ve grevlerine bakıldığında çoğunlukla sebebin fabrika yöneticilerinin nizamnameye aykırı davranarak yabancı uyruklu işçilerin sayısını arttırmaları olmuştur. Bu sayının artışına paralel olarak yerli Müslüman ve Rum işçilerin işine son verilmesi çeşitli olayların çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aslında Şişe Fabrikası'nın kuruluş nizamnamesinin altıncı maddesine göre; fabrikada çalışan yalnızca kimyagerler, mühendisler ve işçi ustalarının yabancı uyruklu olmasına müsaade edilmiş, geri kalan tüm işçi ve ustaların Osmanlı tabiiyetinde olması esası getirilmiştir[316]. Nizamnamenin bu madde-

[314] *ŞD.*, nr: 2756/13 (13 Mart 1907).

[315] *DH. MKT.*, nr: 1790/24 (9 Aralık 1890), *DH. MKT.*, nr: 130/34 (11 Eylül 1893), *A. MKT. MHM.*, nr: 628/41 (31 Ağustos 1896).

[316] *DH. MKT.*, nr: 2402/105 (15 Eylül 1900).

sinin ihlali 1903 yılında fabrikada yerli işçiler ile hizmetliler arasında bir çatışmaya yol açarken[317], aynı olay 1909 yılında bir kez daha yaşanmıştır. Fabrikada işleyen otuz potadan altısı zarar gördüğü için bu altı potada çalışan işçilerin çıkarılması gerekmiş ve fabrika yöneticileri de tercihlerini Osmanlı uyruklu Rum ve Müslüman işçilerden yana kullanmış, Rum ve Müslüman işçiler ise buna büyük tepki göstermişlerdir. Fabrika yöneticilerinin bu uygulamasının sebebi şüphesiz ki ücretlerdir. Daha önce de bahsedildiği üzere zaten büyük zararlar içinde bulunan fabrika daha ucuza çalışan yabancı işçileri tercih etmiştir. Oysa ki fabrikada çalışan yerli işçiler daha bir yıl önce greve giderek yevmiyelerinin yüzde elli artışını sağlamışlardır[318]. Bir yıl sonra idarecilerin yerli işçileri bir bahane ile işten uzaklaştırmaya çalışması hem işçilerin greve gitmesine, hem de sırf çalışanları korumak için fabrikaya her türlü muafiyet sağlayan Hükümetin harekete geçmesine neden olmuştur. Her şeyden önce işçiler haklı bulunduğu için, potalar tamir oluncaya kadar dört günde bir tatil verilmek suretiyle işçilerin işe devamı teklif edilmiş, ancak ilk etapta ticaret müdürü Fernandez bu öneriyi kabul etmesine rağmen işletme müdürü karşı çıkmıştır. Anlaşmazlığın büyümesi, grevin devam etmesi nedeniyle Trieste'de bulunan Saul D. Modiano da çağırılmıştır. En nihayetinde işletme müdürü de ikna olmuş ve sorun çözümlenmiştir[319].

Paşabahçe Şişe Fabrikası diğer işletme örneklerinde görüldüğü gibi bir şirketleşmeye gitmemiştir. Fabrikanın sahibi Saul Daniel Modiano'nun Trieste'de yaşaması, diğer girişimlerine verdiği ağırlığı bu fabrikaya vermemesi ve fabrika işleri ile bizzat ilgilenmek yerine müdürler idaresine bırakması gibi sebepler, zararların da kapanmak yerine giderek büyümesine yol açmıştır.

[317] *İ. HUS.*, nr: 1321 S-73 (20 Mayıs 1903).

[318] *ZB.*, nr: 621/45 (24 Ağustos 1908).

[319] *ZB.*, nr: 364/110 (5 Nisan 1909).

Bu şartlar altında fabrika ancak 1920'ye kadar devam edebilmiş ve bu tarihten itibaren kapatılarak şişe ve cam üretimi sona erdirilmiştir[320].

Modianoların Sahip Oldukları Çiftlikler ve Ahali ile Anlaşmazlıklar

10 Haziran 1867 tarihli kabul edilen kanunla Osmanlı Devleti yabancılara Hicaz dışındaki bölgelerde gayrimenkul edinme hakkı tanımıştır[321]. Başlangıçta sadece bu protokolü imzalayan ülkelerin vatandaşlarını kapsayan bu uygulamaya, 1873'de protokolü imzalayarak İtalya da dahil olmuş, bu tarihten sonra İtalyan uyruklular gayrimenkul alımı hakkını elde etmişlerdir[322]. Selanik'te diğer zengin İtalyan vatandaşlarının yaptığı gibi Modianolar da bu haktan yararlanarak büyük toprakların ve çiftliklerin sahibi olmuşlardır. Saul Modiano'nun henüz 11 yaşında bir çocukken, önünden geçtiği çiftliğin bir gün sahibi olmak hayaliyle başlayan, ileride otlak ve çayırların işletilmesi, aşarların kiralanması şeklinde devam eden ve çiftliklerin satın alınarak mülk ha-

---

320 Modiano ailesinin geçmişinin anlatıldığı "Modiano Story" adlı çalışmada Paşabahçe Şişe Fabrikasının Türk Devleti tarafından satın alındığı ve bugün hala işleyişine devam ettiği ifade edilmektedir. Oysa ki kapandıktan sonra Modiano'nun fabrikasının bulunduğu yerde Tekel İçki Fabrikası kurulmuştur. TC Devleti idaresinde yıllar boyu Türk cam sanayisinin gelişimini sağlayan Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nın temelleri 1934'de atılmış ve yeni bir bina olarak hizmete girmiştir.

321 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Nedjib H. Chiha, "Osmanlı Devleti'nde Gayrımenkul Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", Çev. Halil Cin, ***Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl 1967, c: 24, sayı 1-4**, s. 246-274.

322 Muzaffer İlhan Erdost, "Osmanlıdan Günümüze Yabancılara Taşınmaz Satışı: Yasallaşma Süreçleri ve Sonuçları", *Memleket Siyaset Yönetim*, YAYED, Mayıs 2006/1, Ankara, s. 65.

line getirilmesiyle büyüyen çiftlik işleri Modianoların temel kazançlarından birini oluşturmuştur. Yetiştirilen buğdaylar Avrupa ticaretinin ana malzemesi haline gelmiştir.

1908 yılında Modianoların sahibi oldukları çiftlikler ve dönümleri, bu gelir kaynağının büyüklüğünü de ortaya koymuştur:[323]

Topçu Çifliği (Selanik) ..... 11.907 dönüm
Durmuşlu Çiftliği (Selanik) ..... 11.378 dönüm
Gorgob Çiftliği (Gevgili) ..... 9.830 dönüm
..... Çiftliği (Gevgili) ..... 8.759 dönüm
..... Çiftliği (Gevgili) ..... 522 dönüm
Dragomir Çiftliği (Avrethisar) ..... 5.620 dönüm
Alakilise Çiftliği (Yenice, tarlanın tamamı) ..... 3.751 dönüm
Alakilise Çiftliği (Yenice, tarlanın 36'da 10 hissesi) .. 35.300 dönüm
Alakilise Çiftliği (Yenice, tarlanın 5'de 4 hissesi) ..... 2.301 dönüm
Alakilise Çiftliği (Yenice, tarlanın 8'de 5 hissesi) .... 4.700 dönüm
Gülyaş Çiftliği (Langaza, tarlanın tamamı) ..... 2.252 dönüm
Maslar Çiftliği (Langaza, tarlanın yarı hissesi) ..... 3.613 dönüm

Ayrıca Toyran'da Viladiye Çiftliği, Katerin'de Liyanova Çiftliği ve Artur Modiano'ya[324] ait Turhanlı karyesindeki 43.079 zirâ arazi gibi pek çok arazinin de tasarruflarında bulunduğu bilinmektedir[325]. Bu kadar geniş arazilerin Modianolar gibi yabancı uyruklu bir ailenin eline geçmesi zaman zaman hükümeti de tedirgin etmiş, ancak kanuna uygun olarak gerçekleşen alım-satım işlerine müdahale edilmemiştir. Bununla birlikte, tıpkı diğer ya-

[323] *DH. MKT.*, nr: 2615/54 (25 Eylül 1908).

[324] Banker Yako'nun oğlu.

[325] *MF. MKT.*, nr: 1171/31 (22 Mayıs 1911).

bancı uyruklularda uygulandığı gibi Modianoların da satın almak istedikleri büyük arazilerin satışından once hükümete bildirilmesi Selanik valisinden istenmiştir[326].

Bu çiftliklerden elde edilen tarımsal üretim gelirleri yanında beslenen büyükbaş hayvanların ihracı da büyük gelirler arasında yer almıştır. Modianolar Yunanistan'ın Yenişehir vilayetinde her yıl düzenlenen panayıra çok sayıda büyükbaş hayvan göndererek bu ticaretin bir kısmını ifa etmiştirler. Ancak 1905 yılında alınan karar gereğince "çifte elverişli hayvanın yabancı memleketlere ihracının yasaklanması" Modianoları maddi bakımdan oldukça güç bir duruma düşürmüştür. Bu hayvan ticaretini çoğunlukla bedelleri önden alınmak ve tüccara kendi mahallerinde teslim etmek şartıyla gerçekleştirmekte olduklarından, uğradıkları maddi kayıp da büyük olmuştur[327].

Modianoların sahip oldukları çiftliklerle ilgili, ya sınır olduğu köylerin ahalisi ile olan mera anlaşmazlığı, ya da bu çiftliklerin alım-satımı ile ilgili hususlarda uzun yıllar boyu devam eden anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Yako Saul Modiano ile Davedce karyesi ahalisi arasındaki davanın dokuz yıl boyunca devam etmesi her iki tarafa büyük zarar vermişse de, bu iş nihayetinde bir rekabete dönüşmüştür. Anlaşmazlık, Modiano'ların sahibi oldukları Topçu Çiftliği'nin sınırında bulunan Durmuşlu Çiftliği'nin Banker Yako tarafından kiralanması ile başlamıştır. Asıl mesele ise bu çiftlik ile Davetçe karyesi arasında kalan Armutlu Adası arazisi yüzünden çıkmıştır. Banker Yako kiraladığı çiftlik arazisine dahil olduğu iddiasıyla bu adaya çiftlik hayvanlarını yerleştirirken, köylü de bu arazi üzerinde hak iddia edince büyük çatışmalar yaşanmıştır. Dokuz sene sonunda dava konusu olan arazinin Banker Yako'ya iade kararı verilmişse de köylüler bu durumu kabullen-

[326] *DH. MKT.*, nr: 2615/54 (25 eylül 1908).

[327] *TFR. 1 ŞKT.*, nr: 103/10204 (29 Aralık 1906).

memiş ve Yako'nun adada bulunan ahırlarını yakıp hayvanlarına zarar vermişlerdir. Hatta bunlar sorgularında, "arazinin köy merasından olduğunu, hayvanları orada bırakmayacaklarını" ifade ederek bu konuda kararlı olduklarını göstermişlerdir[328].

Ancak mahkeme kararları her zaman Yako'dan yana olmamıştır. Toyran kazası dahilinde sahip olduğu Viladiye Çiftliği sınırındaki meranın ahali ile anlaşmazlık konusu oluşturması üzerine yapılan inceleme sonucunda, merada hayvan otlatma hakkının köylülere ait olduğuna dair karar verilmiştir. Ancak bu kez Yako araziye çiftlik hayvanlarını sokmaya devam ederek köylünün şikayetine neden olmuştur[329].

Modianoların arazi hususundaki davaları sadece ahali ile olmamış, Selanik Belediyesi ile de bu konuda anlaşmazlık yaşanabilmiştir. Selanik'te Yalılar caddesinde Büyükdere mevkiinde tapulu olduğunu iddia ettiği arazisini tellerle çevirmek istediğinde, belediyece buna müsaade edilmeyince Yako Modiano Rumeli Müfettişliği'ne durumu bildirerek belediyenin uyarılmasını istemiştir. Ancak yapılan araştırmada araziye ait eski haritaların incelenmesiyle birlikte arazinin gerçekten belediyeye ait olduğu hükmüne varılmıştır[330].

Alakilise Çiftliği'nin üç yıl süreyle İstanbul'lu Talat ve Tevfik Beyler ile Pervin Hanım'a kiralanmasından sonra, bu çiftlik üzerinde hak iddia eden Hacı Firoz Bey'in araziyi zapt edip kiracıların haklarını çiğnemesi üzerine yaşanan olaylar bir başka davanın konusunu oluşturmuştur. Birkaç yıl önce Firoz Bey altı yüz lirasını önden ödemek şartıyla, bin beş yüz lira bedelle çiftliği Modianolardan satın almış; ancak daha sonra her iki tarafın rızasıyla mukavele feshedilip satış durdurulmuştur. Ödediği altı yüz

---

328 *TFR. 1 ŞKT.*, nr: 77/7669 (16 Ocak 1906).

329 *DH. MUİ.*, nr: 14-2/35 (17 Nisan 1910).

330 *TFR. 1 ŞKT.*, nr: 103/10204 (29 Aralık 1906).

liranın iadesini isteyen Firoz Bey istediğini alamayınca, çiftliğin kiraya verilmesini fırsat bilerek, çiftlik üzerinde hak iddiası ile kiracıların üretim faaliyetlerine zarar vermiştir. Modiano bu durum üzerine "kiracılarının hukuklarının korunmasını" istemiş; ancak Firoz Bey'in işgal olayını anlatırken, bu altı yüz liralık para olayından bahsetmemeyi tercih etmiştir[331].

Yako Modiano'nun "haksız arazi zaptı" konusundaki şikâyetlerin ardı arkası kesilmemiştir. Sermed Paşa'nın kız kardeşi Refiye Hanım Selanik vilayetine yazdığı şikâyet dilekçesinde, hiçbir şekilde kanun dahilinde kiralama gibi bir muamele olmaksızın Yako Modiano'nun silahlı kişiler göndererek zorla arazi ve emlakine el koyduğunu yazmıştır[332]. Yako Modiano'nun bunu yaparken iddia ettiği hak nedir bilinmemekle birlikte, meselenin arazinin alım-satım işlemlerinden, ya da Banker Yako'dan alınan bir borcun ödeme işlerinden kaynaklanmış olması ihtimali büyüktür.

Toyran kazası ahalisinin önceden beri sahip oldukları iki bin dönüm kadar meranın Yako Saul Modiano tarafından kanunsuz olarak kullanılması, bir kez daha Müslüman ahalinin nefretini uyandırmıştır[333].

Bu olayların 1904-1910 yılları arasında yoğunlaştığı göz önünde bulundurulursa, Banker Modiano ailesi ile Müslüman ahali arasında bu yıllarda pek de olumlu ilişkilerin gelişmediği söylenebilir. Rumların bölgeyi Yunanistan'a katma etkinliklerinin çoğaldığı bir dönemde Modianoların Müslümanlar ile iyi geçinme gibi bir uğraşları olmaması, Müslümanların da bölgede hızlanan milliyetçilik hareketleri karşısında gayrimüslimlere karşı duydukları tepki bu dönemde yoğunlaşan anlaşmazlıkların sebebini oluşturmuş olabilir. Ayrıca "banker" kimliği başlı başına bu tür olumsuz

---

331 *TFR. 1 ŞKT.*, nr: 63/6299 (27 Nisan 1905).

332 *TFR. 1 SL.*, nr: 58/5722 (26 Kasım 1904).

333 *DH. MKT.*, nr: 2901/99 (1909).

tepkilerin nedenini oluşturabileceği gibi, Modianoların bu yıllarda bankacılık sektöründe zaman zaman yaşadıkları kayıpların telafisi için çiftlik yatırımlarına ağırlık vermesi ve bu doğrultuda her şeyi mubah saymaları da nedenler arasında gösterilebilir.

Modianolara Verilen Nişanlar

Hükümete karşı "hüsn-i hizmette" bulunan Modiano ailesinin üyeleri çeşitli derecelerde aldıkları nişanlarla ödüllendirilmişlerdir.

1892 yılında Samuel Modiano'ya dördüncü rütbeden verilen Osmanlı nişanı,[334] 1895'de Sırp kralının Selanik'de karşılanması sırasında yaptığı hizmetler karşılığında üçüncü rütbeye[335] ve yine yararlı hizmetleri nedeniyle 1900 yılında ikinci rütbeye yükseltilmiştir[336].

Samuel Modiano ile birlikte, çeşitli yardımseverlik hizmetlerine karşılık eşi Victoria Modiano da şefkat nişanları ile ödüllendirilmiştir. Samuel Modiano ve eşinin en dikkat çeken yardımlarından birisi, Bulgaristan hatt-ı imtiyazında bulunan askerlere yaklaşan kış şartlarından korunmak için yüz adet kauçuk yağmurluk tedarik etmeleridir[337].

1892 yılında Samuel Modiano'dan başka kardeşleri Levi ve Yako Modiano da dördüncü rütbeden birer nişanla takdir edilmişlerdi[338].

---

[334] *DH. MKT.*, nr: 1980/101 (31 Temmuz 1892).

[335] *DH. MKT.*, nr: 332/57 (15 Ocak 1895), *DH. MKT.*, nr: 314/35 (4 Aralık 1894).

[336] *DH. MKT.*, nr: 2342/45 (8 Mayıs 1900).

[337] *İ. TAL.*, nr: 1321 L-141 (4 Ocak 1904).

[338] *DH. MKT.*, nr: 1980/101 (31 Temmuz 1892).

Selanik'teki Diğer Bazı Tüccar- Bankerler ve Kurumlar

Yahudiler Selanik'teki endüstriyel gelişimin öncüleri olmuşlar, Avrupa ile olan sıkı ilişkileri sayesinde ithal ettikleri modern teknikler ve makineler sayesinde bir anlamda Selanik'te sanayi devrimine neden olmuşlardır. Bu şekilde kurdukları fabrika ve şirketler servetlerine servet katmaya devam etmiştir. Bu anlamda bankerlerin "tüccar" kimliği daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu tüccar-banker sınıfının öncü aileleri olan Allatiniler, Fernandezler ve Modianolardan konumuz içerisinde detaylı olarak bahsedilmekle birlikte, şüphesiz bahse değer daha pek çok isim Selanik'in önemli tüccar-banker sınıfı içinde bulunmaktadır. Burada bunlardan bazılarına ve faaliyetlerine kısaca değinilmekle yetinilecektir.

Saiaslar

1307 Selanik Vilayet Salnamesi'nde geçen ifadesi ile "çeşitli işlerle uğraşan Saiaszadelerin Dersaadet, İzmir, Üsküb ve daha bir çok kasabada acenteleri vardır, idareleri altındaki bir pamuk ipliğinin muamelatını her tarafa sevk ederler[339]."

[339] *1307 Selanik Vilayet Salnamesi*, s. 257.

Burada da bahsi geçtiği üzere Saias adının geçtiği en önemli kurumlardan biri 1879'da Selanik'te kurmuş oldukları iplik fabrikasıdır. Şalom (Shalom) Saias tarafından kurulmuş olan fabrika 1890 yılında bir anonim şirkete dönüştürülünce daha modern araç-gereçlerle donatılmış bir sanayi haline getirilerek üretim kapasitesi de arttırılmıştır. 300 beygir gücünde çalışan buharlı makineler 470 kadar işçinin de emeğiyle birleşince ki, bunların 350'si Yahudi genç kızlardan oluşmaktadır, haftada yaklaşık 28 bin kg pamuk ipliği üretilmiştir[340]. 1902'de depremden çok büyük zarar gören fabrika Sides ve ortakları tarafından satın alınmış ve 1917 yangınıyla tamamen harap olmuştur[341].

Jacob Karasu (Karasu Ailesi)

Karasu ailesi Selanik'in önde gelen Seferad Yahudilerindendir. Jacob Karasu'nun 1880'de kurduğu fabrika Selanik'teki iplik ve dokuma boyamacılığının öncüsü olmuştur. Fabrika 1917'deki yangından sonra büyük zarar görmüş ve 1920'de yeni makinelerle tekrar üretime geçmiştir ki, bu makinelerin bazıları Jacob Karasu'nun kardeşi Joseph tarafından imal edilmiştir[342].

Ailenin en önemli üyelerinden biri Emanuel Karasu II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Selanik milletvekili olarak meclise girmiş, Abdülhamid'in hal olayında kararı padişaha bildiren heyetin içinde yer almıştır. Emanuel Karasu'nun babası Israil ve büyük babası David Karasu'dur. David Karasu 1846 senesinde Si-

[340] Anastassiadou, *a.g.e.*, s. 180.

[341] Yannis Megas, *Souvenir Images of the Jewish Community Salonika 1897-1917*, Kapon Editions, Athens. 1993, s. 87.

[342] Thomopoulos, *a.g.m.*, s. 123. Joseph Karasu aynı zamanda Galata'da "Menakulat-ı Bahriyye ve Berriyye Osmanlı Anonim Şirketi" adında bir nakliyat şirketinin de sahibidir. Şirket 1913 yılında altmış sene müddetle ve 20 bin lira sermaye ile kurulmuştur. *MV.*, 229/51 (9 Şubat 1913).

cilya Devleti pasaportuyla İstanbul'a gelmiş ve daha sonra tüm aile Selanik'e yerleşmiştir.[343]

Amar Ailesi

Selanik'in tanınmış banker ailelerinden biri olan Amar ailesi Modianolarla benzer bir geçmişe sahiptir. Selanik'e nereden geldikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte Modianolar gibi Livorno kökenli bir aile oldukları üzerinde durulmaktadır[344].

Selanik'e geliş tarihleriyle ilgili olarak da net bir tarih verilememektedir. Bununla beraber Amar ailesinin Selanik'teki tanınmış bankerler arasına girmesi Salomon Amar'ın (1800-?) üç oğlu ile birlikte olmuştur: Albert Amar, Moise Salomon Amar (1829-1892) ve Haim Salomon Amar (1824-1889).

Sarah Montefiori ile evli olan Moise Salomon Amar Selanik'te banker-tüccar kimliği ile tanınmaktadır. Moise Salomon ile ilgili Osmanlı arşiv belgelerinden birinde 1872 tarihli bir şikayet dilekçesine rastlanmaktadır. İlya Saporta ve Salomon Amar tarafından yazılan dilekçede, Selanik rıhtımının amele ücretlerinden dolayı hükümet-i mahalliye tarafından kendilerine verilmesi gereken 95 bin kuruşun kendilerine ödenmediğinden bahsedilmektedir. Ayrıca dokuz aydan beri alamadıkları bu para nedeniyle ailelerinin ve amelelerin "açlıktan telef olma derecesine geldikleri" ifade edilmektedir[345].

Amar ailesinin tabiiyeti ile ilgili de kesin bilgiler vermek zordur. Nitekim ailenin üyeleri farklı zamanlarda farklı ülke-

---

[343] *HR. HMŞ. İŞO.*, nr: 139/9 (19 Temmuz 1922). Emanuel Karasu'nun yeğeni İsaac Karasu ise Selanik'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine yerleştiği Barselona'da "Danone" yoğurtlarının kurucusu olmuştur.

[344] Francis Amar, Généalogie des Amar de Salonique (Çevrimiçi), http://www.amarfamily.org/histories/origines.php 06.10.2010 .

[345] *HR. TO.*, nr: 550/39 (31.07.1872).

lerin koruyuculuğuna geçmişlerdir. Örneğin Moise Salomon Amar'ın 1862 yılında, yalnızca hayatta olduğu sürece geçerli olmak ve ailesine geçmemek şartıyla Fransa tabiyetine geçtiği görülmektedir[346].

Moise Salomon Amar'ın kardeşi olan Haim Salomon Amar Selanik'in ileri gelen ailelerinden birinin kızı olan Juda Rebecca Bahar ile evlidir. Haim Salomon'un oğulları Yehuda Haim "Leon", Abraham Haim ve Jacob Haim de aile mesleğini devam ettirmişlerdir. Yine Selanikli zengin bir ailenin kızı olan Sarah Abastado ile evlenen Abraham Haim 1902-1903 yıllarında Tiano Han'da bulunan ofisisi ile bankerlik işlerine devam etmektedir[347].

Abraham Haim'in oğlu olan Felix Amar, Selanik'teki Amar Bank'ı kurmuştur.

Amar ailesinin İstanbul'da da uzantıları bulunmaktadır. İstanbul'daki aile üyelerinden biri olan banker Saul Amar 1911 yılında İstanbul merkez olmak üzere "İnşaat Anonim Şirketi" adı altında bir şirket kurmuştur[348].

Torres- Mizrahi- Hasid Ortaklığı

Saias'tan sonra Selanik'teki diğer bir önemli iplik fabrikası da 1885'de Torres ve Mizrahi ortaklığı ile kurulmuştur. Osmanlı hükümetinin sanayiyi teşvik amacıyla, üretime hizmet eden bu tür kuruluşları vergiden muaf tuttuğu bir zamanda, Torres-Mizrahi ortaklığı daha da büyüme imkânı bulmuş, 2 Haziran 1902 tarihli irade ile bir Osmanlı Anonim Şirketi'ne dönüşmüştür. Kollektif bir şirket olan "Cedid İplik Fabrikası" bundan sonra "Selanik Cedid

---

346 Araştırmanın nedeni Moise Salomon Amar'ın çocuklarının Fransa tabiyyetinden olup olmadığı, dolayısıyla da tekalifat-ı emiriye ile yükümlü olup olmadığı ile ilgilidir. *DH. MKT.*, nr: 982/46 (1 Temmuz 1905).

347 *1320 Selanik Vilayet Salnamesi*, s. 419.

348 *İ. MMS.*, nr: 1329 Z-17 (26 Kasım 1911).

İplik Fabrikası Anonim Şirketi" olarak anılmaya başlamıştır[349]. Şirketin ortakları David İlya Torres, Joseph Mizrahi, Salomon Sabetay Hasid, Samuel Sabetay Hasid ve Aşir Efendi'den meydana gelmektedir. 99 yıl imtiyazla, merkezi İstanbul olarak kurulan şirketin sermayesi 50 bin liradır. Sermaye beş liralık 10 bin hisseye bölünmüştür. Şirketin ilk üç yılında görev yapan idare meclisi üyelerini Salomon Hasid, David Torres, Avram Torres, Salim Efendi ve Alfred Mizrahi oluşturmuştur[350].

Şirket 1919'da Yunan asıllı bir şirketin eline geçmiştir[351].

Mizrahi adı şüphesiz ki sadece bu iplik fabrikası ile sınırlı kalmamıştır. Selanik'in tanınmış aile üyeleri Selanik Bankası içindeki aktif rolleriyle de isimlerinden bahsettirmişlerdir. Joseph ve Alfred Mizrahi bankanın hissedarları arasında yer almış, Alfred Mizrahi bankanın genel müdürlüğünde bulunmuştur. Allatini ve Fernandez aileleriyle evlilik bağları ve kurdukları ortaklıklar Mizrahi ailesinin finansal ağlarını daha da genişletmiştir.

Tiano ve "Mensucaat Ticareti Osmanlı Anonim Şirketi"

1911 yılında Selanik'te kurulan şirketin sahibi Moise Avram Tiano'dur. Daha önce mensucat ticareti üzerine kurulmuş olan "Samuel Avram Tiano ve Kumpanyası Komandit Şirketi"ni üzerine alan Moise Tiano aynı işi bundan sonra "Mensucat Ticareti Osmanlı Anonim Şirketi" adı altında sürdürmüştür. Her çeşit mensucatı imal etmek veya ettirmek üzere sanayi müesseseleri kurmak, kiralamak ve bunlara ortak olmak gibi amaçları taşıyan şirketin imtiyaz süresi elli yıl olarak belirlenmiştir. Şirketin sermayesi 35 bin liradır ve her biri beş bin liradan yedi bin hisseye

[349] *İ. KAN.*, nr: 1322 S-1 (10 Mayıs 1904).

[350] Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 176.

[351] Quataert, "Fabrika Bacalarından Tüten Dumanlar", s. 191; Dagkas, *a.y.*, s. 287.

bölünmüştür. Şirket sermayesi 70 bin liraya kadar çıkarılabilmekle birlikte ilk hisse bedelleri tamamen ödenmedikçe sermayenin artışına izin verilmemiştir. Şirketin idare meclisini oluşturan üye sayısı beş ile on bir arasında olup görev süreleri dokuz sene olarak belirlenmiştir. Dokuz sene için tayin olunan şirketin ilk idare meclisi üyeleri Banker Saul Amar, Samuel Şalom (Shalom), Samuel Tiano, Moise Tiano, Emanuel Karasu, Isaac Manuel Salvator Amar, Dino Bensussan gibi Selanik'in önde gelen isimlerinden meydana gelmiştir. Şirketin kuruluş nizamnamesine göre; hisse sahiplerine idare meclisi üyelerine dağıtılacak kazanç payı da belirlenmiştir. Buna göre; senelik kazançtan tüm genel masraflar ve ödemeler çıkarıldıktan sonra, hisselerin değerine göre her birine % 6 faiz ödenecek, ancak yıllık kazanç bu miktarı ödemeye yeterli olamazsa gelecek senenin faizinden ödenmesi talep edilemeyecektir. % 6 faiz ödemesinden sonra, % 5'i ihtiyat akçesi ve % 10'u idare meclisi üyelerine dağıtılacak, % 20'si müessis hisse senetlerine ve geriye kalan miktar da temettü olarak hisse senetlerine pay edilecektir. Müessislere ait % 20 temettü hissesi için 1400 adet müessis hisse senedi verilecektir[352].

Mişon Levi ve Züccaciye Fabrikası

Selanik'te buhar makinesi ile çalıştırılan züccaciye fabrikasının kuruluş izni 1886 yılında alınmıştır. Mişon Levi ve İlya Levi tarafından inşa edilen fabrika gaz lambası şişesi, eczacı sürahisi, küçük büyük kadeh, kupa, her çeşit kandil, nargile ve şekerci kavanozları gibi zücaciye eşyaları üretmek amacını taşımaktadır. Aslında Mişon Levi 1884 yılında İstanbul'da Beykoz semtinde aynı imalatı yapmak üzere bir züccaciye fabrikası kurmak için de girişimde bulunmuştur ve Beykoz fabrikasının yapımı tamamlanmış, imalata başlamasına kısa bir süre kalmıştır. Mişon Levi'nin

[352] *İ. MMS.*, nr: 1329 L-27 (21 Ekim 1911).

Beykoz'daki fabrika için verdiği taahhütleri tamamlaması, Selanik'te de aynı girişimde bulunması için kendisine iyi bir referans teşkil etmiş, kuruluş izninin alınmasını kolaylaştırmıştır.

İmtiyaz süresi on yıldır ve bu imtiyaz süresince bu yolda imalat yapmak isteyenlere ruhsat verilmeyecektir. Ancak bir sene içinde fabrika inşasına başlanıp ondan altı ay sonra da üretim başlamazsa imtiyaz hakkı fesholacak ve başkalarına verilebilecektir. Üretim için kullanacağı toprağı Selanik'te veya başka vilayette bulunan miri araziden ücretsiz alabilecek, ancak mülk tasarrufunda olan arazi toprağını kullanmak için sahibinin onayını almak zorunlu olacaktır. Yine tıpkı diğer fabrika ve imalathaneler için geçerli olan, tesis için gerekli alet ve edevatın ilk kez Avrupa'dan getirilmesi durumunda gümrük vergisinden muaf tutulacak ve yine on sene zarfında dahile ve harice sevk edilen mamulat gümrük vergisinden muaf tutulacaktır. Ayrıca çalıştırılacak işçi ve ustalar için de bir şart getirilmiş, bazı ustaların dışında tüm işçi ve hizmetlilerin Osmanlı tebaasından olma zorunluluğu getirilmiştir[353].

[353] *İ. MMS.*, nr: 82/3548 (19 Şubat 1886).

Selanikli Yahudi Banker Aileler İle Osmanlı Devlet Adamlarının İlişkileri

Büyük rantların döndüğü işlerde, üst düzey makamlardaki görevliler ile önemli rant sahipleri arasındaki ilişkiler ağı varlığını her dönemde korumuştur. Karşılıklı çıkarların korunduğu bu ilişkiler şüphesiz ki her iki taraf açısından da vazgeçilmezdir. Tanzimat döneminin sonları ile Meşrutiyet dönemlerini içeren bu çalışma içinde incelenen hatırı sayılır bankerler ile dönemin ileri gelenleri arasındaki sıkı samimiyet derecesine varan ilişkiler oldukça ilgi çekicidir.

Özellikle hususi mektuplardan yola çıkılarak yapılan bu tespitler bahsi geçen dönemin bürokrasi hayatına ilişkin de önemli ipuçları vermektedir.

Allatiniler

Allatiniler Selanik'te yerleşik bir aile olmakla birlikte birbirine bağlı pek çok sektörü idare etmek üzere merkez şehirlerde büyük bir ağ oluşturmuşlardır. Selanik, Marsilya, Londra ve Viyana

gibi ticaretin kalbinin attığı yerlerde ticari bağlantılarını yürütmek üzere Allatini ailesinin üyeleri köşe başlarını tutmuşlardır.

Bu şehirler arası ticaretin baş öğelerinden birisini tütün teşkil etmiş, tütün ticareti aynı zamanda özel ilişkilerin de önemli aktörlerinden birini oluşturmuştur. 19 Temmuz 1866 tarihinde Selanik'ten Salomon Allatini tarafından Sadık Paşa'ya yazılmış olan hususi bir mektup bu ilişkileri gösteren örneklerden sadece biridir. Bu mektupların genel olarak muhatabı Sadık Paşa olmuştur. Salomon Allatini bu mektubunda Lagos Limanı'ndan Kamondo'nun adresine ulaştırılmak üzere yola çıkarılmış olan tütünlerin Kamondo'nun eline bir an önce ulaşması için Sadık Paşa'dan bütün çabasını ortaya koymasını rica etmektedir:

"Tümü ilk kaliteden oluşan tütünlerin Bay Kamondo'nun eline geçmesinde tüm mümkün çabanızı ortaya koyacağınızdan, salt dostluk ve nezaketle yapılan bu ticarette bizi müşkül durumda bırakmayacağınızdan eminim.."

Mektubun yazıldığı tarihte Divan-ı Muhasebat üyeliği görevinde olan Sadık Paşa ile Allatinilerin ilişkilerinin, Sadık Paşa'nın Selanik Gümrük Genel Müdürlüğü görevinde bulunduğu sıralarda (1861-1866) samimiyet boyutuna ulaşmış olması büyük ölçüde muhtemeldir. Nitekim Salomon Allatini aynı mektubunda Sadık Paşa'dan sonra gelen halefinden de yakınmaktadır:

"..halefiniz ulaştığından beri, bir veya iki defa gördüm ve nadiren göreceğime inanıyorum ki, benim üzerimde hoş olmayan bir izlenim bıraktı. Sizle onun arasında yeryüzü ve gökyüzü arasındaki kadar fark var. İşler hakkında halefinizden yakınmıyorum, işler konusunda titiz; ama geri kalanında şöyle demem gerekir ki, henüz ondan ufak bir iyilik bile isteyemedim.. Başka yeni bir şey yok, ortak ve saygıdeğer arkadaşımız Akif

Paşa'nın[354] *sağlığı iyi ama Selanik'te hiç kimse sizin onun kalbindeki yerini alamadı*[355]*.."*

Anlaşılan o ki, halefi Allatinilere işleri konusunda Sadık Paşa kadar yardımcı olmamış, işleri yeteri kadar kolaylaştırmamıştır.

Allatiniler sadakat konusunda oldukça tecrübelidirler ve Sadık Paşa'nın kendileri için yaptıklarını hiçbir zaman unutmamışlardır. Aslında bu ne derece sadakat olarak tanımlanabilir bilinmez; ama Allatinilerin iş ilişkilerinin Sadık Paşa'nın Selanik'ten ayrılmasından sonra da devam etmiş olması bu ilişkilerin derecesini de arttırmıştır. Nitekim ilişkiler karşılıklıdır. Sadık Paşa Esham-ı Umumiye Emini iken konsolide ve istikraz meseleleri için Paris'e gönderildiğinde bazı işlerin hallinde bu samimiyet oldukça işine yaramıştır. Allatini'nin 1869'da Marsilya'dan gönderdiği mektupta, Paris'teki Fransa Bankası baş muavini olan Darblay Jeune'e Sadık Paşa'yı takdim biçimi bunu göstermektedir:

"..Osmanlı İmparatorluğu'nun görevli olarak bir süre oraya göndermiş olduğu Sadık Paşa Ekselanslarını bilginize takdim etmek onuruna sahibiz. Ekselansları bizim için çok yardımlarda bulundu, Teselya ve Makedonya Gümrükleri Genel Müdürlüğü yaptığı ve Selanik'te kaldığı birkaç yıl boyunca imalathaneler ve kuruluşlarımızı her fırsatta korudu. Kendisini nazikçe ve sıcak karşılamanız her iki taraf için de iyi olacaktır[356]*..".*

Özellikle Sadık Paşa'nın gümrük müdürlüğü ve Selanik'te geçen yılları Allatiniler adına oldukça verimli geçmiştir. Nitekim Allatinilerin üretimleri, iç ve dış ticaret hacimleri dikkate alındığında

[354] Selanik Valisi.

[355] *Y. EE.*, nr: 28/14 (17 Temmuz 1866).

[356] *Y. EE.*, nr: 28/18 (6 Şubat 1869).

bir gümrük müdürü ile kurulmuş olan bu yakınlığın ne derece büyük bir önem arz ettiği ortadadır.

Bu samimiyet ailevi ilişkilere kadar girmiştir. Sadık Paşa'nın Aydın Valiliği'nde bulunduğu sıralarda Salomon Allatini'nin ailesi ile birlikte Marsilya'ya gideceğini, kızının Darius'un oğlu ile kendi oğlunun da yine Darius'un kızı ile evleneceğini yani "kardeşi ile evlat değişimi" yapacaklarını Sadık Paşa'ya bir mektup ile bildirmesi bunun bir kanıtıdır[357]. Yahudi cemaatinin ailevi ilişkilerini ve sırlarını kendileri dışındakilerle paylaşmaktan çok da hoşnut olmayan bir topluluk olduğu dikkate alınırsa, Paşa'ya adeta aileden biri muamelesinin yapıldığı düşünülebilir.

Yine Moise ve Salomon Allatini kardeşler tarafından Sadık Paşa'ya yazılan bir mektupta başka bir evlilik haberi daha verilmiştir. Bu kez Marsilya'da bulunan yeğenleri Lazare'ın Emma Forte adlı bir genç kızla evleneceği Sadık Paşa'ya aktarılmıştır. Bu haberle birlikte, gelinin iyi bir aileye mensup olduğu ve drahomanın da 100-150 bin frank dolayında olacağının belirtilmesi mektubun ilgi çekici bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Yine aynı mektuptan yola çıkılarak görünen o dur ki, gelişen siyasi olaylarla ilgili olarak da karşılıklı bir paylaşım söz konusudur:

> *"..İstanbul'da kalmanıza yol açan gelişmeler hakkında bize vereceğiniz ayrıntılı bilgilere ihtiyacımız var ve bu ayrıntıları bize vereceğiniz için müteşekkiriz[358].."*

Allatiniler ile ilgili bölümde, önemli ekonomik ve ticari unsurları büyük ölçüde ellerinde bulundurmuş olduklarından ve bir yandan Osmanlı ülkesi içindeki ihtiyaca cevap verirken diğer taraftan dış pazarları da kontrol ettiklerinden bahsedilmişti. 19.

[357] *Y. EE.*, nr: 28/44 (22 Mart 1871).

[358] *Y. EE.*, nr: 29/13 (26 Temmuz 1875).

yy'ın ikinci yarısından itibaren gerek bitmek bilmeyen iç ve dış savaşların, gerekse de uzun bir sürecin beraberinde getirdiği mali bunalımların bir sonucu olan imparatorluğun ekonomik tükenişi ile Allatinilerin bu tarihlerden itibaren gösterdikleri yükseliş birbiriyle paralellik arz etmektedir. Buradan iki faktörün neden-sonuç ilişkisi oluşturduğu sonucuna varılamasa da imparatorluğun ekonomik tükenişinin Allatinile- örneğinde bu sektörde bulunanları beslediği sonucuna varılabilir. Nitekim un müteahhidliği işinde bu örneğin yaşandığı görülmüştür. Tüm bu süreç içerisinde devletle gelişen ilişkileri Allatinileri diğer bankerlerden farklı bir statüye getirmiştir. Yaptıkları ticaretten şu ya da bu şekilde faydalanan devlet bu ticaretin arttırılması için kendilerine gerekli destek ve ayrıcalığı da sağlamıştır. Bu şekilde 1863 yılında Allatiniler tütünlerini kendi imalathanelerinde işlemek için depolarına ücretsiz nakil izni almışlardır. Ancak bu ayrıcalıktan dolayı ettikleri kâr yine aynı işi yapan ve İngiltere tabiiyetinde bulunan Abbott Kardeşleri rahatsız etmiş, aynı haktan faydalanmak istemeleri ise bir süre devletin başını ağrıtmıştır. Abbott Kardeşler İngiliz elçiliğini kullanarak, İngiltere ile yapılan ticaret anlaşması gereğince, imparatorluk sınırları içinde diğer tüccarların sahip oldukları tüm haklardan yararlanabilecekleri gerekçesiyle Allatinilere verilen imtiyazdan yararlanmak için talepte bulunmuşlardır. Bu talep kabul edilmeyince hukuki yollara başvuran Abbott Kardeşler bir kez daha reddedilmişlerdir. Abbottların davalarında haksız sayılmalarının en önemli gerekçesini ise Allatinilerin "istisnai ve tümüyle kişisel bir itibar sıfatıyla özel bir opsiyon elde ettiği bu durumun başkalarına genellenemeyeceği" ifadesi oluşturmuştur[359].

Allatinilere verilen kişisel itibar bu karşılıklı alışverişin bir garantisidir. Bunun bir sonucu olarak, gerekli tütünün temi-

[359] *Y. EE.*, nr: 29/112 (9 Nisan 1866).

ninde de akla gelen ilk isim Allatini olmaktadır. "En kaliteli, en güzide ve en fevkalade" tütünler istendiği anda Allatini Kardeşler tarafından saray ve hükümet erkanına takdim edilmektedir. Tütün işiyle ilgilenen Karlo Allatini tarafından sipariş üzerine "zat-ı mülûkânelerine mahsus olmak üzere" gönderilen tenekelerce tütün sarayda oldukça itibar görmektedir[360].

Allatiniler ile tütün alışverişi yapan elbette ki yalnızca hükümet değildir. Ailevi ilişkilere kadar giden büyük bir samimiyetin ve dostluğun iki tarafını oluşturan Allatiniler ve Sadık Paşa arasında özellikle tütün ticaretine dayanan bir de ticari ilişkiler söz konusudur. Hatta sadece tütün ticareti değil, Allatiniler tarafından Sadık Paşa'ya verilen krediler de bu ilişkinin başka bir boyutunu ortaya koymaktadır. Her ne kadar Salomon Allatini Sadık Paşa'ya yaptığı parasal yardımlarla ilgili olarak "tüm bunlarda bir çıkar gözetmedim, sizin de bildiğiniz gibi aramızda salt dostluktan başka bir şey yok" dese de diğer taraftan "dostunu" uyarmaktan da çekinmemiştir. Dostluk ve alışverişi her zaman birbirinden ayırma ustalığına sahip Yahudi mantığı burada da devreye girmiştir. Salomon Allatini'nin Paşa'yı uyarmak zorunda kalmasının sebebi, Paşa'nın sipariş ettiği 400 okka tütün olmuştur. Çünkü sipariş edilen bu talebin karşılanması Sadık Paşa'nın zaten kabarık olan borcunu bir kat daha arttıracaktır. Allatini daha önceleri de her istediğinde ihtiyacı olan parayı karşılamış, örneğin onun adına Osmanlı Bankası'na 100 lirayı tereddüt etmeden yatırmış, yine Paşa adına 12 bin liralık bir kredi açmış; fakat Sadık Paşa kabaran borçlarıyla bu hesabı bile aşmıştır. Bunların dışında Allatinilere 447 lira ayrıca bir borcu vardır ve sipariş etmiş olduğu 400 okka tütün ile birlikte 300 lira daha bu borca eklenecektir. Bu vaziyet karşısında Salomon Allatini bir taraftan Paşa'ya biriken borçlarını hatırlatmış, diğer taraftan da bu siparişi onun iyi-

[360] *Y. PRK. ASK.*, nr: 4/27 (16 Ağustos 1880), *Y. PRK. AZJ.*, nr: 11/52 (19 Haziran 1886).

liği için iptal etme tavsiyesinde bulunmuştur. Allatini'nin bu konudaki bir kaygısı da Sadık Paşa'nın tütünleri İstanbul'daki önemli kişilere ulaştırmak üzere sipariş etmiş olmasıdır. Allatini bu kaygısını şöyle dile getirmiştir:

> *"Bu önemli kişilerin nasıl olduğunu benden daha iyi biliyorsunuz, bazen öderler, bazen ödemeyi unuturlar ve çok sık borçlarını onlara hatırlatmaya cesaret edilmez. Ben böyle bir durumun içinde kendimi bulmak istemiyorum ve sizin de böyle bir durumda bulunmanızı tavsiye etmiyorum.."*

Ancak tüm bu uyarılara karşın Allatini dostluk kavramından da uzaklaşmak istemediği için, her şeye rağmen paşanın istemesi halinde tütünleri göndermekten yine de çekinmeyeceğini ilave etmiştir. Hatta "sadrazam kendisi bizden bu 400 okka tütünü istese göndermezdik; çünkü önemli kişilerle bu işleri sevmiyoruz" diyerek bu dostluk ve samimiyet ilişkisinin altını bir kez daha kalın bir şekilde çizmiştir[361].

Bu örnek aynı zamanda gösteriyor ki, devlet adamları ile kişisel olarak girdikleri ticari ilişkilerde para tahsilatını yapmakta zorlandıkları için Allatiniler bu ilişkilerden uzak durmayı tercih etmişlerdir. Ancak Sadık Paşa bu saptamanın dışında bir örneği oluşturmaktadır. Kendilerine olan borçlarını ödeyemese de Sadık Paşa siyasi ilişkileri ve her yere uzanan eli ile her zaman el altında bulunması gereken bir dosttur. Nitekim bir mektuplaşma trafiğinden sonra birinci kalite tütünler Sadık Paşa'ya gönderilmek üzere yola çıkarılmıştır. Ve bunu haber veren mektubunda Salomon Allatini küçük bir not düşmüştür:

---

[361] *Y. EE.*, nr: 29/115 (19 Haziran 1866), Allatini bu mektupla birlikte bir de Sadık Paşa'nın borcunu gösteren bir hesap pusulası da göndermiştir (EK1).

"Eğer söylediğiniz gibi Teselya veya diğerlerine unda bir şey yapılabilirse, bundan çok memnun olacağım[362]."

Sadık Paşa Allatini'ye Teselya veya diğerleri konusunda ne söylemiştir, ne sözü vermiştir bilinmemekle birlikte, işlerin karşılıklı olarak bir şekilde yürüdüğü kesindir.

2. Fernandezler

Selanik'in tanınmış diğer bir ailesi olan Fernandezler ile Sadık Paşa arasındaki ilişkilerin temeli de Selanik Gümrük Müdürlüğü yıllarına dayanmaktadır. Hatta o kadar sağlam temeller atılmıştır ki, Sadık Paşa'nın ayrılmasından sonra da mektuplar yoluyla bu ilişki devam etmiştir. Sık sık, gümrük müdürlüğüne gelen halefinin Sadık Paşa'nın yerini asla tutamadığından bahsedilen bu mektupların konusunu genellikle kişisel ricalar oluşturmuştur. Ayrıca mektuplardan anlaşıldığına göre bu ilişki sadece Sadık Paşa ile Fernandezlerin erkekleri arasında kalmamış, hanımlar arasına da girerek aileler arası bir samimiyet kurulmuştur. Hortense Fernandez tarafından Sadık Paşa'nın hanımına yazılmış olan sıcak ve içtenlik dolu mektup uzun bir geçmişe dayanan dostluğun bir göstergesidir[363]:

"Madam ve Sevgili Arkadaşım,

Bana yolladığınız zarif hediyeden dolayı duyduğum memnuniyeti ifade etmeliyim. Sevgili madam şuna inanabilirsiniz ki, sizi hatırlamadığım hiçbir gün geçmiyor. Benimle kurduğunuz güzel arkadaşlığı umarım ki yokluğum azaltmayacaktır..

.....

[362] *Y. EE.*, nr: 29/17 (12 Ağustos 1875)

[363] *Y. EE.*, nr: 30/101 (27 Nisan 1909).

Esefle gördüm ve Mr. John da benim kadar etkilendi ki, sürekli yükselen ateşiniz sizi henüz bırakacak gibi değil. Boğaz'ın zindelik veren havasının sizi iyileştirmesini ve bize güzel haberler gelmesini dilerim.

Sevgili arkadaşım, İstanbul'a iyice yerleştiniz mi, İstanbul'u iyi buldunuz mu ve İstanbul kadınlarına uyum sağlayabildiniz mi? Eğer öyleyse bana evinizde bir oda hazırlayınız, çünkü bir gün olur da İstanbul'a gelirsem, her ne kadar orada ailem de olsa, size geleceğime söz veririm.

....

Sizi şefkatle, sevgiyle kucaklıyorum.

Arkadaşınız

Hortense Fernandez

Not: Kemal'in eşi beni görmeye geldi ve size selamlarını iletmemi istedi."

Hortense Fernandez'in eşi olan Dr John Fernandez'den Sadık Paşa'ya giden bir diğer mektup ise bu dostluğun doğal bir beklentisini anlatmaktadır. Dr John Fernandez ile Sadık Paşa ve ailesi arasındaki ilişkiyle ilgili net bir bilgi bulunmamakla birlikte Sadık Paşa'nın hanımının hastalığı sırasında muhtemelen Paris'te John Fernandez'in kendilerine yardım etmiş olması ve bu süreçte böylesine bir samimiyetin gelişmesi düşünülebilir. Ancak mektupta asıl dikkati çeken nokta bu dostluğun ve yardımın bir karşılığı olması gerektiği yolundaki düşüncedir[364]:

"... Bizim arkadaşlığımız sağlam temeller üzerine kuruldu, en azından bana göre, ve umarım ki sizin için de beni tamamen unutamazsınız ve sessizliğiniz aşırı meşguliyetinizdendir.

[364] *Y. EE.*, 30/87 (27 Nisan 1909).

Dahası benim için bir iyilik yapma isteğinize uygun bir fırsat doğdu, bu vesile ile bugüne kadar bana ettiğiniz vaatlerin altında kalmamanızı ümit ederim.

Hazretleri[365] beni onurlandıran ve her zaman takdir ettiğim yardımseverliğiyle, Rıza Paşa'ya[366] beni istihkamat doktorluğuna ataması için bir mektup gönderdi. Babam da sıkça Rıza Paşa'dan ricada bulunuyor ve bu iş imkânsız değil, sadece birinin hatırlatması gerekiyor. Ben sizin, sevgili kardeşimin, bana bu yardımı sağlayabileceğinizi ümit ediyorum. Size minnettar olacağım.

Eğer yapılabilecek bu iş için ihtimal yoksa, daha hızlı olması için babamı ve kardeşlerimi göndereceğim. Ancak anladığınız üzere, kardeşlerimin benim sıradan, basit bir fikrim için müsriflik yapmalarını istemiyorum. Sizden cevap gelmeden hiçbir şey yapmayacağım, umut ederim ki cevabınızı çok beklemeyeceğim..

Akif Paşa Hazretlerine yazarak, bana cevap verme lütfunda bulunmasından ne kadar minnettar olduğumu söyleyin. Bu işin başarılabilmesi için her şeyi yaptı.

Madam Sadık'a iltifatlarımı sunarım ve madam Fernandez şefkatle onu kucaklıyor. Olumlu bir cevap umuduyla, size çok sadık,

Dr John Fernandez."

Doktor Fernandez'in istediği göreve gelip gelmediği ile ilgili herhangi bir veriye rastlanmamakla birlikte şurası açıktır ki, Sadık Paşa, Fernandezler için de vazgeçilmez bir dosttur. Nitekim Sadık Paşa'nın kendisi yapamasa bile, yapılmasına aracılık edemeyeceği hiçbir "rica" yoktur. Bu nedenle John Fernandez'in "iş ricası" gibi, Fernandez de Sadık Paşa'dan oğlu Isaachino için küçük

[365] Muhtemelen Selanik Valisi Akif Paşa'dan bahsetmektedir.

[366] Serasker Rıza Paşa.

bir ricada bulunmuştur. Serasker Rıza Paşa tarafından halledilmesi gereken bu işin Sadık Paşa'ya düşen kısmı ise, Rıza Paşa ile görüşerek aracılık etmek, yavaş davranma ihtimaline karşı da sık sık hatırlatmada bulunmak olmuştur[367].

Sadık Paşa

Osmanlı bürokrasisinde çok çeşitli görevler yapmış olan ve bulunduğu görevler itibariyle dikkate alındığında ilişkileri daha da değer kazanan önemli bir devlet adamı olan Sadık Paşa 1825'de Bayındır'da doğmuş, iyi bir tahsil görmüştür. Bayındır müdürlüğünden sonra İzmir gümrüğünde memur olarak çalışmış ve bu sırada öğrendiği Fransızca sayesinde Babıâli Tercüme Odası'na tayin olunmuştur. 1861 yılında yeniden gümrük işlerine tabi olarak Selanik Gümrük Emini olarak beş yıl kadar burada kalmıştır. 1866'da Divan-ı Muhasebat üyeliğine, 1867'de de Esham-ı Umumiye Emaneti'ne getirilmiştir. Bu görevde bulunduğu sırada istikraz meseleleri için Paris'e gönderilmiş ve oradayken Rüştü Paşa'nın isteğiyle 1869'da Maliye Nâzırlığı görevine getirilmiştir. Fakat bu görevi fazla sürmeden 1870'de Evkaf Nâzırı, yine aynı yıl Aydın valisi olarak hizmetlerine devam etmiştir. 1871'de ikinci kez getirildiği Maliye Nâzırlığı görevinde yine çok fazla kalamadan bir yıl kadar sonra, Mahmud Nedim Paşa sadaretinde, kararlaştırılan bir istikrazın faizinin çok yüksek olması nedeniyle azledilmiş, ikinci kez Aydın valiliğine, sonra da Mithat Paşa'nın sadrazam oluşuyla üçüncü kez Maliye Nezareti'ne atanmıştır. Ancak her sadrazam değişikliğinde görev değişikliği tabii olan Sadık Paşa, Esat Paşa sadaretinde görevden ayrılarak, Şirvanizade sadaretinde 1873'de Rüsumat Emaneti'ne tayin olunmuştur[368]. Aynı yıl bir banka teşkili ve istikaz akdi, Baron Hirsch ile hükümet ara-

[367] *Y. EE.*, nr: 28/12 (3 Temmuz 1866).

[368] Mehmed Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, c.3, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1942, s. 361-365.

sında Rumeli demiryollarından çıkan anlaşmazlığı gidermek gibi bazı mali meseleler için Paris'e gönderilmesi uygun görülmüştür[369]. Ancak imzaladığı istikrazın faizinin yüksek olması nedeniyle devletçe reddedilerek yalnız banka teşkiline dair imzaladığı anlaşma çeşitli düzenlemeler ile onaylanmış, Paris dönüşünde Sadık Paşa Rüsumat Emaneti'nden azledilmiştir[370].

Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadaretinde 1875'de Paris sefirliğine atanmıştır. Mithat Paşa ikinci kez sadarete geldiğinde kendisine hangi nezarete atanmak istediğini sorduğunda, hem padişahın hem de yabancıların gözünde "hazineyi zarar ettiren adam" şeklindeki görüntüsünden aklanmadıkça, meşru bir mahkemede yargılanıp beraat etmedikçe herhangi bir memuriyeti kabul edemeyeceği şeklinde bir cevap vermiştir[371]. Bu ilginç cevap özellikle Maliye Nâzırlığı görevlerinde bulunduğu ve Paris'e gönderildiği yıllarda imzaladığı istikrazlar ve aldığı iddia edilen komisyonlarla ilgili dedikoduların çoğaldığını göstermektedir.

Mithat Paşa'nın azlinden sonra Avrupa'ya gitmesi üzerine, onun takdir ettiği ve sevdiği bir devlet adamı olarak Sadık Paşa'nın da Paris'de bulunması uygun görülmediğinden Sadık Paşa bu kez 1877'de elçilik görevinden Tuna Valiliği görevine atanmıştır. Aynı yıl valilikten de alınıp Umur-ı Harbiye Meclisi azalığı ve Muhacirin Komisyonu reisliğine getirilmiş, Muhacirin Komisyonu Reisliği onun ileride Suavi Vakası'ndaki sorumlulardan biri olarak suçlanmasına da neden olmuştur. Ali Suavi'nin Çırağan Baskını'nda etrafına topladığı şahısların muhacirlerden oluşması, Sadık Paşa'nın reisliği döneminde onları bu iş için organize ettiği ithamlarına yol açmıştır[372].

---

[369] *A.g.e.*, s.746.

[370] *A.g.e.*, s.403.

[371] İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, V. Cüz, Ankara Maarif Vekaleti, Ankara, 1944, s. 758.

[372] Pakalın, *a.g.e.*, s. 417.

1878'de ikinci kez Rüsumat Emaneti'ne atandıktan sonra, tam da akciğer veremi hastalığının nekahet döneminde adeta kendisine şifa gibi gelen bir terfi ile sadrazam mührünü devralmıştır. Ancak kırk gün kadar süren sadrazamlık görevinden azlinin sebebi Suavi Olayı olmuştur. Padişah II. Abdülhamid bir taraftan Mithat Paşa ile olan yakınlığından[373] diğer taraftan da mali işlerle ilgili hakkında çıkan dedikodulardan olsa gerek Sadık Paşa ile ilgili pek olumlu düşüncelere sahip değildir. Bu olayda parmağı olduğu düşüncesi tüm bu olumsuzlukların sonucunda oluşmuş bir kanıdır. Nitekim Paşa Dersaadet'ten tamamen uzaklaştırılarak önce Cezayir-i Bahr-i Sefid valiliğine, burada üç yıl kaldıktan sonra da kendi isteğiyle Limni'de ikamete memur edilmiştir. Yirmi yıl kadar sonra 1901 yılında burada vefat etmiştir[374].

Sadık Paşa hakkında belki de en çok konuşulan, en fazla yorum yapılan devlet adamlarından biridir. Çağdaşlarından bazıları onu "mali işlere vakıf olmakla, maliye uzmanı olmak aynı şey değildir ve Sadık Paşa'nın uzmanlığı ancak mali işlerin usul ve kaidesini bilmekten ibaret olduğu" şeklinde anlatmış, bazıları da "Frenk bankalarından bir takım mali tabirat öğrenip financier geçinirdi" şeklinde ifade etmiştir[375].

Sadık Paşa'nın Ermeni, Rum ve Yahudilerle yakın ilişkileri olduğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan pek çok belgeden anlaşılmaktadır. Enver Ziya Karal *Büyük Osmanlı Tarihi*'nde Sadık Paşa'dan "bulunduğu görevlerde kayda değer muvaffakiyetler gösterememiş" biri olarak bahsetmektedir[376]. Nitekim hakkında "uğursuz" olduğuna kadar pek çok şey söylenmiştir. Memuriyette

---

[373] Maliye nazırlığı sırasında Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için Mithat Paşa ve arkadaşlarıyla işbirliği yapmıştır. Cevdet Paşa, *Tezakir*, 40- Tetimme, TTK, 1991, s.124.

[374] Pakalın, *a.g.e.*, s. 370.

[375] İbnülemin, *a.g.e.*, s. 799.

[376] Karal, *a.g.e.*, c:IV, s. 285.

bulunduğu yıllarda garip bir şekilde meydana gelen olaylar bu iddiayı beraberinde getirmiştir:

> *"Maliye nâzırı iken nezaret binası yandı, ayrıca hazine sebepsiz yere birkaç yüz bin lira zarar girdi. Tuna valiliği sırasında Ruslar Tuna'ya girdiler. Kırk gün süren başvekaletinde Ali Suavi Vakası oldu. Babıâli'nin önemli bir kısmı yandı. Siyasete vukufsuzluğun olsa gerek Kıbrıs feda edildi. Cezayir-i Bahr-i sefid valisi oldu, merkez vilayet olan Sakız'da deprem oldu*[377]*."*

Sadık Paşa ile ilgili tüm bu uğursuzlukların sebebi olarak da "Maliye Nâzırı olduğu sıralarda yetimlerin paralarını istikraz olarak kullanıp, kaime çıkarılıp değeri düştüğünde yerine koyması, bu suretle yetimlerin paralarına tecavüz etmesi[378]" gösterilmiştir.

Onunla ilgili bahsedilen bir başka önemli rivayet de sadrazamlığı sırasında ünlü Galata bankeri George Zarifi ile 1878'de yapılan bir istikraz anlaşmasında oynadığı roldür[379]. % 11 faizle 1milyon sterlin istikraz için maliye nâzırı tarafından Zarifi ikna edilmiş; ancak şartları ağır olduğu için bazı düzenlemelerin yapılması ve Zarifi'nin buna razı edilmesi için bu kez devreye Sadra-

---

377 İbnülemin, *a.g.e.*, s. 800; Pakalın, *a.g.e.*, s. 371.

378 İbnülemin, *a.g.e.*, s. 800.

379 Önemli Rum bankerlerden biri olan Zarifi ile de Sadık Paşa'nın yakın ilişkileri olduğu bilinmektedir. Zarifi Yunanistan'dan İstanbul'a gelen muteber birini padişahla görüştürmek istemiş, hatta bu görüşmenin Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın Rusya aleyhine bir ittifak oluşturmasına vesile olacağını ifade etmiş; ancak padişah böyle sıfatı meçhul bir kişiyle görüşmeyi kabul etmemiştir. Zarifi'nin aldığı olumsuz cevaptan sonra padişahı bu konuda ikna etmek sadaret makamında bulunan Sadık Paşa'ya düşmüş; ancak padişah "Yunanistan gibi küçük bir ülke ile ittifakın devlete pek bir yarar getirmeyeceği" şeklindeki görüşünü değiştirmemiştir, *Y. EE.*, nr: 4/4 (30 Ocak 1879).

zam Sadık Paşa sokulmuştur. Düzenlemelerin ne derece yapıldığı bilinmemekle birlikte, o dönemde bu istikrazla ilgili İstanbul'da en çok konuşulan şeyin bu istikrazdan Sadık Paşa'nın 55 bin lira komisyon aldığı yolundaki rivayettir[380].

Yine bu sıralarda Fransa'dan Kont Tocqueville'in İstanbul'a gelerek bazı bankalar adına istikraz teklif ettiğinde Sadık Paşa'nın ondan da ziyadece komisyon talep ettiği söylentileri itibarını tamamen zedelemiştir. Sadık Paşa Cezayir-i Bahr-i Sefid valisi iken kulağına gelen bu dedikodulara karşı kendini savunarak, Zarifi'den alınan borç mukavelenamesinin Maliye Nezareti'nce hazırlanıp, meclisçe bazı değişikliklerle onaylanarak kabul edildiğini söylemiş, "Zarifi'nin bana para verecek ne mecburiyeti olabilir, lakin ne çare ki böyle işlerde adım çıktığı için böyle söylentiler adet olmuştur" diyerek suçsuzluğunu ifade etmeye çalışmıştır[381].

Ancak hakkındaki söylentiler sadece bu kadar da değildir, yine Maliye Nâzırlığı sırasında borsa oyunlarına kendini kaptırdığı, bir miktar kâr etmişse de sonraları zarara uğrayarak hava oyunlarını bıraktığı dedikodular arasındadır:

> *"Nâzırlığı sırasında Forvino adlı Rusyalı bir bankerle şirket akdederek hazine namına borsa oyunlarına girdikleri, kazanırlarsa ceplerine, kaybederlerse hazinenin sırtına yükleyerek hazineyi birkaç yüz bin lira zarar ettirmiştir."*

Yapılacak bir istikraz için Forvino'yu İstanbul'a davet etmesi de yine onun ortağı olarak karı bölüşme amacı taşıdığı yorumlarına neden olmuştur[382].

---

[380] Hulkiender, *a.g.e.*, s. 109.

[381] Pakalın, *a.g.e.*, s. 418.

[382] İbnülemin, *a.g.e.*, s. 745; Pakalın, *a.g.e.*, s. 384.

Tüm bunların ne kadar doğruluk payı vardır tam olarak bilinemese de Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı içinde yer alan pek çok belge söylentilerin büyük kısmını doğrular niteliktedir. Bu iddiaların doğru olup olmadığı tümüyle bir çalışma konusu teşkil edeceğinden burada sadece Sadık Paşa'nın konumuzu oluşturan Yahudi bankerlerle ilişkilerinde rol oynayan devlet adamı kimliğinin daha iyi anlaşılabilmesi için hakkında bu kısa bilgilerin verilmesi yeterli görülmüştür.

III. Bölüm

İstanbul'da Bir Yahudi Banker Ailesi: Kamondolar

Kamondo Ailesi

Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudiler Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul'da ve imparatorluğun her yerinde altın çağını yaşamışlardır. Daha sonra saray üzerindeki etkinliklerini Ermenilere kaptırmakla birlikte, para ile dolayısıyla da devlet adamları ve kurumları ile ilişkileri daima devam etmiştir. Ancak Yahudi sarraflar için büyük yıkım 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olmuştur. Bu tarihten itibaren Yeniçeri Ocağı'nın tedarikçileri olan Carmona, Aciman, Zonana ve Gabay gibi İstanbul'un Yahudi zengin ailelerinin mallarına el konulmuş, ileri gelenleri idam ya da sınır dışı edilmişlerdir. İşte bu tarihlerden sonra artık saray içinde ve çevresinde etkin Yahudi sarraflara rastlamak da güçleşmiştir.

19.yy'ın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da göze çarpan hemen hemen tek Yahudi sarraf/banker aile Kamondolar ise bu genellemenin dışında kalmışlardır. Bahsi geçen büyük zengin ailelerin Yahudi cemaati içindeki yerlerini kaybetmeleriyle beraber Kamondoların yükselişi de başlamıştır. Yahudi sarraflar İstanbul başta olmak üzere imparatorluğun her yerinde itibar kaybederken ve yerlerini Ermeni-Rum sarraf ve bankerlere terk ederken Kamondoların yükselişi oldukça ilginçtir. Diğerlerini saf dışı bırakırken onları Osmanlı padişah ve devlet adamlarının en yakını

haline getiren sebep ve gücün ne olduğu büyük bir soru işaretidir. Bununla beraber, Kamondoları iktidar sahibi yapan gücün para olduğu düşünülürse ve para ilişkisinin padişah dahil en önemli bürokratlarla Kamondolar arasındaki ilişkinin belirleyici unsuru olduğu göz önünde bulundurulursa, ortaya tek bir cevap çıkmaktadır. O da bu dönemde cemaatin artık fakirleşmeye başlamasıyla beraber onlar kadar zengin başka bir Yahudi ailenin bulunmamasıdır. Oysa ki, Kamondolar bu dönemde sahip oldukları Kamondo Bankası ile kendilerinden bahsettirmeye başlamışlardır. Daha sonra da bahsedileceği üzere, Kamondo Bankası İstanbul'da sarraflıktan modern bankacılığa geçişin ilk temsilcisi olmuştur. Aynı zamanda Osmanlı Bankası kurulana kadar Avrupa ile olan para alışverişindeki en büyük aktördür. En üst kademedeki bürokratlara açılan bol rakamlı krediler de buna eklendiğinde, böylesi sağlam bir parasal gücün Osmanlı yöneticilerinden uzak tutulmasının pek de akıl karı olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca padişah ve sarayla sıkı borç ilişkileri bulunan Carmona, Gabay, Zonana gibi önemli Yahudi sarraf ailelerin tasfiye sebebi her ne kadar Yeniçeri Ocağı'yla olan bağlantıları olarak gösterilmişse de verilen cezanın sonuçları başka bir amacı da ortaya çıkarmaktadır. Zira Bohor Carmona'nın idamı, Zonanaların sınır dışı edilmeleri ve mallarına el konulması, bu zengin ailelere olan borçları da silmiştir. Yani iktidar bir taşla iki kuş vurmuştur. Bu dönemde Kamondoların henüz sarayla ve bürokratlarla derin borç ilişkisinin olmayışı, tasfiye edilen ailelerden ayrı tutulmasının bir başka sebebini oluşturmaktadır.

Osmanlı padişahları ve bürokratları Kamondoların parasal gücünü kullanırken, onlar da bu vasıtayla yakınlık kurdukları yöneticilerin iktidar gücünü kullanmışlardır. Yabancıların toprak ve mülk sahibi olmalarına izin verilmediği bir dönemde onlara mahsus çıkarılan fermanlar bunun bir örneğidir. Yine yangın gibi afetlerde çaresiz kalan Yahudi cemaatine arcılık ederek

büyük yardımlar sağlamak, Trablusgarp, Safed gibi daha pek çok yerde yerli halk tarafından hor görülen Yahudilere devlet tarafından himaye gösterilmesini sağlamak yöneticilerin iktidar gücüyle olmuştur.

Özellikle 1826'dan sonra İstanbul'da kök salmış ve adından asırlarca bahsettirmiş hemen hemen tek Yahudi aile olan Kamondoların kökeni İspanya'ya kadar uzanmaktadır. 1492'de Katolik kral ve kraliçenin Hıristiyanlar dışında kalan Müslüman ve Musevilerin İspanya'yı terk etmesine yönelik verdikleri karar, tıpkı diğerleri gibi Kamondoların ataları için de yeni bir başlangıç olmuştur. Kesin bilgiler vermek güç olmakla birlikte, İspanya'dan İtalya'ya, Venedik'e gelip yerleştikleri, oradan da 17. yy ortalarında İstanbul'a geldikleri bilinmektedir. Kamondo adı "Ca'Mondo" yani yerel lehçede "dünyanın evi" anlamına gelmektedir ve büyük olasılıkla da Kamondoların Musevilikle alakası olmayan bu ismi bir kasaba ya da yerleşim yerinden almış oldukları tahmin edilmektedir[1].

18. yy'ın ikinci yarısında İstanbul'da bulunan aile üyeleri Venedik, Trieste ve Viyana ile ticaret yaparken ve hızlı bir yükseliş içinde görülmektedir[2]. Ailenin İstanbul'da varlığı tespit edilebilen ilk üyesi Hayim'dir[3]. Hayim Fransa, Avusturya ve İngiltere konsolosluklarının koruması altında beratlı bir tüccar olarak Ka-

---

1 Pierre Assouline, *Camondoların Sonuncusu*, Çev. Erhan Büyükakıncı, Can Yay., İstanbul, 1998, s. 64-66.

2 Aron Rodrigue, "Abraham de Camondo of Istanbul: The Transformation of Jewish Philanthropy", *Profiles in Diversity: Jews in a Changing Europe, 1750-1870,* edited by Frances Malino,David Jan Sorkin, Wayne State University Press, Detroit, Michigan, 1998, s. 46.

3 Avusturya elçisinin 1782 yılında Hariciye Nezareti'ne vermiş olduğu takrirde, Haim Kamondo'nun Nikola Fraca adlı bir voyvoda zimmetinde kalan 12 bin 350 kuruşun ödenmesini istediği yazılıdır. *C.HR.*, nr: 14/5693 (25 Kasım 1783).

mondo servetinin temellerini atmıştır. Sahip olduğu koruma hakkı ona hem ticari konularda bazı imtiyazlar vermiş, hem de belki de onun ve ailesinin hayatta kalmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Nitekim 1782 yılında tam olarak bilinemeyen bir sebepten dolayı, Osmanlı padişahı tarafından ülkeyi terk etmesi için kendisine yirmi dört saat süre tanındığında Hayim Kamondo bu kez ailesi ile birlikte soluğu Trieste'de almıştır. Bu yolculukta yanında karısı Sinyora ve çocukları da bulunmaktadır[4].

1784 yılında nihayet Papa'nın temsilcisi Baron Rathkeal'in çabalarıyla Abraham İstanbul'a dönüp işlerine kaldıkları yerden devam etmeyi başarmıştır[5]. Sürgünden sonra ailenin İstanbul'daki mal varlığına devlet tarafından el konulmadığı için pek de zor bir durumla karşılaşmamışlardır.

Sürgün dönüşünde İstanbul'da Kamondo hanedanını kuran kişi Abraham Kamondo'dur. Abraham'ın doğum tarihi tam

---

4 Anlatılanlara göre; padişahın ülkeyi terk etme emrini verdikten sonra Haim can korkusuyla papalık elçisi baron Aettenfels'e yanaşmış ve ondan Viyana'ya gidebilmek için gerekli izinleri elde etmiştir. Viyana'ya vardığında da II. Jospeh tarafından kabul edilmeyi başarmış ve korumasını elde etmek için onun ayaklarına kapanmıştır. İmparator isteğini kabul etmiş ve onu yerden kaldırtmıştır. Bu kez de Kamondo sevinçten yeniden ayaklarına kapanmış ve farkına varmadan, hükümdarın elbisesinin para kesesinin bulunduğu bölümü öpmüştür. Kahkahayla gülen imparator ona şöyle demister: "Kendi para kesenize sarılsanız daha iyi olur, onda benimkinden daha çok para var." Assouline, *a.g.e.*, s. 70,71.

5 Nora Şeni, dönüş tarihi olarak 1784 yılını vermekle birlikte, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 25 Kasım 1783 tarihli belgede; "Roma İmparatoruna tabi Nemçe reayası tüccarından Haim Kamondo nam Nemçeli tacirin" Eflak voyvodasında olan alacağını Nemçe elçisi vasıtasıyla talep ettiği görülmektedir. Bu belge, ailenin 1783 yılında Osmanlı topraklarına geri gelmiş olduklarını düşündürmektedir. Ancak bununla birlikte yine yerleşmiş oldukları yerden elçi vasıtasıyla böyle bir talepte bulunmuş olabileceği de ihtimal dahilindedir. *C.HR.*, nr: 14/5693 (25 Kasım 1783).

olarak bilinememekle birlikte 1780 veya 1781 yılı üzerinde en çok birleşilen tarihtir. İstanbul'da doğduğunda, aile muhteşem yaşantısına ve servetine henüz sahip değildir. Sarraflık ve bankerlik kavramlarıyla daha bütünleşmemiş; ama ortanın üzerindeki zenginliğiyle Kamondo ailesi bu yıllarda yeni yeni camiada kendini göstermeye başlamıştır.

Kamondo fertlerinin İtalya ve Avusturya'yla olan ticari bağları Abraham Kamondo'nun kısa zamanda Osmanlı İmparatorluğu içindeki elit Yahudi çevrelere entegrasyonunu sağlamıştır. Franko adı verilen ve kökleri Toskano'nun Livorno limanından gelmiş ve çoğunlukla Selanik, İstanbul, İzmir, Halep ve Kahire'de yerleşmiş olan bu elit kesime kısa sürede Kamondolar da dahil olmuşlardır. Allatini, Modiano, Fernandez, Morpurgo, Fua gibi franko ailelerle sıkı bağlar kurmuş olan Abraham, Kamondo ailesini kısa süre içinde bu kesimin lideri haline getirmeyi başarmıştır[6].

Abraham Kamondo aslında yalnız değildir. Ağabeyi Isaac 1832'de ansızın ölene kadar çoğu işi o idare etmiştir. Isaac'ın herhangi bir varis bırakmaksızın vefatı, Abraham'ı ailenin tek temsilcisi durumuna getirmiş ve özellikle 1840'lardan itibaren finans dünyasına adını yazdırmıştır.

Abraham Kamondo 1804'de Hayim Sabetay Yuda'nın kızı Clara Levy ile evlenmiş ve Raphael adında bir de çocukları olmuştur. Ancak Raphael 1866 yılında 56 yaşındayken vefat etmiştir. Abraham Kamondo'nun başka çocuğu olmadığından, Raphael'den sonra serveti büyütme görevini çocukları Abraham Behor ve Nissim üstlenmişlerdir. Büyükbaba Abraham Kamondo ölene kadar torunlarına işlerin yürütülmesinde öncülük etmeye devam etmiştir. Hatta ilerlemiş yaşına rağmen işlerin idaresinden elini çekmediği ve torunlarıyla birlikte hareket ettiği için çoğu zaman büyükbaba Abraham ile torun Abraham Behor isimleri karıştırılmıştır.

---

[6] Rodrigue, *a.g.m.*, s. 47.

Abraham Kamondo önemli bürokratların özel bankeri olarak tanınmışken, "Isaac Kamondo ve Şürekası" adıyla devam etmiş olan şirketi de Osmanlı İmparatorluğu içindeki her türlü ekonomik girişimin ya öncüsü ya da katılımcısı olmuştur. Aşağıda da bahsedileceği üzere sayısız ekonomik kurum ve kuruluşun içinde yer almıştır. Abraham Kamondo İstanbul'un belediyecilik faaliyetlerinde de üzerine düşen görevi yapmış, diğer yandan da Yahudi cemaatinin önderliğine soyunmuştur. Böylece aile "Doğunun Rothschildleri" olarak adlandırılmayı bu sayede hak etmiştir.

Tıpkı diğer Frankolar gibi Venedik'e kökleriyle bağlı olan Kamondolar, Venedik Avusturya'nın elinde bulunduğu sürece Avusturya tabiyetinde yer alırken, Venedik'in İtalya'ya geçmesiyle birlikte İtalyan vatandaşlığına geçmişlerdir. İtalya siyasi birliğinin sağlanmasında kral Victor Emanuel II'ye destek vermiş, Avusturya-İtalya savaşında dul ve yetimlere büyük yardımlarda bulunmuş ve İstanbul'daki İtalyan Okuluna büyük bağışlarda bulunmak suretiyle sadık bir İtalyan vatandaşı olduğunu göstermiştir. Elbette bu çabaları boşuna gitmemiş ve İtalya kralı 28 Nisan 1867'de Abraham Kamondo'ya ailenin en büyük oğluna geçebilmek imtiyazıyla kont unvanını vermiştir[7].

1869 yazında yaşlı büyük baba Abraham Kamondo dahil, Kamondo ailesinin İstanbul'u terk etmeleri ilk bakışta oldukça ilginç gelmektedir. Aslında Kamondo adı imparatorluğun her yanında saygıyla anılırken ve servet üstüne servet katılırken ortaya çıkan göçün tek bir nedeni vardır, o da Kamondo adının bir marka olarak korunma ve daha fazla geliştirilme arzusudur. Nitekim 1860'lardan itibaren kurulan yeni banka ve şirketlerle beraber yerli Rum bankerlerle ortaklık yapan Avrupalı bankerler Kamondoların yerini almaya başlamışlardır. Dünyanın en önemli

7 Naim Güleryüz, "Doğu'nun Rotschild'i: Kamondo Ailesi", *Tarih ve Toplum*, sayı:232, Nisan 2003, s. 53.

finansal merkezlerinden biri olan Paris'e yerleşmek, Avrupa ve Paris'in ünlü bankerleriyle birlikte çalışmak ve iş yapmak, yerlerini almaya başlayan Rum bankerlerle rekabette büyük ölçüde avantaj sağlayacaktır.

Bu niyetlerle Paris'e yerleşen Kamondo ailesinin bir ayağı bu nedenle daima İstanbul'da kalmaya devam etmiştir. Şirketle birlikte büyük miktardaki mal varlığı, hanlar, arsalar, evler, apartmanlar İstanbul'da Kamondoların hâlâ var olduklarının en büyük kanıtı olarak kalmışlardır. Büyükbaba Kamondo'nun 1873'de ölümüyle cenazesinin İstanbul'a getirilerek Hasköy Mezarlığı'na defnedilişi sırasında düzenlenen görkemli cenaze töreni de Kamondoların İstanbul'dan kopmadıklarının bir başka göstergesidir. Paris'e yerleşme kararının sahipleri olan Abraham Behor ve Nissim Kamondo babalarının ölümünden sonra da şehirle ve finans çevreleriyle bağlantısını sürdürmüşlerse bile, artık hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağı sinyalleri yavaş yavaş verilmeye başlanmıştır.

Bundan sonra bir yandan Paris'in ekonomik ve sosyal dünyası içine yerleşmeye çalışan Kamondolar, diğer taraftan da İstanbul'daki şirketin idaresini ve yeni yatırımlarını Paris'le İstanbul arasında gidip gelen mektuplarla sağlamaya çalışmışlardır[8]. İlk etapta Paris'teki dünyaca ünlü bankerlerle sıkı samimiyet ve iş ortaklıkları kurmak suretiyle şık bir Paris sayfası oluşturulurken, İstanbul'daki ekonomik aktiviteler de hız kesmemiştir. Zamanla Paris'e gidiş amacına ulaşılma yolunda elde edilen zaferlerle beraber, Paris ve İstanbul arasında kurulan denge de İstanbul aleyhine bozulmaya başlamıştır. Abraham ve Nissim'in ölümünden sonra ağırlık tamamen Paris'e kaymıştır.

---

[8] Şeni ve Le Tarnec tarafından yer verilerek işlenen bu mektuplar, İstanbul'daki durumun vehametini ve Paris'le İstanbul arasında giderek artan gerginliği ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır.

Abraham Behor ve Nissim her ne kadar Paris aristokrasisi içinde artık İstanbul'daki Osmanlı yaşantısından uzaklaşmışlarsa da zaman zaman Monceau'daki büyük malikanelerinin bahçesinde başlarında fesleriyle görülmeleri en azından gönül bağlarının henüz kopmadığını göstermiştir[9].

Abraham Behor ve Nissim Kamondo aslında büyükbaba Kamondo'nun yolundan ilerleyen son aile üyeleri olmuşlardır. Şubat 1889'da Nissim Kamondo ve 13 Aralık 1889'da da Abraham Behor'un ölümünden sonra Kamondoların İstanbul ile olan bağı kesilirken, Nissim ve Abraham Behor'un çocukları daha çok Paris aristokrasisi içinde yerleşmeye gayret etmişlerdir. İki kuzen Isaac ve Moise bankerlik konusunda pek de hevesli davranmamışlardır.

Abraham Behor Kamondo'nun oğlu Isaac, babasının ölümünden sonra ilk olarak İstanbul'daki işlere bir çeki düzen vermeyi ve işlerin alanını daraltmayı hedeflemiştir. Nitekim İstanbul ona artık ağır gelmektedir. Paris'ten binlerce kilometre uzaktaki bu şehirde otorite kurmayı başaramamış olması, onu serveti büyütme değil, muhafaza etme amacına yönlendirmiştir[10].

Isaac Kamondo 1891 yılında Osmanlı Devleti'nin Paris başşehbenderinin ölümü üzerine bu göreve tayin edilmiş ve bu onur verici görevi büyük bir hevesle ve sevinçle kabul etmiştir[11]. Ancak 1895 yılında yine Osmanlı hükümeti tarafından bu görevinden azledilmiştir. Görevden alınma sebebi, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimenkullerle ilgili olarak önce İstanbul'da başlayıp sonra İtalya'da devam eden davada, avukatının Osmanlı kanunları ve halifenin aleyhinde sözler sarf etmiş olmasıdır. Isaac her ne kadar avuka-

---

9 Assouline, *a.g.e.*, s. 132.

10 Nora Şeni-Le Sophie Tarnec, *Camondolar, Bir Hanedanın Çöküşü*, İletişim Yay, İstanbul, 2000, s. 179.

11 *HR. TO.*, nr: 84/69 (10.06.1891); *HR.TO.*, nr: 346/59 (22.06.1891).

tının yaptığı savunmadan ve kullandığı kelimelerden daha önce bir malumatı olmadığını söyleyerek kendini aklamaya çalışmışsa da, bu çabaları hükümetçe kabul görmemiştir[12].

Isaac'ın İstanbul'daki finans işlerine soğuk bakışı 1894 yılında ilk sonucu vermiştir. Kamondo bankasının işleri tasfiye edilmiş, şirketin bundan sonra yalnızca mülklerin idaresi ile ilgilenmeye devam etmesi kararı alınmıştır[13]. Güzel sanatlar ve müziğe karşı büyük ilgi duyan Isaac Komondo hiç evlenmemiş ve 1911 yılında öldükten sonra ardında bir mirasçı bırakmamıştır.

Nissim Kamondo'nun oğlu Moise Kamondo da tıpkı kuzeni Isaac gibi, İstanbul'daki işleri minimum düzeye indirmek düşüncesiyle hareket etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu içindeki gayrimenkullerin idaresini "bitmek tükenmek bilmeyen bir dert" olarak nitelendirmiştir. Moise, oğlu Nissim'i kaybettikten sonra 1919'da İstanbul'da bulunan şirketteki tüm menfaatlerinin ve gayrimenkullerinin tasfiyesi kararını almıştır[14].

Moise Kamondo'nun oğlu Nissim I. Dünya Savaşı'nda Fransız ordusuna gönüllü olarak katılmış ve 5 Eylül 1917'de hava pilotu görevindeyken bir hava saldırısında hayatını kaybetmiştir. Moise 1935'de öldüğünde Kamondo ailesinden geriye sadece kızı Beatrice ve onun çocukları Fanny ile Bertrand kalmıştır. Ancak onlar da ailenin adını sürdürememişler, 1942 yılında Nazi askerlerince Drancy toplama kampına getirilen Beatrice ve çocukları 1944 yılında kampta öldürülmüşlerdir[15].

Bir asırdan fazla bir süreye büyük bir şöhret ve servet sığdırmış olan Kamondo ailesi böylece yok olup gitmiştir. Ancak Moise Kamondo'nun çabalarıyla hem babası Nissim Kamondo, hem de

---

[12] *Y. MTV.*, nr: 124/101 (17 Temmuz 1895).

[13] Şeni-Le Tarnec, *a.g.e.*, s. 192.

[14] *A.g.e.*, s. 266,317.

[15] *A.g.e.*, s. 341.

genç yaşta kaybetmiş olduğu oğlu Nissim Kamondo'nun hatırası için Paris'te Monceau sokağındaki ev ölümünden sonra bir müzeye çevrilmiştir. "Nissim de Camondo Müzesi" içindeki tüm eşya ve muhteviyatı ile halen Kamondoların yaşamını anlatmaya devam etmektedir[16].

[16] Kamondo ailesinin soyağacı için bk.(EK2).

Kamondoların Osmanlı Devlet Adamları İle İlişkileri

Büyükbaba Abraham Kamondo ve torunları Abraham Behor ile Nissim'in Kamondo hanedanının başında olduğu dönemlerde Osmanlı padişahları ve bürokratlarıyla olan yakın ilişkileri bilinmektedir. Kamondoların devlet içindeki konumları dikkate alındığında böylesi bir ilişki oldukça doğal görünmektedir. Osmanlı devlet adamları ile Kamondoların bağlantısı iki şekilde olmuştur. Bunlardan biri Kamondo Bankası ve devlet arasındaki resmi ekonomik ilişkiler şeklinde, ikincisi de sarraf veya banker kimliği ile Kamondoların bürokratlarla şahsi olarak kurdukları ilişkiler şeklinde kendini göstermiştir. Devletle olan para alışverişine daha sonra değinileceğinden burada daha çok şahsi ilişkiler üzerinde durulacaktır.

Sarraf Abraham Kamondo'nun Osmanlı Devleti'nin padişahları ve bürokratlarıyla olan şahsi ilişkileri hep üst düzeyde olmuştur. Herşeyden önce Kamondolar İstanbul'da aktif oldukları dönem içinde Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murat ve II. Abdülhamid olmak üzere dört padişah görmüşlerdir. Gerek büyük baba Kamondo gerekse de torunları Osmanlı yöneticilerine

karşı daima dikkatli davranmışlar, padişah ve devlete olan sadakat ve bağlılıklarını sık sık dile getirmişlerdir. Padişah değişiklikleri onlar için çok fazla bir ehemmiyet taşımamıştır, onlar için mevcut ilişkilerin devamı her şeyden önce gelmiştir. Ancak bununla beraber Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle birlikte başa geçen V. Murat'la ilgili memnuniyetlerinin daha bir başka olduğu da söylenebilir. Nitekim diğerleriyle ilgili bir cülus tebriğine rastlanmazken, tahta geçtiği daha ilk gün V. Murat'a duydukları memnuniyeti ve tebriklerini sunmayı bir borç olarak görmüşlerdir[17].

Elbette ki karşılıklı istekler de padişahlar ve diğer yöneticilerle olan yakınlığın bir parçasını oluşturmuştur. Örneğin Kamondo'nun padişah Abdülmecid'den Bükreş'te bulunan akrabası Halfon'un "haline göre uygun bir hizmette kullanılması" için rahatlıkla ricada bulunabildiği ve ricasının hiçbir şekilde geri çevrilmediği görülmektedir[18]. Padişah Abdülaziz döneminde de benzer isteklerle karşılıklı iyi ilişkiler devam etmiştir. Bunlardan birinde Kamondo bu kez Mösyö Joseph için aracılık rolünü üstlenmiştir. Fransa'nın mücevherat ticaretiyle uğraşan en büyük şirketlerinden birinin müdürü ve aynı zamanda İspanya kraliçesinin kuyumcusu olan Mösyö Joseph, padişahın kuyumculuğu işini almak istemektedir. "..işbu unvanın kendilerine itası hususuna müsaade verileceği ümidinde" olan Kamondo'nun bu isteğinin de olumlu bir karşılık gördüğünü tahmin etmek hiç de güç değildir[19]. Nitekim her an ihtiyaç duyulabilecek olan acil para ihtiyacının karşılanması için Kamondo'dan olumlu cevap alabilmek için gönlünü hoş tutmak gerekmektedir. Ricalarının hüsn-ü kabul görmesinden cesaret alan Kamondo için artık bu küçük istekler olağan hale gelmiştir. Zira bulunduğu memuriyette gayretli çalış-

[17] *HR.TO.*, nr: 553/15 (30.5.1876).

[18] *HR. MKT.*, nr: 85/74 (15 Eylül 1854).

[19] *HR. TO.*, nr: 445/38 (3.2.1864).

maları yöneticilerin dikkatini çekmemiş olan Maskil Efendi'nin "daha büyücek" bir işte çalıştırılması gerektiğini takdir eden kişi yine o olmuştur[20].

Avusturyalı büyük yük taşıma şirketi olan Lloyd Kumpanyası'nın Osmanlı Devleti ticaretinin ilerlemesine yaptığı büyük katkılar da Kont Kamondo'nun dikkatini çekmiş ve kumpanyanın direktörüne tebdilen bir mecidiye nişanı verilmesi için hükümetten ricada bulunmuştur[21]. Kamondo ticaretinin de taşımacılığında büyük rol oynuyor olsa gerek ki, Kont Kamondo daha üst rütbeden bir nişanın verilmesi konusunda oldukça ısrarlı davranmıştır.

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanından sonra girişilen ıslahat hareketleri için gerekli finansmanın sağlanmasında Kamondolar çok büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu fermanın getirileri en çok gayrımüslimleri ilgilendirdiğinden, Yahudi cemaatinin de bundan üzerine düşeni alması fakir ve cahil cemaatin gelişmesine çok büyük bir katkıda bulunacağından, Kamondolar bu tür reform hareketlerine oldukça sıcak bakmışlardır. Hatta Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlerin fes giymesine müsaade edilmesinden sonra, Abraham Kamondo'nun Yahudi milli kıyafetleri üzerine fes takarak yaptırdığı resim bu reformları ne derecede benimsediğine önemli bir örnek olarak gösterilebilir[22].

Tanzimat döneminin önemli isimleri olan Reşid, Ali ve Fuad Paşalar ile Kamondolar arasında çok sıkı bir samimiyet bulunmaktadır. Özellikle büyük baba Abraham Kamondo'nun Reşid Paşa'nın hem çok yakın dostu hem de özel sarrafı olduğu Kamondolarla ilgili yazılmış tüm kaynaklarda belirtilmektedir. Yine Reşid Paşa'nın halefleri olan Ali ve Fuad Paşalar döneminde de aynı

---

[20] *HR. TO.*, nr: 517/10 (14.7.1876).

[21] *HR. TO.*, nr: 501/28 (22.07.1868); nr: 500/85 (16.4.1868); nr: 500/91 (16.4.1868).

[22] Bu resim uzun yıllar Kamondo Bankası'nın duvarlarını süslemiştir. Ergin, *a.g.e.*, s. 1305.

samimiyet eksiksiz olarak devam etmiştir. Abraham Kamondo Kırım Savaşı ve Islahat Fermanı'nın ilanı sırasında sadrazam olan Ali Paşa ve bu sırada hariciye nâzırı olan Fuad Paşa ile gayrimüslimlere yönelik ıslahatlar fikri üzerinde de memnuniyetle hemfikir olmuştur.

Sarraf Abraham Kamondo Fuad Paşa'nın da özel sarraflığını yapmıştır. *Akşam* gazetesinin 10 Aralık 1934 tarihli nüshasında Süleyman Kani İrtem tarafından kaleme alınmış olan "Eski Vezir ve Sarraf" başlıklı yazıda bu ilişkinin rakamsal ifadelerine yer verilmiştir. 1865 yılında Ticaret ve Nafia Bakanı olan Kabuli Paşa'nın arşivinde yer alan beş adet tahvil Fuad Paşa'nın Kamondo'dan almış olduğu külliyetli miktardaki borçları göstermektedir. 1855 tarihini taşıyan ilk tahvilde 23 bin 181 kuruş ve aynı tarihi taşıyan ikincisinde de 30 bin kuruşluk kredi hesapları yer almaktadır. İlk tahvildeki kredi faizsiz olmakla birlikte, ikincisinde, bir kese 500 kuruş hesabıyla, kese başına beş kuruş faiz belirlenmiştir. 30 Mart 1860 tarihli üçüncü tahvilde rakam ve buna bağlı olarak faiz oranı da yükselmiş, 50 bin kuruşluk kredi için % 12 faiz hesabı yapılmıştır. Dördüncü ve beşinci tahvillerde ise kredi limiti daha da yükselmiştir. Ocak 1859'da Kamondo'dan alınan meblağ 83 bin 624 kuruş iken Ekim 1859'da 150 bin kuruşa kadar çıkmıştır[23].

Kamondoların kişisel para alışverişi içinde olduğu bürokratlardan birisi de Selanik'teki Yahudi bankerlerle sıkı ilişkilerinden bahsedilmiş olan Sadık Paşa'dır[24]. Sadık Paşa'nın Aydın vilayeti valiliği esnasında Kamondo Bankası'ndan kendisine gönderilmiş olan hesap pusulaları bu finansal bağlantının dökümünü vermektedir. 23 Kasım 1870'de Fernandez imzasıyla Kamondo Bankası adına Sadık Paşa'ya yazılan mektupta, bankanın hesaplarının yıl

[23] Aktaran Galante, *a.g.e.*, c. 6, s. 109.

[24] Sadık Paşa ile ilgili biyografik bilgi I. bölümde verilmiştir.

sonu kapanışının uzun sürmesinden dolayı, bankada olan hesabının yeniden düzenlenmesi için kendisinden bazı makbuzlar istenmektedir[25]. Bu makbuzlarla ilgili net bir bilgi olmamasına rağmen, mektupta Sadık Paşa'nın Kamondolara bir tapunun alınmasında aracılık ettiği ve bunun karşılığında Paşa'ya teslim edilen makbuzlardan bahsedilmektedir. Buradan Sadık Paşa'nın Kamondolara kazandırdığı tapu vasıtasıyla borç hesabında bazı indirimlere gidildiği anlaşılabilir. Bu çağrı üzerine Paşa'nın İstanbul'daki adamı Astur Efendi iki kez gitmişse de çeşitli sebeplerle görüşme yapılamamış ve yıl sonu kapanışının gecikmesini önlemek için hesap yeniden banka görevlilerince düzenlenmiştir. 22 Aralık 1870'de Paşa'ya yazılan ikinci mektupta bununla ilgili bilgi verilmiştir. Yeni düzenleme ile bilançosu 621 bin 50 lira olarak kapatılan cari hesabın kendisi istediği takdirde tekrar teyit edilebileceği ve ister doğrudan, isterse de o şehirdeki temsilci aracılığıyla senetlerin takasının yapılabileceği belirtilmiştir[26]. Ayrıca hesap özetinin bir pusulası da Paşa'ya gönderilmiştir[27].

---

[25] *Y. EE.*, nr. 28/39.

[26] *Y. EE.*, nr: 28/37.

[27] *Y. EE.*, nr: 28/40 (EK3).

Kamondoların Osmanlı Ekonomisi İçindeki Konumları

Kamondoların Bankacılık Teşebbüsleri

Isaac Kamondo Bankası

Kamondo ailesinin sarraflıktan bankerliğe geçiş noktasındaki en önemli kurum "Isaac Kamondo Bankası" adıyla bilinen bankadır. Abraham Kamondo ve ağabeyi Isaac Kamondo tarafından 1815'de "Isaac Kamondo ve Şürekası" adıyla kurulan bu banka aynı zamanda Osmanlı Devleti içindeki modern bankacılığın da başlangıcı olmuştur. Kamondo ismi önceden beri tanınıyor olmasına rağmen, bu ismi uluslararası finans çevrelerine tanıtan ve bir marka haline getiren Kamondo Bankası ve onun ekseninde yürütülen girişimlerdir.

Isaac Kamondo'nun 1832'de vebadan ölümü üzerine, çocuğu bulunmadığından tüm servetin idaresini Abraham Kamondo devralmıştır[28]. Şirketin yönetimi tamamıyla Abraham'ın eline geçmesine rağmen ağabey Isaac'ın hatırasına itafen ismi "Isaac Ka-

[28] Güleryüz, *a.g.m.*, s. 51.

mondo ve Şürekası" olarak anılmaya devam etmiştir. Abraham tek başına işleri devraldığı tarihten itibaren bankanın hem itibarını hem de işlem hacmini çok büyük ölçüde arttırmış, Paris, Londra, Viyana gibi önemli çevrelerle kurduğu sıkı bağlar sayesinde bankanın önemli finans çevrelerince tanınmasını sağlamıştır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin iç borçlanma konusundaki en büyük muhatabı olan sarrafların konumunu da sarsmıştır. Zira 1830'lardan itibaren Osmanlı Devleti'nin finansal ihtiyaçlarının büyük bir kısmı bu bankadan temin edilmeye başlanmıştır.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra büyük ölçüde tasfiye edilen büyük Yahudi sarrafların bıraktığı boşluğu dolduran Abraham Kamondo, bu tarihlerde devletin içindeki reform hareketlerinde gerekli olan en büyük finansal kaynağın tedarikçisi olmuştur. Devletin sadece iç piyasaya borçlanmasında değil, aynı zamanda Avrupalı bankalardan aldığı kredi ve borçlarda da aracı olarak etkin bir rol oynamıştır[29].

Kamondo Bankası'nın hızla yükselen başarı grafiği ve sarrafları geride bırakması Osmanlı Devleti'nde yeni bankaların açılmasına da zemin hazırlamıştır. Kamondo Bankası mevcut aktivitesi dışında, aşağıda bahsedileceği üzere, 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren sayıları hızla artan banka kuruluşları içinde yer almak suretiyle girişim ve karlarını arttırmaya devam etmiştir.

Buna rağmen Osmanlı Bankası'nın kuruluşuyla birlikte Kamondo Bankası eski itibarını yitirmeye başlamıştır. Artık Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile para ilişkilerinde aracılık etme rolü yavaş yavaş yerini yeni kurulan finansal kurumlara bırakmıştır. Özellikle Rum ve Ermeni bankerlerin Avrupalı bankerlerle ortaklık kurmaları ve açılan yeni banka şubeleri, büyük çabalarına rağmen Kamondoları arka plana itilmekten kurtaramamıştır. 1869 yılında Paris'e göçün en önemli sebebini oluşturan bu

[29] Rodrigue, *a.g.m.*, s. 49.

durum aynı zamanda Kamondo Bankasının işlerinin yolunda gitmediğini göstermektedir. Ancak tam da kesin olarak Paris'e yerleşme kararının alındığı bir zamanda, Süveyş Kanalı'nın açılışı için Mısır'a gidecek olan İmparatoriçe Eugenie'nin Osmanlı topraklarında kendisine hizmet vermek üzere Kamondo Bankası'nı seçmiş olması büyük ölçüde kaybedilen itibarı yeniden güçlendirmiştir. Paris'te bulunan Abraham Behor Kamondo'yu çağıran Baron Alphonse Rothschild, imparatoriçenin talebi üzerine Kamondo Bankası'nda sınırsız bir kredi hesabı açtığını bildirmiştir. Bu nedenle Nissim Kamondo bir süre daha İstanbul'da işlerin başında kalmıştır. Bu belki de Kamondo Bankası'nın sona doğru sürüklenişinden önceki son büyük karlı işi olmuştur. Hatta bu kredi hesabı sadece Kamondolar için değil, aynı zamanda Babıâli için de son derece kârlı olmuştur. Nitekim imparatoriçenin karşılanması, verilen gösterişli davet Fransız kamuoyunu olumlu etkilemiş ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa piyasalarınca sempati kazanmasını sağlamıştır. Öyle ki, o sıralarda istikraz görüşmelerinde bulunan Sadık Paşa çeşitli kapılardan geri çevrilmişken, bu olaydan kısa bir süre sonra Comptoire d'Escomte ile 300 milyon franklık bir istikraz anlaşması imzalamıştır[30].

Abraham Kamondo ve torunları Abraham Behor ile Nissim Kamondo Paris'e göç ettikten sonra da işlerin aynen yürümesi için büyük çaba sarfetmişlerdir. Genel yönetim ilk olarak vekaleten Moise Fernendez'e emanet edilmiştir. Ne var ki hiçbir şey hesapladıkları gibi gitmemiş, işlerin uzaktan vekiller aracılığıyla idaresi oldukça zor olmuştur. En basit örnekle Abraham Behor'un aynı zamanda bacanağı olan Joseph Molho 1874'de bankadan büyük meblağları zimmetine geçirmiştir[31]. Bundan başka yetkili yönetici ve aynı zamanda Abraham Behor Kamondo'nun kızı Clarisse'in

[30] Şeni-Le Tarnec, *a.g.e.*, s.117, 119.

[31] Joseph Molho'nun derhal işine son verilmiş; ancak bu durum ileriki zamanlarda oğlu Isac Molho'nun bankada çalıştırılmasına engel olmamış-

eşi olan Leon Alfassa da, kendi başına buyruk hareketleriyle gizli bir şekilde para yatırdığı borsada 1885 yılında büyük meblağlar kaybetmiştir. Paris ve Londra borsalarında kaybetmiş olduğu en az 10 milyonluk tutar yüzünden banka müşterilerine ödeme yapamamış, durumu kurtarmak yine Abraham Behor Kamondo'ya düşmüştür[32].

Tüm yaşananlara rağmen Abraham ve Nissim büyük babalarının ölümünden sonra büyük bir inatla İstanbul ve bankadan kopmamaya gayret etmişler, bankanın yeni girişimlerin içinde yer almasına özen göstermişlerdir. Ancak bankanın direktörleri arasındaki kişisel rekabet ve idare boşluğu Kamondo Bankası'nın piyasadan yavaş yavaş silinmesine ve itibar kaybetmesine ivme kazandırmıştır. Artık Rum ve Ermeni bankerler paraya yön veren yeni girişim planlarını onlara yer vermeden yapmaya başlamışlardır. Bununla beraber Kamondo Bankası ve Osmanlı Devleti arasındaki finans alışverişi devam etmiştir[33]. Hatta bankanın çalışanlarından Isac Molho ve Viktor Mizrahi gibi isimler bu doğrultuda küçük bir teşekkür olarak, çeşitli nişanlarla ödüllendirilmiştir[34].

Abraham Behor Kamondo'nun ölümü bankanın sona doğru sürüklenişi olmuştur aynı zamanda. Oğlu Isaac zaten pek sevmediği bu işlerle zoraki olarak ilgilenmeye çalışırken, bu isteksizliğin üstüne bir de çalışanlar arasında yaşanan tartışma ve gerilimler eklenince bankacılıktan tamamen soğumuştur. 1894'de

---

tır. Isac Molho ve Victor Mizrahi arasında daha sonraları büyük bir çekişme yaşanmıştır Şeni-Le Tarnec, *a.g.e.*, s. 164.

32 Şeni-Le Tarnec, *a.g.e.*, s. 153.

33 1888 Haziran'ında bazı masraflar için Kamondo Bankası'ndan 500 bin liralık avans talebinde bulunulmuştur. *İ.DH.*, nr: 1088/85374 (26 Haziran 1888).

34 *İ.DH.*, nr: 974/76956 (26 Ocak 1886); nr: 977/77181 (6 Şubat 1886); nr: 1049/82397 (21 Eylül 1887).

almış olduğu kararla da İstanbul'dan elini çekme operasyonunu başlatmıştır. Bankadaki kendi hesaplarını ve isteyen müşterilerin hesaplarını Banque de Change et de Valeurs'e devretmiştir. Kısacası "Isaac Kamondo ve Şürekası" şirketinin bankacılık işleri tasfiye olunmuş, ancak gayrimenkullerin idaresi işi devam ettirilmiştir. Nihayet 1917'de şirket tamamen kapatılmıştır[35].

Büyük Rekabet

1849'da ilk yerli bankacılık teşebbüsü olan Dersaadet Bankası'nın kuruluşundan itibaren Osmanlı mali ve ekonomik hayatı içinde "bankerlik" resmi bir statü haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin iç ve dış ticaretindeki dengesizlikler, kambiyo kurları arasındaki değer farklılıkları bir banka kurulması ihtiyacını körüklemiştir. 1848 Fransız İhtilali'nin dünya piyasaları üzerinde yarattığı bunalımın Osmanlı maliyesinde de kendisini göstermesi hükümeti harekete geçirmiş ve Galata Bankerlerinin önde gelen iki ismi tarafından Osmanlı Devleti'nin ilk bankası kurulmuştur. Manolaki Baltazzi ve Jack Alleon ortaklığı ile kurulan banka, kambiyoyu istikrarda tutmak ve kaimenin değerinin düşmesini engellemek gibi amaçlarla Mayıs 1849'da işe koyulmuştur[36]. Ancak hükümet tarafından alınan krediler, bunların geriye ödenememesi ve yaşanan nakit sıkıntısı gibi bir takım nedenlerle banka 1853 yılı sonlarında tasfiye edilmiştir[37].

Dersaadet Bankası, Galata Bankerlerinin yabancı bankerlerle olan rekabetinde önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim bundan sonra banka çatısı altında bankerlik işlemlerinin devamı için

---

35 Güleryüz, *a.g.m.*, s. 52.

36 Hüseyin Al, "Dersaadet Bankasının Kuruluşu", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 80, c: 14, s. 18-22.

37 Hüseyin Al-Şevket Kamil Akar, "Dersaaadet Bankası'nın Tasfiyesi ve 1852 Borçlanması", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı:4, Güz 2006, s. 149-207.

Galata Bankerlerinin girişimleri birbiri ardına gelmiştir. Bunlardan ilki ve en önemlisi Banka-i Osmani'dir. Öncülü olan Dersaadet Bankası ile aşağı yukarı aynı amaçlarla 1853'de kurulmuş olan Banka-i Osmani'nin kurucuları arasında Mihran ve Bogos Düz, Banker Glavany ve Banker Zarifi gibi ileri gelen isimler yer almıştır. Banka-i Osmani'nin 200 milyon kuruşluk sermayesinin bir kısmı kurucuları tarafından, bir kısmının ise halka arzla temin edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu derece güçlü sarraf ve bankerlerin oluşturduğu birliğe karşı mali buhran içinde bulunan devlet kayıtsız kalamamış, banka teklifi hakkında görüşmeler hemen başlamıştır. Dersaadet Bankası'nın kapanmasından sonra doğan açığın giderilmesi için çareler arandığı bir sırada, mecliste görüşülen nizamnamenin kabulü yönünde kararın alınması uzun sürmemiştir. Ancak bu bankanın ömrü de epey kısa olmuştur[38].

İşte tam Banka-i Osmani ile ilgili görüşmelerin sürdüğü bir zamanda olaylara kayıtsız kalmayan iki kişi daha vardır ki bunlar Kamondo[39] ve Todoraki Baltacı bankerlerdir. Yeni bankanın kuruluşu ile birlikte elde edeceği kârlar ve devlet gözünde kazanacağı itibar bu iki bankeri oldukça rahatsız etmiş olacak ki, hiç zaman kaybetmeden alternatif bir banka teklifini gündeme getirmişlerdir. Hazırladıkları layihada bir taraftan kendi şart ve tekliflerini sunarken, diğer taraftan da Banka-i Osmani girişiminin getireceği zararlardan bahsetmişlerdir.

Sunulan layihaya göre; 60 bin kesesi Saltanat-ı Seniyye tarafından ve 360 bin kesesi hisse sahipleri tarafından karşılanmak üzere toplam 400 bin keselik bir sermaye belirlenmiştir. Yeni kurulacak olan bu banka her türlü kâr ve zararı kendi

---

38 Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Tarih Vakfı yayınları, İstanbul, 1999, s. 24.

39 Belgelerde ön ad verilmeyip sadece "Kamondo" adı zikredilmekle beraber, bu tarihte ailenin en aktif üyesi büyük baba Abraham Salomon Kamondo'dur.

üzerine almayı, devlet tarafından bir ücret ve masraf ödenmemek üzere, kambiyoyu İngiliz sterlini karşısında 110 kuruşta tutmayı ve piyasadaki kaimeleri nakitle değiştirmeyi taahhüt etmektedir. Buna karşılık devlet tarafından imtiyaz süresi olan 12 sene boyunca bankaya her yıl 76 bin kese, yani toplam 912 bin kese akçe ödenecektir. Bu meblağ vasıtasıyla banka bir veya iki sene zarfında bütün 5'lik ve 6'lıklar ile beraber 20 ve 10 paralık akçeleri tedavülden kaldırarak yerine piyasaya 20'lik ve 100'lük mecidiye sikkesi sürecektir.

Kamando ve Baltacı Bankerler bu layiha ile birlikte sundukları açıklamada kendi tekliflerinin diğerine göre çok daha kârlı olduğunu da ispatlamaya çalışmışlardır. İddialarına göre; "her ne kadar Banka-i Osmani girişimi çok kârlı gibi gösterilmişse de kabulü halinde devlete çok büyük bir zarar getirecektir. Bu bankerlerin imtiyaz süresi olan 15 sene zarfında faiziyle birlikte devletten talep ettikleri 1 milyon 400 bin akçeye karşılık on seneden sonra geri verecekleri 260 bin kese bu meblağdan düşüldüğünde dahi, Osmanlı Hazinesi'nin toplamda 876 bin kese kadar zarar edeceği açıktır. Halbuki devlet bu on sene zarfında ödemek koşuluyla iki milyon sterlin borç alsa, faizi için 168 bin kese ve mağşuş sikkeleri kaldırıp yenilerini piyasaya sürmekten dolayı 400 bin kese zararla beraber toplam 568 bin kese akçe ödeyecektir. Dolayısıyla da devlet mağşuş sikkeleri kaldırmak için bir borç anlaşması yapması durumunda bile yeni bankanın uğratacağı zarardan daha az zarara uğrayacaktır."

Yine Kamondo ve Baltacı Bankerlere göre; kendi teklifleri diğerine göre her yönden kârlıdır. Çünkü onlar bir taraftan diğer bankanın ileri sürdüğü tüm şartları olduğu gibi kabul ederken, diğer yandan devleti 228 bin kese kara geçirmeyi, hem de tüm bunları 15 değil 12 senede yapmayı taahhüt etmektedirler[40].

[40] *İ. HR.*, nr. 96/4716 (30 Mart 1853).

Ancak hükümet daha baştan itibaren Banka-i Osmani gibi bir girişim karşısında bu projeye pek sıcak bakmamıştır. Nitekim Meclis-i Mahsus'ta yapılan müzakerelerde, Kamondo ve Baltacı bankerlerin ortaya koydukları hesap ve belirttikleri kâr durumu diğer bankanın şart ve hesaplarına göre çok da güven verici bulunmamıştır. Ayrıca bankerlerin eleştirildiği en önemli noktalardan biri de kontratta evrak-ı nakdiyenin yani kaimenin faizinden devleti kurtaracakları yolunda yer alan madde olmuştur. Çünkü bankerler böyle bir taahhütte bulunmakla beraber bunu yapmak için gerekli sermayeden hiç bahsetmemişlerdir. Dolayısıyla da hem mağşuş sikkeleri, hem de kaimenin faiz yükünü kaldıracak bu kadar külliyetli bir mablağı karşılayıp karşılayamayacakları konusunda ciddi soru işaretleri oluşmuştur[41]. En kötüsü de Kamondo ve Baltacı bankerler, Banka-i Osmani'yi kuracak olan bankerlerle kıyaslandığında onlar kadar güvenilir ve itibarlı görülmemişler, samimiyetsiz bulunmuşlardır. Nihayetinde varılan sonuç şu olmuştur:

> *"Bu bankerlerin böyle bir teklif hazırlayıp sunmalarının sebebi, kendi menfaatleri için yeni kurulacak bankanın teşkilini sekteye uğratmak ve bu sayede eski konumlarını muhafaza ederek kârlarının devamını sağlamaktır[42]."*

Bu yargılardan da anlaşıldığı üzere devlet tercihini Banka-i Osmani'den yana kullanmıştır. İmtiyaz fermanının alınmasına rağmen, 400 bin keselik sermayenin ki, bunun 60 bin kesesini devlet taahhüt etmiştir, Kırım Savaşı'nın başlaması nedeniyle, söz verildiği gibi Avrupa piyasasından toplanamaması bankanın kuruluşunu geciktirmiştir. Devletin kredi talebi de sermayenin

---

[41] *A. AMD.*, nr: 43/24 (30 Mart 1853).

[42] *İ. HR.*, nr: 96/4716 (30 Mart 1853).

kısa sürede sağlanamamasının bir başka sebebini oluşturmuş ve tüm uğraşlara rağmen nihayetinde Banka-i Osmani'nin imtiyaz hakkı feshedilmiştir.[43]

Şirket-i Maliyye

Kaimenin ve mağşuş sikkelerin tedavülden kaldırılabilmesi için alınan tedbirlerin yeterli gelmemesi nedeniyle Osmanlı hazinesi ve İstanbul halkı büyük zararlara uğramıştır. Osmanlı maliyesinin itibarını son derece sarsmış olan bu durumun en önemli sebebini ise halen tedavülde kalmış kaimeler oluşturmuştur. Kaimelerin acil olarak piyasadan çekilmesi için bazı önlemlere başvuran hükümet, esham-ı cedidenin çıkarılmasından sonra, kalan eksikler için Londra'da 5 milyon liralık istikraz anlaşması yapmıştır. Bu istikraz tahvilatlarının bir bölümünün satışı ile kaimenin bir kısmı toplatılmış; ancak satılamayan tahvillerin karşılığı olan 360 bin keselik kağıt piyasada kalmıştır. Oysa ki mali işlerin düzene girmesi ve İstanbul halkının uğradığı büyük zarardan kurtulabilmesi için Avrupa piyasalarına oranla hayli yüksek olan sikke fiyatının düşmesi gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için de koşulsuz olarak kaimenin tümden kaldırılması şarttır. İşte geriye kalan kaimelerin imha edilebilmesi ve mağşuş sikkelerin toplanabilmesi için yeni bir çare ararken imdada yine bankerler grubu yetişmiştir. İçlerinde Kamondo'nun da bulunduğu bazı bankerler aralarında birleşerek bir şirket oluşturmuşlar ve hazinenin kara kara düşündüğü bir zamanda tekliflerini sunmuşlardır[44].

Böylece Abraham Kamondo, George Zarifi, Aristidi Baltacı ve Tubini Bankerler tarafından 320 bin sterlin sermaye ile kambiyo üzerinden işlem yapmak üzere Şirket-i Maliyye adlı banka teşkil edilmiştir[45]. "İttihad-ı Maliye" adıyla bilinen şirketin sermayesi 5

---

[43] Hulkiender, *a.g.e.*, s. 15.

[44] *İ. MMS*, nr:16/669 (30 Ekim 1859)

[45] Akyıldız, *Para Pul Oldu*, s. 104

bin sterlinlik 64 hisseye ayrılmış ve bu hisselerin 28'i Tubini ve Corpi müessesesi, 12'si Baltacı, 12'si Zarfi ve geri kalan 12'si de Kamondo tarafından satın alınmıştır[46]. Şirket devlete sunduğu teklifle piyasadaki mağşuş sikkeleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Ancak bunun için öncelikli koşul, devlet tarafından kaimenin tamamen toplanması olmuştur. Bundan sonra on yıl içinde mağşuş sikkeleri tamamen kaldıracaklarını taahhüt eden şirket kurucuları, teklifleri kabul edildiği halde yine on yıl boyunca kambiyoyu 110 kuruşta tutma sözü de vermişlerdir. Özellikle kambiyo fiyatının sabitlenmesi Osmanlı Devleti'ni Avrupa ile yaptığı alışverişlerde sikkenin fiyat farkı nedeniyle uğradığı zararlardan büyük ölçüde kurtarması bakımından çok önemli görülmüştür. Şirket kurucuları kur farkından dolayı devletin Galata'yla ve Avrupa'yla olan borç alışverişlerinden ne denli büyük zararlara uğradığını hesaplayarak bunu bir pusulada ayrıca sunmuşlardır[47].

Bu koşullar altında devlete düşen tek şey bir an önce bankerlerle kontratı imzalamak olmuştur. 20 Kasım 1859 tarihinde, Kamondo, Zarifi ve Baltacı Bankerlere vekalet eden Tubini ile Maliye Nâzırı Yusuf Paşa arasında imzalanan anlaşmanın esaslarına göre; Şirket-i Maliyye kaimenin tamamen kaldırıldığı günden itibaren on sene zarfında Londra üzerine üç ay vadeli poliçeler çekmek suretiyle İngiliz sterlinini 110 kuruş olarak sabitlemeyi kabul etmiştir. Buna karşılık devlet de anlaşmanın imzalanmasından itibaren altı ay içinde kaimeyi tedavülden kaldırma taahhüdünde bulunmuştur. Bundan başka devlet, kambiyonun sabit kurda tutulması için "masraf" adı altında, on sene boyunca üç ayda bir taksitlere bölünerek, her yıl 8 milyon kuruşu şirkete ödemeyi taahhüt etmiştir. Şirket bunun karşılığında, söz verdiği üzere yılda 40 milyon kuruşluk mağşuş sikkeyi tedavülden kaldı-

[46] Cüneyt Ölçer, *Osmanlı Bankası Aracılığıyla Yapılan Osmanlı Devleti Borç Anlaşmaları (Metinler)*, İstanbul, 1989, s.7

[47] *İ. MMS*, nr:16/669 (30 Ekim 1859)

racak, her üç ayda bir toplattığı beşlik ve altılık 10 milyon kuruşu darphaneye teslim edecektir. Darphanede eritilerek gümüş mecidiye olarak tekrar basılan akçeler, 10 milyonun karşılığı olmak üzere tekrar şirkete verilecektir. Devlet kontrat süresi doluncaya kadar yeni basılan akçelerin kararlaştırılan fiyattan daha fazla fiyatla işlem görmesini engelleyecek, ayrıca yine bu süre içinde her hangi bir çeşit kağıt piyasaya çıkarmayacaktır. Yıllık ödenmesi gereken 8 milyonluk tazminat ve sikkelerin eritilip tekrar basımıyla ilgili masraflar için bazı sancakların 1861 yılı varidat-ı öşriyyesi karşılık gösterilmiştir[48].

Kaimeden kurtulma konusunda hükümet tarafından epey çaba gösterilmiştir. 1859'da Kamondo, Zarifi, Baltacı ve Tubini ittifakıyla yapılan ilk görüşmeden hemen sonra, piyasadaki kaimenin imhası için kaynak arayışına girilmiş ve ilk olarak iane usulüne başvurulmuştur. Kaimenin piyasada yarattığı dengesizliklerden en çok İstanbul halkı zarar gördüğünden öncelikle onların kapısı çalınmıştır. İstanbul halkından toplanacak iane miktarı 100 bin kese olarak belirlenmiştir. Emlak gelirlerinin, tüccar ve esnaflık gelirlerinin üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere alınacak olan paranın oranı belirlenirken, kişilerin ekonomik durumları dikkate alınmamıştır. Herkes bulunduğu mahallenin geneli için belirlenen orana tabi tutulmuştur[49].

İane ile ilgili kararın alınmasından hemen sonra, bazı sarraf ve bankerler bu konuda üzerlerine düşeni fazlasıyla yapmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir. Ne de olsa mali istikrarın sağlanması en çok onları ilgilendirmektedir. Bu konuda en çok fedakarlık gösterenlerden biri de Kamondo olmuştur. Kamondo

---

[48] Bahsedilen sancaklar Siroz, İslimye, Tekirdağ, Gelibolu, Silivri, Tırhala, Aydın, Biga, Vidin, Şumnu, Silistre Varna ve Selanik sancaklarıdır *ML. VRD.*, nr:1879, s.10

[49] *İ. MMS.*, nr:16/679 (17 Kasım 1859); *İ. MMS.*, nr:17/738 (12 Şubat 1860); *İ. MMS.*, nr:17/714 (23 Ocak 1860)

üzerinde bulunan emlakler için yaklaşık 250 kese kadar zorunlu ianeden başka, gönüllü olarak da elinde bulunan 750 keselik kaimeyi Maliye Nezareti'ne takdim etmiştir:

> *"Sultanın kaimeyi piyasadan kaldırmak için aldığı önlemler ve bunun için yaptığı büyük fedakarlıklar, bize bunu başaracağını ümit ettiriyor. Biz de bu iyiliğe ortak olmak istiyor ve imha edilmek üzere 375 bin kaime yani 750 kese teslim etmek istiyoruz."*

Örnek davranışının karşılığında tıpkı diğerleri gibi Kamondo da taltife layık görülmüş ve bu durum *Takvim-i Vakayi* ile *Ceride-i Havadis*'te ilan edilmiştir[50].

Ancak tüm çabalara rağmen ianeden beklenen gelir elde edilememiş, iane hususu çok da başarılı bir uygulama olamamıştır. Bu durum, Osmanlı maliyesinin eksiklerini tamamen giderebilmesi ve verdiği sözleri tutabilmesi yolundaki beklenti ve umutları boşa çıkarmıştır. Nitekim daha Ocak 1860 tarihinde, şirketle yapılan anlaşma taahhüdünde gecikme olacağının sinyalleri verilmeye başlanmıştır. Bu arada Şirket de artık kambiyo bankası olarak çalışmaya başlamıştır[51]. Belirlenen miktarda kaimenin toplanması için düşünülen paranın acil ihtiyaçlar için kullanılması ve halktan bu yolda toplanan iane gelirinin de beklenen miktarda olmaması hesapları bir kez daha karıştırmıştır. Kapanması gereken açık için Nisan 1860'da Kambiyo Şirketinden % 12 faizle 100 bin kese alınmış, buna karşılık olarak da 1861 senesi ağnam

---

[50] *İ. DH.*, nr: 452/29906 (21 Şubat 1860); *A. MKT. MHM.*, nr: 178/14 (28 Şubat 1860). İaneye katılan diğer tüccarlardan Zarifi 750 keselik, Beyleroğlu Agop 100 bin kuruşluk ve Markoroğlu Oseb 50 bin kuruşluk evrak-ı nakdiye bağışında bulunmuşlardır *İ. DH.*, nr: 452/29911 (21 Şubat 1860); nr: 451/29876 (15 Şubat 1860); nr: 452/29893 (19 Şubat 1860).

[51] *İ. MMS.*, nr:17/706 (14 Ocak 1860).

rüsumu gösterilmiştir[52]. 5 Ağustos 1860'da Şirket-i Maliyye yöneticileri ile tekrar yapılan anlaşma ile ekim sonuna kadar tedavüldeki kaime miktarının 150 bin keseye kadar düşürülmesi, altın ve gümüşün değerinin üzerinde işlem görmemesi için tedbir alınması gibi kararlar alınmıştır[53].

Ancak alınan tüm tedbirler ve gösterilen gayretler boşa gitmiştir. Nitekim 1861 yılı Haziran sonuna kadar, 100 bin kese için karşılık gösterilmiş olan ağnam rüsumunun ve daha önce imzalanmış kontrat gereği karşılık gösterilmiş sancakların varidat-ı öşriyesinin, tedavülde kalan 150 bin kese kaimeyi kaldırmak için Şirket-i Maliyye Kumpanyası'nın sandığına teslim edilmesi imkansız gibi görünmektedir. Tahmin edilmesi çok güç olmayan bu durum karşısında daha Ocak 1861'de Maliye Nezareti'nce bir karar alınmıştır. Bu karara göre; nasılsa 150 bin kese kaimenin tedavülden kaldırılabilmesi mümkün olmadığına göre; bahsedilen rüsum ve öşür gelirlerinin de şirkete havale edilmesine lüzum görülmemiştir. Böylece şirketle yapılmış olan kontrat da feshedilmiştir[54]. Şubat 1861'de şirket yetkilileri tarafından Maliye Nezareti'ne gönderilen tezkerede bir türlü yerine getirilmeyen taahhütler hatırlatılmıştır. Ancak aradan bir ay geçmesine rağmen nezaretten her hangi bir cevabın gelmemesi üzerine ikinci bir tezkere ile kaimenin 150 bin keseye düşürülmesi için tedbir alınmadığı takdirde kambiyoyu 110 kuruşta tutmanın mümkün olamayacağı konusunda tekrar bir uyarı daha yapılmıştır[55].

Sonuç olarak bakıldığında Şirket-i Maliyye ile yapılan anlaşma bahsedilen şartlardan dolayı tam olarak uygulamaya konulamamıştır. Esasında şirketin ömrü de çok uzun olamamıştır. Şirketin kısa sürede faaliyetlerine son vermek zorunda kalmasının

---

52 *İ. MMS.*, nr:18/790 (17 Nisan 1860).

53 *A. MKT. NZD.*, nr: 346/46 (19 Mart 1861).

54 *A. MKT. NZD.*, nr: 340/2 (19 Ocak 1861).

55 *A. MKT. NZD.*, nr: 346/46 (19 Mart 1861).

en önemli sebebi kurucu bankerlerin daha fazla kazanmak hırsıyla çevirdikleri dolaplar olmuştur. Avrupa üzerine çektikleri poliçelerin karşılığını göndermemeleri Avrupa piyasalarında itibar kaybı yaratırken, Avrupa'dan % 4-5 faizle aldıkları paraları % 12 faizle hükümete borç vermeleri de iç piyasadaki itibarlarını sarsmıştır. Avrupalı sermayedarların bunların gönderdikleri poliçeleri yüksek fiyatla kabul etmeye, hatta bir süre sonra hiç kabul etmemeye başlamaları, ticari oyunlarla elde ettikleri bu büyük kâr dönemini sona erdirmiştir[56].

Şirket-i Umumiyye-i Osmani

Osmanlı ekonomisinin yaşadığı bu başarısız deneyimler ve mali buhranlar bir devlet bankasının kurulmasının gerekliliğini iyiden iyiye ortaya koymuştur. Her şeyden önce dış borç alımında Avrupa piyasalarının güvenini sağlamak için bir bankanın garantörlüğüne ihtiyaç vardır. Ayrıca Avrupa sermayesi ortaklığı ile kurulacak olan bir banka dış borç arayışlarında oldukça elverişli koşullar yaratabilecektir. Dış borç alımında sağlayacağı yararlar dışında, gelir ve gider dengesinin sağlanması bir devlet bankasından beklenen en önemli hizmettir.

Tarım ekonomisi ve vergilerine dayanan Osmanlı İmparatorluğu'nda en büyük sorun kaynak akışının düzenlenmesi olarak görünmektedir. Mahsulün üretim dönemine bağlı olarak tahsil edilebilen vergiler devletin yıl içine yayılan harcamalarını karşılayamadığı için, yerli sarraf ve bankerlere el açmak kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu anlamda, gelirler ve giderler arasındaki zaman farkını finanse etme işi de bir devlet bankasına düşmektedir[57]. Aslında belirtilen bu hususlar uzun süreden beri bir devlet bankasının kurulması konusundaki girişimleri beraberinde getirmiştir. Ancak bu girişimlerde özellikle İngiliz ve Fransız

[56] Akyıldız, *a.g.e.*, s. 107.

[57] Autheman, *a.g.e.*, s. 37.

sermayeleri arasında dengenin sağlanamaması bankanın kuruluşunu geciktirmiştir[58].

Nihayet tüm pürüzlerin giderilmesiyle birlikte Osmanlı'nın uzun süreli ilk devlet bankası olan "Osmanlı Bankası" ya da diğer adıyla "Bank-ı Osmani-i Şahane" 4 Şubat 1863 tarihli fermanla onaylanan imtiyazname ile kurulmuştur[59]. Aslında Osmanlı Bankası'nın ilk aşamasını 1856'da İngiliz sermayedar grubu tarafından kurulan Ottoman Bank oluşturmuştur. 1862'de Fransız sermayesinin de eklenmesiyle birlikte Ottoman Bank devlete yaptığı yardımlarla güven kazanmış, kuruluşundan beş yıl kadar sonra da tasfiye edilerek Osmanlı Devlet Bankası haline dönüştürülmüştür.

Osmanlı Bankası'nın kuruluşu Galata Bankerlerinin itibarını oldukça sarsmıştır. Daha önce devletin ihtiyaç duyduğu avansı vermeye nazlanan, ya da iç ve dış borçlanmalarda yüksek komisyonlarla devleti kendine mecbur eden Galata Bankerlerinin oyunları bozulmuştur. Nitekim Osmanlı Bankası yüksek faizlerle borç veren bankerlerin tekelini kırmayı başarmış, bu nedenle bankerler Osmanlı Bankası'nın kuruluşuna daha ilk zamanlardan itibaren muhalif olmuşlardır. Bu durum bankerlerde, mali rekabet ortamına katılabilmek için bir banka müessesi etrafında örgütlenmenin zorunlu olduğu anlayışını doğurmuş, kısa bir süre içinde Galata Bankerleri Şirket-i Umumiyye-i Osmani ortaklığıyla ile sahnede yeniden yerlerini almışlardır.

Devletin de aslında tümüyle Osmanlı Bankası'na güvenerek bankerlere sırt çevirmesi mümkün değildir, başı sıkıştığında yine gideceği adres bellidir. Nitekim kuruluşundan kısa bir süre sonra Osmanlı Bankası'nın gerçekleştirdiği 150 milyon franklık istikraz,

---

[58] Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu", *Cumhuriyet üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c: 3, Sayı: 2, 2002, s. 79.

[59] Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, s. 89.

planlandığı gibi kullanılamamış, ek olarak beklenen 50 milyon frangın geç gelmesi ihtimaline karşı da yine Galata piyasasından avans bulunmuştur[60]. Galata Bankerleri her ne kadar Osmanlı Bankası'na karşı muhalif bir tavır sergilemişler ve faaliyetlerine mani olmak istemişlerse de banka yöneticileri bankerleri karşılarına almak yerine onlardan yararlanmayı daha uygun bulmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin Batı Avrupa ile bağlantılı bütün işlerini tek başına yürütmeyi amaçlayan Osmanlı Bankası, deneyimleri ve ilişkileri nedeniyle Galata Bankerlerini iç piyasada en elverişli araç olarak görmüştür[61]. Bu nedenle 4 Mayıs 1864'de düzenlenen 864 bin liralık ya da 800 bin sterlin bir borç anlaşmasına içlerinde Kamondo'nun da bulunduğu Galata Bankerlerini ortak etmiştir[62]. Anlaşma Paris'te Osmanlı elçisi ile Osmanlı Bankası, Kamondo ve Şürekası, Zafiropoulo ve Zarifi, Openheim Alberti ve Şürekası, Bischoffsheim Goldschmidt ve Şürekası arasında imzalanmıştır. Yıllık faiz % 10 olarak belirlenmiş ve ayrıca borç verenlere % 2 komisyon ödenmesi şartı getirilmiştir. Kamondo ve Şürekası bu anlaşmaya 129 bin 600 lira ile katılmıştır[63].

Bu borç anlaşmasından sonra, Osmanlı Bankası'nın önayak olmasıyla bankerler arasındaki ilişki kurumsallaştırılmıştır. Böylece "Societe Generale de L'Empire Ottoman" ya da daha çok bilinen ismiyle "Şirket-i Umumiyye-i Devlet-i Osmani", Osmanlı

---

60 150 milyon frank Galata Bankerlerine olan kısa vadeli borçların ödenmesi ve mağşuş sikkeleri tedavülden almak için kullanılacaktı. Ancak paranın tümü bankerlerin borcu için kullanıldığından, ek bir protokolle 50 milyon frank daha istikraz talebi olmuştu; Hulkiender, *a.g.e.*, s. 57,58.

61 Autheman, *a.g.e.*, s. 60.

62 Edhem Eldem, *135 Yıllık Bir Hazine, Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*, Osmanlı Bankası Yayınları, İstanbul, 1997, s. 52,54.

63 Diğer iştirakçilerin borca katılımı şöyledir: 239 bin lira Osmanlı Bankası, 75 bin 600 lira Zafiropulo ve Zarifi, 311 bin 800 lira Openheim Alberti ve Şürekası, 108 bin lira Bischoffsheim Goldschmidt ve Şürekası, Ölçer, *a.g.e.*, s. 19.

Bankası öncülüğünde ve Abraham Kamondo'nun da dahil olduğu bir grup bankerin ortaklığıyla 13 Haziran 1864'te kurulmuştur. Baltacı Aristidi Bey, Mösyö Bischhoffsheim-Goldschmidt ve Ortakları Mösyö Abraham Kamondo ve Ortakları, Mösyö Fruhlin, Mısırlıoğlu Bogos Bey, Mösyö Openhaim Alberti ve Ortakları, Mösyö Ralli ve Ortakları, Mösyö Estefanoviç (Stefanovich)-İskilici ve Ortakları, Mösyö Stern ve Kardeşleri, Mösyö Şulhbah (Sulzbach) ve Kardeşleri, Mösyö Zafiropoulo, Mösyö Zarifi ve Ortakları ve Hristaki Zoğrofos şirketin kurucularını oluşturmuştur. Merkezi İstanbul olan şirket otuz sene müddetle kurulmuştur. Şirketin kuruluş amaçları ise şöyle sıralanmıştır:

1. Dış borç anlaşmaları hariç Saltanat-ı Seniyye ile iç borçlar ve avans anlaşmaları imzalamak, ya da bu tür anlaşmalara hissedar olmak, taşra esnaflarına veya belediyelere akçe ikraz etmek,
2. Her türlü esham ve hisse senetlerini vadeli veya peşin olarak satın almak, her nevi sanayi ticari ve sarrafiye işlerini icra etmek,
3. Her nevi demiryolları, yollar, su kanalları, fabrikalar, madenler, doklar, çarşı ışıklandırması gibi yararlı işleri gerçekleştirmeye yönelik şirketler kurmak ya da bunlara ortak olmak,
4. Aşar vesaire gibi her nevi varidat-ı umumiyyeyi emanet ya da iltizam yoluyla idare etmek,
5. Esham, tahvilat ve hisse senetleri satın almak, mübadele etmek ve bu gibi evraka eşdeğer akçe ikraz etmek,
6. Emtia ve erzak alım-satımı, emtia, erzak ve gayrimenkul üzerine akçe ikraz etmek ve hesab-ı cari usulü kredi açmak,
7. Şirketler ve kişiler hesabına her türlü teslimat ve tahsilat işlemleri yürütmek,
8. Her nevi tahvil, nakid vesaireyi emanete almak, esnaf ve şirket ve şahıslarla hesab-ı cari akdetmek,
9. Her nevi poliçe ve tahvili satışa çıkarmak ve ıskonto etmek,
10. Tedavüle vadeli tahviller çıkarmak.

Şirketin sermayesi 2 milyon İngiliz sterlini olarak belirlenmiş ve 100 bin hisseye bölünmüştür. İlk etapta ihraç edilecek olan 33 bin hissenin 6 bin beş yüz adedinin şirketin idare meclisi tarafından İstanbul'da piyasaya sürülmesi, geri kalan 26 bin beş yüzünün de Londra'da şirket aracılığıyla satışa çıkarılması kararlaştırılmıştır. Satışa çıkarılmayan 67 bin hisseyi müessisler alıkoyacaklardır. Kurucular arasındaki hisse dağılımı ortaklıktaki payı da göstermektedir. Nitekim on hissedardan her biri 2 bin hisse alırken Osmanlı Bankası ise iki hissedar hissesi yani 4 bin hisse almaktadır[64]. Buna rağmen 20 bin hisseyi elinde bulunduran bankerler grubu şirketteki ağırlığı oluşturmaya devam etmiştir.

İdare meclisi reisi olarak Aristidi Baltazzi, yardımcısı Alberti olarak belirlenirken, Kamondo şirketin idare meclisi üyesi olarak yer almıştır. Kamondo'nun dışında, Mösyö Gilbertson, Mısırlıoğlu Bogos, Mösyö Openheim, Mösyö Marki de Ploeuc, Mösyö Ralli, Estefanoviç, Arlman, Zarifi, ve Hristaki Zografos idare meclisinin diğer üyeleri olarak belirlenmiştir[65].

Şirket kurucuları arasında ayrıca yapılan bir özel anlaşmayla da, Osmanlı Bankası devletle yapacağı işlerin % 50'sini şirkete ve diğer ortaklara vermeyi taahhüt etmiştir. Bununla beraber Şirket-i Umumi doğrudan alacağı işlerin % 50'sini ve aracılar vasıtasıyla getirilen işlerde de kendi paylarının yarısını Osmanlı Bankası'na vermeyi kabul etmiştir[66].

Gerek şirketin nizamnamesinin bulunduğu belgelerde, gerekse de şirketle ilgili Kamondo adının geçtiği diğer belgelerde, ön isme yer verilmediğinden Kamondo ailesi adına şirkete kimin iştirak ettiği tam olarak belirlenememiştir. Ancak buna rağmen 1864 yılına gelindiğinde büyükbaba Abraham Kamondo'nun iş-

[64] *A. DVNS. MKL.d.*, nr:2, s. 41.

[65] *MAD.*, nr:10582, s. 12.

[66] Autheman, *a.g.e.*, s. 61.

lerden uzaklaşıp işleri torunlarına devrettiği düşünülecek olursa, "Kamondo" adını Abraham Behor ya da Nissim'in temsil ettiği söylenebilir. Osmanlı Devleti ile imzalanan istikraz anlaşmasında Şirket-i Umumi adına Nissim Kamondo'nun imzası bulunmaktadır[67]. Bununla beraber, Fransa'ya yerleştikten sonra şirketle ilgili işlerin takibini çoğunlukla Abraham Behor yapmıştır.

Kamondo, Şirket-i Umumiyye'nin kuruluşundan sonra gerek şirket adına, gerekse de kendi adına çeşitli istikraz işlerinin içinde yer almıştır. Örneğin şirketin kuruluşundan hemen sonra Osmanlı Devleti ile yapılan bir borç anlaşmasında, Şirket-i Umumiyye'yi Hristaki Efendi, Zarifi ve Kamondo birlikte temsil etmişlerdir. 1864 yılında yapılan bu anlaşmanın borç miktarı 515 bin Osmanlı lirasıdır. Osmanlı Devleti bu borç için % 10 faiz ve bir kereye mahsus olmak üzere % 3 komisyon ödemeyi kabul etmiştir. Rumeli'nin beş taksitle ihale edilecek olan ağnam gelirleri, Cezayir-i Bahr-i Sefid ağnam gelirlerinin tümü, Saruhan, Karesi ve İzmit sancakları ağnam rüsumatı gelirleri borca karşılık olarak gösterilmiştir. İstikraz şartları şu şekilde sıralanmaya devam etmiştir: % 10 faiz haddi belirlenmiş olmakla birlikte, faiz İngiltere Bankası'nın ıskontosuna paralel olarak değişiklik gösterebilecektir. Borç vadesinin sonuna kadar ıskontodaki artış ve düşüşler faize yansıtılacaktır. Örneğin bankanın ıskontosu senelik % 8 olduğu takdirde ve borcun vadesi bitene kadar bu durumda kaldığı sürece faiz % 10 olarak kalacaktır. Ancak ıskonto % 9'a çıkarsa, istikrazın faizi de bu süre içinde % 11'e yükselecektir. İskonto haddi % 11 ve daha yukarısına çıktığında ise faiz % 12'de, ıskonto haddi % 8 ve daha aşağı düştüğünde ise faiz oranı % 10'da sabitlenecektir[68]. 1864 yılının cari açığının kapatılması için alınan bu istikrazın değişken faizinin ve % 3 komisyon oranının devlet tarafından

[67] *HR. TO.*, nr. 473/56.

[68] *MAD*, nr:10582, s. 105.

oldukça "makul" karşılanması[69] içinde bulunulan çaresizliği açıklamaya yetmektedir.

Şirket-i Umumi zor durumlarda Hızır gibi imdada yetişmektedir. Nitekim yine benzer sebeplerle 20 Haziran 1866'da 166 bin 500 mecidiye lira, ki % 1,5 komisyonuyla birlikte toplam 168 bin 997 lira 50 kuruş Şirket-i Umumi tarafından Maliye Nezaretine teslim edilmiştir[70].

Temmuz 1866'da hükümet tarafından 170 bin lira daha talep edilmiştir[71]. Ağustos başlarında Londra'ya sipariş verilen gemilerin taksiti ve diğer masrafları ile Tophane-i Âmire'den sipariş verilmiş olan şişhaneli tüfekler için 112 bin 294 sterlin ödenmesi gerekmektedir ve bu nedenle Londra Sefareti Hazine'yi sıkıştırmaya başlamıştır. Yine aynı zamanda Hazine-i Hassa'nın bazı acil masrafları için de 10 bin kese akçeye ihtiyaç duyulmakta, ancak bu iki kalemin Hazine tarafından doğrudan ödenebilmesi mümkün görünmemektedir. Acil olarak ihtiyaç duyulan para için Şirket-i Umumiye'den Hristaki ve Zarifi ile görüşülerek gerekli olan 170 bin liranın istikrazı için anlaşmaya varılmıştır. Ancak daha önce Şirket-i Umumi'den alınmış olan 600 bin liradan kalan 60 bin liranın da ilavesiyle meblağ 230 bin liraya ulaşmıştır. Bu istikraza Edirne, Filibe ve İslimye sancaklarının 1865 yılı varidat-ı öşriyyesi karşılık gösterilmiştir[72].

Bunu, Ağustos sonunda memurlara ödenmesi gereken maaşları karşılamak amacıyla % 12 faiz ve % 2 komisyon şartlarıyla alınan 220 bin lira takip etmiştir[73]. 31 Aralık 1866 tarihinde Hristaki Zografos ve Nissim Kamondo ile görüşülerek, ana para ve faiz

---

[69] *A. MKT MHM.*, nr: 312/33 (19 Eylül 1864).

[70] *HR. TO.*, nr: 493/59 (20 6 1866).

[71] *İ. DH.*, nr:38414.

[72] *İ. DH.*, nr: 552/38414 (2 Ağustos 1866).

[73] *A. MKT. MHM.*, nr: 361/86 (31 Ağustos1866).

ödemelerinde kullanılmak üzere, Şirket-i Umumi ile 200 bin liralık borç anlaşması yapılmıştır. Borcun senelik faizi % 12 olarak belirlenmiş ve bir defaya mahsus % 3 komisyon şartı konulmuştur. Borcun ödenmesini temin için, 1865 istikrazının % 6 faizli tahvillerinden 30 bin adedi rehin edilmiştir. Tahviller daha önce alınmış olan 600 bin Osmanlı altını ile 250 bin liralık istikrazlar ödendikçe rehinden kurtarılacaktır[74]. Daha bu anlaşmanın imzası soğumadan, iç ve dış borçlar için gerekli ana para ve faiz ödemeleri için Şubat 1867'de 200 bin liraya ilaveten aynı şartlarla 100 bin altın daha talep edilmiştir[75].

Böylece daha kuruluşundan kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen, Kamondo ve şirkete ortak olan diğer bankerler Osmanlı Devleti'ne yüksek denilebilecek faiz ve komisyonlarla büyük miktarda borç vermişlerdir. 1866 yılında Girit'te çıkan ve iki yıl kadar süren isyan Osmanlı maliyesini çok zorlamıştır. İsyan nedeniyle adaya sevk edilen askerlerin masrafları çığ gibi büyüdüğünde, 1867 Haziran'ında yapılabilecek tek şeyin Şirket-i Umumi'den 120 bin liralık bir avans almak olduğuna karar verilmiştir. Anlaşılan o ki, Girit İsyanı'yla birlikte çıkan kriz yine şirkete yaramıştır[76]. Nitekim Nizamiye Hazinesi'nin açıkları için Nisan 1868'de alınmış olan 80 bin lira şirkete olan borç defterini kabartmaya devam etmiştir[77].

% 10-12 gibi faiz oranları oldukça yüksek oranlar olmasına rağmen, görüldüğü gibi artık herhangi bir istikraz anlaşmasında gözden çıkarılmaya hazır olunan alışılagelmiş rakamlar

---

74 *HR. TO.*, nr: 473/56.

75 *A. MKT. MHM.*, nr: 373/80 (4 Şubat 1867).

76 Hulkiender, *a.g.e.*, s. 63.

77 Aynı tarihte yine Nizamiye Hazinesi için Şirket-i umumi'den başka Mösyö Kamara Koronbiya'dan 40 bin ve Tophane-i Amire için de Lorando'dan 50 bin olmak üzere toplam 170 bin lira borçlanılmıştır, *A MKT MHM.*, nr: 403/79 (1 Nisan 1868).

haline gelmiştir. Aslında Temmuz 1868 tarihli bir borç anlaşmasına bakıldığında bu oranın düşük kaldığı bile görülmektedir. Bu anlaşma ile bir önceki yıl Şirket-i Umumi'den alınmış olan 495 bin liranın ödenebilmesi zor göründüğünden, bunun müddetinin uzatılması ve yine bazı ödemeler için bu miktara ilaveten 100 bin liralık bir anlaşma daha yapılması talep edilmiştir. Bu yeni borç için % 18 gibi fahiş bir faiz şartı konulmuştur. Edirne ve İzmir aşar gelirlerinin karşılık gösterildiği bu borçtan başka, dış borç taksitlerinin altından kalkabilmek için, yine % 18 faizle bu kez Paris'teki Şirket-i Umumi'den de 10 milyon frank daha alınmıştır[78].

28 Haziran 1869 tarihinde 79 bin 861 liralık borç için Maliye Nâzırı Sadık Paşa ile Şirket-i Umumi ve Osmanlı Bankası arasında yeni bir anlaşma daha yapılmıştır. Girit ahalisinin ihtiyaçlarını gidermek üzere sarf edilecek bu para için % 64 oranında Şirket-i Umumi'ye, % 36 hesabıyla da Osmanlı Bankası'na % 12 faizle borçlanılmıştır[79]. Bunu 4 Ağustos 1869 tarihli 300 milyon franklık, yine Osmanlı Bankası ve Şirket-i Umumi ile yapılan dahili istikraz takip etmiştir[80].

Mayıs 1869'da Şirket-i Umumi'nin genel meclis toplantısı yapılmış, 1868 yılı faaliyetleri sonucunda 516 temettü dağıtılacağı açıklanmıştır. Ancak Şirket-i Umumi, devlete açtığı kredilerle elde ettiği kar ve kazanç nedeniyle eleştirilere de maruz kalmış, alt yapı ve ekonomiyi güçlendirecek yatırımlar yapmak yerine kolay kazancı tercih etmekle suçlanmıştır. Ama bu eleştiriler pek işe yaramamış olacaktı ki, temmuz ayında 2 milyon liralık bir borç anlaşması daha gerçekleştirilmiştir[81].

---

[78] *A. MKT. MHM.*, nr: 413/95 (13 Temmuz 1868).

[79] Ölçer, *a.g.e.*, s. 41.

[80] *A.g.e.*, s. 43.

[81] Hulkiender, *a.g.e.*, s. 65-66.

11 Mart 1869'da Osmanlı Bankası ile Osmanlı Devleti arasındaki imtiyaz yenileme anlaşmasında Nissim Kamondo da rol almıştır. Osmanlı Bankası'nın ilk imtiyaz fermanı üzerinden geçen beş yıldan sonra, devletle banka arasında bazı mali maddelerle ilgili yeni bir düzenleme yapılması kararlaştırılmıştır. 1868 yılı sonlarında başlayan görüşmelerde maliye nâzırı özellikle komisyon oranının indirilmesi ve cari hesap avansının yükseltilmesi konusunda ısrarlı olduğundan, görüşmeler kesilme noktasına kadar gelmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Bankası Fransa ve İngiltere hükümetlerine başvurmuş ve görüşmelere Paris'te devam edilmiştir. Paris'te yapılan görüşmelere hem kendi adına hem de Şirket-i Umumi adına katılan Nissim, aynı zamanda aracı bir rol de üstlenmiştir. Osmanlı bürokratlarını iyi tanıması, Osmanlı bürokratik ilişkilerinin inceliklerini bilmesi nedeniyle Nissim'in çabaları sonuç vermiş ve nihayetinde ilk anlaşma yapılmıştır. Banka'nın Paris komitesi başkanı Charles Mallet ve Maliye Nâzırı Sadık Paşa arasında imzalanan anlaşmaya göre; bankanın komisyon oranı % 1'den % 0.5'e indirilmiştir. Devlet aylık en fazla 300 bin lira çekebilecek, yıllık avans miktarı da 1 milyon 800 bin lirayı geçmeyecektir. Buna karşılık bank, şubeleri bulunan her yerde devlet gelirlerini toplama hakkını elde etmiştir. İşte bu anlaşmadan Şirket-i Umumi adına beklediği üçte bir hisse ve kendi şirketi adına beklediği % 7'lik pay Nissim Kamondo'nun kazandığı büyük bir başarı olmuştur. Bununla beraber şüphesiz ki işin Kamondolara sağladığı en büyük kazanç, son zamanlarda piyasada özledikleri itibarı geri kazanmış olmalarıdır[82]. Bu arada Kamondoların Avrupa para çevreleri üzerindeki etkisi de görülmüştür.

Şirket-i Umumi, Rumeli demiryolları yapımını üstlenmiş olan Baron Hirsch ile de işbirliği yapmıştır. 1870'de Osmanlı Bankası ve bazı bankerlerle birlikte demiryollarının inşaat masraflarının

---

[82] Autheman, *a.g.e.*, s. 50,51; Şeni-Le Tarnec, *a.g.e.*, s. 99, 100.

karşılanması için % 3 faizli 750 bin adet tahvilin çıkarılmasına ortak olmuştur[83].

Ancak 1870 yılından itibaren şirket ile Osmanlı Bankası arasında serin bir rüzgar esmeye başlamıştır. 1866 ve sonrasında Osmanlı tahvillerinin Avrupa piyasalarında hızla değer kaybetmesinden Şirket-i Umumi de etkilenmiş ve hisseleri 1866'dan sonra nominal değerlerinin üzerinde prim yapamamıştır. Osmanlı Bankası bu şartlar altında şirketteki hisselerini elden çıkarmaya başlamış ve 1870'de iştirakini 2 bin 300 hisse senedine indirmiştir. Osmanlı Bankası Mart 1873'de, 4 Mayıs 1864 anlaşmasını sona erdirirken, Galata Bankerleri ile olan bağlarını tamamıyla koparmamış ve devletle yapılan istikraz anlaşmalarına iştiraklerini sağlamaya devam etmiştir[84].

Şirket-i Umumi uzun yıllar kendi başına ya da çeşitli konsorsiyumların içinde bulunmak suretiyle devlete kısa vadeli avanslar ya da istikrazlar sağlama konusunda üzerine düşeni yapmaya devam etmiştir[85]. Ancak Kamondoların şirket ile bağları 1869'da Paris'e yerleşmeleriyle birlikte zayıflamaya başlamış ve kısa süre sonra kopma noktasına gelmiştir. Aslında Şirket-i Umumi ile Kamondolar arasındaki sert rüzgarlar 1868 yılı sonlarında Osmanlı finans hayatına yeni bir bankanın katılmasıyla esmeye başlamıştır. "İtibar-ı Umum-i Osmani Şirketi" ya da "Credit General Ottoman" adıyla kurulan bu yeni banka, Osmanlı Bankası ve Şirket-i

---

83 Hulkiender, *a.g.e.*, s. 67.

84 Autheman, *a.g.e.*, s. 61.

85 Bankalar, sarraflar ve şahıslar ile İstanbul Şehremaneti arasındaki 26 Aralık 1872 tarihli 150 bin liralık borç anlaşmasına 25 bin lira ile; 2 Ocak 1874 tarihli 1 milyon sterlinlik anlaşmaya 215 bin sterlin ile; 9 Ocak 1874 tarihli anlaşmaya da 200 bin sterlin ile iştirak etmiştir, Ölçer, *a.g.e.*, s. 46, 74, 81; ayrıca Haziran 1873'de Kredi Austro Türk Bankası ile birlikte 1 milyon İngiliz altını tutarındaki istikraza katılmıştır, *A. MKT. MHM.*, nr: 455/94.

Umumi'nin finansal çevrelerdeki etkinliğine ortak olmak, ya da başka bir ifadeyle bu etkinliği sarsmak amacıyla kurulmuştur. Societe General de France grubu ile İstanbul'da Galata Bankerlerinden Tubini ve firmasının birleşmesiyle oluşturulan bu bankanın sermayesi 50 milyon frank olarak belirlenmiştir. Kuruluşu sırasında dört yıl vadeli olarak 125 milyon franklık Osmanlı hazine bonosunu satın almış olan banka, 1871'de de Dent and Palmer ile birlikte 5.7 milyon sterlinlik bir dış istikraza katılmıştır[86].

Credit General Ottoman'ın kuruluşu aslında maddi ve manevi olarak en çok Kamondoları sarsmıştır. Öncelikle Kamondoların haberi olmaksızın Şirket-i Umumi'nin büyük hissedarlarından Stefanovich, Hristaki Zografos ve Zafiropulo'nun bu yeni bankada yer alıyor olması, Kamondoları Şirket-i Umumi'nin bundan sonraki faaliyetleriyle ilgili bir umutsuzluğa ve karamsarlığa sürüklemiştir. Aslında Kamondoları kızdıran esas nokta bu ortaklıktan kendilerinin dışlanmış olmasıdır. Nitekim kendileri dışında Şirket-i Umumi'nin büyük hissedarları yeni bankaya geçtiğine göre; bu durumda Credit General Ottoman'ın rekabetinin doğrudan Kamondolara karşı olduğu sonucu çıkmıştır. Bu rekabetten kurtulabilmek için, ilk etapta "hainlik" olarak değerlendirdikleri bu ortaklığa girmek ya da Şirket-i Umumi'den istifa etmek seçenekleri üzerinde durmuşlardır. Hatta Şirket-i Umumi, Osmanlı Bankası ve Credit General Ottoman'ın birleştirilmesi gibi yeni bir öneri getirmişlerdir. Ancak belki de onlar açısından işin en can sıkıcı noktası, Tubini'nin bu yeni banka içinde hiçbir şekilde Kamondolara yer ayırmadığını görmek olmuştur. Rum ortaklar Kamondoların arkasından iş çevirmişlerdir. Bu duruma inanmak oldukça zor olmasına rağmen, kısa sürede Kamondo-

[86] 1873'de hissedarlarına %27 kar dağıtma başarısı gösteren şirket daha sonra Osmanlı Bankası'nın hakimiyetine girmiş, 1899'da tasfiye edilmiştir, Burhan Ulutan, *Bankacılığın Tekamülü*, Ankara, 1957, s. 156.

lar şunu anlamışlardır ki, Credit Generale ve Tubini, Kamondo Şirketine karşı stratejik bir hamle planlamıştır[87].

Galata'da yaşanan tüm bu entrikalar, dahası, sahip oldukları itibarın sarsılmaya başlaması Kamondoları başka bir arayışa yöneltmiş ve 1869'un başlarından itibaren Paris'e yerleşme fikri gelişmeye başlamıştır. Credit General Ottoman'ın Osmanlı Devleti nezdinde kısa bir sürede kazandığı itibarı, arkasındaki Credit General de France ve de dolayısıyla Avrupa desteğine bağlayan Kamondolar, finans merkezi Paris'ten işlere katılımın daha doğru olacağına inanmışlardır. Hem böylece ağırlık merkezini Avrupa'ya aktararak, yenik duruma düştükleri Galata'nın entrikalı oyunlarından uzaklaşmış olacaklardır. Abraham Behor'un deyimiyle "arabanın son tekeri olmayacaklardır[88]."

1869 yazında Abraham Behor Kamondo Paris'te kendilerine bir ortam hazırlarken, kardeş Kamondo da İstanbul'daki rekabette hâlâ var olduklarını ispatlama çabasını sürdürmüştür. Çünkü tam da bu sıralarda İstanbul'da Maliye nâzırı ile birbirleriyle rekabet halinde olan Osmanlı Bankası, Credit General Ottoman ve Şirket-i Umumi arasında hummalı görüşmeler başlamıştır. Osmanlı maliyesindeki 3 milyon liralık açığı kapatmak amaçlı bir istikraz için, Maliye Nâzırı Sadık Paşa ile görüşme yapmak üzere İstanbul'a gelmiş olan Osmanlı Bankası temsilcisi Casimir Salvador'u ağırlama görevi Nissim Kamondo'ya düşmüştür. Nissim, Casimir Salvador'u ağırlamak dışında Sadık Paşa ile arabuluculuk rolünü de üstlenmiştir. Bu arada Abraham Kamondo da Paris'ten piyasaların durumu hakkında bilgi vererek kardeşini yönlendirmiştir. Abraham, Fransa kralının sağlığının bozuk olduğunu ve yakın görünen ölümünün daha şimdiden piyasalarda istikrarsızlığa yol açtığını bildirerek, bu durumda her ne kadar

[87] Şeni-Le Tarnec, *a.g.e.*, s. 86-88.

[88] *A.g.e.*, s. 94.

şartları ağır bulsa da, maliye nâzırının Salvador tarafından öne sürülen şartları kabul etmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Ancak bu arada istikraz görüşmeleriyle ilgili sürekli sürpriz gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim Osmanlı Bankası daha önceleri soğuk baktığı Credit General Ottoman'la anlaşma yoluna gitmiş ve Şirket-i Umumi Tubini'nin çabalarıyla istikrazdan dışlanmıştır. Kamondolar Paris'ten kendi bankaları adına istikraza katılıyor olsalar bile, Şirket-i Umumi'nin Osmanlı Devleti nezdinde kan kaybetmesini ve Credit General Ottoman'ın başarısını hazmedememişlerdir. Bu ağır durumu bertaraf etmek için bu kez Abraham Kamondo devreye girmiş, Osmanlı Bankası yöneticileriyle yaptığı görüşmede onları ikna etmeyi başarmıştır. Sonuç olarak istikraza Osmanlı Bankası, Societe General de France, Societe General Ottoman ve Şirket-i Umumi-i Osmani'nin birlikte katılması kararı alınmıştır. Kısacası şirketin itibarı kurtarılmıştır; ancak son andaki beklenmeyen gelişme herkesi şok etmeye yetmiştir. İstikraz verme yarışına en son katılan Comptoire National d'Escompte de Paris İstanbul'a gönderdiği temsilcisi aracılığıyla Osmanlı hükümeti ile sessiz sedasız istikraz anlaşmasını yapmış; ancak yine de sonunda Kamondoların tüm çabasının boşa gitmediği görülmüştür. Nitekim Comptaire National kontratın bir kısmını Şirket-i Umumi'ye devretmiştir[89].

Bu istikrazdan kıl payı üzerine düşeni almayı başaran Kamondolar, bundan sonraki istikrazlarda meydanın rakiplerine kalmasına engel olamamışlardır. Ekim 1873 tarihli 2 milyon 152 bin 596 sterlinlik istikraz anlaşmasında Credit General Ottoman, II. İstanbul Bankası ile birlikte Zarifi'nin adı geçerken, bu ve bunun gibi anlaşmalarda Kamondoların adını görmek artık zorlaşmıştır[90].

---

[89] *A.g.e.*, s. 112-118; Autheman, *a.g.e.*, s. 52.

[90] *A. MKT. MHM.*, nr: 466/51 (14 Ekim 1873).

Kamondolar açısından Credit General Ottoman'ın kuruluşuyla birlikte başlayan finansal gerginlik Paris'e yerleşmelerinden sonra daha da artmıştır. Şirket-i Umumi ile ilişkiler kopma noktasına gelmiş, Kamondoların yokluğunda şirket yöneticileri onları tamamen devre dışı bırakma planlarını uygulamaya koymuşlardır. Isaac Kamondo Bankası'nın temsilcisi olarak, Abraham ve Nissim'i Şirket-i Umumi'de temsil etmekle görevlendirilmiş olan Moise Fernandez'in yönetim kurulu toplantısına kabul edilmeyişi bunun ilk göstergesi olmuştur. Şirketin yönetim kurulu başkanı Zafiropulo'ya yazdıkları mektupla, bu yarışta hala var olduklarını bir kez daha hatırlatmalarına rağmen, artık Kamondoların İstanbul ve Galata üzerindeki etkileri hiçbir zaman eskisi gibi olamamıştır[91].

Austro-Türk Bankası

1872 yılında kurulan Austro-Türk Bankası'nın merkezi Viyana'da olmakla birlikte faaliyet sahası İstanbul olarak belirlenmiştir. Kamondo şirketinin de hissedarlar arasında bulunduğu banka, İstanbul'un tanınmış bankerleri ve Viyanalı banker ve bankalardan meydana gelen bir grup tarafından kurulmuştur. Kamondo şirketinin yanı sıra Galata'nın ünlü bankerleri Hristaki ile Zarifi, Şirket-i Umumiyye-i Osmaniyye, Kostaki ve Karapano bankanın İstanbullu sermayedarlarını meydana getirmiştir[92]. Bankanın çalışma alanını sanayi, ticari ve zirai işlerle her türlü sarrafiye işlemleri oluşturmaktaydı. Sermayesi 2 milyon sterlin olup, her biri 20 sterlin olmak üzere 100 bin hisseye taksim olunmuştu. Ayrıca sermayenin 4 milyon sterline kadar çıkarılabileceği ilan edilmiştir[93].

---

[91] Şeni-Le Tarnec, *a.g,e.*, s. 119,120.

[92] Bankanın diğer sermayedarları A.Ralli, Z. Stefanoviç, Otto Ulman, Antoine Vlasto, Viyana'da Union Bankası ile İngiliz- Avusturya Bankası ve diğer bazı şahıslardır , Velay, *a.g.e.*, s. 123.

[93] *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, yayına hazırlayan:Münir Aktepe, cilt:XIV, TTK, 1988, Ankara, s. 11.

Avusturya-Osmanlı Bankası ile birlikte kurulan Austro-Türk Bankası İstanbul piyasalarında kurulduğu andan itibaren iyi bir şöhret kazanmışlar ve Osmanlı Devleti ile çeşitli istikraz ilişkileri içine girmişlerdir[94]. Alman-Fransız savaşından dolayı Paris borsasının faaliyetlerinin sekteye uğraması Viyana borsasını canlandırmış, bu da bankaların işine yaramıştır. Ancak Viyana borsasındaki canlılık bir süre sonra yerini bir spekülasyon buhranına bıraktığından, her iki banka da 1873 yılı sonlarına doğru İstanbul'daki faaliyetlerini durdurup mevcutlarını mali bağlantıları olan Osmanlı Bankası'na bırakmaya mecbur olmuştur[95].

Esham-ı Cedide Sandığı İdaresi ve Abraham

Osmanlı Devleti'ndeki ilk kağıt para olan kaime uygulaması, paranın ayarı ile sık sık oynanması ile birlikte ortaya çıkan mali buhranı engellemek amacıyla 1839'da gerçekleştirilmiştir. Ancak piyasada kullanılacak nakit para ihtiyacının karşılanması için gerçekleştirilen bu uygulamaya halk yabancı kalmış ve tam olarak istenen amaca ulaşılamamıştır. Önceleri faizsiz olarak çıkarılan kaimeye halk pek fazla itibar etmemiş, faizli kaimeler ise nakit para gibi kullanılmaktan ziyade, saklanıp belirli bir zaman sonra faizi alınan tahviller gibi kullanılmıştır. Bu arada boş durmayan kalpazanların sahte kaimeleri piyasaya sürmeleri, faizlerin düşmesine ve kaimenin itibarını yitirmesine neden olmuştur. 1844'de Darphane'de altın ve gümüş para basımına geçilmesi para karmaşasını daha da arttırmıştır[96]. Kırım Savaşı'nın Osmanlı maliyesine yüklediği ekstra ağır faturanın ödenmesi için çözüm ola-

---

94 Örneğin Haziran 1873'de İnhisar Duhan İdaresi'nin hazineden olan alacağı, dış ve iç borç taksitleri için ihtiyaç duyulan 1 milyon İngiliz altını Austro-Türk Bankası ve Şirket-i Umumiyye-i Osmani'den alınmıştı *A.MKT.MHM.*, nr: 455/94 (3 Haziran 1873).

95 Velay, *a.g.e.*, s. 123.

96 Kazgan, *Galata Bankerleri*, c: I, s. 25.

rak düşünülen, faizli ve faizsiz olarak piyasaya sürülen kaimeler de hem kaime emisyonun yükselmesine, hem de devletin faiz borcunun artmasına neden olmuştur[97].

Kaimenin değerinin düşmesi hazinenin borçlanma oranını daha da yükseltmiştir. Çözüm olarak çıkarılan esham-ı mümtaze ile biraz olsun kaimenin itibarı iade edilmiş, ancak bu sırada 1854 yılında üç yıllık olarak çıkarılan eshamların piyasadan toplanma zamanı gelmiştir. Yaklaşan borç ödemelerinin de bu sıkıntılı mali şartlara eklenmesiyle beraber çözüm arayışları yeniden başlamıştır. Böylece 1858'de "esham-ı cedide"nin çıkarılmasına bu şartlar altında karar verilmiştir. Esham-ı cedide ile gerçekleşecek olan yeni iç borçlanmadan elde edilen gelir, hazinenin acil ihtiyaçlarının karşılanması, kaime ve esham-ı mümtazenin piyasadan çekilmesi için kullanılacaktır. Faizli kaimenin Mart 1858'den itibaren üç ay içinde, faizsiz kaimelerin ise iki sene içinde toplanması ile yerlerini esham-ı cedide alacak, bunun tedavül süresi ise beş yıl olacaktır. Esham-ı cedidenin piyasaya sürülme şartları bu şekilde belirlenmesine rağmen, esham-ı cedidenin taklit edilememesi için yeni kalıpların hazırlanması gibi işlemler uzun zaman aldığından tedavüle çıkarılma zamanı yetişmemiş ve bir süre daha ertelenmiştir[98].

Esham-ı cedide için ilk etapta çıkarılması düşünülen miktar 500 bin kese yani 2,5 milyon mecidiye olarak belirlenmiş ve 1860 Mart'ına kadar bunun çıkarılması kararlaştırılmıştır. Diğer 500 bin kesenin de devletçe belirlenen zaman ve miktarda çıkarılmasıyla, toplam 1 milyon kese esham-ı cedidenin dört yıl zarfında ihracı planlanmıştır. Esham-ı cedide için yılda iki taksitle mart ve eylül aylarında % 6 faiz ve sermaye üzerinden hesaplanan

---

[97] 1856 senesinde piyasada 402.600 adet ve 344.000 kese değerinde faizli kaimeler olup, bunlara senelik olarak ödenen faiz 10.320 kesedir, Akyıldız, *a.g.e*, s. 58.

[98] *A.g.e.*, s. 74,75.

% 2 oranında reisülmal akçesi ödenecektir. Bu faiz ve reisülmalın ödenmesi için, Dersaadet'in her çeşit gümrük ve varidat-ı rüsumiye hasılatının önceki ödemelerden kalan gelirleri karşılık olarak gösterilmiştir. Anlaşılacağı üzere bu gümrük ve varidat-ı rüsumiye hasılatı daha önce evrak-ı nakdiyenin tedavülden kaldırılması için ve Londra'da imzalanan istikraz anlaşmasının faiz ve reisülmal ödemeleri için ayrılmıştır. İşte bu ödemeler yapıldıktan sonra geriye kalan meblağ gümrüklerden doğrudan doğruya tediye sandığına gönderilecektir.

Burada adı geçen "tediye sandığı" esham-ı cedide için oluşturulmuş olan bir sandık olup, bu sandığın idaresi için de ayrıca bir komisyon tayin edilmiştir. Esham-ı cedidenin ödenecek faiz ve anaparası için tahsil edilen gelirler bu sandıkta muhafaza edilecektir. Hükümet esham-ı cedide ile ilgili büyük umutlar beslemiş ve bu yüzden de başarılı olup piyasalarda itibar kazanması için her türlü özeni göstermiştir. Nitekim tediye sandığını idare edecek komisyonun seçiminde de titiz davranılmış, komisyon başkanı ve diğer üyelerin hepsi padişah tarafından tayin edilmiştir. Tamamı İstanbul'daki itibar sahibi sarraflar ve tüccarlar arasından seçilmiş olan komisyonun içinde şüphesiz Abraham Kamondo'yu da görmek mümkündür. Komisyonun müdürlüğüne Mihran Efendi (Mihran Düz), idare müdürlüğüne Mösyö Duran (Pierre Durand) ve teftiş azalığına da Yani Bey, Allahverdioğlu Abraham Efendi, Mösyö Falkon (François Falconnet), Mösyö Todoraki Baltacı, Mösyö Abraham Kamondo, Mösyö Hanson, Mösyö Zarifi ve Mösyö Kor (Georges Court) tayin edilmiştir. Bu isimlerden bir mümeyyiz, bir veznedar ve eshamın bir tarafı Fransızca yazılacağından bir de mütercim belirlenmiş, sandığın tüm muhasebesi ve muamelatı Maliye Nezareti'nin kontrolüne bırakılmıştır. Teftiş üyelerinin altı ayda bir tediye sandığı idaresinin yaptığı çalışmalarla ilgili bir rapor vermesi ve bu raporun Türkçe ve Fransızca olarak gazetelerde yayınlanması zorunludur. Ayrıca teftiş azalarından her

biri sandığın ne durumda olduğu, defterlerin düzenli tutulup tutulmadığıyla ilgili teftiş yapabilme hakkına sahiptir.

Tediye sandığına ait üç anahtarın birisi mümeyyizde, diğeri muhasebecide ve üçüncüsü de teftiş meclisi üyelerinden birinde bulunmakla birlikte, bunlar bir araya gelmedikçe sandıktan tek bir kuruş dahi çıkarılması yasaktır. Böylece sandıkta var olan paranın hiçbir suretle planlananın dışında bir yere harcanamayacağı veya istikraz olarak verilemeyeceği de taahhüt altına alınmıştır. Esham-ı cedide Avrupa'da da tedavüle çıkarılacağından, bunların faiz ve reisülmala mahsub olan akçelerinin ödenmesi için alınması gereken tedbirler yine bu tediye sandığı idaresi ve Maliye Nezareti'nin görüşmeleri sonucunda karara bağlanacaktır.

Daha önce kaime ve diğer eshamların piyasaya sürülmesinden sonra ortaya çıkan kalpazanlarla ve sahte paralarla büyük bir mücadele veren hükümet bu kez aynı sıkıntıları yaşamamak için baştan tedbirlerini almış, esham-ı cedidenin basımı için özel kalıplar hazırlatmıştır. Ayrıca caydırıcı olacağı düşünülerek, sahtecilik yapanların on yıldan aşağı olmamak suretiyle kürek ya da kalebendlik cezasına çarptırılacağı ilan edilmiştir. Yine alınan tedbirlerden birisi eshamların basılmasından sonra teker teker imzalanması olmuştur. Her bir esham-ı cedide üzerinde, tediye sandığı idaresi baş müdürü Mihran Bey'le azalardan birinin imza ve mührünün yer alması suretiyle sahteciliğin önüne geçilmesi planlanmıştır. Ancak imza işiyle yükümlü olan azanın her gün idareye gelmesi mümkün olamayacağından, Mihran Bey'le beraber imza işiyle yükümlü bir yerine üç aza tayin edilmiştir. Azalardan Baltacı Todoraki, Hanson ve Zarifi'den hangisi bulunuyorsa eshamın onlardan biri tarafından imzalanması esası getirilmiştir[99].

Ancak esham-ı cedidenin basımı bittikten sonra sıra imza işine geldiğinde işin ne kadar sıkıntılı olduğu ve tahmin edildiği

[99] *MAD.*, nr: 9812, s. 1-6.

sürede bitmeyeceği anlaşılmıştır. İlk tertip esham-ı cedidenin imzalanması için Baltacı Todoraki, Hanson ve Zarifi'nin üzerine 800'er bin esham düşmüştür. Bu durumda kısa zaman içinde imza işinin bitirilmesi ve piyasaya sürülmesi mümkün görünmediğinden, sonradan bu üyelere Kamondo ve Mösyö Falkonet de katılmıştır[100]. Ancak bu da yeterli olmayınca kaimelere kalıp imaliyle imza atılmasına karar verilmiştir. Ayrıca tüm bu işlemler çok sıkı tutulduğundan esham dairesinin korunması için asker tayini bile istenmiştir. İlk etapta gerekli görülmeyen bu talep daha sonra asker yerine zabıtaların görevlendirilmesi suretiyle karşılanmıştır[101].

Esham-ı cedidenin imzalanması kadar basımı da sıkıntılı olmuş, basım masraflarının karşılanması için sarraf Mısırlıoğlu Bedros'dan 300 bin kuruş borç alınmıştır. Kesesi 5 kuruş faiz hesabıyla alınan paranın geri ödemesinin Mart 1860'dan itibaren birkaç ay zarfında yapılması şart koşulmuştur[102].

Aslında nizamnamede bir milyon kese olarak belirtilen piyasaya sürülecek esham-ı cedide miktarı, en başta iki buçuk milyon kese olarak düşünülmüştür. Ancak bu kadar çok miktarda piyasaya sürülen eshamların daha en başta kendi değerini düşüreceği endişesiyle sayı bir milyona indirilmiştir. Nitekim bu meblağ bile kaygı yarattığından bahsedildiği üzere bir kısmının Avrupa borsalarına satılması düşünülmüştür. Belirlenen ilk tedavül süresinde de bir yıl kadar gecikmeyle birlikte, nihayet Ağustos 1859'dan Mart 1862 tarihine kadar üç tertip olarak toplam beş milyon mecidiye liralık esham-ı cedide çıkarılmış ve nizamnamede belirlenen miktara ulaşılmıştır[103].

---

[100] *İ. HR.*, nr: 170/9200 (19 M 1276).

[101] *A. MKT. NZD.*, nr: 307/26 (3 Mart 1860); nr: 307/42 (5 Mart 1860).

[102] *MAD.*, nr: 9812, s. 3.

[103] Akyıldız, *a.g.e.*, s. 77.

Tuğla Fabrikası

Kamondoların Paris'e yerleştikten sonra İstanbul'da vekilleri olan Fernandez aracılığıyla girdikleri bir başka sektör tuğla yapım ve üretimi olmuştur. Paris'ten İstanbul'daki işleri kontrol etmeye devam ederken, burada da bir örneği görüleceği üzere farklı sektörlerdeki girişimlerden de "Kamondo" adını eksik etmemişlerdir.

Paris'teki Kamondoların İstanbul'daki eli ve kulağı kendilerine vekil tayin ettikleri Fernandez olmuştur. Tuğla Fabrikası kurma girişiminde de tüm resmi ilişkileri ve yazışmaları başlatan, onlar adına görüşmeleri yapan ve nihayet girişimin olumlu sonuç vermesini sağlayan Fernandez'dir. Bu girişim konusunda Kamondolara sadece Paris'ten tüm bu çalışmaları takip edip güzel haberi beklemek düşmüştür.

Fernandez "Kont Kamondo vekili" olarak Hasköy'ün Karaağaç adlı bölgesinde bir tuğla fabrikası kurmak için harekete geçtiğinde, Kamondolar da sabırsızlıkla gelişmelere dair haber beklemektedirler. Fernandez imtiyaz isteği ile ilgili hükümete yazdığı dilekçesinde kurmak istediği tuğla fabrikası ile ilgili özellikleri ve şartlarını sıralamıştır: Bu fabrikada her şeyden önce üretim diğerlerinden farklı olarak katı yakıtla çalışan Hoffman usulü fırınlarda yapılacak, imtiyaz süresi devam ettiği sürece bu konuda başka her hangi bir kişiye imtiyaz verilmeyecektir. Buna rağmen, bu usulde pişirilmiş tuğlaların ithaline bir sınırlama getirilmeyecektir. Fernandez kurulacak fabrika için kırk yıl imtiyaz müddeti talebinde bulunmuştur. Ancak bu talep fazla görülmüş olacak ki, Fransa'da Hoffman usulü fırınlara verilen imtiyaz süresi araştırılmış ve on beş yıl olduğu anlaşıldığından Fernandez'e verilecek süre de bu şekilde belirlenmiştir. Ancak imtiyaz müddeti konusundaki müzakereler bir süre daha devam etmiş, Tanzimat Dairesi'nce yapılan görüşmelerde bu süre on üç seneye indirilirken, 18 Eylül 1873 tarihli padişah iradesinde ise dokuz sene olarak son nokta konulmuştur. Kırk sene müddetin dokuz seneye tenzilinin sebebi, daha

iyi şartlarda gelecek teklifleri uzun süreli olarak reddetmemektir. Nitekim Fernandez fabrikayı işlettiği müddetçe aynı usulde üretim yapacak başka bir kişi veya kuruma bu imtiyazın verilemeyeceği şartı mukavelede yer almıştır. Bununla birlikte imtiyaz karşılığında devletin de bir şartı vardır. Devlete bir hizmet olmak üzere, devlet binalarının yapımı veya tamiri için gerekli olan tuğla piyasa fiyatının % 10 aşağısına bu fabrikadan temin edilecektir. Ayrıca fabrikada kesinlikle buhar gücüyle imalat yapılmayacaktır. Çünkü bu sıralarda Serkis Bey'e de buhar gücüyle işletilmek üzere bir tuğla fabrikası için imtiyaz verilmiştir[104].

Fabrikanın inşası için gerekli alet ve edevatın Avrupa'dan getirilmesi için bir defaya mahsus olarak gümrük muafiyeti uygulaması Kamondolar için de geçerli sayılmıştır[105]. Bu doğrultuda fabrika için gerekli olan makine, alet ve edevatın büyük bir kısmı Marsilya'da bulunan "Allatini ve Ortakları" vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmiştir[106].

Fabrikanın işleyişi ve ne kadar süre devam ettiği ile ilgili başka bir kayda rastlanmamakla birlikte, devlet binalarının inşa ve tamiri için uzun bir süre "Kamondo tuğlaları"nın kullanıldığı görülebilmektedir[107].

Şirket-i Hayriyye

Boğaziçi'ne yolcu taşımak amacıyla kurulmuş olan Şirket-i Hayriyye, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yerli anonim şirketi olarak tarihe geçmiştir. Şirket-i Hayriyye Kumpanyası Boğaz'ın iki

---

[104] *İ. MMS.*, nr: 47/1994 (18 Eylül 1873), *A. DVNS. İMTZ. d.*, nr: 1, s.56; *A. MKT. MHM.*, nr: 466/12 (9 Ekim 1873); *DH. MKT.*, nr: 1949/29 (15 Mayıs 1892).

[105] *ŞD. TNZ.*, nr: 2435/57 (8 Kasım1880), *ŞD. TNZ.*, nr: 503/24 (18 Eylül 1880); *ŞD. TNZ.*, nr: 503/9 (16 Mayıs 1880).

[106] *HR. TO.*, nr: 524/40 (1.4.1880).

[107] *DH. MKT.*, nr: 1949/29 (15 Mayıs 1892).

kıyısını adeta birbirine yaklaştırmış, yıllar boyu işleyen vapurlar bir taraftan pek çok sosyal gelişmeye yol açarken, diğer taraftan da ekonomik anlamda devlete büyük yararlar sağlamıştır.

Şirket-i Hayriyye'nin temelleri Fuat Paşa ve Cevdet Paşa tarafından Bursa kaplıcalarında atılmıştır. Cevdet Paşa *Tezakir*'de bu konudan şöyle bahsetmektedir:

> *".. Rusya memalikinin soğukları Fuat Efendi'yi ziyade tesir eylediğinden kendisinde sızılar peyda olmakla, Dersaadet'e avdetinde Bursa kaplıcalarına gitti. Fakiri dahi alıp götürdü. Birlikte Kavaid-i Osmaniyye'nin telifine gayret olundu ve bir de Boğaziçi'nde işlemek üzere bir vapur şirketi teşkiline dair bir nizamname layihası kaleme alındı ve avdette mevki-i icraya konuldu ve Şirket-i Hayriyye deyu tesmiye edildi*[108]."

Bu layihanın İstanbul'da görüşmeler sonucu değil de Fuat ve Cevdet Paşalar tarafından kaplıcada kaleme alınması o dönem oldukça eleştirilmiştir[109].

Layihada böyle bir kumpanyanın kurulmasının gerekliliğinden ve bu kumpanya sayesinde sağlanacak yararlardan bahsedilmiştir. Kumpanyanın kurulmasının öncelikli sebebi, Tersane-i Amire tarafından Boğaziçi ve Adalar'a çalıştırılan vapurların sayısının buralarda yaşayan nüfusa oranla yeterli olmamasıdır. Sabah ve akşam sadece bir kez işleyen vapurlara göre işlerini ayarlayamayanlar çoğunlukla işleyen kayıkları tercih etmektedir. İşte Boğaziçi'nde işleyen vapurların sayısını ve seferlerini arttıracak bu kumpanya sayesinde daha çok kişi iki yaka arasında gidip gelebilecek, bu da Boğaziçi'ne rağbeti arttırarak yeni yerleşim alan-

---

[108] Cevdet Paşa, *Tezakir*, yay.Cavid Baysun, c: 1-12, 3. Baskı, TTK, 1991, Ankara, s. 13.

[109] Ahmed İhsan ve Şürekası, *Boğaziçi Şirket-i Hayriye (Salname)*, İstanbul, 1330, s. 4.

larının açılmasını sağlayacaktır. Kışları da Boğaz'a gidiş geliş olduğu takdirde halkın çoğu kışı burada geçirebilecektir. Tüm bu kolaylıkların yanında kumpanya ile birlikte devlete bir gelir kaynağı da sağlanmış olacaktır. Elbette bu durum kayıkçı esnafına büyük zarar verecek gibi görünse de Fuat ve Cevdet Paşalar bunun da iyi tarafını bulmuşlardır. Layihada belirttiklerine göre; bu sayede kayıkçı takımı köylerinde kalıp şehirlere göç etmeyecekler ve tarlalarıyla uğraşarak devlete bu yönde yarar sağlayacaklardır. Böylece kayıkçılık için taşradan gelen acemi kayıkçıların yol açtığı kazaların da önüne geçilecektir. Ayrıca yine layihada belirtildiği üzere, Tersane-i Amire vapurları ile bir çatışma yaşanmaması için bu gemiler Marmara'da İzmit, Gemlik, Tekirdağ ve Gelibolu ile Karadeniz'de Trabzon, Samsun ve Varna gibi limanlar hattına kaydırılacak, Şirket-i Hayriyye ise tamamen Boğaziçi mevkiinde işleyecektir[110].

Oçak 1851'de padişah iradesi ile kuruluşuna onay verilen şirketin imtiyaz müddeti 25 yıl olarak belirlenmiştir[111]. İlk etapta satın alınacak ikisi gemi çekmek ve beşi yolcu taşımak için kullanılacak yedi geminin satın alınması, iskele ve binaların inşası ve diğer gerekli masrafların karşılanması amacıyla, şirketin sermayesi her biri 3 bin kuruş değerinde 1500 adet hisse senedi olarak kararlaştırılmıştır[112]. Bununla beraber sermayenin gerekli masrafları karşılamak için yetersiz olduğu görülünce 500 adet daha eklenerek hisse sayısı 2 bine çıkarılmıştır[113].

Osmanlı toplumunun bu tür bir girişime yabancı olması nedeniyle hisseler ilk anda çok rağbet görmemiştir. Buna rağ-

---

[110] *A.g.e.*, s. 5; Eser Tutel, Şirket-i Hayriyye, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 20, 21.

[111] *Y. EE.*, nr: 94/21 (24 Ocak 1851).

[112] *A. AMD.*, nr: 20/47 (26 Eylül 1850).

[113] Dağıtılan hisse senetlerinin bir örneği için bkz. *T. ŞHİ.*, nr: 1749/1 (14 Ocak 1852); *İ.DH.*, nr: 227/13579 (12 Ocak 1851).

men Mustafa Reşid Paşa ve Fuat Paşa'nın gayretleri ile hisse satışları artmaya başlamıştır. Mustafa Reşid Paşa her sınıftan ahaliyi bizzat teşvik etmiş, onun bu çabaları kısa zamanda sonuca ulaşmıştır. Nitekim böyle bir girişimin değerini ve sağlayacağı yararı anlamamasına rağmen sırf Paşa'nın hatırı için hisse alanlar bile olmuştur[114]. Örneğin Rumeli Orduy-u Hümayun erkanından Avni Paşa'nın bu teşvikler sonucu beş hisse almasından sonra onun teşvikiyle bazı kişiler de hisse talebinde bulunmuştur[115].

Elbette hisse satışının hızlanmasında Sultan Abdülmecid'in 100 hisse ve annesi Valide Bezmialem Sultan'ın 50 hisse almak suretiyle örnek olması da büyük rol oynamıştır[116]. Yine sadrazam Mustafa Reşid Paşa da ilk çıkarılan hisselerden 20 hisse satın almıştır. Serasker Damat Mehmed Ali Paşa, Tophane Müşiri Fethi Paşa, Girit Valisi Mustafa Paşa, Mısırlı Kâmil Paşa, Mehmed Ali Paşa kerimesi Zeynep Hanım 20'şer hisseyle şirkete ortak olmuşlardır. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen sarraflar da isim listesinde yerlerini almışlardır. Sarraf Mıgırdıç, İsak, Mısır sarrafı Kevork, Abraham ve Misiyani 20'şer hisse alırken, Banker Abraham Kamondo 15 hisseyle onların gerisinde kalmıştır. Sarraf Hoca Maksud, Sarraf Canik, Tıngıroğlu Ohannes, Mısırlıoğlu Bedros da 10'ar hisse ile bu ortaklığa dahil olmuşlardır[117]. Nihayetine bakıldığında bu ilk çıkarılan hisseler, sayıları dört ile yüz arasında değişen miktarlarda, en düşük kademeli hizmetliden padişaha kadar uzanan bir silsile içinde her kesimden kişilerce satın alınmış, Reşid Paşa'nın emekleri boşa çıkmamıştır.

---

[114] Ahmed İhsan, *a.g.e.*, s. 4.

[115] *A. MKT. MHM.*, nr: 29/97 (13 Aralık 1850).

[116] Kısa bir süre içinde padişah hisse sayısını 110'a çıkarmıştır, *A.AMD.*, nr: 44/4 (16 Nisan 1853).

[117] İsim listesinin tamamı Takvim-i Vakayi'de yayınlanmıştır, Ahmed İhsan, *a.g.e.*, s. 5.

Burada dikkat çeken en önemli husus, şirketin hususi nizamnamesinde yabancı uyruklulara hisse senedi verilmesinin yasak olmasına rağmen Kamondo'nun bu engele takılmamış olmasıdır. Şirketin kuruluşu sırasında hisse senedi alımının teşviki için, artık Kamondolar için geleneksel hale gelmiş olan bir "istisna" ile Abraham Kamondo'nun da hisse sahibi olmasının yolu açılmıştır[118].

Sarrafların ve Banker Kamondo'nun alım gücüne kıyasla oldukça düşük sayıda hisse almış olmalarının en önemli sebebi şirketle ilgili tereddütleri olmuştur. Nitekim şirketin kâr etmeye başlamasından sonra imtiyaz müddetinin ve sermayesinin arttırılmasıyla beraber bu sarraf ve bankerler de hisse sayılarını çoğaltarak kar paylarını arttırmışlar, ilk hissedarların çoğunun ölümünden sonra varisleri olan çocukları da bu hisseleri devralmışlardır[119].

1851'de kuruluş izni alınan Şirket-i Hayriyye'nin bir yandan hisse satışı ile sermayesi tamamlanmaya çalışılırken, diğer yandan banker Baltacıoğlu Monalaki'nin aracılığıyla bir İngiliz firmasına vapurların yapımı için sipariş verilmiştir[120]. Hatta siparişin hemen ardından vapurlar için isim arayışına girilmiş, isim önerileri üzerine görüşmeler başlamıştır[121]. Şirketin iltizamı Ocak 1852'de altı yıl için Antuvan Kalcıyan ve Agop Bilezikçiyan'a verilmiş; ancak

---

[118] *ŞD. MLK.*, nr: 1173-D/27 (8 Mayıs 1879).

[119] Padişahın hisse sayısı da 160'a ulaşmıştı. Şirket hisselerinden 10 veya daha fazlasına sahip olanların isimleri için bk., *T. ŞHİ.*, nr: 1749/19.

[120] Tutel, *a.g.e.*, s. 23.

[121] Vapurların yapımı ve siparişi için yapılan kontrat Baltacı Manolaki ve komisyon azası tarafından padişaha takdim olunmuş ve siparişi verilen vapurlar için sekiz isim belirlenmesi istenmiş, isim seçimi için de birkaç örnek sunulmuştur. Çırağan, Topkapı, Beşiktaş, Beylerbeyi, Tarabya, Sultaniye, Bebek, İstanbul, Baltalimanı, Rumelihisarı, Anadolu hisarı, Avrupa, Asya, Meriç, Tuna, Seyhun Ceyhun, Şat, Fırat, Tunca, Bursa, Edirne, Bosna, Kürdistan gibi isimler seçenekler arasında yer almıştır, *İ. DH.*, nr: 227/13629 (28 Ocak 1851).

aynı yılın Kasım ayında mültezimlerle yapılan anlaşmanın feshine karar verilmiştir. Anlaşmanın bu kadar kısa sürmesinin sebebi ise şirketin şimdiden vapurların alımı ve sair masraflarından dolayı bir hayli miktar borcu olmasıdır. Şirket idaresince de çok fazla bulunan borç miktarı, mültezimlerin kötü idaresine ve kontrat şartlarına uymamalarına bağlanmış, yeniden bir ihale ile iltizamın başka mültezimlere verilmesine karar verilmiştir[122].

Şirket vapurları daha işlemeye başlamadan önce Nisan 1853'de vapurların taksit-i evveli olarak her hisseye 365 buçuk kuruş isabet ettiğinden 110 + 50 hissenin toplam karşılığı olarak 58 bin 480 kuruş padişaha takdim edilmiştir[123]. İlk vapur 1854 yılında işlemeye başlamış ve ilk sefer de Üsküdar'a yapılmıştır[124]. İşlemeye başladığından itibaren bazı idari problemler dışında yıllık kâr oranını giderek arttırarak istikrarlı bir büyüme gösteren şirketin 1854 yılı Eylül sonuna kadar hisse satışından dolayı aldığı bedel 6 milyon kuruşu bulmuştur[125]. Oldukça kârlı giden hesaplar karşısında 1873 yılı başlarında imtiyaz süresi on yıl daha uzatılmıştır[126]. Bu kez Şehremaneti de kardan pay almış, uzatılan imtiyaz müddeti ile birlikte şirketin yıllık net kârının % 5'inin Şehremanetine bırakılması kararlaştırılmıştır[127]. Bu sürenin de sona ermesinden sonra 29 Ekim 1888'de yeni bir nizamname hazırlanarak imtiyaz süresi otuz yıl daha uzatılmış, ayrıca 200 bin liraya yükseltilen şirket sermayesi, her biri 20'şer Osmanlı altını olmak üzere % 5 faizli 10 bin hisseye ayrılmıştır. Her bir eski hisse senedine karşılık beş hisse senedi verilmesi karara bağlanmıştır[128].

---

[122] *A. MKT. NZD.*, nr: 64/81 (11 Kasım 1852).

[123] *A. AMD.*, nr: 44/4 (16 Nisan 1853).

[124] Tutel, *a.g.e.*, s. 24, 25.

[125] *İ. DH.*, nr: 310/19796 (6 Kasım 1854).

[126] Ahmed İhsan, *a.g.e.*, s. 11.

[127] Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 49.

[128] *İ. MMS.*, nr: 102/4297 (29 Ekim 1888); *İ. DH.*, nr: 1024/80756.

Şirket-i Hayriyye vapurlarının Boğaziçi'ne işlemeye başlamasıyla birlikte Cevdet Paşa'nın ifadesiyle "Boğaziçi'nin şenliği ruz-efsun" (ömür uzatan) olmuş, Boğaz'daki yalıların kıymeti son derece artmıştır[129]. Rumeli yakasında Yeniköy'ün ve Anadolu tarafında Kanlıca'nın yukarı kısımları daha önceleri hiç bilinmezken buralarda yeni yerleşim alanları açılmaya başlamıştır. Büyük talep karşısında yolcu sayısının ve sefer sayılarının her yıl daha fazla artmasıyla beraber Şirket-i Hayriyye'nin değeri de yükselmiş, 1891 yılında şirketin hisseleri en az beş altı misline çıkmıştı[130].

Kamondoların şirket hisselerini ne zamana kadar ellerinde tuttukları bilinememekle birlikte, büyükbaba Abraham Kamondo'nun hisseleri torunları Nissim ve Abraham'a Paris'e yerleşmelerinden sonra da uzun bir süre kar sağlamaya devam etmiştir. Abraham Kamondo'nun ölümünden sonra yine onun adına kayıtlı olarak kalan 58 hissenin takibi torunları Abraham ve Nissim'e kalmıştır. Kamondo'nun ölümüyle Abraham ve Nissim Osmanlı hükümetine başvurarak hisselerin kendilerine devrini istemişler; ancak bu girişim bazı gerçekleri de su yüzüne çıkarmıştır. Nitekim ilk etapta Abraham ve Nissim'in İtalyan tebaasından olmaları gerekçesiyle devir işleminin yapılamayacağı belirtilmiştir. Ancak daha sonra büyükbaba Kamondo'nun da Osmanlı tebaasından olmadığı gerçeğinden hareketle, bu kez de yasak olmasına rağmen Kamondo'nun bu hisseleri nasıl aldığı araştırma konusu olmuştur. Nihayetinde yukarıda da belirtildiği üzere, şirketin teşkili esnasında istisnai bir durum olmak üzere şirketin büyümesini teşvik amacıyla Kamondo'ya özel bir uygulama yapıldığı anlaşılmıştır. Açıklığa kavuşan bu durumdan sonra hisselerin intikali gerçekleştirilmiştir[131].

---

[129] Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 20.

[130] Ahmed İhsan, *a.g.e.*, s. 4.

[131] *ŞD. MLK.*, nr: 1173-D/27 (8 Mayıs 1879).

Dersaadet Tramvay Şirketi ve Kamondolar

Boğaziçi'nde işleyen vapurlarla İstanbul'un ulaşımında büyük bir aşama kaydedilmiştir. Şirket-i Hayriyye'nin sağladığı yararlarla beraber ulaşımda getirdiği yenilik ve kolaylık, ilerleyen zamanlarda kara ulaşımı konusunda da bir değişiklik yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Deniz yolu ulaşımı son derece pratik olmakla beraber şüphesiz ki tüm ulaşım sorunlarını çözmek için yeterli değildir. Anadolu ve Rumeli yakasının sahilden uzaklaşıldıkça bağlantısı zorlaşan iç kesimleriyle iletişimin kurulabilmesi için karayolu ağının kurulması son derece önemli bir hale gelmiştir. Hatta sadece iç kesimlerle değil, İstanbul'un iş, ekonomi ve siyaset kesiminin yer aldığı Galata, Beyoğlu, Eminönü, Şişli, Topkapı arasındaki ulaşım imkanlarının yetersizliği de burada yaşayanların şikayet konusunu oluşturmuştur. Özellikle Galata'nın giderek artan Levanten nüfusu, Avrupa'da görmeye alışkın oldukları ve hayatı kolaylaştıran yenilikleri burada da görmek istemişlerdir. Madem Avrupa ticareti artık İstanbul'a taşınmış, madem tüccar nüfusun neredeyse yarısı İstanbul'da yaşamaya başlamıştır, o halde İstanbul'un küçük bir Avrupa haline getirilmesi de şart hale gelmiştir[132]. Nitekim hızla büyüyen ticaret ve iş hacmi nedeniyle Galata-Beyoğlu-Şişli- Babıâli arasında mekik dokuyan yeni sınıf, ulaşım konusundaki sıkıntılarını sık sık dile getirmiştir. Kara ulaşımını sağlayan en önemli araç hiçbir kurala, tarifeye ve saate bağlı olmadan çalışan tek veya çift atlı arabalardır. İnişli çıkışlı bozuk yollarda gidip gelen bu arabaların yağışlı havalarda çalışamaması işleri büsbütün sıkıntıya sokmaktadır.

Ulaşım karmaşası basında da başta gelen şikayet konusu olurken, Sofya'da bile atlı tramvayların kullanılıyor olması, İstanbul'da

---

[132] Dönemin en çağdaş toplu kara ulaşımı aracı olan atlı tramvaylar 1832'de Newyork'da, 1854'de Paris'de ve 1860'da Londra'da hizmete girmiştir, R. Sertaş Kayserilioğlu, *Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay*, İETT Genel Müdürlüğü yay., c: I, İstanbul, 1998, s. 19.

bir tramvay hattının oluşturulması zorunluluğunu arttırmıştır. Bu nedenle kurulması gereken tramvay şirketinin bir an önce hayata geçirilmesi için çeşitli girişimler yapılmış; ancak padişahtan onay almak pek de kolay olmamıştır. Padişah için en büyük sorun, böyle bir şirket kurulduğu takdirde bu işle uğraşan arabacı gediklerinin ne yapacağı konusudur. Bu nedenle içinde onlarla ilgili çözümlere de yer veren projelerin incelenmesine öncelik verilmiştir. İşte yerli bir Rum tüccar olan Karapano Efendi'nin, arabacı gediklerini işe alma taahhüdünde bulunduğu bir tramvay şirketi kurma girişimi bu şartlar altında onay almıştır[133]. Giderek Avrupai bir görünüm almaya başlayan İstanbul'da atların çektiği tramvaylarla ulaşımı sağlamaya yönelik proje hayata geçirildiği takdirde, tramvayların işleyişini sağlayacak rayların döşenmesiyle birlikte hem bozuk yollar düzeltilecek, cadde ve sokaklar düzenlenecek, hem de ulaşım daha hızlı ve kısa sürede gerçekleşmiş olacaktır.

Aslında Karapano Efendi henüz şirket tam olarak teşkil edilmediğinden Tramvay Şirketi'nin kuruluşu için ilk adımı kendi adına atmış, imtiyazı elde ettikten sonra da işlemleri tamamlanmış olan. şirkete bu imtiyazı devretmiştir. Normalde, bir şirketin kuruluşuna karar verildiğinde önce kuruluş esasları tamamlanıp, kurucuların hepsi veya seçtikleri bir temsilci hükümet adına hareket eden bir kişiyle mukaveleyi imzalarken, burada imza için şirketin kuruluşu beklenememiş, Karapano Efendi şirket adına değil kendi adına hareket etmiştir[134]. Bu acelenin sebebini o sıralarda devlete tramvay şirketi kurmak amacıyla yapılan çok sayıdaki imtiyaz başvurusu oluşturmuştur. Nitekim en son 1868'de bu imtiyaz Rüstem Bey'e verilmiş; ama Rüstem Bey belirlenen sürede faaliyete geçemediğinden anlaşma feshedilmiştir[135]. Bu

[133] Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Şirketleşme*, s. 92.

[134] Çelik Gülersoy, *Tramvay İstanbul'da*, İstanbul Kitaplığı Yay., İstanbul, 1989, s.12; *İ. DH.*, nr: 1295/101731 (30 Ocak 1870).

[135] Kayserilioğlu, *a.g.e.*, s. 39.

nedenle vakit kaybetmeden harekete geçen Karapano Efendi önce imtiyaz fermanını almış, sonra da tüm hukuki haklarını 30 Ağustos 1869 tarihli şartname ve mukavele ile İstanbul'un modernleşmesinde önemli bir adım teşkil eden Dersaadet Tramvay Şirketi'ne devretmiştir.

Bir Osmanlı Anonim Şirketi olarak kurulan şirketin ortaklarını Galata piyasasından tanıdık isimler oluşturmuştur: Bank-ı Osmani, Şirket-i Umumiyye-i Osmani, Hristaki Zoğrafos, Mösyö Zarifi, Konstantin Karapano ve Mösyö Kamondo. Kamondoların İstanbul ve Galata'yı içine alan hemen hemen her girişimin içinde olduğu bu yıllarda, ileride büyük bir kâr getireceği açık olan böyle bir girişimin dışında kalması mümkün değildir. Merkezi İstanbul olmak üzere kurulmuş olan Dersaadet Tramvay Şirketi için ilk etapta kırk yıllık bir imtiyaz süresi belirlenmiştir. Şirket kuruluş mukavelesi ile hem Karapano'ya verilmiş olan tramvay inşa ve işletme imtiyazını, hem de buna ilaveten tramvay mevkilerine yolcu taşımak için gerekli miktarda omnibüs işletme hakkını elde etmiştir. İleride arttırılabilmek şartı ile, şimdilik 400 bin Osmanlı lirasından ibaret olan sermaye her biri 20 Osmanlı lirası olarak 20 bin hisseye taksim edilmiştir[136]. Kurucular şirketteki sermaye paylarının karşılığı kadar hisse sahibi olabilecektir. İlk önce verilen geçici hisselerin asıl hisseye dönüştürülmesi için her hisse için ayrıca beşer lira daha ödenecektir. İlk beş yıl tüm kurucu hissedarlar şirketin idare meclisini oluşturacak, daha sonra yine hissedarlar arasından altı kişi olarak seçilen idare meclisi üyeleri üç senede bir değiştirilecektir. İdare meclisi üyelerinin her biri on beş gün içinde yüz hisseyi şirket kasasına verecektir[137].

---

[136] Şirket 1873'de sermayesini arttırarak 800 bin liraya yükseltmiş, bunun için 20 bin hisse senedi daha çıkarılmıştır, Akyıldız, *a.g.e.*, s. 104.

[137] *A. DVNS. MKL.* d., nr:2, s.8-11.

Dersaadet Tramvay Şirketi tarafından ilk olarak tramvay hattının kurulacağı mevkiler şu şekilde belirlenmiştir[138]:

1. Hat: Azapkapısı'ndan başlayarak Galata, Tophane, Beşiktaş ve Ortaköy'e bağlanacak,
2. Hat: Yeniköprü'nün İstanbul yönünden başlayarak Babıâli ve Soğukçeşme'den Divanyolu Caddesi ile Aksaray'da Yusufpaşa Çeşmesi'ne kadar uzatılacak,
3. Aksaray'da ikinci hattan ayrılarak Samatya ve Yedikule'ye gidecek,
4. Aksaray'da ikinci hattan ayrılarak Topkapı'ya bağlanacaktır.

İlk iki hat iki yılda, üçüncü hat üç yılda, dördüncü hat da dört yılda tamamlanacaktır.

Şirket mukavelenin imzasından hemen sonra tramvay çubuklarının döşenmesi için harekete geçmiş; ancak İstanbul'un engebeli, virajlı ve dar sokakları çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Özellikle virajları daraltan binaların istimlaki için kamulaştırma yetkisi olmayan şirket, bina sahipleriyle ödenecek bedel konusunda anlaşmaya varmak zorunda olduğundan büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Büyük bir sorun da dar yollar üzerinde yük hayvanları, sırık hamalları, hayvan sürüleri ve tramvay arabalarının aynı anda gidip gelmesinin zorluğu nedeniyle çıkmıştır. Nihayet bu sorun Şehremaneti ile Tramvay Şirketi arasında yapılan 1871 tarihli anlaşma ile çözümlenmiştir. Anlaşma ile özellikle yolların çok dar olduğu Mahmudiye ve Topçular Caddelerinde bu yolların genişletilmesine kadar bazı tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır. Buna göre; tramvay arabalarının geçişini engellememek için tramvayın işlediği saatlerde sırık hamalı, yüklü hayvan ve hayvan sürüsü geçmeyip sadece binek arabası ve binek hayvanları

[138] *A. DVNS. MKL. d.*, nr:2, s. 3.

geçebilecektir. Diğer hamal, hayvan ve araçların geçişi ise Tramvay arabalarının paydosundan sonra yapılacaktır[139].

Tüm yaşanan sorunlara rağmen, atlı tramvay hatları nedeniyle şehrin hattın geçtiği sokakları ve caddeleri yeni bir görünüme kavuşmuştur. İmtiyaz tarihinden itibaren üç yıl içinde şirket kurucuları söz verdikleri gibi çalışmış, yolların yapımı, rayların döşenmesi, durakların belirlenmesi ve araçların satın alınması gibi hazırlıkları yapmış ve nihayet Temmuz 1871'de Azapkapı'dan Beşiktaş'a uzanan ilk hat tamamlanmıştır[140]. Azapkapı- Galata-Tophane- Beşiktaş- Ortaköy hattının bitişini, kasım ayında Eminönü- Aksaray kısmı takip etmiştir[141].

Ancak bu sıralarda Rumeli demiryollarının yapımı şirketin işlerini oldukça tehlikeye sokmuştur. Rumeli demiryolu hattı ile rekabete girmek istemeyen Karapano Efendi şirket namına, bu durumun mukaveleye aykırı olduğu yolunda itirazını derhal sunmuştur. Ancak devletten gelen karar onun adına pek de sevindirici olmamıştır. Şirkete tramvay işletmesi imtiyazı için verilen güzergahın sokak sokak belirlendiği, bunların dışında kalan noktalara müdahale edilemeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca Rumeli demiryolu hattı ile tramvay hattının güzergahı arasında da büyük bir mesafe olduğu belirtilmiştir. Nitekim demiryolu hattı deniz kenarından geçip Sirkeci'de son bulurken, tramvay hattı ise Yedikule'den Köprübaşı'na gelmektedir[142]. Bu durumda şirketin itirazı haksız bulunurken itirazın rekabet kaygısından ileri geldiği de anlaşılmıştır.

---

[139] *A. DVNS. MKL. d.*, nr:2, s. 36.

[140] Resmi açılış töreninin ardından Karapano Efendi 3. Rütbeden mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir, *İ. DH.*, nr: 636/44205 (22 Temmuz 1871).

[141] Kayserilioğlu eserinde bu hatların tamamlanma tarihini 1872 olarak vermekle beraber söz konusu irade 1871 tarihini taşımaktadır, *İ. DH.*, nr: 636/44205 (22 Temmuz 1871, Kayserilioğlu, *a.g.e.*, s. 63.

[142] *ŞD.*, nr: 496/16 (4 Nisan 1871).

1881 yılında Şirket yeni hatların yapımı için Hükümetle bir mukavele daha yapmış ve yeni yapılacak olan üç hat için otuz altı buçuk yıl imtiyaz hakkı elde etmiştir. Eski hatlardan henüz tamamlanamayanların imtiyazı da bu sürenin içine dahil edilmiştir. Bahsi geçen yeni hatların birincisi Galata- Tepebaşı Meydanı- İstiklal Caddesi- Taksim- Pangaltı'dan Şişli'ye uzanmaktadır. İkincisi Eminönü- Eyüp hattındadır; ancak hayata geçirilemeyecektir. Üçüncüsü de birinci hattın bir yan kolu olarak Tatavla yani Kurtuluş'a doğru gidecek olan yoldur[143].

Atlı tramvayların işlemeye başlaması ile birlikte şirketin hasılatı da yıldan yıla artış göstermeye başlamıştır. 1879 yılında 34 bin 409 lira olan hasılat 1880 yılında 39 bin 60 liraya yükselmiştir. Şirketin kar payının dağıtımında amorti edilmemiş hisse senetleri için % 5, geri kalan üzerinden % 10 ihtiyat akçesi için ayrıldıktan sonra % 6 kuruculara verilmiştir. Yine geri kalanın % 4'ü yönetim kurulu üyelerine ve idarecilere ayrılmıştır[144].

Şirket gerek tahvillere, gerekse de atlı tramvayın sağladığı ulaşım kolaylığına artan rağbetten ve hasılatlardan oldukça memnun göründüğünden, 1906 yılı sonunda yeni hatlar yapımı için devlete bir başvuru daha yapmıştır.

Mevcut imtiyazının dolmasına on yıl kala, yeni hatların imtiyaz hakkıyla birlikte şirketin imtiyaz süresi 75 yıla çıkarılmıştır[145]. Atlı tramvayların işlemeye başlamasıyla birlikte oluşan

---

143 *A. DVNS. MKL.* d., nr: 2, s.310-317; Gülersoy, *a.g.e.*, s. 16; Eminönü hattının inşası belirlenen süre içinde başlatılamadığı için feshedilmiş, kefalet akçesi geri ödenmişti. *MV.*, nr: 85/20 (7 Temmuz 1895).

144 Kazgan, *a.g.e.*, s. 96.

145 Yeni yol hatları şu şekilde belirlenmiştir: Beyazıt'tan Fatih'e ve oradan Edirnekapıya bir kol, Şişli hattının Galatasaray'dan ayrılarak Tünel'e kadar uzatılması, yine Şişli hattının Pangaltı'da ayrılarak Mezarlık Sokağı ve Ayadimitri Sokağı'ndan geçerek Tatavla Ayadimitri Kilisesi meydanına bağlanması, Eminönünden veya Unkapanından başlayarak Eyüb'e bağ-

memnuniyet ve caddelerin yeni görüntüsünden padişah da çok memnun olmalıdır ki, hatların tüm şehri sarması için şirkete yeni imtiyazların verilmesi konusunda hiçbir güçlük çıkarmamıştır. Bu arada tramvayları çeken atlar için yol üzerinde bulunan ahırlar, at ve gübre kokusu tramvay arabalarının atlar olmaksızın elektrikle işletilmesini gündeme getirmiş ve 1911'de şirketin devletle yaptığı sözleşme ile elektrikli tramvaylar işlemeye başlamıştır[146]. Şehirde elektrikli tramvay işletme hakkı ilk başta Tünel Şirketi'ne verildiğinden, sözleşmenin imzasından önce, her hangi bir sorun yaşanmaması için Dersaadet Tramvay Şirketi Tünel Şirketi'nin elinde bulunan imtiyaz hakkını 95 bin pound ödeyerek satın almıştır[147].

Abraham Kamondo bu şirket içinde yer almanın kendisini büyük kârlar sahibi yapacağını en baştan anlamıştır. Tramvayın zamanla halk tarafından değerinin anlaşılıp yoğun bir talep göreceğini görmek onun için pek de zor değildir. Bu nedenle hatların yapım aşamasında da projenin dışında kalmamış, Paris'ten gönderdiği planlarla projeyi yönlendirmiştir. Hatta Paris'ten bir mühendisi sonradan vagon imalathanesi olarak kullanılabilecek bir tamirhane inşası için İstanbul'a göndermiştir[148]. Kısacası Tramvay Şirketi Kamondoların İstanbul'dan ayrıldıkları bir döneme rastlamış olmasına rağmen, Abraham Kamondo şirketin işlerini yakından takip etmeye devam etmiştir. Kamondoların şirket içindeki payı ve yeri kesin rakamlarla ifade edilememekle

lanacak bir kol, Unkapanı meydanından başlayarak Vefa Caddesi'nden geçirilerek Fatih hattıyla birleştirilmesi, Tramvay hattının Ortaköy mevkiinden itibaren Kuruçeşme-Arnavutköy-Bebek bağlantısının yapılması. *İ. İMTZ. MKLT. d.*, nr: 3 (31 Aralık 1906).

[146] Gülersoy, *a.g.e.*, s. 17.

[147] Kayserilioğlu, *a.g.e.*, s. 145.

[148] Kamondolar ve İstanbul (çevrimiçi), http://www.kalemlervekiliclar.com/forum/Thread-Kamondolar-ve-%C4%Bostanbul, 25.11.2010.

birlikte, Abraham Kamondo'nun yönetim kurulu başkanı olduğu ve şirketin ikamet adresinin de Kamondolara ait Saatçi Han olduğu göz önünde bulundurulursa, şirket içindeki itibarı tahmin edilebilmektedir. Kamondoların Paris'e yerleşmelerinden sonra da Abraham ve Nissim Kamondo şirket içindeki yerlerini muhafaza etmeye devam etmiştir[149].

Dersaadet Su Şirketi

Yukarıda bahsedildiği üzere, İstanbul'un bir Avrupa kenti olması yolunda XIX.yy'da yapılan hemen hemen tüm düzenlemelerin içinde yer alan Kamondolar, şehrin içme suyu ihtiyacının giderilmesinde önemli bir yere sahip olan Dersaadet Su Şirketi'ne de hissedar olarak katılmışlardır.

İstanbul'un hızla artan nüfusu ve sık sık çıkan yangınlar mevcut su bendlerini oldukça yetersiz hale getirmiştir. Bu durum İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak üzere farklı kaynaklardan buraya su getirme doğrultusundaki girişimleri arttırmış, konuyla ilgili teklifler hükümet tarafından da ilgi görmeye başlamıştır. Bu yönde en dikkat çeken teklif Avrupa'da tanınmış bir mühendis olan Terno Bey'den gelmiştir. Terno Bey kurmak istediği şirket vasıtasıyla Terkos Gölü ve bunun bir kilometre yukarısına kadar olan mahalden su alıp Dersaadet ve bazı semtlere dağıtma girişiminde bulunmuştur. İlgi gören teklifiyle 21 Ağustos 1874 tarihinde padişahtan imtiyaz fermanını almayı başarmıştır. Ancak bu fermanda tanınan sürede çalışmaların başlayamaması nedeniyle imtiyaz feshedilme noktasına gelmişken, 5 Ekim 1879 tarihli bir diğer fermanla çalışmaların başlaması için verilen mühlet bir sene daha uzatılmıştır. Bu tarihten itibaren hızla

[149] Nora Şeni, "The Camondos and Their İmprint On 19th Century İstanbul", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge, 1994, s. 674.

işe koyulan Terno Bey şirketi tesis ederek inşaat ve hafriyat çalışmaları için bazı alet ve edevatı da getirtmiş ve hazırlıklarını tamamlamıştır[150].

Bir Osmanlı anonim şirketi olarak Dersaadet Su Şirketi'nin kurulması 4 Mayıs 1882 tarihli padişah fermanı ile gerçekleşmiş, böylece Terno Bey kendisine ait olan imtiyaz haklarını şirkete devretmiştir. "Dersaadet Su Osmanlı Anonim Şirketi" adıyla kurulan şirketin kurucuları hatırı sayılır mühendis, banker ve banka kuruluşlarından meydana gelmiştir: Terno Bey, Société Générale Ottomane, İstanbul Bankası, Kamondo ve Şirketi, Oppenheim Alberti ve Şirketi, La Banque d'Escompte de Paris, Le Banque de Paris et Des Pays Bas, La Société Générale Pour Favoriser la Dévolopment du Commerce et de l'Industrie en France, Ephrussi ve Şirketi, La Compagnie Générale des Eaux Pour l'Etranger, A. J. Stern ve Şirketi, Laurent Descours, C. Roth, A. Pestei, Mac Swiney ve Şirketi, Roussel, Betzold, Finaly, A. Landau, C. Rozenraad ve Thors. Merkezi İstanbul olan şirketin Paris'te de bir şubesi bulunmaktadır[151].

Kurucu hissedarların hemen hepsi Paris kaynaklı olan ve Fransız sermayesi ile kurulmuş olan Dersaadet Su Şirketi'nin içinde Kamondoların da yer alması bir tesadüf değildir[152]. Nitekim bu tarihlerde Kamondolar Paris'te yaşamaktadır ve Paris'in önde gelen şirketleri ile böylesine bir ortaklığa girmek onlar için büyük bir fırsat olmuştur. Paris finans dünyası içinde kendine yer arayan Kamondolar böylece Paris ve İstanbul dengesini oluşturmaya çalışmışlardır.

---

[150] *Y. PRK. ŞH.*, nr: 43/1 (1297/1880).

[151] Akyıldız, *a.g.e.*, s. 110.

[152] Fransız sermayesine dayanan şirketin hangi dilde yazışma yazışma yapacağı da sorun olmuş, nihayetinde resmi dairelerle yapılacak yazışmaların Türkçe, merkezi İstanbul'da bulunan yabancı şirketlerle yazışmaların ise Fransızca olarak yapılmasına karar verilmiştir. *DH. MKT.*, nr: 1772/77 (18 Ekim 1890).

Şirket, Terkos Gölünden Beyoğlu, Galata, Haliç, Dersaadet'in sahil kesimlerine ve Boğaziçi'nin Rumeli tarafına su getirmek ve dağıtmak için kırk yıl imtiyaz hakkı almıştır. Bu imtiyaz dahilindeki şartlardan biri, şirketin Beyoğlu ve Boğaziçi'nde Şehremanetinin belirlediği yerlerde yapacağı on iki adet çeşme ile fukaralara, hastanelere, kışlalara, askeri okullara ve yangın tulumbalarına ücretsiz olarak su vermesi olarak belirlenmiştir. Güneşin doğuşundan batışına kadar kesintisiz olarak bu hizmetin sağlanacağı çeşmelerden, bahsedilen kurumlar dışında, kâr amacı ve ticaret amacıyla su alanlar ücretsiz yararlanamayacaklardır. Elde edilecek su hasılatından, suların getirilmesi ile ilgili sarf olunacak paranın faizi çıktıktan sonra geriye kalan miktarın % 2,5'u şehremanetine verilecektir. Şirketin imtiyazı, Karadeniz yakınlarındaki Karaburun'da bulunan Terkos Gölü'nden ve buraya akan Kızıldere'nin ağzından bir kilometre yukarısına kadar olan yerden su almaya mahsus olacaktır. Bunun dışındaki yerlerde hak iddia etmeyecek, Terkos'a akan diğer derelerin sularından faydalanan ahalinin haklarına tecavüz etmeyecektir. Buna karşılık bu yerlerden şehre su getirip satmak için başka bir şahsa veya şirkete de imtiyaz verilmeyecektir. Su yolları için gerekli hafriyat çalışmaları sırasında evkaf-ı hümayuna ait su yollarına zarar verilmeyecek, her hangi bir zarar durumunda ise bu zarar şirket tarafından karşılanacaktır. Suyun satışı 25 kıyyesi[153] 5 para olmak üzere yapılacaktır[154]. Tüm bu şartlar şirket bir yıl içinde hafriyat çalışmalarına başladığı takdirde geçerli olacak, aksi takdirde anlaşma feshedilmiş sayılacaktır. Bu halde şirketin kefalet akçesi olarak hazineye teslim edeceği 12 bin liralık konsolide veya hazine tahvili devlet tarafından zapt edilecektir. Her hangi bir aksilik olmadığı halde ise bu kefalet akçesi-

[153] Ikıyye (okka)=1282gr.

[154] Ancak uygulama sırasında bazen şirketin bu ücreti yükseltmesi çeşitli şikayetlere neden olmuştur, *BEO.*, nr: 649/48675 (6 Temmuz 1895), *DH MKT.*, nr: 2235/98 (20 Ağustos 1299).

nin bir kısmı su yolları çalışmasının yarısı bittiğinde, diğer kısmı ise çalışma tamamlandığında devlet tarafından iade edilecektir. İnşa için Avrupa'dan getirtilecek olan alet ve araç-gereçler bir defaya mahsus olmak üzere gümrük resminden muaf tutulacaktır[155].

Şirketin nizamnamesi daha ilk incelemede tam not almıştır. Nitekim yangınlar için su ihtiyacını bedelsiz olarak karşılayacak tulumbalar yapılması, yine suyu bedelsiz olarak bazı kurumlar ve fakir ahaliye dağıtılmak üzere on iki adet çeşmenin yapılması nizamnamenin en yararlı maddeleri olarak görülmüştür. Ayrıca suyun belirlenen fiyatı da oldukça uygun bulunmuştur. Şöyle ki, ahalinin çoğu sokak çeşmelerinden suyu hanelerine sakalar vasıtasıyla almakta olup, sakaların bu iş için belirlediği fiyatlar zaman zaman ahalinin şikayetine neden olmaktadır. Kış mevsiminde 18 kıyyelik bir kap su 20 paraya alınabilirken, aynı miktardaki su için yaz mevsiminde 40 paradan fazla bedel ödenmektedir. Oysa ki su şirketi her mevsimde 25 okka suyu 5 paradan fazlaya satmayacağını taahhüt etmektedir[156].

Şirketin sermayesi 880 bin lira yani 20 milyon frank olarak belirlenmiş ve her biri 22 lira yani 500 frank değerinde 40 bin hisseye bölünmüştür. Nominal hisselerin dışında 2 bin adet kuruculara ait hisse senedi mevcuttur. Abone taleplerinin artmasıyla birlikte, yeni yatırımların yapılması ihtiyacı da belirmiş ve zamanla şirket sermaye artırımına gitmiştir. 1894 yılında şirket idaresi senelik % 4 faizli ve 500 frank değerinde 2 bin adet tahvil daha çıkarmıştır[157].

Şirket su yolları ile ilgili çalışmalarına 1883 yılından itibaren başlamış[158] ve 1884 yılında gelinen durum ile ilgili bir layiha sun-

---

[155] *A. DVNS. İMTZ. d.*, nr:1, s. 54,55.

[156] *Y. PRK. ŞH.*, nr: 43/1 (1297/1880).

[157] Akyıldız, *a.g.e.*, s.110.

[158] 1883 yılında Terno Bey, inşa çalışmaları için gerekli eşya, alet ve edevatı nakletmek amacıyla Terkos ile Karaburun arasında bir tramvay hattı ile Karaburun'da bir iskele inşası için de imtiyaz almıştır. Yapılan mukave-

muştur. Layihada da ifade edildiği üzere çalışmanın üç aşaması vardır: Birincisi suların çıkarılması, ikincisi Dersaadet'e getirilmesi ve üçüncüsü de şehir içine ve çeşitli semtlere dağıtımı. Yaklaşık bir yıldır devam eden işlemlerle birlikte su yollarının hafriyat çalışmalarının dört kilometresi tamamlanmış ve güzergah boyunca süzgeçler yerleştirilmiştir. Bundan sonraki aşamada, süzülen suların bir havuzda toplanıp, 600 beygir gücündeki tazyik makineleriyle kırk metre kadar irtifaya çıkıp oradan Feriköy havuzuna aktarılması sağlanacaktır. Suların havuzlara aktarılmasını sağlayacak olan boruların hali hazırda dört kilometresi döşenmiştir. Feriköy'e gelen sular Beyoğlu, Galata ve Boğaziçi ahalisinin ihtiyacına tahsis olunacak, Galata'ya ait suların bir kısmı Şişli'ye aktarılacaktır. Şirket idaresinin hesaplarına göre; tüm bu belirtilen işlemler iki yıl içinde tamamlanacaktır[159].

Layihada iki yıl denilmekle birlikte 1885 yılı başında Terkos suyu için ilk açılış töreni yapılmıştır[160]. Memlekete böylesine hayırlı bir hizmet getirmiş olan şirketin çalışmaları, devlet tarafından da karşılıksız kalmamış ve şirket temsilcileri mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir. Taltif edilenler arasında Terno Bey başta olmak üzere şirketin mühendisleri, Mösyö Zarifi, Mösyö Fernandez, Mösyö Kolaro ve Yanko Bey gibi isimler vardır[161]. Fernandez Kamondoların temsilcisi olarak bu kadronun içinde yer almıştır. Nitekim Kamondoların İstanbul'dan ayrılışından sonra İstanbul'daki işlerine büyük ölçüde Fernandez vekalet etmiştir.

Şirket 1887'de su dağıtım ve satma tekelini almış ve 1891'de de abonelerine su vermeye başlamıştır. Bununla beraber abone

---

lede belirtildiği üzere, bu tramvay hattından bölgede bulunan askeriye de yararlanacak, imtiyaz müddeti bittiğinde şirket hattı askeriyeye devredecektir, *YA. RES.*, nr: 23/7 (25 Şubat 1884).

159 *HR. TO.*, nr: 528/31 (12 8 1884).

160 *Y. MTV.*, nr: 17/2 (25 Ocak 1885).

161 *İ. DH.*, nr: 1295-4/102234 (27 Ocak 1865).

sayısında beklenen rakamlara ulaşılması pek de mümkün olamamıştır. Henüz İstanbul'daki sosyal ve iktisadi durum, evlere gelen bu hizmetten faydalanmayı ekonomik olarak kaldıracak düzeyde değildir. Nihayetinde hayrat çeşmelerinden alınan bedava su tercih edilmektedir. Dolayısıyla da şirketin abonesi olan hane ve işyerlerinin sayısı bini geçememiştir[162]. Ayrıca Terno Bey'e verilen ilk imtiyaz fermanında yer alan, bedelsiz olarak su dağıtmak üzere yapılması gereken on iki adet çeşmeye daha sonra yenileri de eklenmiştir. 3 Ekim 1887 tarihli padişah fermanı ile yine Şehremaneti tarafından belirlenen yerlere yirmi tane daha olmak üzere, şirketin bedelsiz olarak su dağıtacağı çeşme sayısı otuz ikiye yükseltilmiştir[163]. Kışlalara, hastanelere, okullara, askeri mevkilere ve itfaiyeye bedelsiz verilen sular şirketin kâr oranını da düşürdüğünden, zaman zaman şirket çeşitli bahanelerle bu taahhüdünün dışına çıkmıştır[164]. Şehremaneti tarafından şirketten satın alınan sular da şirketin önemli bir gelirini oluşturmakla beraber, bazen İstanbul'a yağan yağmurların su bendlerini doldurması şirketi bu önemli gelirden mahrum etmiştir[165].

Elbette şirketin de bu zararlarına karşı aldığı tedbirler de bulunmaktadır ki, göze çarpan en kolay tedbir su fiyatının arttırılmasıdır. Mukaveleye göre; bir metreküp suyu 156 paraya satması gerekirken, metreküp fiyatının 160 paraya çıkarıldığı görülmüştür.

[162] Kazgan, *a.g.e.*, c.II, s. 68.

[163] *Y. PRK. HR.*, nr: 33/85 (25 Mayıs 1903).

[164] Mukaveleye göre askeri mevkilere ücretsiz olarak su vermek mecburiyetinde olan şirket tarafından, Orhaniye Hamamı'na su verilmemesi üzerine şirket müdürüne gerekli tebligat ve uyarı yapılmıştır. Şirket müdürü suyun verilememe sebebini, Yıldız Sarayı'na tahsis edilen borularla suyun tazyik kuvvetinin yetersiz kalması olarak açıklamıştır. Ancak bu açıklama devletçe kabul görmemiş, şirketin bu hareketi "suyun miktarını sınırlama" olarak görülmüş ve şirkete gerekli uyarılar yapılmıştır, *MV.*, nr: 68/53 (9 Aralık 1891).

[165] *DH. MKT.*, nr: 1444/80 (7 Eylül 1887).

Hatta yine mukaveleye göre Osmanlı lirasını 108 ve mecidiyeyi 20 kuruşa kabul etmesi icap ederken, bazı zamanlarda mecidiyeyi 18,5 kuruşa kabul ederek işlem yapmıştır. Ayrıca damga vergisinden muaf olduğu halde, ilmühaberlere yapıştırılan pulların parası bile abonelere ödetilmek suretiyle şirket gelirlerinin arttırılması yoluna gidilmiştir[166].

Dersaadet Su Şirketi'nin senelik kar paylaşımı ise şu şekilde belirlenmiştir: Hisse sentlerinin faizi olarak % 6, geri kalan üzerinden % 5 ihtiyat akçesine, % 10 idare meclisine, % 15 kurucular a ve % 70 temettü olarak hissedarlara dağıtılmıştır[167]. Elbette ki bu tablodan da anlaşıldığı üzere her durumda kârlı çıkan şirketin kurucuları olmuştur. Bu anlamda şirket, kurucular arasında yer alan Kamondolar içinde kârlı bir yatırım olmuştur.

Kamondo Taahhüdüyle Alınan İltizamlar

19. yy Osmanlı ekonomisinde bilindiği üzere, vergilerin toplanmasında iltizam sistemi uygulanmıştır. Nakit sıkıntısını gidermek amacıyla daha önceki yüzyıllar içinde başlamış olan bu uygulamada, vergilerin toplanması işi mültezim denilen kişilere devredilmiştir. Gelirlerine göre belirlenen bedel karşılığında vergiler en yüksek teklifi veren mültezimlere ihale edilmiş, bu yolla devlet vergi tahsilatının daha zamanı gelmeden bunun için toplu olarak para almıştır. Sarraflar da tam bu noktada devreye girmiştir ki, mültezimlerin bu yüklü parayı tedarik edebilmeleri ancak bir sarrafın kefaleti ile mümkün olabilmiştir. İltizam bedeli Hazine'ye mültezimin kefili olan sarraf tarafından ödendiği için, iltizam döneminin sonunda mültezim ve sarraf karşılıklı bir hesap alışverişine girişmektedir[168]. Bu durum sarrafların iş alanını genişletir-

[166] *DH. MKT.*, nr: 2235/98 (20 Ağustos 1899).

[167] Kazgan, *a.g.e.*, s. 69.

[168] Yavuz Cezar, *a.g.m*, s. 205.

ken, tahsilatın yapılmasından sonra paylaşılan kazanç keselerinin dolmasına epey yardımda bulunmuştur. Örneğin vergi gelirlerinin % 15'i harcamalara, % 17'si mültezime, % 14'ü sarraflara faiz ödemesi olarak ve geri kalan % 54'ün % 24'ü devlete ve % 36'sı da malikaneciye verilmek suretiyle paylaşılmaktadır[169].

İltizam sistemi içinde sarrafların oynadığı rol sadece ellerinde bulunan sermaye nedeniyle olmamıştır. Hükümetin mültezimlik için sarraf kefaletini istemesinin diğer bir nedeni de, sarrafların bir banka gibi örgütlenmeleri ve kurmuş oldukları para ağıdır. Nitekim bu sayede kolayca gerçekleşen para transferi Hazine'ye tam zamanında ulaşabilmektedir[170].

Özellikle 1850-60 yılları arasında, yıldızının en parlak olduğu dönemlerde Abraham Kamondo da kefalet işiyle büyük ölçüde ilgilenmiştir. Kamondolar için oldukça önemli karlar getirmiş olan bu iş aynı zamanda büyük zararları da beraberinde getirmiştir. Kefil olduğu mültezimlerin bazı durumlarda zarar etmesi Kamando'yu da sıkıntıya sokmuştur. Örneğin memlehalar en önemli gelir kaynağı olarak Kamondo'nun kefillik için tereddüt etmediği yerler olmasına rağmen, Selanik ve civarındaki memlehalardan büyük zarar etmiştir. 1852-1857 yılları arasında beş yıllık bir süreyle memleha idaresini üstlenen Mustafa Destani Bey, iyi bir idare sağlayamadığı için kendisi zarara girerken müteahhit Kamondo'yu da büyük zarara uğratmıştır. Biriken alacaklarını tahsil edemeyen Kamondo hükümete başvurarak 1854 yılından itibaren taahhüdünün iptalini talep etmiş ve böylece zararını azaltmaya çalışmıştır[171].

---

[169] Araks Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul: Financiers Of The Empire*, Boğaziçi Üniversitesi, (Basılmamış Master Tezi), 1995, s. 67.

[170] Cezar, *a.g.m.*, s. 204.

[171] Kamondo'nun Mustafa Destan Bey'den 16 yük 76 bin 626 kuruş alacağının, nakit varlığı yetmezse akar ve çiftliklerinin satışından tahsiline karar verilmiştir, *A. MKT.UM.*, nr: 188/20 (1 Nisan 1855).

Bu gibi örneklerden yola çıkarak memlehaların idaresinin ayrı ayrı ihalesinin yol açtığı zararları engellemek için hükümetçe düşünülen çözüm yollarından biri ihalenin toplu olarak bir kumpanyaya verilmesi şeklinde olmuştur. Aslında fikrin asıl sahibi memleha idaresi işlerine vakıf biri olan İzmirli Cemaleddin Efendi'dir. Cemaleddin Efendi Osmanlı Devleti içinde bulunan bütün memlehaların kurulacak olan bir kumpanyaya verilmesini teklif etmiştir. Senelik 3 bin kuruş olmak üzere on yıllık bir süre için toplam 30 bin lira ihalenin karşılığında biçilen bedel olmuştur. Hükümet ilk andan itibaren bu teklife sıcak bakmış, ücret konusundaki tereddütler de yeniden yapılan görüşmelerle giderilmiştir. Yeni bedel beş sene için 3'er bin ve diğer beş sene için de 3 bin 500'er olmak üzere tespit edilmiştir. Hükümetin projeye sıcak bakmasını sağlayan şartlardan biri tuzun devlete düşük bir fiyattan verilmesi ve yine önemli bir diğer sebep de müteahhitlerinin güvenilirliği olmuştur. Kumpanyanın müteahhitleri başta Kamondo ve Baltacı olmak üzere bazı önemli sarraflardan meydana gelmiştir. Bu derecede büyük bir iş için büyük bir garanti gerektiğinden, Kamondo ve Baltacı isimleri daha en baştan kumpanya için büyük bir referans teşkil etmiştir[172].

Kefalet işi daha önce de bahsedildiği üzere Kamondo'nun başına zaman zaman ciddi dertler açmıştır. Rumeli Kumpanyası tarafından Yanya sandık sarraflığına getirilen Avramaço'nun olayı da bu talihsizliklerden biri olmuştur. Avramaço görevde bulunduğu sırada 3 yük 27 bin 209 buçuk kuruşu zimmetine geçirmiş ve durumun anlaşılması üzerine mahkum edilmiştir. Kamondo'nun kendisine kefil olmasıyla birlikte de hapisten salıverilmiştir. Zimmetine geçirdiği meblağ kendisinden geri talep edildiğinde ise ödeyemeyecek durumda olduğunu bildirmiş, do-

[172] *A. MKT.NZD.*, nr: 178/38 (7 Mart 1856). Kumpanyanın kuruluşu Meclis-i Vala tarafından uygun görülerek gerekli makamlara havale edilmekle beraber, kumpanyanın teşkil edip etmediği ile ilgili başka bir belgeye rastlanmamıştır.

layısıyla da borç Rumeli Kumpanyası sarraflarına kalmıştır. Ancak sarraflar ellerinde böyle bir senedin olmadığını ileri sürerek, Avramaço'nun kefili olduğu gerekçesiyle, borcun Kamondo tarafından ödenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Kamondo ise bunu protesto etmiş, olay araştırıldığında başka boyutları ortaya çıkmıştır. Nitekim Kamondo, Avramaço hapsedildiği zaman zimmetine geçirdiği miktar için değil, sağa sola olan borçları için kefil olmuş; ancak bu durum incelenmeden Avramaço böylesine büyük bir garanti altında tahliye edilmiştir. Kamondo'nun iddiasına göre de sadece bu küçük borçlar için verdiği kefalet senedi değiştirilerek Avramaço'nun zimmetine geçirdiği meblağın yükümlülüğü kendisine yıkılmıştır. Kamondo haklılığını ispat için büyük bir uğraş vermesine rağmen, tüm bu ayrıntılar sonucu değiştirmeye yetmemiş, mevcut kefalet senedi gereğince borcun Kamondo'dan tahsili doğrultusunda karar verilmiştir[173].

Anlaşıldığı üzere Kamondo'nun kefalet işi her zaman kazanç getirmemiştir. Trabzon ve civarı gümrük gelirleri için mültezim Mehmed Bey'e kefil olan Kamondo bu işten de zararla ayrılmıştır. 1857-58 seneleri için geçerli olan ihale şartlarının bazı yorumlarından dolayı zarar etmeleri nedeniyle Kamondo ihalenin feshini istemiştir. Ancak zarara gireceğinden bu şartı kabul etmeyen devlet Kamondo'nun önüne yeni bir seçenek koymuştur. Buna göre 1858 senesi için ihale feshedilecek; ancak 1857 senesi için mültezim ve müteahhid devlete 10 bin kese bedeli ödeyecektir[174].

Kamondo'nun vergi gelirlerinin kazancından yararlanması her zaman kefalet vasıtasıyla olmamış, doğrudan iltizam ettiği topraklar da olmuştur. 1849 ve 1850 yıllarını kapsayan dönemde sarraf Mığırdıç'tan iltizam etmiş olduğu Yanya eyaletindeki bazı kazaların emtia gümrükleri bunlardan biridir. Burada ilginç olan

[173] *A. MKT.MVL.*, nr: 103/94 (14 Aralık 1858).

[174] *A. MKT.MVL.*, nr: 107/4 (24 Nisan 1859).

ve aynı zamanda iltizam sisteminin işleyişini de gösteren önemli bir nokta, iltizamın hazineden değil de bir başka sarraftan alınmış olmasıdır. Sarraf Mıgırdıç uhdesinde olan bu gümrüklerin bir kısmını Kamondo'ya devrederek kâr ve zarara ortak olmaya devam etmiştir. Ancak sonuç olarak bakıldığında Kamondo bu gümrüklerden beklediği kazancı elde edememiştir. Hükümet tarafından gümrük tarifesinde yapılmış olan değişiklik Kamondo'nun oldukça büyük bir zarara uğramasına neden olmuştur. Usule göre Kamondo kara geçmiş olsaydı bunu sarraf Mıgırdiç ile paylaşacağı gibi, zarara uğraması durumunda da bunu yine sarraftan talep etmesi gerekmektedir. Ancak buradaki zarar tamamen devletin politikası nedeniyle oluştuğundan bu konu Kamondo ile devlet arasındaki çeşitli görüşmelerle çözümlenmiştir[175].

Sofya sancağı dahilindeki Radomir, Kamondo'nun mültezimliği altında bulunan yerlerden başka biridir. Diğer iltizam bölgelerinde olduğu gibi burada da varidatlar yüzünden bazı sorunlar yaşanmıştır. Bu kez Radomir ahalisi Kamondo'ya 1 yük 7 bin 500 kuruş borçlanmıştır. Bu meblağın 55 bin 600 kuruşu tahsil edilmişse de, geri kalanı hasattan önce ödeyemeyeceğini bildiren ahali Kamondo'yu epey uğraştırmıştır[176].

1853 yılı İslimye sancağı aşar iltizamı[177] ve 1857 senesi Niş sancağı canavar rüsumu yine Kamondo ve Hayim Hatim taahhüdüyle mültezimine verilmiştir[178].

Sofya sancağı mültezimi ve Niş sancağı mültezimleri de bölgenin öşür varidatlarını toplama görevini Kamondo'nun taahhüdü ile

---

[175] *İ. MVL.*, nr: 311/12996 (31 Temmuz 1854); *A. MKT. NZD.*, nr: 105/80 (26 Aralık 1853).

[176] *HR. MKT.*, nr: 382/29 (20 Ağustos 1856).

[177] *A. AMD.*, nr: 46/50 (9 Temmuz 1853).

[178] Ancak canavarların Sırbistan'a kaçırılmasından ve buna engel olunamamasından dolayı mültezim buradan büyük zarara uğramış ve zararının karşılanmasını talep etmiştir *A. MKT.MVL.*, nr: 114/47 (23 Şubat 1860).

elde etmişlerdir. Ancak Kamondo iki sancağın mültezimlerinden de alacağını tahsil edememiş, beklediği kârı elde edememiştir. Üstelik Niş sancağı mültezimleri bir de Kamondo'ya olan borçlarıyla birlikte ortadan kaybolmuşlardır[179]. Kamondo bu olayla uzun bir zaman uğraşmak zorunda kalmış, mültezimlerin tutuklanmasına rağmen sorun halledilememiştir. Nitekim hapishanede karşılıklı olarak sorunu çözmek mümkün olamamış, mültezimlerle Kamondo arasındaki davaya devlet de müdahale edememiştir. Sorun nihayet uzun uğraşlardan sonra Kamondo'nun padişahtan aldığı bir irade ile sonuca varmıştır. Gündüzleri zaptiyeler eşliğinde Kamondo'nun bürosuna giden mültezimlerle muhasebe yapılmış ve olay kapatılmıştır[180].

Kamondo, devlet tarafından ihale edilen varidatlar için en muteber görülen kefillerden biridir. Yine Baltacı, Zarifi ve Tubini gibi tüccarların taahhütleri de herhangi bir ihalenin mültezime gözü kapalı bir şekilde verilmesi için yeterlidir. Devlet nezdinde taahhütleri muteber olan bu tüccarlar, kendi aldıkları ihaleler için başka bir kefil göstermek zorunda da değillerdir. Başka kefil göstermek zorunda olmadan devletten ihale alabilmek bu tüccarlar için diğerlerinden ayrılan önemli bir özelliktir. Nitekim bu özellik "büyük tüccar ve sarraf" olmanın kriterlerinden birini teşkil eder hale gelmiştir[181].

Çuha Tedariki

Yahudiler eski tarihlerden beri Osmanlı Devleti içinde gerekli çuha ihtiyacının karşılanması işine yabancı kalmamışlar,

---

[179] *A. MKT. UM.*, nr: 441/21 (10 Aralık 1860); *A. MKT UM.*, nr: 481/19 (5 Temmuz 1861); A. *MKT. NZD.*, nr: 370/37 (8 Ekim 1861).

[180] *A. MKT NZD.*, nr: 356/25 (23 Haziran 1861).

[181] Muteber sayılan tüccarlardan biri olan Estefan, Kamondo, Baltacı, Zarifi ve Tubini tüccarları örnek göstererek kendi taahhüdünün de bu tüccarlar gibi başka taahhüd gerektirmeden kabulü konusunda devlete başvurmuştu, *A. MKT. NZD.*, nr: 394/4 (21 Ocak 1862).

yeniçerilerin ihtiyacı olan çuhaların dokuma işini üstlenmişlerdir. Özellikle Selanik Yahudileri bu işte oldukça öne çıkmışlar, 16.yy. ortalarından itibaren cizye vergisini de Yeniçeri Ocağı için kumaş dokumak suretiyle ayni olarak öder hale gelmişlerdir[182]. Yeniçerilerin levazım ihtiyaçlarını karşılamakta akla gelen ilk aileler olan İstanbul'da Zonana ve Karmona gibi aileler de Selanikli akrabaları ile ortak bir şekilde bu işten büyük kârlar elde etmişlerdir[183].

Anlaşılan o ki, Kamondo ailesi de Yahudi atalarından kalan bu geleneği sürdürmekte kararlı davranmışlardır. Kamondolar devletin yüklü miktarlardaki talebi nedeniyle bu işe büyük bir önem vermişlerdir. Nitekim ordunun çuha ihtiyacı çok uzun bir süre boyunca Kamondolardan temin edilmiştir. Hatta ailenin Paris'e yerleşmesinden sonra da devletle olan bu alışveriş İstanbul'da bulunan vekilleri vasıtasıyla devam etmiştir. Çuha işinin belirli bir zamandan sonra neredeyse Kamondoların tekeline geçtiğini söylemek çok da abartılı olmasa gerek ki, 1886 tarihli bir belge bunu ortaya koymaktadır. Belgeden anlaşıldığına göre; 300 bin askerin giysileri için gerekli olan 700 bin metre çuhanın temini ihaleye çıkarılmadan Kamondo'ya verilmiştir. Kamondo çuhanın metresi için 20 kuruş teklifte bulunmuş ve toplam 140 bin liralık bir hesap çıkarmıştır. Ancak tam bu sıralarda Apik Uncuyan adlı bir tüccar metresine 18 kuruş teklif etmiş ve toplamda Kamondo'nun hesabıyla Uncuyan'ın hesabı arasında 14 bin lira kadar bir fark ortaya koymuştur. Bu konuda Meclis-i Vükela'da yapılan müzakerede, bu fiyat farkının önemli olması nedeniyle işin ihaleye çıkarılması ve en az fiyatı veren tüccara havale edilmesi doğrultusunda karar alınmıştır. Ancak bu karara rağmen padişah tarafından verilen irade Kamondo'dan yana olmuştur. Nitekim padişahın çuha işi-

---

[182] "Çuha akçesi" şeklinde adlandırılan bu vergi ilk etapta Yahudilerin lehine gibi görünse de dokuma işi kârlılığını yitirdiğinde Yahudileri oldukça zorlamıştır, Benbassa- Rodrigue, *a.g.e.*, s. 139.

[183] Şeni-Le Tarnec, *a.g.e.*, s. 160.

nin ihaleye konulmadan Kamondo'ya verilmesi konusunda vermiş olduğu irade, Kamondo karşısında Apik Uncuyan'ın hangi fiyatı verirse versin hiç şansı olmadığını net bir şekilde göstermiştir[184].

Elbette ki bu ihale ne ilk ne de sondur. Bundan önce olduğu gibi sonraları da Kamondolar Manchester'dan ithal ettikleri çuhalarla ordunun talebinin karşılanması noktasında hizmete devam etmiştir. Ancak devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle yaşanan ödeme güçlüğü her iki tarafı da zor durumda bırakmıştır. Nitekim Kamondoların İstanbul'da çuha işleriyle meşgul olan Aciman ve Victor Mizrahi, Abraham Kamondo'nun da talimatıyla, devletin ödemeyi tamamen yapmadığı sürece çuha balyalarını açıp kullanmasına müsaade etmemiştir. Bu nedenle de milyonlarca metre kumaş devletin harabe ambarlarında çürüyüp zayi olmuştur. Örneğin 1887 tarihinde bu depolarda 4 milyon 513 bin 43 metrelik 67 balya çuha bulunmaktadır. Bir yandan çürümeye yüz tutmuş ve parası alınamamış olan balyalar, diğer yandan da vekillerin çıkar kavgaları Kamondoları epeyce bunaltmıştır. İstanbul'daki vekillerinden biri olan Aciman Paris'te bulunan Abraham Kamondo'ya yazdığı mektuplarda sık sık Victor Mizrahi'nin entrika ve yolsuzluklarından bahsetmiştir. Nora Şeni'nin aktardığı bu mektupların birinde Aciman, Victor Mizrahi'nin kendisinden habersiz işler çevirdiğini anlatmaktadır. Aciman'ın söylediğine göre; ambarlardaki çuha balyalarının ödeme yapılmadan açılmaması konusunda kesin talimat olmasına rağmen, Victor Ali Paşa ile anlaşmak suretiyle gizlice buna müsaade etmiştir. Olayı anladığında ambara koşan Aciman, 67 balyadan ancak 28'ini kurtarabilmiştir. Mektubunda Victor Mizrahi'nin hainliklerini anlattıktan sonra, onunla ilgili gerekli tedbirleri alması konusunda Abraham Kamondo'yu uyarmayı da ihmal etmemiştir[185]. Victor Mizrahi her

---

[184] *MV.*, nr: 12 /55 (22 Eylül 1886); nr: 13/10 (10 Ekim 1886); *A. MKT. MHM.*, nr: 492/29 (16 Ekim 1886).

[185] Şeni-Le Tarnec, *a.g.e.*, s. 160-164.

ne kadar Kamondo'ları sıkıntıya soksa da devlet onun yaptığı işlerden oldukça memnun kalmıştır. Nitekim bu olaydan yaklaşık bir ay kadar sonra kendisine takdim ettiği nişan bunun bariz bir göstergesi olmuştur[186].

9. Zahire Tedariki

Osmanlı Devleti'nin zahire ihtiyacının büyük bir bölümü Rumeli ve Makedonya bölgesinden karşılanmıştır. Selanik, Kosova ve Manastır'daki tüccarların büyük bir kısmı zahire ticareti ile uğraşmış, devlet kurumları için ve memleket için gerekli ihtiyacın karşılanmasında büyük rol oynamışlardır. Allatiniler gibi bölgenin büyük tüccar-banker aileleri yetiştirdikleri buğdaylarla ordunun un ihtiyacını ve kendi fabrikalarının hammaddesini temin etmişlerdir.

Abraham Kamondo da buğday ve un işiyle ilgilenmekten geri kalmamıştır. Ancak onun ilgisi daha çok üretim safhasında değil ticaret aşamasında olmuştur. Rumeli'den satın aldığı buğdayı İstanbul'da satmak[187], başkasına ait olan buğdayın devletçe sa-

---

[186] *İ.DH.*, nr: 1049/82397 (21 Eylül 1887).

[187] Bergos iskelesinden nakletmek istediği buğdayın nakli yasak olduğundan iskele memurları buna müsaade etmeyince, Kamondo bir istida ile Ahyolu kazası müdürlüğüne bir emirname yazılmasını talep etmiştir: "Ahyolu Bergos iskelesinde akdemce mübaya olunmuş olan 20 bin kile İstanbuli hıntanın Dersaadet'te füruht olunmak üzere bu tarafa nakil olunacak ise de çünkü bu makule zehayirin olduğu mahalden nakli ba irade-i seniyye memnuadan olmasıyla hınta-i mezkurun dahi iskele-i mezkurdan ihracına ol tarafda bulunan memurin taraflarından müsaade olunmadığı derkâr ve zikrolunan hıntanın ise Dersaadet'de füruht olunacağı aşikâr bulunduğundan ol vechile füruht olunmak üzere ol tarafa gönderilecek sefayine tahmil ile bu tarafa nakline mümanaat olunmaması hakkında Ahyolu kazası müdürüne hitaben bir kıta emirname buyurulması..." *MVL.*, nr: 153/37 (18 Nisan 1854)

tın alınmasına aracılık etmek[188], ya da satın aldığı unun imaretler gibi devlet kurumlarına satışını sağlamak[189] gibi eylemler zahireyle ilgili faaliyet alanlarını oluşturmuştur.

Zahire alımının Kamondo'dan yapılmasının nedeni sunduğu uygun fiyat olmuştur. 1853 yılı içinde devlet için gerekli olan 30 bin kile kadar zahirenin Selanik'ten alınması söz konusuyken, fahiş fiyatı nedeniyle vazgeçilmiştir. Tam bu sırada devreye giren Kamondo bu işi üstlenerek Galos'da bulunan zahiresini orada teslim etmek şartıyla kilesine 20 kuruş gibi cazip bir fiyat sunmuştur[190]. Ancak Abraham Kamondo'nun ödemeyi nakit beşlik olarak talebi işleri karıştırmıştır. Hazine tarafından bu kadar 5'liğin tedariki mümkün olamayacağından, devlet tarafından da kilesine 21 kuruş verilmesi ve ödemenin kaime olarak yapılması şartlarını taşıyan karşı teklif sunulmuştur. Ne var ki Abraham Kamondo oğlu Rafael vasıtasıyla yürüttüğü bu pazarlığı, ancak fiyata biraz daha zam yapıldığı takdirde kabul edebileceğini bildirmiştir. Bu kez devlet de kilesi 25 kuruşa zahirenin Dersaadet'te teslimini önermiş; ancak Kamondo gümrük ve sigorta masrafı devlete ait olmak üzere kilesi 22 buçuk kuruşa razı olabileceğini, tüm masraflar dahil Dersaadet'de teslimin ise kilesine 27 buçuk kuruş verilmesi halinde gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. Rafael Kamondo babası ve Babıâli arasında epeyce bir süre mekik dokumasına rağmen, bu şartlar altında fiyat pahalı bulunduğu için alış veriş sonuçsuz kalmıştır[191].

---

[188] *MVL.*, nr: 263/48 (4 Kasım 1853).

[189] Kamondo, Haçador ve Davidoğlu Karabetle birlikte imaretlere dakik (un) sağlamıştır. Her nasılsa 1864 yılında bu dakik hesabından dolayı Kamondo, Haçador ve Karabet'in toplam 3 yük 60 bin küsür kuruş borcu olduğu görünmektedir, *MVL.*, nr: 866/11 (31 Ekim 1864); *MVL.*, nr: 870/25 (11 Nisan 1865).

[190] *A. MKT.NZD.*, nr: 94/85 (12 Ekim 1853),

[191] *MVL.*, nr: 263/48 (4 Kasım 1853),

Kamondo-Hazine İlişkileri ve İstikrazlar

Kamondoların gerek sahibi oldukları şirket ve banka aracılığıyla, gerekse de özellikle büyükbaba Abraham Kamando vasıtasıyla Hazine ile yakın ilişkiler içinde olduğu görülmektedir. "Sarraf Abraham Kamando" kişilere verdiği borçlarla lokal ekonomiye yön verirken, 1850'lerden sonra belgelerde çoğunlukla geçen şekliyle "Banker Kamando ve Şirketi" de Hazine'nin ve askeriyenin hizmetinde bulunarak Osmanlı maliyesi içinde etkin bir yere sahip olmuştur[192]. Kamondo her şeyden önce devlet için bir banka işlevi görmektedir. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde yerel sarraflardan borç alınması Kamondo'nun İstanbul'dan çektiği poliçelerle gerçekleşebilmektedir. Kamondo'nun çoğu yerde bulunan ortakları vasıtasıyla İstanbul dışındaki yerlerde de para ihtiyacı sorunsuz olarak karşılanabilmiştir. Örneğin Kırım Savaşı sırasında Ruslara karşı savaşan ordunun bazı acil gereksinimleri için serdar-ı ekrem tarafından, Bükreş'te bulunan ve Kamondo ile ortak çalışan tüccar Halel'den poliçe karşılığında alınan borç poliçe keşidesiyle, İstanbul'da Kamondo'ya ödenmek suretiyle para sıkıntısı gideri-

[192] Kamondo'nun kişilerle olan borç ilişkisine daha sonraki konularda değinilecektir.

lebilmiştir[193]. Kamondo sadece Osmanlı sınırları içindeki yerlerde değil Avrupa ve dünyanın çeşitli yerlerinde de aynı işlevi görmeye muktedir olmuştur. Amerika'ya giden Mehmed Paşa'nın tersane-i amire için aldığı makinelerin 500 lira bedelinin Kamondo üzerine poliçe keşidesiyle gerçekleştirilmesi, Kamondo'nun iktidarı hakkında önemli bir göstergedir[194].

Osmanlı Devleti'nin 19. yy ortalarında giderek kötüleşen mali durumu ile paralel olarak, Kamondoların Osmanlı hazinesi ile istikraz aracılığıyla kurdukları bağlantılar da hızlı bir artış göstermiştir. Bir yandan Balkanlar'da, Şam'da, Girit'te çıkan ve arkası gelmeyen ayaklanmaları bastırmakta güçlük çeken ordunun ihtiyaçları, diğer yandan da hazinenin açıklarını kapatmak için bankerlerden alınan iç borçların ödenememesi mali buhranı şiddetlendirmiştir. Buna bir de 1854 Kırım Savaşı'ndan itibaren başlayan ve zamanla artık içinden çıkılmaz bir hal alan dış borçların taksitleri eklenince, devlet kısa süreli çözümlere yönelmek zorunda kalmıştır. İçlerinde Kamondoların da bulunduğu Galata Bankerlerinden alınan borçlar aslında kısa vadede sorunları giderse de uzun vadede sıkıntıları arttırmaya devam etmiştir.

Devleti borçlanmaya yönelten en büyük ihtiyaç ordunun masraflarının karşılanması noktasında yaşanmıştır. 19. yy'daki ihtilalci fikirlerden etkilenen Balkanlarda ve etnik ve dini anlaşmazlıklar nedeniyle Ortadoğu'da sık sık çıkan ayaklanmalar orduyu ve hazineyi oldukça güç duruma sokmuştur. İşte böyle durumlarda başvurulan ilk kaynaklardan biri Kamondolar olmuştur. Örneğin, 1848 Fransız Devrimi'nden etkilenen Eflak ve Boğdan'da çıkan olayları bastırmak için görevlendirilen Osmanlı

---

[193] *A. MKT. MHM.*, nr: 757/58 (28 Ağustos 1854). Kısa bir süre sonra yine askerler için Bükreşli Sarraf Hoca Alkon'dan alınan 10 bin kese için Kamondo tarafından poliçe keşide edilmişti. *A. MKT. NZD.*, nr: 118/69 (12 Ekim 1854).

[194] HR. MKT., nr: 340/30 (27 Haziran 1860).

ordusunun acil ihtiyaçları için poliçe karşılığında 4 bin kese akçe için Kamondo'nun kapısı çalınmıştır[195]. Yine vergilerin zamanında toplanamamasından dolayı hazinede oluşan açık Kamandolar vasıtasıyla kapatılabilmiştir[196].

Kamondo'nun devletle olan istikraz anlaşmalarında çoğunlukla yalnız olmadığı görülmektedir. Galata Bankerlerinin önde gelenlerinden Zarifi, Zoğrafos, Baltacı, Hoca Maksud gibi isimler de Kamondolarla birlikte hareket eden ve isimlerine sık rastlanan bankerlerdir. 1855 yılına gelindiğinde bir taraftan Kırım Savaşı'nın yükünü taşımaya çalışan Osmanlı devleti diğer taraftan da Hazine-i Hassa'nın masraflarını karşılamak için yine bu bankerlere başvurmak durumunda kalmıştır. Kamondo, Zarifi, Misiyani[197] ve sarraf Hoca Maksud'dan istikrazı talebinde bulunulan 20 bin kese, daha sonra geri ödemenin kolaylaşması için çeşitli formüllerle 12 bin 300 keseye indirilmiştir. Aylık % 1 faizle alınan bu borca karşılık Ergani ve İseli madenlerinin hasılatından bir miktar bakırın bu bankerlere satışı kararlaştırılmıştır[198]. Yine 1855 tarihini taşıyan bir belgede, Kamondo ve Baltacı Todoraki'nin içinde bulunduğu bir bankerler grubundan daha önce alınmış olan 66 bin keseden bahsedilmesi bu yıl içindeki mali zorunlulukları göstermesi açısından önemlidir[199].

Ancak Kırım Savaşı'nın bilançosu bu kadarla da kalmamış, Osmanlı Devleti'nin bir taraftan kendi askeri harcamaları, diğer taraftan da yanında savaşa giren Avrupalı Devletlerin askeri ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğu nedeniyle mali masraflar büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle 1854'de İngiliz Dent Palmer

---

[195] *HR. MKT.*, nr: 27/88 (10 Ekim 1849).

[196] *A. MKT. UM.*, nr: 92/25 (9 Kasım 1851).

[197] Pysichari.

[198] Hulkiender, *a.g.e.*, s. 23; *A. MKT. NZD.*, nr: 132/60 (12 Şubat 1855); *İ. DH.*, nr: 314/20220.

[199] *A. MKT. NZD.*, nr: 169/31 (1 Kasım 1855).

ve Fransız Goldschmid Şirketlerinden alınan 3 milyon sterlinlik ilk dış borçlanma da savaş masraflarını karşılamaya yetmemiştir. Bunu 1855'de bu kez Rothschild'in kefaleti ile alınan 5 milyon sterlinlik anlaşma takip etmiştir. Bu ikinci borçlanmanın en önemli şartlarından biri, paranın tamamının savaş masrafları için harcanacak olmasıdır. Bunu denetlemek üzere İngiltere ve Fransa hükümetlerinin temsilcilerinin katıldığı bir de komisyon oluşturulmuştur. Bu şartlar altında 1856 yılına gelen Osmanlı hazinesi, halen devam eden savaşın giderleri için kısa vadeli avanslar almaya devam etmiştir. Nitekim beliren acil ihtiyaçları için Kırım ordusuna harcanmak ve bedeli Londra'daki istikraz akçesi üzerine poliçe olarak verilmek üzere 25 bin lira ve hemen ardından 30 bin lira daha Kamondo'dan temin edilmiştir. 1855 istikrazı ile oluşturulmuş olan komisyon, Kamondo'dan alınan bu 25 bin lirayı ve şartlarını pek de onaylamadığı halde durumdan mukavelenin imzalanmasından sonra haberdar oldukları için ancak "müteessif" olmakla yetinmişlerdir[200].

1858 yılına gelindiğinde durum yine farklı değildir. Hazinenin dış borç taksitlerini ve hazine tahvillerinin faiz ödemesini karşılayacak gücü yoktur. Bu ödemelerle birlikte bazı acil masrafların karşılanabilmesi için yine çare arayan devlet çözüm için Baltacı Todoraki ve Kamondo Kumpanyalarına başvurmuştur. Bu iki kumpanya bir çeşit bankerler birliğinden meydana gelmekteydi. Kamondo grubunun içinde Baltacı Aristidi ve Tubini Bankerler yer alırken, Baltacı Todoraki Grubu'nda da Misiyani, Zarifi, Kirkoz Vasilaki[201] ve Estefanoviç bankerler bulunmaktadır. Görüşmeler başladığında ilk etapta olumlu bir sonuç vermemiştir. Devletin, uğrayacağı zararı en aza indirmek için borcu kaime olarak alıp yine kaime olarak ödeme teklifi bankerleri memnun etmemiş, bu

[200] *A. MKT. NZD.*, 184/7 (25 Ş 1272/ 1 Mayıs 1856).

[201] Asıl adı Cricozzo Vasil olmakla birlikte Osmanlı belgelerinde Kirkocu ya da Kirkoz şeklinde de geçmektedir.

şartlar altında bankerler % 30 faiz verilse bile teklifi kabul etmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Kaime alış verişini kabul etmedikleri gibi, ellerinde kalmış olan 38 bin liralık hazine tahvilinin de istikraza mahsubunu içeren bazı ağır şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu durumda 90 bin keselik borç almayı planlayan devletin kasasına yalnızca 52 bin kese gireceğinden, borç miktarı arttırılarak 110 bin keseye çıkarılmıştır[202]. Nihayet sağlanan anlaşmaya göre, 43 bin kesesi Baltacı ve 43 bin kesesi de Kamondo Kumpanyalarından olmak üzere bankerlerden toplam 86 bin kese alınması kararlaştırılmıştır. Bu meblağın 38 bin kesesi daha önce kendilerinden alınan borcun Mayıs, Haziran ve Temmuz taksitlerine mahsup edilirken, geri kalan miktarın yarısı nakit ve yarısı da evrak-ı nakdiye olarak bankerler tarafından devlete verilecektir. Borç için devlet % 8 faiz ve % 2 komisyon ödeyecektir. Geriye kalan 24 bin kese de % 12 faiz ve yine % 2 komisyonla, üç ay içinde verilmek şartıyla Osmanlı Bankası'ndan temin edilecek ve toplam rakam böylece 110 bin keseye tamamlanacaktır. Bankerler grubundan alınan 86 bin kesenin bankerler arasındaki dağılımı da şu şekilde yapılmıştır: Kamondo Kumpanyası'ndan Kamondo 13 bin, Baltacı Aristidi 16 bin, Tubini 14 bin; Baltacı Kumpanyası'ndan Baltacı Todoraki 22 bin, Misiyani 5 bin, Zarifi 6 bin, Kirkocu Vasilaki 4 bin ve Estefanoviç de 6 bin kese[203]. Buradan da görüldüğü üzere istikrazın en büyük taşıyıcıları Baltacı Todoraki, Kamondo ve Tubini Bankerler olmuştur. Bu borca ilaveten, Cidde'de Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında çıkan çatışmaların hazineye verdiği zararı gidermek için kısa bir süre içinde Kamando'ya 1000 kese daha borçlanılmıştır[204].

Yeni borçlar kısa vadeli olarak ihtiyaçları gidermekte büyük bir kurtarıcı olmakla beraber, uzun vadede sıkıntıdan başka

---

[202] Hulkiender, *a.g.e.*, s. 26, *MAD.*, nr:12579, s. 95.

[203] *MAD.*, nr: 12579, s. 95.

[204] *MAD.*, nr: 12579, s. 40.

bir anlama gelmemiştir aslında. 1858 yılında Kamondo'dan yeni borçlar alınırken, diğer yandan da önceden alınmış olanların taksit ödemeleri ile uğraşılmıştır. Nitekim Kamondo'dan daha önce Tophane-i Amire için alınmış olan 15 bin kesenin ikinci taksiti olan 5 bin kesenin ödeme hesapları yapılırken[205], yine daha önce Tubini, Kamondo ve Baltacı Aristidi'den istikraz olunmuş 28 bin kesenin ödeme zamanı gelmiştir. 28 bin kese istikrazdan bankerlerin 18 bin 58 kese kadar daha alacakları vardır. Ayrıca Kamondo'nun 13 bin kese istikrazından da 5 bin 675 kese alacağı kalmıştır[206].

Kasım ayında Nizamiye Hazinesi, redif askerleri ve bazı masraflar için Kamondo, Zarifi, Aristidi Baltacı ve Mavrocordato'dan alınan 30 bin keselik kısa vadeli istikraz da borç defterini kabartmaya devam etmiştir[207].

Eylül 1858'de hazinenin bir kısım borçları şu şekilde sıralanmıştır: İşkodra gölü için alınmış olan vapur bedeli olarak 8 yük 22 bin 72 kuruş, Hersek'teki ordu için Avusturya tüccarından alınmış zahire bedeli için 8 yük 62 bin 561 buçuk kuruş, Girit valisi Sami Paşa'dan gelen poliçe bedeli için 100 bin kuruş. Iskonto bedeliyle birlikte hazinenin açığı toplam 5 bin keseye ulaşmıştır. Acil olarak gerekli olan bu paranın temini için Kamando'dan 5 bin kese borç istenmiştir. Böylece 3 bin kesesi evrak-ı nakdiye ve 2 bin kesesi tahvilat-ı mutebere olmak üzere, komisyonsuz ve % 6 faizle alınan borç sayesinde kısa vadeli bir çözüm daha bulunmuştur[208].

---

[205] *A. AMD.*, nr: 86/78 (1857).

[206] Tubini, Kamondo ve Baltacı Aristidi'den alınmış olan 28 bin keseye karşılık olarak Edirne, Filibe, Niş, Tekfurdağı ve Gelibolu sancaklarının aşar bedelleri gösterilmişti. Kamondo'dan istikraz edilmiş 13 bin keseye karşılık ise Samako ve Filibe sancaklarının aşar bedelleri gösterilmişti. *C. ML.*, nr: 4406 (1858)

[207] Hulkiender, *a.g.e.*, s. 29.

[208] *A. MKT. MHM.*, nr: 141/38 (29 Eylül 1858).

1858 yılının mali bağımlılığı sadece iç borçlar üzerinden olmamıştır. Piyasa değeri % 30 düşmüş olan kaimelerin piyasadan toplanması için Londra'da Dent Palmer ve Ortakları ile 5 milyon sterlinlik yani 5,5 milyon altın liralık üçüncü dış borç anlaşması gerçekleştirilmiştir. Masraflar düşüldükten sonra ele geçen 3 milyon 784 bin altın liranın hemen hemen tamamı bu iş için kullanılmışsa da kaimelerin tamamını piyasadan çekmeye yeterli olmamıştır[209]. Ancak % 6 faizle alınmış olan bu yüklü borcun geriye ödemesi de pek kolay olmamıştır. Bu nedenle 1859 yılı Ağustos ayı faiz ve komisyon ödemesi için gerekli olan 24 bin kesenin Kamondo, Baltacı Todoraki ve Zarifi'den temin edilmesine karar verilmiştir. Anlaşmaya göre; bankerlerin her biri hissesine düşen 8 bin keseyi evrak-ı nakdiye olarak Hazine'ye teslim edecektir. Senelik % 6 faiz ve bir kereye mahsus % 2 komisyon üzerinden alınan 24 bin kesenin geri ödemesi ise şu şekilde yapılacaktır: Kamondo ve Todoraki'nin hissesine düşen 16 bin kese, İzmir gümrüklerinin 1859 senesi bedelinden müteahhidi Sarraf Mısırlıoğlu Hoca Bedros tarafından havale olarak verilecektir. Ödeme aylık 2'şer bin kese olmak üzere sekiz taksit ve nakden beşlik olarak yapılacaktır. Zarifi'nin hissesine düşen 8 bin kesenin 6 bin 880 kesesi Sarraf Mübayacıoğlu Hoca Agob'un müteahhidi olduğu Silistre sancağı aşarlarından, aylık 860 kese ve sekiz ay boyunca yine nakden beşlik olarak havale edilecektir. Geriye kalan 1120 kesesi de yine Mübayacıoğlu'nun Müteahhidi olduğu Şumnu sancağı aşar bedelinden karşılanacaktır[210].

1858'de istikrazı yapılan 5 milyon sterlinin 1859 yılı Mart-Eylül arasındaki altı aylık faiz ödemesi için Osmanlı Bankası'na poliçe olarak 131 bin 400 sterlin gönderilmiştir. Ancak bu meblağın komisyon bedeli olan 46 bin 105 kese 316 kuruş bir başka sı-

---

[209] Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara Ticaret Odası yayınları, Ankara, 2009, s. 48.

[210] *İ. DH.*, nr: 101482 (8 Temmuz 1859).

kıntının kaynağını oluşturmuştur. Bu sıkıntının giderilmesi için, yuvarlak rakam olarak ihtiyaç duyulan 50 bin kesenin yine Kamondo, Baltacı ve Zarifi'den alınmasından başka çözüm bulunamamıştır. Hazine bu borç için % 6 faiz ve bir kereye mahsus % 2 komisyon ödemeyi kabul etmiştir. 50 bin kesenin 15 bin kesesi Kamondo, 20 bin kesesi Baltacı ve 15 bin kesesi de Zarifi tarafından üstlenilmiştir. İstikrazın geri ödemesi emtia gümrüğü bedelinden evrak-ı nakdiye olarak havale edilecektir. Bankerler alış verişi evrak-ı nakdiye olarak yapmaktan pek hoşlanmadıkları için, zarara uğrama riskini de hesaba katmışlardır. Ödemenin yapıldığı tarihte evrak-ı nakdiye ile nakit arasındaki fark ayrıca tazmin edilecektir[211]. Osmanlı Bankası'ndan alınmış olan 60 bin kesenin 1859 yılı Eylül ayı taksit ödemesi için de aynı yola başvurulmuş, faiziyle birlikte 83 bin 330 lira Kamondo ve Aristidi Baltacı ile anlaşılmıştır. % 5 faiz ve % 3 komisyon verecek olan devlet parayı kambiyo olarak alacaktır[212].

Gerek Galata Bankerlerinden alınan avanslar, gerekse de diğer iç ve dış borçlar hazinenin gelir gider dengesini kurmaya yetmemiş ve birkaç yıldan beri sürekli biriken borçlarla 1860 yılına girilmiştir. Daha ocak ayının başında Hersek'te bulunan askerlerin erzakı için Kamondo'dan 3 bin 797 kese 499 kuruş alınarak yılın borç defterine başlangıç yapılmıştır[213]. Mart ayında Hersek'te bulunan askerler için 5 bin keselik bir ihtiyaç daha belirmiştir. Bunun için seraskerlik tarafından gerek o bölgede, gerekse de Trieste'de bulunan tüccarlara gidilmişse de bir sonuç alınamamıştır. Bu nedenle iş yine Galata Bankerleriyle anlaşmaya kalmış ve Kamondo ile Aristidi Baltacı Bankerlerle görüşülmüştür. Görüşme olumlu sonuç vermekle birlikte, bankerlerin bu meblağı evrak-ı filorin olarak havale etmek istemeleri bazı sıkın-

---

[211] Hulkiender, *a.g.e.*, s. 32, *İ. DH.*, nr: 101483 (10 Temmuz 1859).

[212] *A. MKT. MHM.*, nr: 170/29 (11 Kasım 1859).

[213] *A. MKT. MHM.*, nr: 175/2 (12 Ocak 1860).

tıları doğurmuştur. Nitekim havale edilecek meblağ orada aynen sarf edilemeyeceğinden Viyana'da altın ve gümüş filorine çevrilmesinde sefaret büyük güçlük çekecektir. Yine tebdil işlemi için Viyana'da % 35 ıskonto uygulanacağından, 5 bin kesenin karşılığı için gönderilen meblağ 200 bin filorin eksilecektir. Ancak ihtiyacın aciliyeti nedeniyle devlet bu şartları kabul etmek zorunda kalmış ve eksik kalacak olan 200 bin filorin için de başka bankerlerle anlaşmıştır[214].

Bu sıralarda piyasada kalan evrak-ı nakdiyenin toplanması için Sarraf Hüdaverdioğlu Hoca Abraham'dan % 8 faizle 21 bin kese alınmıştır. Ancak yeni borçlarla açıklar kapatılırken, eski borçların ödeme takvimi hazinedeki deliği büyütmeye devam etmiştir. 1859 Kasımında Baltacı Aristidi'den istikraz olunan 75 bin lira ile mayıs ayında alınmış olan 200 bin liradan ödenemeyen 170 bin liranın ödemesi için 1860 senesi aşar bedeli kullanılmıştır. Diğer iç ve dış borçların da taksitlerinin birikmesi nedeniyle devlet daha senenin başında mevcut kaynaklarını tüketmeye yönelmiştir. Büyük bir bölümünün ödeme zamanı geçmiş olmasından dolayı, borç sahiplerinin baskısı altında kalan devlet 1860 senesi emvalinin 5- 6 yüz bin kesesini şimdiden kullanmıştır. Bu da demek oluyordu ki, yıl içinde diğer masrafların temini için Galata Bankerleri ile yakın ilişkiler devam edecektir. Nitekim ramazan ayının yaklaşması üzerine askerlere verilecek birer aylık maaşlar ve yine bazı dairelere ödenecek tahsisatlar için bankerlerle anlaşma yoluna gidilmiştir. Kamondo'dan 25 bin, Zarifi'den 21 bin 550 ve Sarraf Mısırlıoğlu Bedros'dan alınan 17 bin kese ile kısa bir süre için de olsa ihtiyaçlar giderilmiştir[215].

Temmuz 1860'da maliye hazinesinin masraflarını karşılayabilmek; ancak Baltacı Aristidi, Estefanaki Mavrocordato ve Kir-

---

[214] *A. MKT. NZD.*, nr: 308/10 (8 Mart 1860); *A. MKT. UM.*, nr: 400/27 (14 Mart 1860).

[215] *A. AMD.*, nr: 92/84 (1860); *İ. MMS.*, nr: 18/805 (15 Mayıs 1860).

kocu Vasilaki'den İzmir gümrükleri karşılık gösterilerek 103 bin kese akçe alınmak suretiyle mümkün olmuştur. Zarifi'den de bunun için 17 bin kese talebinde bulunulmuştur. Bu sıralarda hala piyasadan tam olarak toplanamayan evrak-ı nakdiyenin karşılığı olmak üzere 55 bin 760 kese de Kamondo'dan temin edilmiştir. Ne var ki tek kalemde alınan bu borçların ödemesi o kadar kolay olmamıştır. Borcu borçla kapatarak ekonomiyi döndürme planları her zaman olumlu sonuçlar vermemiştir. 1857 ve 1858 istikrazlarından verilmesi planlanan, ama ödenemeyen borç miktarı toplam 203 bin 98 kese 243 kuruştur. Bu meblağın 15 bin 455 kese 387 kuruşu Kamondo'dan alınan, 12 bin 278 kese 287 kuruşu da Zarifi, Kamondo ve Aristidi bankerlerden birlikte alınan ve ödenemeyen miktarı oluşturmaktadır[216].

1861 yılının en önemli olaylarından biri de Şam'da Müslüman ve Hıristiyan ahali arasında çıkan çatışmalar olmuştur. Burada meydana gelen olayları yatıştırmakla görevlendirilen Fuad Paşa, asayişi temin için tedbirler almak ve zarar gören Hıristiyanlara tazminat vermek suretiyle isyanı bastırmıştır[217]. Tazminat bedelinin 90 bin kese akçe yani yarım milyona yakın lirasının Müslüman ahaliden "vergi-yi fevkalâde" adıyla toplanmasına, geri kalanın ise maliye hazinesinden karşılanmasına karar verilmiştir[218]. Ancak hazinenin içinde bulunduğu malum durum nedeniyle Fuat Paşa'nın talep ettiği meblağ merkezden hemen gönderilememiştir. Bu nedenle Suriye'nin tanınmış sarraflarından biri olan Şemiya'dan[219]

---

[216] *ML.d.*, nr: 1718 (22 Şubat 1860-30 Temmuz 1860), s. 3, 8.

[217] Müslüman Dürzilerin Hıristiyan Maruniler üzerine saldırılarıyla başlayan ayaklanmalarda başta Fransa olmak üzere Avrupalı devletler Marunilerin haklarını korumak için harekete geçme kararı almışlardır. Artık bir iç mesele olmaktan çıkan ayaklanmayı bastırmak için Avrupaca sevilen ve tanınan bir devlet adamı olan Fuat Paşa özellikle seçilmiştir Karal, *a.g.e.*, c. II, s. 35; Cevdet Paşa, *Tezakir* 13-20, s. 109.

[218] *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, s. 17.

[219] Chemaya Angel.

10 bin kese borç alınarak tazminat bedeli karşılanmıştır. Şemiya'dan alınan 10 bin kesenin geri ödemesi Kamondo ve Zarifi'den yapılan istikrazla mümkün olabilmiştir. Kamondo ve Zarifi, karşılığında Londra'ya 44 bin sterlinlik poliçe çekmek suretiyle hazineye 10 bin kese teslim etmişlerdir. % 6 faiz ve % 1 komisyon hesabıyla alınan borcun geri ödemesi haftada 5 bin 500 lira olarak sekiz hafta zarfında yapılacaktır. Ayrıca Londra'ya çekilen poliçenin sigorta, masraf ve komisyon bedeli de devlet tarafından üstlenilmiştir[220]. Ancak bu miktar da olayları tazmin etmede yetersiz kaldığından akabinde aynı şartlarla bir 10 bin kesenin daha nakit olarak bankerler tarafından doğrudan Şam'a gönderilmesi kararı alınmıştır[221]. Böylece sekiz haftada ödenmek üzere Kamondo ve Zarifi ile toplam 88 bin sterlinlik borç anlaşması yapılmıştır. Kamondo bu anlaşmanın şartlarını "Maliye Nezareti hiçbir vakitte böyle şerait-i nafia istihsal edememişti" sözleriyle ifade etmiştir. Ancak ilk iki taksit zamanında ödenmekle beraber, üzerinden altı ay geçmesine rağmen Kamondo geriye kalan 60 bin lirayı alamamış ve bunun için Fuad Paşa'ya bir arıza yazarak borcunun ödenmesini istemiştir[222].

Kamondo ve Zarifi'den alınmış olan 88 bin keselik borcun dumanı tüterken, 1861 yılının sonlarında surre-i hümayun için 12 bin 115 kese daha borç arayışına girilmiştir. Çaresiz çalınan kapıda yine Kamondo ve Zarifi beklemektedir. "Mutedil bir faiz ve komisyonla" bankerlerden 60 bin yüzlük mecidiye altın alınmak üzere anlaşmaya varılmıştır. Borca karşılık olarak Girit Adası'nın geçmiş yıllardan bakaya aşar geliri ve bir önceki yıldan bakaya gelirlerinin toplamı olan 18 bin kese karşılık gösterilmiştir[223].

---

[220] *İ. DH.*, nr: 32157 (1 Ekim 1861); *A. MKT. NZD.*, nr: 369/74 (5 Ekim 1861).

[221] *A. MKT. NZD.*, nr: 387/76 (23 Eylül 1861).

[222] *HR. TO.*, nr: 440/41 (04 07 1862).

[223] *A. MKT. UM.*, nr: 525/22 (16 Aralık 1861); *A. MKT. UM.*, nr: 535/40 (24 Ocak 1872); *A. MKT. NZD.*, nr: 385/5 (16 Aralık 1861).

1862 yılı Ekim'inde Kamondo ve Zarifi bankerlerin hazinede olan alacaklarının toplamı 228 bin 233 yüzlük altın olarak gözükmektedir. Hazine bunu bile ödemekten acizken, yeni masraflar için gerekli olan 191 bin 266 yüzlük altın daha ilavesiyle borcun tamamı 420 bin yüzlük altına kadar ulaşmıştır[224].

1863 yılı sonunun en önemli meselelerinden biri de 1862 yılı istikrazının 1864 Ocak taksiti olan 3 yük 22 bin sterlinin temini olmuştur. Bunun 1 yük 25 bin 360 sterlin küsürü 1863 senesi istikrazı müteahhitleri üzerine kambiyal keşidesiyle karşılanmıştır. Geriye kalan kısım için de Kamondo'nun içinde bulunduğu bir grupla bağlantı kurulmuştur. 40 bin lira Osmanlı Bankası'ndan, 100 bin lira Oppenheim Şirketi'nden ve 164 bin lira Kamondo'dan olmak üzere 264 bin lira kambiyal olarak alınmış ve bir lirası 25 frank 50 sent hesabıyla alınan paranın değeri 6 milyon 732 bin frank olmuştur. Yıllık % 9 faiz üzerinden 80 bin 262 frank 79 sent faize, % 1 Osmanlı Bankası'na ve % 2 diğerlerine olmak üzere komisyonlar da eklenince Kamondo ve diğerlerinden alınan toplam borç 6 milyon 932 bin 702 franga ulaşmıştır. Artık bu alış-veriş o kadar doğal hale gelmiştir ki, örneğin bu istikraz için bir mukavele yapılmamış, resmiyet altına alınmamıştır[225].

Hazine'nin bankerlerden aldığı avansların geri ödemesi ve ekonomiyi döndürmek için güvendiği en önemli kaynak şüphesiz ki yıllık elde ettiği varidatlardır. Ancak bu varidatların toplanması zamanında gerçekleşemediğinde hazine yine açık vermeye başlamaktadır. Bu durumda da acil masraflar için bankerler devreye girmektedir. 1864 yılında Kamondo, Apik Efendi, Zafiropoulo, Stefanoviç ve Paspalli'den alınan 180 bin adet yüzlük altın bu koşullar altında istikraz edilmiştir. Hazine acil masraflarını bu para ile karşılamış, paranın ödemesini ise varidatı henüz topla-

---

[224] *A. MKT. MHM.*, nr: 245/1 (27 Ekim 1862); *İ. DH.*, nr: 498/33845 (21 Ekim 1862).

[225] *A. MKT. MHM.*, nr: 378/84 (7 Nisan 1867).

namamış olan yerlerden ileriki aylarda havale olunmak suretiyle yapmayı kararlaştırmıştır. İstikraz her şart altında tamamı teslim edilmek üzere % 2 komisyon, % 10 faiz ve altı aydan az sürede ödenmesi halinde faiz indirimi uygulanması şartlarını taşımaktadır. Böylece kısa bir süre önce yine bu bankerlerden alınmış olan 120 bin adet yüzlük altın için yapılan kontrat, sadece meblağ kısmı değiştirilmek suretiyle yeni bir borç için bir kez daha tekrarlanmıştır[226].

Aynı tarihlerde yani Mayıs 1864'de dördüncü ihracın???? altı aylık kuponlarının vadesinin dolmuş olması devleti yeni arayışlara yöneltmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Osmanlı Bankası, Kamondo ve Ortakları, Zafiropoulo ve Zarifi, Oppenheim Alberti ve Ortakları ile Bischoffsheim ve Ortaklarının oluşturduğu bir bankerler grubuyla yeni bir istikraz konusunda anlaşmaya varılmıştır. 864 bin liralık borcun 129 bin 600 lirasını Kamondo üstlenmiştir. Osmanlı Bankası 239 bin, Zafiropoulo ve Zarifi 75 bin 600, Oppenheim Alberti ve Ortakları 311 bin 800 ve Bischoffsheim ve Ortakları da 108 bin lira ile istikraza katılmışlardır. Paranın 625 bin lirası altı aylık kuponlar ve bunların amortismanı[227] için kullanılmıştır. Geri kalan 239 bin lira ise dış borç ödemelerine ayrılmıştır. % 10 faiz ve % 2 komisyon hesabıyla yapılan anlaşmanın geri ödemesinin 12 taksit olarak, gümrük resmi ve devletin çeşitli gelirlerinden yapılması kararlaştırılmıştır. Böylece faiz ve komisyonla birlikte ödenmesi gereken toplam borç 920 bin 822 sterline ulaşmıştır[228].

Haziranda benzer sıkıntılarla bir 250 bin lira daha borç defterine eklenmiştir. Kamondo, Mısırlıoğlu Bogos, Hristaki Zoğrofos, Zarifi ve Estefanoviç yeni borcun alacaklılarıdır. Yedi taksitte

---

[226] *İ. DH.*, nr. 524/36171 (3 Mayıs 1864); *ML. VRD.*, nr:5046 (26 Ekim 1864-27 Kasım 1864)

[227] Yıpranma ve değer kaybı

[228] Ölçer, *a.g.e.*, s. 19-21.

ödenecek borç için % 10 faiz ve % 2 komisyon ödemesi kararlaştırılmıştır[229].

Ancak hazinedeki delik o denli büyüktür ki artık kapanması imkansız hale gelmiştir. Yıllar geçtikçe borçlanma miktarı da artarak devam etmiştir. Biriken borçların ödeme güçlüğü bir yana, yeni borçlarla günü kurtarma politikası hız kesmeden sürmüştür. 1864'de Şirket-i Umumi'nin kuruluşu ile birlikte devletin yeni bir borç kapısı daha olmuş, Kamondo'nun ve diğer Galata Bankerlerinin katıldığı yüklü istikrazlara imzalar atılmıştır[230].

1866 yılında dış borçların taksit ödemeleri ve esham-ı umumiye faizleri için 750 bin keseden fazla para ödenmiştir. İşin iyi tarafı, devlet bu ödemeyi yaparken her hangi bir yeni dış borca girmemiş, tamamı devlet gelirlerinden karşılanmıştır. Ancak esham-ı umumiyenin faiz ödemesi olan 190 bin kese yani 950 bin liranın ödeme zamanı geldiğinde karşılık olarak gösterilmiş olan varidat henüz toplanamamıştır. Devletin itibarına bir zarar getirmemek için zamanında ödenmesi şart olan bu para, varidatlar karşılık gösterilerek Tubini Kumpanyası'ndan 500 bin altın istikraz olarak alınmıştır. Ancak varidatın toplanmasındaki sıkıntılar ve ödeme aciliyeti nedeniyle Osmanlı Bankası ve Kamondo'dan 250 bin sterlin daha alınması şart olmuştur. % 2 komisyon ve % 12 faiz hesabıyla alınan borcun karşılığı için bu henüz toplanamamış gelirler gösterilmiştir. Ancak devletin borçlar konusundaki sicili pek de parlak olmadığından, ödemenin garanti altına alınması için 1865 yılındaki borç tahvillerinden 40 bininin rehin tutulması teklif edilmiştir. Anapara, faiz ve komisyonlara ait havaleler zamanında ödenmezse söz konusu tahviller Paris'te devlet tarafından satışa çıkarılarak elde edilen gelir ödenmeyen havaleler için kullanıla-

[229] *MAD.*, nr:10582, s. 9.

[230] Şirket-i Umumi ve Kamondo ile yapılan istikrazlara "Şirket-i Umumiyye-i Osmani ve Kamondo" bölümünde yer verilmişti.

caktır. Nitekim anlaşmanın yapılmasından hemen sonra sadrazam Mütercim Rüştü Paşa 1865 istikrazı sahiplerine bir mektup yazmış, iade edilecek olan tahvillerden 40 binin Osmanlı Bankası ve Isak Kamondo Şirketi emrinde tutulmasını istemiştir.[231] Kısacası devletin artık bankerlerin gözünde itibarı o denli azalmıştır ki, bir yandan devletin mecburiyeti faiz oranlarını yükseltirken diğer yandan da garanti tedbirlerini arttırmıştır.

Tersane-i Amire hazinesinin biriken borçları 1867 yılının mali sorunlarından birini oluşturmuştur. Acil masrafların karşılanması için gerekli 35 bin Osmanlı lirası için Kamondo olumlu yanıt vermiş, kısa süreli bu borç iane-i umumiye bakayasından havale edilerek karşılanmıştır[232]. İleriki tarihlerde yine Tersane-i Amire için Kamondo ve Osmanlı Bankası'ndan 200 bin lira daha temin edilmiştir. % 11 faizli bu borcun ödeme vadesi 50 ay olup, ödenemeyen meblağ için % 12 faiz işletilmesine karar verilmiştir[233].

1869 yılında Kamondoların İstanbul'dan Paris'e yerleşmiş olmaları Osmanlı Devleti'yle borç ilişkilerini bitirmiş oldukları anlamını taşımamaktadır. Geçmiş yıllarda alınanların ödemeleri yanında yeniler de bunlara eklenmeye devam etmiştir. Nitekim Kamondolar Paris'e gittikten sonra İstanbul ekonomi çevreleri ve devletle olan mali ilişkilerini koparmamak için her türlü özeni göstermişlerdir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile olan istikraz ilişkileri içinde de rol oynamışlardır.

Ancak zaman geçtikçe Kamondolar Osmanlı Devleti ile olan istikraz ilişkilerine sınırlamalar getirmeye başlamışlar, İstanbul'dan yavaş yavaş ellerini çekmişlerdir. Aslında tamamen çekiliş Kont

---

[231] *A. MKT.MHM.*, nr: 371/36 (26 Aralık1866); *İ. MMS.*, nr: 33/1355 (18 Aralık 1866); Ölçer, *a.g.e.*, s. 31-33.

[232] *A. MKT. MHM.*, nr: 380/45 (28 Nisan 1867).

[233] *MAD.*, nr: 11185, s.5-6; *İ. MMS.*, nr: 48/2083 (22 Nisan 1874); *A. MKT. MHM.*, nr: 476/18 (30 Nisan 1874).

Abraham Behor Kamondo'nun ölümünden sonra gerçekleşmişse de onun son zamanlarında da bir toparlanma görülmektedir. Paris'e ilk yerleştiklerinde, hem Paris ve Avrupa'daki varlıklarını zenginleştirmek, hem de İstanbul'daki varlıklarını devam ettirmek için büyük gayret sarf eden Kamondolar, bir süre sonra bu mücadelenin İstanbul ayağından yorulmuşlardır. Çünkü vekiller vasıtasıyla yürütülen İstanbul'daki işler onlar için kazançtan çok bir sıkıntı haline gelmeye başlamıştı. Nitekim Kont Abraham Kamondo 1886 yılında yine bir istikraz için kendisine başvurulduğunda hükümet temsilcilerine aynen bu cevabı vermiş, İstanbul'da muamelatı olmadığından istikraza katılamayacağını bildirmiştir[234].

[234] Kont Kamondo ve diğer bankerlerden talep edilen bu borç, Doğu Rumeli ve Bulgaristan'ın birleşmesi üzerine Edirne'de ihtiyaten bulundurulacak birliklerin askeri masrafları ve diğer masraflarını karşılamak için kullanılacaktır. *MV.*, nr: 12 /18 (1 Eylül 1886).

Belediyecilik Hizmetleri ve Altıncı Daire-i Belediye Meclisi Azalığı

Kamondolar, İstanbul'un ekonomik ve sosyal hayatında önemli bir köşe taşı oluştururken, yıllardır kendilerine yurt olmuş bu şehrin kurumsallaşmasında da büyük bir görev almışlardır. Yaptırdıkları binalar, köşkler, merdivenler, hanlar şehrin dokusunu değiştirirken, İstanbul'un modernleşmesinde de yine onların izlerine rastlamak mümkündür. Abraham Kamondo Osmanlı Devletinde ilk kez İstanbul'da uygulanan belediyecilik faaliyetleri içinde yer alırken, çeşitli iktisadi kurumlarda ortak çalıştığı, sermayeyi paylaştığı banker dostlarıyla Galata'nın yeniden imarı için birlikte çalışmıştır. Sermayenin döndüğü mekan olan Galata hem İstanbul'un, hem de burada yaşayan Levanten tüccar ve bankerlerin vitrinidir. Dolayısıyla artık yeniden bir şekil verilmesi gereken bu vitrinin düzenlenmesi işi de başta Kamondolar olmak üzere yine Galata'nın sahiplerine düşmüştür.

İstanbul'da Belediyeciliğin Gelişimi

Kamondoların bu ilk belediyecilik hareketi içindeki konumuna bakmadan önce, İstanbul'da belediyeciliği gerekli kılan şartlara ve gelişimine değinmek yerinde olacaktır.

19. yüzyılın ortalarında Avrupa ile hızlı bir şekilde gelişen siyasi, ticari ve ekonomik ilişkiler neticesinde şehirde büyük bir nüfus sirkülasyonu yaşanmaya başlamıştır. Kapitülasyon hakları çerçevesinde şehre gelip giden yabancı tüccarları, İstanbul sermaye piyasasında yer aramaya gelmiş olan Avrupalı bankerler takip etmiştir. 1854 Kırım Savaşı ise şehrin yaşantısında bir dönüm noktası oluşturmuştur. Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan İngiliz ve Fransız subaylarının, gazetecilerinin şehrin sokaklarında görünmesiyle birlikte İstanbul karanlık şarklı tarafıyla yüzleşmeye başlamıştır. Bu yüzleşmeyle birlikte, gelen yeni nüfusun yeme içme, kalacak yer gibi en temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayan şehrin, Avrupalılara Avrupa'yı aratmayacak yeni düzenlemelerle kabuk değiştirmesi kaçınılmaz bir hal almıştır.

Aslında İstanbul'un geleneksel yapısı içinde yüzyıllardır yaşamaya alışmış olan gayrimüslim burjuvazi, çoktandır bu geleneksel yapıyı kendi aralarında oluşturdukları bir modernite anlayışı ile yıkmaya başlamışlardır. Nitekim Avrupa görmüş bu gayrimüslim burjuvazi grubunun sosyoekonomik durumu, kılık kıyafeti, konuştuğu dil, eğlence anlayışı ve yaşantısı diğer Osmanlı vatandaşlarından epey farklıdır. Galata bu haliyle diğer bölgelerin görünümünden öyle ayrılmıştır ki, Edmondo De Amicis bunu şöyle ifade etmektedir:

> *"Sokaklarda sarıklarla fesleri görmeseniz şarkta olduğunuza inanmazsınız. Her tarafta Fransızca, İtalyanca ve Ceneviz dili konuşulmaktadır*[235]*."*

Ancak kapsamı dar olan bu modernite genel ihtiyaçlar için yeterli değildir ve genişletilmesi şarttır. En önemli caddesi olan Pera'da bile on adımı geçmeyen genişlikteki yolları ve Avrupa'dan

[235] Amicis, *a.g.e.*, s. 55.

gelen yabancıları ağırlamaktan çok uzak küçük konaklama odalarıyla İstanbul artık taşıdığı yükü kaldıramadığı için Avrupalı misafirlerince küçümsenmektedir[236].

İşte bu anlamda 1854'de İstanbul'da "şehremaneti" adıyla oluşturulan belediye teşkilatı şehrin modernleşme süreci içinde çok büyük ve öncü bir adım teşkil etmiştir. 1854'deki bu teşkilatlanmaya kadar, belediyenin üstlendiği işleri merkezden atanan görevliler ile vakıflar ve lonca teşkilatları yerine getirmektedir. Kadılar bu işin en üst düzeydeki sorumlusu olarak, naibler, subaşı, imam ve din adamları, muhtesipler gibi yardımcılarıyla beraber yargı, güvenlik, temizlik, nüfus kayıtları, fiyat denetimi gibi işleri yürütmektedir. Ayrıca su, kanalizasyon, temizlik ve yangın söndürme işleri, amme hizmeti gören yapı ve tesislerin tamiri ve bakımı gibi bazı yerel hizmetler de halkın, vakıfların ve lonca teşkilatlarının ortak sorumluluğuna verilmiştir. Yani belediye hizmetleri devlet görevlileri ve halkın ortak katılımıyla yürütülmeye çalışılmıştır[237].

1826'da kurulan "İhtisab Nâzırlığı" ve buna bağlı müdürlükler de yeterli olmayınca Tanzimat Fermanı ile yeniden bir idari yapılanmaya gidilmiş, nihayet ilk belediye örgütü 1854'de oluşturulmuştur[238].

"Şehremaneti" adıyla kurulan bu ilk belediye, daha önce merkezi idare ve kamu tarafından yapılmakta olan tüm hizmetleri üzerinde toplamıştır. Ahali ve ileri gelen esnafların oluşturacağı "şehir meclisi" de bu yönetime ortak edilmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti içinde ilk kez uygulanacak bu reformun halk tarafından kabul

---

[236] Şeni, "The Camondos and their İmprint..", s. 667.

[237] İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler: 1840-1878*, Türkiye ve Ortadoğı Amme İdaresi Yayınları, Ankara, 1974, s. 108-111.

[238] Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Osmaniyye*, İstanbul Büyükçehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları, c.3, İstanbul, 1995, s. 1271.

görmesi ve benimsenmesine çok önem verilmiştir. Şehremanetinin kuruluş nizamnamesine göre belirlenen görevleri, zorunlu ihtiyaç maddelerinin teminini sağlamak, fiyatların belirlenmesi ve kontrolünü sağlamak, şehrin temizlik işlerini yürütmek, çarşı ve pazarların denetimini yapmak ve vergilerin toplanarak hazine-i maliyeye devredilmesini sağlamak şeklinde belirlenmiştir. Şehremanetinin masrafları devlet tarafından karşılanmış, kendisine ait bir bütçesi olmamıştır. "Şehremini" şehremaneti örgütünün başkanı olarak şehir meclisinin de başkanıdır. Mecliste şehremini ve muavininin dışında on iki üye daha yer almaktadır[239].

İntizam-ı Şehir Komisyonu ve Abraham Kamondo

Şehremaneti örgütünün kuruluşu İstanbul'un belediyecilik tarihi açısından için çok büyük bir gelişme olmasına rağmen, yeterli olamadığı kısa zamanda anlaşılmıştır. Zira şehir çok hızlı bir değişime sahne olduğundan, şehremaneti bu hıza yeterince ayak uyduramamış ve yeni bir düzenlemenin daha yapılmasına ihtiyaç doğmuştur. Bu yeni düzenlemenin yapılması için, ekonomik canlılığı ve dolayısıyla karmaşası da büyük bir artış göstermiş olan Pera sakinlerinin büyük talepleri olmuştur. Nitekim artık nüfusuyla küçük bir Avrupa olmaya yüz tutmuş semtin bu imajla uyumlu olması gerekmektedir. Ayrıca Galatalı bankerlerin de bu konudaki düşünceleri ve talepleri de aynı yöndedir. İşte bu talepleri karşılıksız bırakmayan Hükümet önce eksikleri ve yapılması gereken reformları tespit etmek üzere bir komisyonun hazırlanmasına girişmiştir. Bunun sonucunda "İntizam-ı Şehir Komisyonu" adıyla, belediyecilik faaliyetleri ve düzenlemeleri konusunda raporlar hazırlayıp öneriler sunmak üzere bir meclis oluşturulmuştur. 9 Mayıs 1855'de çalışmalarına başlayan yeni komisyondan umulan başarı beklentisini, komisyon üyelerinin kimlikleri ile açıklamak mümkündür: Abraham

[239] *A. AMD.*, nr: 55/4 (24 Temmuz 1855).

Kamondo, Antuan Alyon, Revalaki, Ohannes Çamiç Efendi, Cezayirlioğlu Mıgırdiç Efendi, Germanosoğlu Yusuf Sava, Mehmed Salih Efendi. Müslüman asıllı tek üye olan Mehmed Salih Efendi'nin komisyon içinde yer almasının sebebi yabancı dil bilmesinden ileri gelmektedir[240]. Farklı dini kimliklere sahip olan bu üyeleri bir araya getiren tek neden şüphesiz en az bir yabancı dil konuşuyor olmaları değildir. Herşeyden önce her biri Avrupa görmüş bu kişilerin Avrupa'da bu yolda uygulanan belediyecilik örneklerini şehre taşımaları daha kolay görünmüştür. Ayrıca en önemli ortak özellikleri olan sermaye güçleri, gerektiğinde başvurulabilecek önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir.

İntizam-ı Şehir Komisyonu iki yıl kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Ancak 1857 yılında sunmuş oldukları mazbatada aynı eksikliklerden bahsedilmesi komisyonca çok da verimli bir çalışmanın yapılamadığını ortaya koymaktadır. Bununla beraber yazdıkları mazbatada kullanmış oldukları kesin dil ve ifadeler, komisyon üyelerinin memur zihniyetinden uzaklığını da göstermektedir. Her birinin muteber kişilikleri dikkate alındığında bu cesaretin kaynağı da anlaşılabilmektedir. Mazbatada yer alan ve bir an önce yapılması gereken işler şu şekilde sıralanmaktadır: İstanbul'un düzenli bir şehir olması için kaldırımların, su ve lağım yollarının inşası, sokakların süpürülmesi, aydınlatmanın yapılması, sokaklarının genişletilmesi, bu hususa dair olan masrafların ve gelirlerin yönetimini sağlamak üzere bir defter ile idaresi komisyona ait bir sandığın oluşturulması, bahsedilen işlerin yapılabilmesi için masrafları karşılamak üzere emlak sahiplerinden vergi tahsil edilmesi, yine bahsedilen iş ve inşaatlara hemen başlanılabilmesi için komisyona belirli miktarda para tahsis edilmesi. Oluşumu üzerinden epey zaman geçmesine rağmen komisyonun tam olarak görev ve konum düzenlemesinin hâlâ yapılmamış

[240] Mustafa Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, Ak Yayınları, İstanbul, 1991, s. 147, 148.

olduğunu gösteren bu mazbata, komisyonun neden verimli bir çalışma yürütemediğini de açıklamaktadır. Nitekim komisyon üyeleri bu istek ve teklifleri kabul edilmediği takdirde artık çalışmalarının mümkün olmadığını ifade etmişlerdir[241].

Nitekim Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelmiş olan İngiliz, Fransız ve Sardunyalı askerlerin de şikayetlerine konu oluşturan bu düzenlemeler artık acil hale gelmiştir. Galata Köprüsü'nü arabayla geçtiği sırada "bu köprüye tahammül eden bir halk, her türlü idareye tahammül edebilir" şeklinde ifadede bulunan bir seyyahın gözünden de mevcut durumun vahameti özetlenebilir[242].

Komisyonun en önemli önerisi de tüm bunların uygulanabilmesi için, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi İstanbul'un on dört daireye bölünmesi ve belediyecilik hizmet ve düzenlemelerinin bu taksimata göre yapılması olmuştur.

Altıncı Daire-i Belediye ve Abraham Kamondo

İntizam-ı Şehir Komisyonunun dağılmasından sonra Kamondo'nun belediyecilik faaliyetleri Altıncı Daire-i Belediye çerçevesi içinde devam etmiştir. Komisyonun önerisi doğrultusunda dairelerin taksimatı yapıldıktan sonra örnek uygulamaların yapılacağı bir pilot bölge belirlenmesine karar verilmiştir. Orada başarılı olunduğu takdirde diğer dairelerde de uygulamalara geçilecek, böylece genel olarak yeni düzenlemelere verilecek olan tepki de ölçülmüş olacaktır. Avrupa düzeyindeki reformlara ayak uydurabilecek, bunları benimseyip uygulamalara katılabilecek, değerini anlayabilecek nüfus yapısıyla pilot bölge için akla gelen ilk yer, içine Pera ve Tophane'yi de alan Galata-Beyoğlu bölgesi olmuştur. Her şeyden önce çoğu Avrupa görmüş bu aristokrat insanlar yapılacak düzenlemeleri yadırgamayıp uyum sağlayacağından reformların burada

[241] Ergin, *a.g.e.*, s. 1298.

[242] Ergin, *a.g.e.*, s. 1269.

başarılı olma ihtimali çok büyüktür. Ayrıca Galata ve Beyoğlu'nda değerli bina sayısının çok olması, cadde ve sokakların bakımlı hale getirilmesi, kaldırımların düzenlenmesi gibi hizmetlerin ilk burada verilmesi için de uygun bir gerekçedir. Bu cümleden yola çıkılarak İntizam-ı Şehir Komisyonu üyelerinin çoğunun bu bölgede yaşadığı ya da mülk sahibi olduğu gerçeği vurgulandığında, pilot bölge için "neden Galata-Beyoğlu bölgesi?" sorusu daha net bir cevaba kavuşmaktadır[243].

Kamondoların da büyük bir kısmını iş hanlarının teşkil ettiği emlaklarının önemli bir bölümü burada bulunduğundan, Altıncı Daire içinde oynadığı aktif rolü tahmin etmek güç değildir. Nitekim Kamondoların bu bölge dahilindeki emlaklarına kısaca göz atılırsa şöyle bir bilançoyla karşılaşmak mümkündür: Galata'da 10 adet han, 3 apartman, 1 arsa, 2 dükkan, 1 tiyatro; Pera'da 5 apartman, 2 müstakil ev, 2 arsa, 3 dükkan; Tophane'de 2 apartman, 6 müstakil ev[244]. Sahip oldukları bu mal varlığı ve gelir kaynağı ile Kamondolar, daire dahilinde etkin olabilmek için aranan tüm şartları da doğal olarak üzerlerinde taşımaktadırlar.

Altıncı Daire-i Belediye'nin görevleri ve yapısı 28 Aralık 1857 tarihli ilk nizamname ile belirlenmiştir. Buna göre öncelikli olarak tüm idari işlerden sorumlu olmak üzere bir daire başkanı seçilecektir. Bundan başka bir de başkanın riyaset ettiği ve başkan hariç yedi üyeden oluşan "Daire-i Belediye Meclisi" oluşturulacak ve belediye teşkilatının işleri bu meclis tarafından yürütülecektir. 7 Haziran 1858 tarihindeki nizamnamede daha ayrıntılı olarak düzenlenen görevlerle birlikte meclis üye sayısı sekize yükseltilmiştir[245]. Daha sonraları bu sayı on bire kadar çıkmıştır[246].

---

243 Toprak, *a.g.m.*, s. 220.

244 Emine Çiğdem Tugay, *Kamondo Han*, Beyoğlu A.Ş, 2007, s. 127.

245 Toprak, *a.g.m.*, s. 220.

246 *İ. MVL.*, nr: 486/22002.

Meclis üyesi seçilebilmek için öncelikle Altıncı Daire bölgesinde en az 100 bin kuruş değerinde bir emlaka sahip olmak, 2 bin kuruşa kadar vergi ödüyor olmak ve en aşağı on yıldır İstanbul'da ikamet ediyor olmak gibi şartlar aranmıştır. Üyeler bu şartları taşıyanlar tarafından yine onlar arasında yapılan seçim sonucunda belirlenmiştir[247].

Buna göre belediye dairesi içinde emlak sahibi olup ilk meclise üye olan kişiler, tüccardan Sava, tiyatrocu Naum, Mısır Sarrafının biraderi İlya, Militadi Bey, Balmumcuzade Salih Efendi, Sarraf Ohannes, Bilezikçi Artin ve daire tabibi Artin olarak görülmektedir. Kamondoların adı ise "belediye dairesi içinde emlakı olup mecliste müşavir sıfatıyla bulunacak kimseler" arasında geçmektedir. Bu kez Abraham Kamondo değil, "Kamondo'nun oğlu" bu grupta yer almıştır. Alyon, Septim Frangini ve Hanson, "Kamondo'nun oğlu" ile birlikte bu göreve seçilen diğer isimleri oluşturmuştur. Ancak ilk meclisin oluşturulduğu Aralık 1857 tarihinde "Kamondo'nun oğlu" ismine rastlanırken, bundan kısa bir süre sonra 30 Mart 1858 tarihinde belediye meclisinin hazırladığı bir mazbatada Abraham Kamondo'nun ismi geçmektedir[248].

Nizamnamede üyelik seçimi için gerekli sayılan şartlar zaman zaman sıkıntılara da neden olabilmiştir. Örneğin 1867 yılında yapılan meclis seçimlerinde, üyeleri seçecek olan kişilerin senelik 2 bin kuruş vergi ödemesi şartı arandığından seçmen sıkıntısı yaşanmıştır. Nitekim bu tarihte bu şartı taşıyan emlak sahiplerinin sayısı sadece yirmi beş kişi olarak belirlenmiştir. Bu durum ise seçim işinin sadece bu kişilerin tekeline geçmesi tehlikesini doğurduğundan, Altıncı Daire Başkanlığı seçmen şartlarında değişikliğe gidilmesini önermiştir. Yapılan değişiklikle vergi miktarı 1500 kuruşa düşürülmüş, seçmen sayısı da böylece seksen

[247] *İ. MVL.*, nr. 492/22261 (10 Eylül 1863).

[248] Ergin, *a.g.e.*, s. 1313, 1323.

beşe çıkmıştır. Ancak Altıncı Daire Başkanlığı'na göre ortada bir sorun daha vardır ki, o da en başta bu vergi oranı belirlenirken emlakların değerlerinin çok üzerinde hesaplanmış olmasıdır. Bu nedenle belediye tarafından o yıl tekrar emlak keşfi yapılmış ve büyük ölçüde de vergi indirimine gidilmiştir. Dolayısıyla da 1867 seçimleri için seksen beş kişinin bulunması da çok zor olduğundan miktarın 500 kuruşa düşürülmesi önerilmiştir. Ancak devlet tarafından bu miktar çok düşük olarak görüldüğünden ortalama bir miktar tespit edilerek nihayetinde rakam 1000 kuruş olarak belirlenmiştir[249].

Abraham Kamondo belediye meclisine üyelik için şartlarını her haliyle fazlasıyla taşıdığından, İstanbul'dan ayrılana kadar geçen süre içinde yapılan tüm seçimlere seçmen olarak katılma hakkına sahip olmuştur[250]. Hatta Paris'e gittikten sonra da belediyeye ait meclis çalışmalarına onun adına vekili katılmaya devam etmiştir.

Altıncı Daire'nin görevleri, yolları genişletmek ve tamir etmek, kaldırımlar yapmak ve tamir etmek, cadde ve sokakların temizliği için çöpleri toplanmasını düzene sokmak, sokakların sulanarak yıkanmasını sağlamak, gaz fenerleri ile aydınlatmayı sağlamak, iş yerlerinde fiyat ve kalite kontrolünü yapmak, itfaiye hizmeti vermek, bina yapım ve imar işlerini denetim altına almak gibi işler olarak belirlenmiştir[251].

Altıncı Belediye Dairesi kuruluşundan hemen sonra nizamnamede belirlenen düzenlemeleri yapmak için harekete geçmiştir. Ancak göze görünür çalışmalar yapılabilmesi için önemli miktarda paraya ihtiyaç duyulmuştur. Aslında bu işlerde kullanılacak parayı sağlamak için özel bir daire kurulmuş ve belediye dairesine

---

[249] *A. MKT. MHM.*, nr: 371/91 (2 Ocak 1867).

[250] *İ. MVL.*, nr: 492/22261 (10 Eylül 1863).

[251] *Y. EE.*, nr: 36/2 (5 Mayıs 1859).

tahsis edilen gelirleri toplamak görevi bu kurula verilmiştir. Belediye Meclisi, belediye hizmetlerinin yürütülmesi için gerekli vergilerin miktarını ve tahsil usulünü saptayacak, ayrıca ihtiyaç duyulduğunda devlet hazinesinden de yardım alınacaktır. Vergiler adi ve fevkalade gelirler olmak üzere ikiye ayrılmış, sokaklardaki tamirat, temizlik, aydınlatma gibi işler, kontrat harçları ve emlak gelirleri üzerinden senelik % 2 oranında alınacak vergiler adi sınıfa girmiştir. Yeni yol, cadde ve lağımlar için yıllık emlak gelirinin dışında mülk sahiplerinden alınacak % 3 oranındaki vergiler, istikraz geliri ve devletten gelen yardımlar da fevkalade gelirler içine dahil edilmiştir[252].

Altıncı Daire'nin vergi gelirleri ve devlet yardımları yeterli olmadığında en sık başvurduğu çözüm yolu istikraz olmuştur. Nitekim gerek meclis üyeleri, gerekse de bölge sakinleri bunun için bulunmaz bir kaynaktır. Altıncı Belediye daha faaliyete geçer geçmez devlet kefaletiyle istikraz arayışına girmiş, 1858 yılında olduğu gibi 1859 yılında da bazı masrafların karşılanabilmesi için 4 bin kese akçe borç alınmasına karar verilmiştir. 1859 yılı varidatlarının henüz tamamıyla toplanamaması ve zaten bunların masraflar için yeterli olamayacağı, bu borç için gerekçe olarak gösterilmiştir[253].

Aynı gerekçelerle Lorando Biraderlere faiziyle birlikte 10 bin lira ve Banker Viterbo'ya da 8 bin lira kadar borçlanılmıştır. % 15 faizle alınan bu borçlar ödenemeyince bankerlerden birinin diğer borcu da üstüne alarak birleştirilmesi teklif edilmiştir. Bu teklife göre, hangi taraf borcu kabullenirse ona Karaköy Han'ının yıllık kira bedeli tahsis edilecektir. Yıllık 6 bin lira kadar olan kira geliri ile borç kaç yılda karşılanırsa o kadar süre borca karşılık tutulacaktır. Ancak teklif kabul edilmeyince, diğer çare olarak başka bir bankerden % 12 faizle 20 bin lira borç alınmış, yeni borca yine

---

[252] Toprak, *a.g.m.*, s. 221,222.

[253] *A. MKT. NZD., nr: 282/30 (30 Mayıs 1859).*

Karaköy Han'ının kira gelirleri karşılık gösterilmiştir[254]. Her ne kadar % 3 faizden kara geçilmişse de sonuç olarak bakıldığında belediyenin giderlerini karşılayabilmek için aldığı borçlarda hızlı bir artış görülmüştür. Bu borçları Altıncı Belediye Dairesi'ne tahsis edilmiş gelirlerle ödemek mümkün olmadığından, belediye tarafından bazı arazilerin satışa çıkarılması suretiyle bir kaynak oluşturulmaya çalışılmıştır. 1865 yılında Osmanlı Bankası'na 100 bin ve Lorando Biraderlere 60 bin lira olan borcun ödenmesi için bu yönteme başvurulmuştur. Buna göre, Karaköy Hanı, Kule Kapısı ve Taksim yöresindeki arsalar, Tophane yolu üzerindeki bir arazi ve bazı binalar borca karşılık Osmanlı Bankası'na satılmıştır. Satıştan gelen meblağla Lorando Biraderlere ve bankaya olan borç kapatılmıştır[255]. 1870 tarihinde Osmanlı Bankası ile 10 bin liralık bir istikraz anlaşması daha yapılmıştır[256].

1875 yılında nihayet öyle bir noktaya gelinmiştir ki, 100 bin liraya yaklaşan borçlarıyla Altıncı Daire'nin istikrazlar konusunda itibarı iyice sarsılmıştır. Yapılması gereken yollar ve yangından zarar gören yerlerin tamiratı için, kaldırım ve lağımların inşası için gerekli para bulunamayınca Altıncı Belediye'de ıslahat yapılmasına karar verilmiş, mali durumu düzeltmek için de bazı tedbirler önerilmiştir. Bu tedbirlerden en önemlisi daire meclis heyetinin ve idaresinin değiştirilmesi konusunda olmuştur. Nitekim, her şeyden önce bu heyet güven ve itibarını kaybetmiştir ve yeni bir istikraz yapılabilmesi ancak daire dahilinde külliyetli emlak ve akarı olan servet sahipleri ve iktidar sahipleri sayesinde mümkün olabilecektir. Bu nedenle mevcut heyetin değiştirilerek, yerlerine istikraz akdi yapılabilecek ya da buna aracı olabilecek güçteki kişilerin getirilmesi en uygun yol olarak düşünülmüştür. Bu mantığa göre; bu kişiler daire dahilinde büyük emlak sahibi

---

[254] *MVL.*, nr: 854/91 (30 Nisan 1863).

[255] Ölçer, *a.g.e.*, s. 24-26.

[256] *A.g.e.*, s. 45.

olduklarından ve işlerini burada çevirdiklerinden, sayelerinde alınacak paralarla daire dahilinde yapılacak hizmetler onların da işine gelecek ve memnuniyetle sorumluluklarını yerine getireceklerdir. Hemen oluşturulması öngörülen "Meclis-i Fevkalade-i Belediye"nin tamamı istikraz akdi yapmaya ve buna aracı olmaya muktedir olan tüccar ve bankerlerinin isimleri şöyle belirlenmiştir: Serkis Efendi, Agop Efendi, Maksudzade Simon Efendi, Orman ve Maden Müdürü Bedros Efendi, Hristaki Efendi, Meclis-i Sıhhiye Azasından Eşref Efendi, Mösyö Zarifi, Mösyö Estefanoviç, Mösyö Tubini, Bank-ı Osmani Direktörlerinden Mösyö David, Şehbenderler İdare-i Behiyyesi Müdürü Rıfat Bey Efendi ve Kont Kamondo'nun vekili Mösyö Fernandez[257]. Burada dikkati çeken en önemli şey, bu tarihlerde Kamondoların Paris'e çoktan yerleşmiş oldukları halde İstanbul ve de özellikle Galata'da devam eden itibarlarıdır. Bu komisyonda adlarının geçmesi aynı zamanda şunun da bir göstergesidir ki, kendileri bizzat bulunmasa da bu yıllarda İstanbul'un finans dünyasında isimleri hâlâ aynı önemi taşımaktadır.

Nitekim 1880 yılında bir yol yapımını üstlenmek üzere hükümetten izin almaları dikkate değerdir. Karaköy Köprüsü'nden Çarkçı ve Hacı Ali sokaklarından geçerek Galata Kulesi'ne kadar uzanacak yolun yapımı "menafi-i umumiyyeden" görülmüş ve altıncı daire nezaretinde yapımına izin verilmiştir. Bunun için de ahalinin yoğun olduğu güzergah üzerinde, kişilere ait arazi ve emlakin kolayca satın alınması konusunda hükümetten de destek gelmiştir. Gerçi tüm bu güzergah üzerindeki arazi ve emlak iki-üç kişinin olduğu için pek de sıkıntı yaşanmamıştır[258]. Kamondoların artık yaşamadıkları bir şehirde halka hizmet edecek yol yapımı gibi işler yapmalarını, hükümet ve belediye ile olan sıkı ilişkilerini devam ettirme ihtiyacından kaynaklandığını söylemek

[257] *DUİT.*, nr: 56/52 (18 Mart 1875).

[258] *ŞD. NF.*, nr: 2430/24 (13 Nisan 1880).

mümkündür. Nihayetinde artık şehirde yaşamıyor olsalar bile mal varlıklarının büyük bir kısmı hala Altıncı Daire İdaresi'ne ve de İstanbul'a emanettir.

Sonuç olarak bakıldığında, Altıncı Belediye Dairesi'nden sonra diğer belediye örgütlenmeleri de faaliyete geçirilmiş olmasına rağmen aslında Altıncı Daire tam olarak beklenenleri yerine getirememiştir. Bölgenin fiziki ve toplumsal olarak yeniden yapılandırılmasından çok, Galata iş çevrelerinin konumunu güçlendirmeye yaramıştır[259].

Elbette ki, iş çevresinin canlılığını arttıran hanların inşası, tramvay yolları ile ulaşımda yapılan devrim, modern tarzdaki kaldırımların ve geniş yolların görüntüsü ile birlikte düşünüldüğünde Altıncı Daire'nin yaptığı önemli işler de vardır. Ancak kentsel reformlar açısından bakıldığında pek çok şey eksik kalmış, bu uygulamalar bölgenin burjuva kesiminin yaşam kalitesini arttırırken kenar mahallerde yaşayan fakir halka hiçbir hizmet ulaşmamıştır.

[259] Toprak, *a.g.m.*, s. 222.

Meriç Nehrinde Vapur İşletme İmtiyazı

1851 yılında kurulmuş olan Şirket-i Hayriyye'nin hisselerinin önemli bir kısmını elinde bulunduran Abraham Kamondo bu nedenle şirketin işleyişini yakından takip etmiştir. Şirketin yıldan yıla büyüyerek kar payını arttırması, ilerleyen zamanlarda Abraham Kamondo nun bu sektöre de el atmasının yolunu açmıştır. 23 Aralık 1857 tarihli irade ile kendilerine verilen Meriç nehrinde vapur işletme imtiyazı yeni bir girişimin başlangıcı olmuştur.

Meriç üzerinde yolcu ve yük taşımaya yönelik bu girişimde Kamondo yalnız değildir. Avrupa tüccarından Kran, yine Avrupa tüccarından Nissim Enkaze, ve Edirne'de bulunan Boyacıoğlu Kostaki, Kamondo'nun bu işteki ortaklarıdır. Kamondo ve ortaklarının, İnöz'den Edirne'ye ve oradan Filibe'ye kadar Meriç nehri üzerinde ve yine Meriç'e akan diğer nehirlerden uygun olanlarında vapurlar işletmek üzere bulundukları talep olumlu karşılanmıştır. Ortakları çok fazla yormadan talebin olumlu karşılanmasında Şirket-i Hayriye'nin başarısının da rolü olduğu düşünülebilir.

İmtiyaz mukavelesinden anlaşıldığına göre; işletilecek vapurların yolcu ve yük taşımak üzere iki işlevi olacak ve yük taşıma kendilerine ait olan muhafazalı ve rabıtalı salları çektirmek şeklinde yapılacaktır. İmtiyaz süresi yirmi iki yıl olarak

belirlenmiştir. Kamondo ve ortaklarına bu yirmi iki yıl içinde herhangi bir şey olduğu takdirde varisleri bu imtiyazı devralabilecektir. Varislere hak intikal edebilmesine karşın kesinlikle bir başkasına satış işlemi yapılamayacak, başka ortaklar alınmayacak, alındığı takdirde bile devlet muhatap olarak Kamondo ve bu tüccar ortaklarını tanıyacaktır. Ayrıca Osmanlı kanunlarına göre; kurulacak olan vapur idaresi asla yabancı bir tabiyyete geçemeyecektir.

Bir başka konu da Meriç nehrinde o sıralarda halen işlemekte olan yelkenli kayıklar ve zahire sallarıyla ilgilidir ve bu konu yeni vapur idaresinin bunların işleyişine asla engel olmaması şeklinde karara bağlanmıştır. Yine güvenlikle ilgili olarak, tehlikeli zamanlarda ve çok karanlık gecelerde vapurlar işletilmeyecek, yolcuların can ve mal güvenliği sağlanacaktır. Mürur tezkeresi olmayan yolcular alınmayacağı gibi, gümrük tezkeresi olmayan eşyalar da vapurlara kabul edilmeyecektir.

Vapurlar idaresi, vapurların işletilmesine dair, uygun olan yerlerde iskele, kömür depoları ve bina inşa etme hakkına sahip olacaktır. Bu inşaatlar devlet arazisi üzerinde olursa devlet tarafından arazi bedelsiz olarak idareye terk edilecek, arazi şahsa aitse Kamondo ve tüccar ortakları tarafından kiralanacaktır. İmtiyaz süresi dolduğunda bu araziler üzerlerindeki binalarla birlikte devlete ya da şahıslara teslim edilecektir. Ayrıca nehrin temizlenmesi işi de imtiyaz sahiplerine ait olacak, nehir üzerindeki köprülerin ayaklarındaki dökuntü taşlar köprülere bir zarar vermeksizin atılacaktır.

Yolcu ve yük taşıma tarifesi de mukavelede belirlenmiştir: Buna göre; Filibe'den İnöz'e kadar kamarada yolculuk yapacaklardan kişi başı 160, kış güverte için 120, baş güvertede gidecekler içinse 100' er para ücret alınacaktır. Filibe'den Edirne'ye kadar olan ücret tarifesi ise yine kamara için 7 ve kış güverte için 15 paradır. Yük taşımacılığında belirlenen tarifeye göre ise Edirne'den

İnöz'e kadar buğday, pirinç, demir vs eşya nakliyatının bir kıyyesinden 6 para, deri, yapağı vs eşyanın bir kıyyesinden de 13 para alınacaktır.

Bu tarifedeki fiyatlar imtiyaz sahiplerince uygun görüldüğü takdirde tenzil edilebilecek ancak kesinlikle yükseltilmeyecektir. Askeri eşyanın naklinde bu fiyatların üçte biri, asker taşındığı takdirde ise yarısı verilecektir. Ayrıca vapurlar hasılatından elde edilecek gelirin masrafları düşüldükten sonra geriye kalanın üzerinden % 20 "vergiy-i mahsus" olarak devlete ödenecektir.

Önemli maddelerden birisi de Edirne sancağındaki Dimetoka ve diğer kazaların sınırları dahilinde çıkabilecek kömür madenleriyle ilgilidir. İmtiyaz süresi içinde buralarda çıkacak kömür madenlerini işletme ruhsatı imtiyaz sahiplerine ait olacaktır. Kömür madeni miri arazide bulunursa devlet tarafından bedelsiz olarak bunlara verilecek, şahsa ait arazi üzerindeyse ancak şahıs razı edilmek suretiyle işletilebilecek, imtiyaz süresinin bitiminde ise ilgililere iade edilecektir. Çıkarılacak kömür madeninden devlete % 10 vergi ödenecek, ayrıca imtiyaz sahipleri vapurlara lazım olan kömürün fazlasını ticaret amacıyla dahile ya da harice satabilme hakkına sahip olacaktır. Buna karşılık ödemek zorunda oldukları % 10 vergiden başka bir de ticaret amacıyla sattığı kömürlerin satış fiyatı üzerinden % 12 gümrük vergisi vermeye mecbur olacaklardır.

Kamondo ve tüccar ortakları imtiyaz fermanı tarihinden itibaren bir buçuk sene içinde İnöz'den Edirne'ye ve bundan sonraki bir sene içinde de Filibe'ye kadar vapurlar işlemeye başlamazsa veya başladıktan sonra iki sene içinde bırakılırsa mukavele feshedilmiş sayılacaktır. Bu şartlar dahilinde imtiyaz sahipleri uğradıkları zarara dair herhangi bir dava açamayacaklar, hukuki bir hak talebinde bulunamayacaklardır[260].

---

[260] *A. DVNS. MKL.d.*, nr: 1, s. 32-34.

İmtiyaz fermanı alındıktan itibaren Kamondo ve ortakları tarafından hazırlıklara başlanmış, ancak Meriç üzerinde bulunan değirmen setlerinden dolayı çalışmalar yavaşlamıştır. Nitekim bu setler yıkılmadıkça vapurların gelip gitmesine imkan olmadığı görülmüş; ancak bu mesele de kısa zamanda halledilmiştir. Devlet tarafından bu iş için gönderilen memurlar sayesinde çalışmalara devam edilebilmiş, belirlenen süre içinde de vapurlar işlemeye hazır hale gelmiştir[261]. 1859 yılı ortalarında vapurlardan biri işlemeye başlamış ve iki defa İnöz'den Edirne'ye gelip gitmiştir. Ancak masraflar tahmin edilenden fazla olmuştur. Bu durumu kurtarmak için, "Meriç Nehri Kumpanyası" sahipleri yaptıkları başarılı işin bir ödülü olmak üzere yirmi iki yıl olan imtiyaz süresinin otuz seneye çıkarılmasını istemişlerdir. 19 Haziran 1859 tarihli padişah iradesiyle imtiyaz süresi otuz yıla yükseltilmiştir[262].

Ancak anlaşılan o ki, daha yirmi iki yılı bile tamamlayamadan vapur işletmesi macerası sona ermiştir. Vapurlar işlemeye başladıktan bir müddet sonra, Rumeli demiryolu hattının Dedeağaç'a kadar gelmesiyle burada bir liman tesis edilmesi ve nehrin üzerinde değirmen bendleri yapılması maceranın sonunu hazırlamıştır. Nitekim bu gelişmelerle birlikte kumpanyanın gelirleri ve işleyişi sekteye uğramıştır. Kamondo ve ortakları bu nedenle girişimi sona erdirmişler, böylece mukavele de feshedilmiştir[263]. Kamondo bu zarar ve ziyandan devleti sorumlu tutmuştur. Nitekim devlet değirmen bendlerinin tamamen ortadan kaldırılıp vapurların rahat işleyişini sağlamak konusunda pek de yardımcı olmamıştır. Bu nedenle Kamondo 1861 yılı sonlarında Kamondo Kumpanyası adına devlete çektiği protestoda, vaki olan zarar ve hasarın karşılığında bir vapur ve mevcut eşyanın devlet tarafından satın alınmasını istemiştir. Ancak yapılan görüşmeler sonucu

[261] *C. NF.*, nr: 696.

[262] *İ. DH.*, nr: 435/28737 (18 Haziran 1859).

[263] *DH. MKT.*, nr: 563/5 (19 Ağustos 1902).

Kamondo'nun teklifi kabul edilmemiş, bunun üzerine Kamondo kararı kabul etmediğine dair bir protesto daha çekmiştir[264].

Konuyla ilgili daha sonra kararda bir değişiklik yapılıp yapılmadığı hakkında bir belgeye rastlanmamakla birlikte, yarım asır kadar sonra Meriç nehri kıyısında köhne bir halde bulunan bir adet römorkör teknesi ile altı adet demir duba Kamondonun teklifinin kabul edilmediğini göstermektedir. 1902 yılında Meriç nehri kıyısında atıl bir şekilde bulunan ve sahibi bilinmeyen bu eşyaların yapılan araştırma sonucunda Kamondo ve ortaklarına ait olduğu anlaşılmıştır. Tamamen harap halde bulunan bu eşyalar yıllar sonra 11 bin 375 kuruşa alıcı bulmuştur[265].

---

[264] Kamondo Meclis-i Meabir'de konunun görüşülmesi esnasında zarar ve ziyan tespiti için herhangi bir mühendis ya da bir vekil davet edilmediğini ileri sürerek kararın haksızlığını dile getirmiştir. *MVL.*, nr: 940/36 (8 Aralık 1861).

[265] *DH. MKT.*, nr: 563/5 (19 Ağustos 1902).

Kamondoların Yahudi Cemaatine Hizmet Misyonları

Tek tanrılı dinlerdeki eşitlik ve kardeşliğe dayalı toplum yapısını oluşturmaya yönelik faaliyetler çoğunlukla cemaat içindeki zengin grupların misyonu haline gelmiştir. İslamiyet'te vakıflar yoluyla zenginlerin fakirlerle sosyal hayatı paylaşma modeli gibi diğer cemaatlerde de Tanrı'nın bahşettiği zenginlikleri diğerleriyle paylaşma eğilimi daima var olmuştur. Bu misyona uygun olarak zengin Yahudiler tarafından gerçekleştirilen ve "filantropi" denilen hayırseverlik faaliyetlerine sık sık rastlanmaktadır. Bu rolü belirli bir gelir seviyesinin üstünde olan Yahudilerin hepsi üstlendiği gibi, liderlik en üst düzeydekiler tarafından yürütülmektedir. Selanik'te Allatini ve Modiano gibi, İstanbul'da da bu konudaki en büyük öncülerden biri Abraham Salomon Kamondo[266] olmuştur. Filantropi-hayırseverlik denilince sadece fakirlere yapılan ekonomik yardımlar değil, aynı zamanda toplumun gelişmesine ve modernizasyonuna dönük faaliyetler de akla gelmektedir. Bu noktada büyük filantropların neden elit kesimden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Zira çoğunlukla tüccar, sarraf veya bankerlerin

[266] Büyükbaba Abraham Kamondo'yu torunu Abraham Kamondo'dan ayırmak için genellikle "Abraham Salomon Kamondo" ismi kullanılmaktadır.

oluşturduğu bu kesimin, Avrupa ve Batı'yla olan sıkı ekonomik ilişkileri ve bağlarından dolayı yüzleri daima gelişmeye dönük olmuştur. Modernizasyonu kendi çevrelerinde zaten yaşayan elitler bunun tüm cemaate yayılması konusunda çalışmayı kendilerine bir vazife edinmişlerdir.

Abraham Salomon Kamondo 1830'larda cemaatin başına geçip yönetimi ele aldığından itibaren, Yahudi cemaatinin hem sefalete hem de cehalete karşı büyük bir savaşa girmesini sağlamaya çalışmıştır. Hastalar, muhtaçlar ve özürlüler için fonlar tesis etmek suretiyle sefaletle savaşmayı büyük ölçüde başarmıştır[267]. Ancak esas savaşta yani cehalete karşı verilen savaşta oldukça zorlanmıştır. Bunun için öncelikli olarak bir iç savaş bedeli ödenmiştir.

Eğitim Seferberliği

1840 yılında Şam'da yaşanan kan iftirası olayından sonra zor durumda kalan Yahudilerin İstanbul Yahudi Cemaatinden, onların da Avrupa Yahudi Cemaatinden yardım istemeleri doğu Yahudilerinin sorunlarının ortaya konulması açısından çok önemlidir. Ünlü İngiliz hayırsever Sir Moses Montefiore başkanlığındaki bir heyetin Şam'ı ve ardından İstanbul'u ziyareti, bu arada Osmanlı sultanından kan iftiralarının mesnetsiz olduğuna dair aldığı ferman Yahudiler için büyük bir güvence sağlamıştır. Montefiore İstanbul'da geleneksel usulde eğitim veren bir Yahudi okulunu ziyaretinde, Doğu Yahudilerinin karanlık bir cehalet içinde olduğunu görmüştür. Öncelikli olarak Yahudileri bu durumdan kurtarmak için işe eğitimden başlanması konusunda etrafındakileri ikna etmeyi başarmıştır. Bu tür okullarda cahilce bir taassupla okutulan İbranice ve verilen dini eğitim yerine, Yahudi cemaatinin önce içinde bulunduğu Osmanlı toplumuyla ve sonra

[267] Naim Güleryüz, *a.g.m.*, s. 54.

da dünyayla entegrasyonu için Türkçe ve diğer yabancı dillerin okutulduğu bir eğitimin gerekliliğini vurgulamıştır[268]. Osmanlı Devleti içinde Yahudi cemaatinin etkin bir hale gelebilmesi, devlet görevlerinde bulunabilmesi ancak Türkçenin tam olarak öğrenilmesiyle söz konusu olacağı düşüncesiyle, Fransızca dışında Türkçe öğreniminin gerekliliğini savunmuştur.

Montefiore'un İstanbul ziyareti sırasında ona ev sahipliği yapmış olan Abraham Kamondo da bu fikirlere büyük destek vererek reformların uygulanmasında sorumluluk sahibi olmuştur. Montefiore'un attığı tohumlar, 1854 yılında Kamondoların girişimiyle yeşermiştir. Bu tarihlerde Albert Cohn'un İstanbul'a gelerek eğitimin modernize edilmesi konusunu vurgulaması ve bu tarzda bir okul kurulması için destek vermesi de okul kurma girişimini tetiklemiştir. Okulun maliyetlerini karşılamak üzere gerekli paranın toplanması için Abraham Kamondo'nun başını çektiği ve onun gibi frankolardan oluşan bir komite kurulmuştur. Komite 78 bin kuruş[269] kadar bir bağış toplamayı başarmıştır. Nihayet 23 Kasım 1854'de Hasköy'de açılışı yapılan okula Albert Cohn tarafından bir Fransız müdür gönderilmiş ve 76 öğrenci ile eğitime başlamıştır. "Kamondo Okulu" olarak da bilinen bu okul Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Yahudiler arasında, Fransızca dahil Avrupa dillerinin ve pozitif bilimlerin öğretildiği ilk okul olmuştur[270].

Abraham Kamondo'nun torunu Abraham Behor Kamondo da okul ve eğitim konusundaki reformlarda büyük babasının yanında yer almış ve bu konuda aktif bir şekilde çalışmıştır. 1856'da Baron Alphons de Rotschild'in İstanbul'a gelişi ve reformlarla ilgili hahambaşının bir genelge kaleme almasını sağlamasından sonra

---

[268] Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 6.

[269] O zamanlarda 1 kuruş 2.40 Fransız frangına eşittir.

[270] Rodrigue, "The Beginning of Westernization and Community Reform Among İstanbul's Jewry", s. 443.

çalışmalar daha da ivme kazanmıştır. Genelgenin hemen ardından, yeni okulların kurulması ve mevcut okullara yardım toplanması gibi önemli bir işi üstlenecek iki komite kurulmuş, bu iki komite içinde de Abraham Behor Kamondo büyükbabasıyla birlikte yer almıştır. Veneziani, Fernandez, Castro, Piperno ve Tedeschi gibi franko aileler de komitede çalışmışlardır[271].

Bu arada Kamondo Okulu da 1858'de Abraham Behor Kamondo tarafından bağışlanan büyük bir arazide inşa edilen yeni binasına taşınmıştır. Yeni okul 400 gündüzlü ve 50 yatılı öğrenciye eğitim verme kapasitesine sahiptir[272]. 1858 yılında bu okulda öğretmenlik yapan bir haham ile Fransız müdür arasında başlayan tartışma, modern eğitime bakış açısını ve ne kadar benimsendiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu tartışmada öğretmen haham modernizasyona karşı gelenekçileri, müdür ise modernizasyonu savunan reformcuları temsil etmektedir. Nitekim bundan sonra olayların büyümesiyle iki kesim karşı karşıya kalmış, gelenekçi hahamlar hahambaşına başvurarak okulun kapatılmasını sağlamışlardır. Buna karşılık reformcular da Osmanlı Devleti'nden yardım isteyerek maarif nazırının talimatıyla okulun yeniden açılması başarısını elde etmişlerdir. Nihayetinde hükümet aracılığıyla uzlaşma sağlanmış, okulda hem Fransızca'nın hem de dini derslerin okutulması zorunluluğu getirilerek, çatışmada iki kesim berabere bırakılmıştır[273].

Ancak bu uzlaşma sadece görüntüde kalmıştır. Nitekim ne Avrupa Yahudi komitelerinden büyük destek alan reformcuların baş koydukları yoldan, ne de kıt kanaat geçinen ve geçimleri tehlikeye giren küçük hahamların eskiye dönüş mücadelesinden vazgeçmeye niyetleri yoktur. 1862'de yaşanan olay bu çatışmayı bir kez daha gözler önüne sermiştir. 1856 yılında oluş-

[271] Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 65.

[272] Şeni-Le Tarnec, *a.g.e.*, s. 64.

[273] Rodrigue, *a.g.e.*, s. 66.

turulan Abraham Kamondo'nun başkanlığını yaptığı komitenin hesapları incelemesi, dinsel mahkemelerin yetki alanlarına girmesi ve giderek cemaatin idaresini ele geçirmeye başlaması, konumlarını kaybetmekle yüz yüze olan hahamları tekrar harekete geçirmiştir[274]. Bu kez hedefte direkt olarak Abraham Kamondo vardır ve aforoz edilmekle tehdit edilmiştir. Hatta bu kadarla da kalmamış, gelenekçi grubun başında bulunan Haham Akriş bizzat Kamondo'nun Yeniköy'deki yalısına gelerek ortalığı kırmış dökmüş ve Kamondo'yu aforoz ettiğini ilan etmiştir. Ancak anlaşılan Haham yanlış bir zaman seçmiştir. Nitekim bu sırada Kamondo'nun misafiri olan Fuad Paşa bu manzaradan hiç hoşlanmamış ve hahamın hapsedilmesini sağlamıştır. Bundan sonra ise ortalık bir türlü yatışmamış, bu kez de haham taraftarları kitlesel gösterilerle harekete geçerek Akriş'in affi için padişaha istekte bulunmuşlar ve serbest kalmasını sağlamışlardır. Nihayet bu mücadeleyi sona erdirmek için Fuad Paşa bir yüksek mahkeme kurdurmuş, ardından hahambaşı görevinden alınarak yeni bir hahambaşı atanmıştır. Ancak tüm bu çatışmalar Kamondoları oldukça bunaltmış ve bu olaydan sonra cemaat kurulundaki görevlerini bırakmışlardır[275].

Bununla birlikte eğitim seferberliğine devam etmişlerdir. Bu görevi layıkıyla devam ettirmelerini sağlamak için kurdukları yeni bir cemaat, "İstanbul İtalyan Yahudi Cemaati", gelenekçilerle savaşta oldukça büyük bir destek olmuştur. Abraham Behor Kamondo kurduğu cemaate eski komitede yer alan arkadaşlarını çekmeyi başarmıştır. Hem iş, hem de dava arkadaşları olan Daniel Fernandez, Emmanuel Veneziani, Leon Piperno, Aciman ve Molho cemaatin önemli yönetici ve üyeleri olarak göze çarpmaktadır[276].

---

[274] *A.g.e.*, s. 67.

[275] Şeni-Le Tarnec, *a.g.e.*, s. 66, 67.

[276] *A.g.e.*, s. 67.

Alliance Israilit Universelle İstanbul Bölge Komitesi Başkanlığı

Kamondoların "Doğulu Yahudiler"in modern dünyaya entegrasyonu için giriştiği mücadele 1860'da Fransa'da kurulmuş olan Alliance Israilit Universelle'in (AIU) merkez komitesince de takdir edilmiştir. Başkan Adolphe Cremieux'un 1863'de İstanbul'a yaptığı ziyaret, 31 Kasım 1863'de AIU'in İstanbul Bölge Komitesi'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Baştan beri Yahudi kardeşlerini bağnazlıktan kurtarmak için büyük bir mücadele vermiş olan Abraham Kamondo'nun girişimleri AIU'in merkez komitesinin gözünden kaçmamıştır ve bölge komitesinin başına Abraham Behor Kamondo geçirilmiştir. Başkan yardımcısı Jacques de Castro, sekreter Emmanuel Veneziani, sayman Daniel Fernandez ve diğer yüksek üyelerin hepsi 1854'de Kamondo Okulu'nun kuruluşunda rol oynamış kişilerdir.

AIU bölge komitesinin başlıca eğitim görevi, yeni okullar açmak ve bunun için de bölge ileri gelenlerinin hem mali hem de aktif desteğini almaktır. Ancak bu iş o kadar da kolay olmamıştır ve okul kurma işi 1870'lerin ortalarına kadar sarkmıştır. Bu arada var olan okulları himaye altına almak yoluyla misyonu devam ettirmişlerdir. Hasköy'deki Kamondo Okulu da bunlardan biri olmuş ve Abraham de Kamondo'nun da içinde olduğu bir komite bu işi üstlenmiş, AIU'den müdür ve öğretmenler istemiştir. Ancak AIU kontrolü tamamen devralmak istediğinden komite bu isteğinden vazgeçmiş ve okulla ilgili düzenlemeyi kendi üstüne almıştır. Okulda AIU müfredatları uygulanmakla beraber okul bağımsızlığını sürdürmeye devam etmiştir. Kamondo Okulu aile tarafından daima desteklenmeye devam etmiş, ne var ki 1890'da eğitim faaliyetleri sona ermiştir[277]. Okul binası yine Kamondoların

[277] Rodrigue, *a.g.e.*, s.76,80. Abraham Behor Kamondo'nun ölümünden sonra oğlu Isaac okula yardımı kesmiştir. Hatta AIU bölge komitesi Ka-

tasarrufunda olmak üzere, daha sonra Şule-i Maarif adıyla rüşdiyeye çevrilerek eğitim vermeye devam etmiştir[278].

Abraham de Kamondo'nun AIU içindeki rolü sadece eğitimle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudilerin sosyal durumuyla da yakından alakadar olmuştur. Bir taraftan Yahudi kardeşlerinin imparatorluk içinde diğer topluluklarla eşit bir şekilde muamele görmesi, diğer yandan da aktif bir rol kazanmaları doğrultusunda mücadele vermiştir. Özellikle memleketin çeşitli bölgelerinde Yahudilere karşı yapılan haksız muamelelerde duruma el koymuş, ilgili makamlarla kurduğu bürokratik diyalogla bu sorunları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. 1868 yılında Trablusgarp'da yaşanılan bir olaydan dolayı mağdur olan Yahudilerin şikayetleri üzerine Paris Merkez Komitesi tarafından bir rapor hazırlanarak Kamondo'ya gönderilmiş, Kamondo da bunu vali Rıza Paşa'ya bildirmiştir. Rapor doğrultusunda Rıza Paşa'nın yaptırdığı soruşturmada, Yahudilerin gerçekten mağdur durumda bulundukları ve şikayetlerinde haklı oldukları anlaşılmış ve durumun düzeltilmesi için gerekli tedbirler alınarak Yahudilere himaye gösterilmiştir. Hassasiyetinden dolayı Kamondo'dan valiye teşekkür yazısı da gecikmemiştir[279].

Ancak yerel yöneticilerle ilişkiler her zaman bu kadar iyi gelişmemiştir. Bingazi'de Yahudilerin mallarına yapılan bir saldırı olayında Bingazi mutasarrıfı, Yahudilere kanunen gerekli himayeyi göstermediği için bu kez Kamondo tarafından sadrazama şikâyet edilmiştir. Olayda Yahudilerden biri haksız yere tutuklandığından

---

mondo Sokağı'ndaki evi kiralayarak orada Galata Erkek Okulu'nu kurmuş, kirasını ödeyemeyince Isaac'tan bu konuda anlayış ve yardım istemiş; ancak Isaac'ın cevabı net olmuştur: "Evi okula kiraya vermekteki amacım hayır işlemek olmayıp, tamamıyla ticaridir.." Şeni-Le Tarnec, *a.g.e.*, s.189.

[278] *MF. MKT.* nr: 140/21 (19 Mayıs 1892); nr: 391/110 (5 Nisan 1898).

[279] *HR. TO.*, nr: 450/30 (30.4.1868).

ve İngiltere konsolos vekili ve Avusturya konsolosu memuru da bunu tasdik ettiğinden derhal olaya el konulması istenmiştir[280].

Kamondo mezhebdaşlarıyla ilgili her türlü sorunla yakından ilgilenmiştir. Hatta başkanı bulunduğu AIU bölge komitesi üyeleri zaman zaman memleketin çeşitli yerlerini dolaşarak buralardaki Yahudilerin durumu ve sorunlarıyla ilgili tespitler yapmışlardır. 1868 yılında Safed'deki Yahudilerin yaşadığı su sorunu bu sayede İstanbul Bölge Komitesi'nin masasına yatırılmıştır. Şikâyetlerden anlaşıldığına göre; Safed ahalisinin su ihtiyacı hayrat çeşmelerden karşılanırken, Yahudiler bundan istisna tutularak kendilerinden para talep edilmiştir. Hatta bazen para verdikleri halde bile, suyun İslam ahalisine bile yetmediği gerekçesiyle su talepleri karşılanmamıştır. AIU bölge komitesi yaşanan su sıkıntısından ziyade, olayın Yahudilere yapılan ikinci sınıf muamele boyutuyla ilgilenmiştir. Komite başkanı sıfatıyla Kamondo sadrazama yazdığı arizasında "memalik-i şahanedeki tüm tebaaya eşit davranma prensibine aykırı olan bu durumun düzeltilmesini" talep etmiştir[281].

İmparatorluğun her yerinde olduğu gibi, İzmir'deki Yahudiler için de AIU Bölge Komitesi Başkanı olarak Kamondo harekete geçmiştir. İzmir'de Rumların bazı taciz edici hareketlerinden dolayı Yahudilerin rahatsızlık duymaları nedeniyle gerekli tedbirler alması için Sadık Paşa'ya 12 Haziran 1872 tarihli bir tahrirat yazılmıştır[282]. Dikkat edilirse mektubun tarihi Kamondoların Paris'te yaşadığı döneme aittir. Yani Abraham de Kamondo her ne kadar İstanbul'da olmasa da AIU'nun çalışmalarını Paris'ten takip etmekte, komite başkanı olarak tüm gücüyle desteklemeye devam etmektedir.

---

[280] *A. MKT. MHM.*, nr: 360/83 (24 Temmuz 1866).

[281] *HR. TO.*, nr: 452/5 (15.9.1868).

[282] *Y. EE.*, nr: 29/152 (15 Haziran 1872).

AIU Bölge Komitesi, kuruluşundan itibaren memleketin her yerinde yaşayan Yahudilerin vatandaşlık haklarını korumayı ve onların diğer topluluklar gibi insanca yaşamalarını sağlamayı temel görev edinmiştir. Memleketin çeşitli yerlerinde çıkan isyanlar ve Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarıyla beraber gündemden düşmeyen gayrimüslimlere yönelik ıslahatlar, Abraham Behor Kamondo'ya bu göreve hizmet için kaçırılmaz bir fırsat oluşturmuştur. 11 Aralık 1875'de Sultan Abdülaziz tarafından, 1856 Islahat Fermanı'nın bir benzeri olarak çıkarılan Adalet Fermanı ile gayrimüslimlere askerlik, mülk edinme konularında tanınan haklar ve "her sınıfın eşit haklara sahip olduğu" yolundaki söylem Kamondo'yu oldukça heyecanlandırmıştır. Nitekim fermanla birlikte adli teşkilatta da kapsamlı bir düzenlemeye gidileceği ve adaleti herkes için güvenilir bir duruma getirmek için mahkeme ve idare meclislerine gayrimüslimlerden memur atanacağı belirtilmiştir. Kamondo bunun üzerine hemen harekete geçmiş ve Paris'ten sadrazama yazdığı tahriratta, ilan edilen ferman dolayısıyla duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ardından da Musevilerin devlete olan sadakatlerini hatırlatmak suretiyle memur seçiminde Musevi tebaanın unutulmamasını istemiştir[283].

[283] *HR. TO.*, nr: 400/15 (7.1.1876); Adalet Fermanı için bk. Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri: 1839-1980*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara,1982, s. 16-22.

Kamondoların Mal Varlığı

Emlak Varlığı

Kamondolar İstanbul'da yaşamış oldukları bir dönem boyunca bu şehre damgalarını vurmuşlardır. Daha önceki bölümlerde bahsedildiği üzere, şehrin finansal havasını şekillendirmişler, çeşitli belediyecilik faaliyetleriyle imarına katkıda bulunmuşlar, aynı zamanda eğitim, kültür gibi alanlarda da etkili olmuşlardır. Kısacası imparatorluğun başkentinde kendilerinden uzun bir süre bahsettirecek ve nerede olurlarsa olsun onları unutulmaz kılacak izler bırakmışlardır.

Kuşkusuz Kamondoların şehirdeki itibarlarının ve zenginliğinin en büyük kanıtı sahip oldukları emlaklarıdır. Nitekim başta Galata olmak üzere İstanbul'un hemen hemen her semtinde sahip oldukları han, arsa, dükkan, köşk, apartman ve müstakil ev gibi mülklerin sayıları ve değerleri oldukça yekûn bir rakam teşkil etmektedir[284]. Ekonomik ve sosyal hayatın kalbi sayılabilecek olan Galata ve Pera bölgesinde yoğunlaşan bu emlaklar, bulundukları bölgenin şekillenmesinde de rol oynamıştır. Örneğin

[284] Kamondoların İstanbul dahilinde sahip oldukları gayrımenkuller için bk. (EK3).

belediyecilikle ilgili çalışmalarında da bahsedildiği üzere, buraların önce pilot bölge olarak seçilmesi, ardından altıncı bölge olarak örgütlenmesinde Kamondoların da büyük bir etkisi olmuştur. Özellikle altıncı belediye dairesi olarak belirlendikten sonra bölgenin aydınlatılması, kaldırım ve binaların tamiri ve imar çalışmaları burayı modern bir finansal merkeze dönüştürmüştür. 1855-1865 yılları arasında Galata hızla çehresini yenilerken, Avrupalı bankerler için de bir çekim ve yatırım alanı haline gelmiştir. Avrupa'nın ünlü büyük bankaları şubeler açmak için burayı seçmiş, itibar sahibi zengin kiracıları ağırlayan Kamondo iş hanları ise bu gelişmelerden payını fazlasıyla almıştır.

Sayısı onu bulan Kamondo hanları Galata ve çevresinde bulunmaktadır. Saatçi, Lacivert, İbret, Latif, Dilber, Camondo, Yakut, Kuyumcular, Lüleci ve Gül isimlerini almış olan iş hanlarında kiracı olmak büyük bir ayrıcalık olarak görülmüştür. İstanbul piyasasında tutunmak isteyen iş sahipleri için Kamondo Hanlarından birinde ya da çevresinde bulunmak büyük bir referans olarak kabul edilmiştir. Crédit Lyonais, Société Générale de Change et de Valeur, Banque de Costantinople ve Société Générale de l'Empire Ottoman gibi Avrupa'nın ünlü bankalarının merkez şubeleri bu hanları adres edinerek İstanbul'un finans çevrelerine katılmışlardır[285].

Kamondolar için sayıları yüzlerle ifade edilebilen emlakı edinmek çok zor olmasa da en büyük sorunu bu malları kendi üstlerine alma noktasında yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'nde daha Islahat fermanıyla yabancılara mülk edinme hakkı tanınmış ancak bunun hayata geçirilmesi 10 Haziran 1867 tarihli "Tebaa-i Ecnebiyenin Emlak İstimlâkına Dair Nizamname" ile sağlanabilmiştir[286].

---

[285] Şeni, *a.g.m.*, s. 668, 671.

[286] Nizamname için bk. Ergin, *a.g.e.*, c: 4, s. 1772. Hicaz arazisi bu nizamnamenin dışında tutulmuş, yabancıların bu arazi dışındaki Osmanlı topraklarında taşınmaz mal edinme hakkı tanınmıştır, Nevin Ünal Özkorkut,

Bu zamana kadar yabancılar, tapularını Osmanlı tabiiyetinde olan akrabaları üzerine kaydettirmek suretiyle gayrimenkul alabilmişlerdir. Bir de zaman zaman yabancı tabiiyetinde olmasına rağmen senet karşılığı kadınlar üzerine gayrimenkullerin kaydına devletçe izin verilmiş, bunun dışında özellikle erkeklerin yasal yollardan gayrimenkul sahibi olmaları engellenmiştir[287]. Ancak bu durum Kamondolar için bir engel teşkil etmemiş olacak ki, nizamnameden önce de pek çok emlakin kendi üzerlerine kayıtlı olduğu görülmektedir.

Kamondolar bu imtiyazlı konumu padişah tarafından sadece onlara özel olarak verilmiş iradelerle elde etmişlerdir. Nitekim Avram Galante "padişah Abdülaziz tarafından verilen özel bir fermanla Kont Abraham Kamondo'nun büyük torunu Abaraham Behor'un imparatorluk sınırları içinde gayrimenkul sahibi olmasına izin verildiğini" aktarmaktadır[288]. Bu izin belgesinin 1867 tarihinden sonra düzenlendiğini ileri süren Nora Şeni de şu soruyu sormaktadır: Galante'nin kaynak olarak aldığı bu irade geç tarihli olup bu tarihten önce de Kamondoların gayrimenkulleri olduğuna göre daha eski tarihli bir irade var mıdır? Yoksa tüm gayrimenkuller ailenin Osmanlı tebaasından olan yakınları üzerine mi kaydettirilmiştir[289]?

Şeni'nin oldukça yerinde olan bu sorusunun cevabını Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak vermek mümkündür. 1858

"Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c: 53, sayı: 2, Ankara, 2004, s. 89.

[287] *EV. d.*, nr: 33217.

[288] Galante, *a.g.e.*, s.59.

[289] Şeni-Le Tarnec, Kamondolar, s. 43. Şeni bu iradenin Abraham-Salomon'a asalet ünvanın verildiği 1867 tarihinden sonra düzenlendiğini belirtmişse de, bu irade 25 Aralık 1866 tarihini taşımaktadır, *İ. MMS.*, nr: 33 /1358 (25 Aralık 1866).

tarihli bir belgeye göre, Kamondo Yeniköy'deki evi yakınlarında bir arsa satın almak istemiş ve bunun için bir süre önce padişah tarafından kendisine verilmiş olan müsaadeyi örnek göstermiştir. Kamondo'ya daha önce verilmiş olan iradede, yabancıların gayrımenkul edinmeleri yasak olmasına rağmen Avusturya tebaasından Kamondo'nun başkalarının üzerlerinde kayıtlı olan mallarının kendi ismine geçirilmesine izin verildiği belirtilmektedir. Buradan da yola çıkılarak Kamondo'nun mülk sahibi olma hakkını 1858'den önce de aldığını söylemek mümkündür. Ancak belirli zamanlarda olmak üzere pek çok kez verilmiş olan bu iradelerin özelliği, yalnızca verildiği tarihe kadar bulunan mülklerini kapsaması, ileride sahip olacağı emlaklar için ise geçerliliğinin bulunmamasıdır. Nitekim Kamondo'nun evi yakınlarındaki dokuz yüz ziralık araziyi eski bir izne dayanarak satın alması mümkün olamamıştır[290].

Ancak "özel izin"in sadece verildiği zamana kadar olan emlaki kapsaması da sorun değildir. Nitekim Kamondolar için bu izin sık sık zaten tekrar edilmiştir[291]. Hatta bu konuda yalnız kalmamışlar, yine onlar kadar "muteber ve devlete sadakatle hizmet eden" diğer bankerler için de bu imtiyaz hakkı tanınmıştır. Örneğin Baltacı Aristidi ve İspiraki'nin de Kamondolar gibi, başkaları üzerine olan tapularının kendi isimlerine geçirilmesi istekleri geri çevril-

[290] *A. MKT. NZD.*, nr: 264/59 (23 Eylül 1858), *A. MKT. NZD.*, nr: 267/25 (27 Ekim 1858).

[291] 1861 yılında Mehmed Yaver Ağa Galata haricinde sahip olduğu evin iki hissesini diğer hisselerin sahibi olan Kamondo'ya satmıştır. Daha önceki hisseleri H.1274 tarihindeki bir irade ile üzerine geçirmiş olan Kamondo, bu hisselerin de üzerine geçirilmesi için istekte bulunmuş ve 16 Şubat 1861 tarihli bir irade ile bunu elde etmiştir, *İ. MVL.*, nr: 446/19846 (16 Şubat 1861). 1864 yılında Kamondo'nun yine emlakının kendi ismine kaydolunması için bir isteği daha olmuştur, *Y. EE.*, nr: 35 /81 (24 Nisan 1864).

memiştir. Bu kişiler eskiden beri devlete sadıkane hizmette büyük bir gayret göstermiş olmaları nedeniyle tamamen ecnebi olarak görülmemişler ve onlara özel bir düzenleme yapılmıştır[292].

Burada akla gelen bir husus da, Kamondoların padişah iradesi ile üzerlerine geçen gayrimenkulleri daha önce nasıl edinmiş olduklarıdır. Zira daha önce de belirtildiği üzere, yabancı uyruklu gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti sınırları içinde, Osmanlı uyruklu gayrimüslimlerin de İslam mahallesi içinde mülk edinmeleri kanunlarla yasaklanmıştır. Ancak hukukun bırakmış olduğu boşluklar yasakları meşrulaştırmada en büyük etken olmuştur. Daha başka bir ifadeyle "kılıfına uydurmak" suretiyle yabancıların gayrımenkul sahibi olmalarının önüne geçilememiştir.

Bu konudaki en yaygın uygulama muvâzaa şeklinde olmuştur. Muvâzaa usulü iki şekilde gerçekleştirilmiştir. Birincisinde mülk edinme hakkı olmayan kişi satın almak istediği mülkü Osmanlı tabiiyetinde ve mülk edinme hakkı olan bir aracı vasıtasıyla satın alabilmektedir. Bu yöntemde mülkü satın almak isteyen kişi aracı kişiye bedeli verir, aracı kişi de mülkü kendisi satın alıyormuş gibi mülk sahibini diğer kişiden hiçbir şekilde haberdar etmeksizin gerekli alım işlemlerini gerçekleştirir. Tapu senedi bu aracının ismine düzenlenir. İkincisinde ise mülkü almaya hakkı olmayan kişi, yine bu hakka sahip olma şartlarını taşıyan bir aracı kullanma yoluyla alım işini gerçekleştirir. Ancak burada mülkün

---

[292] "..öteden beri bunlar hizmet ve devlet-i aliyyede ibraz-ı sıdk ve gayret eylemekde bulunmalarına nazaran kendileri tamamıyla ecnebiden ad olunamayacakları cihetle muamele-i istisnaiyyeye.." 1857 tarihinde bu ifadelerle birlikte Kamondo, Baltacı Aristidi ve İspiraki'ye özel bir irade verilmiş, Kamondo'nun tüm malları üzerine kaydedilmiş ve evrakı da gönderilmiştir. Ancak Baltacı Aristi'dinin kaydedilen mallarıyla ilgili evrak gönderilmediği için 1860'da bu konuda bazı sorunlar yaşanmıştır *İ. MVL.*, nr: 446/19880 (29 Mart 1861).

asıl sahibi ile danışıklı olarak işlemler yürütülür. Yani birincisinde mülkü satacak olan kişi aracıya mı yoksa gerçek kişiye mi satışı yaptığını bilmezken, ikincisinde satışı yapan kişi aracı vasıtasıyla aslında mülkü kime satacağını bilmektedir. Bu usul yabancı uyruklu gayrimüslimlerin büyük miktarlarda gayrimenkul ve arazi sahibi olmalarını kolaylaştırmakla beraber zaman zaman sorunların yaşanmasına da yol açmıştır. Aracılar ile bedeli ödeyen gerçek sahipler arasında çıkan bu sorunlarda, yapılan eylem meşru olmadığı için dava açmak ve hakkını aramak da oldukça güç olmuştur. Nitekim birinci şekilde yapılmış bir muvâzaa davasında bedeli ödeyen kişi sadece aracıdan bedeli geri alma isteğinde bulunabilmekte, mülk üzerinde ise tasarruf hakkında bulunamamaktadır. İkinci yöntemle yapılmış muvâzaada ise ödediği bedel ve sözde almış olduğu mülk üzerinde kısmen tasarruf hakkını iddia edebilmektedir[293].

Kamondoların da "Osmanlı Devleti içinde yaşayan yabancı uyruklu gayrimüslim" tanımlamasına uymaları nedeniyle aslında yasak olan pek çok gayrimenkulü öncelikli olarak muvâzaa yoluyla ele geçirdikleri, sonra da özel bir irade ile bunları üzerlerine aldıkları apaçık ortadadır. Örneğin 25 Aralık 1866 tarihinde Abraham Kamondo'nun isteği üzerine muvâzaa yoluyla başka isimler üzerine kayıtlı olan bazı gayrimenkuller kendi ismine geçirilmiştir. Bundan kısa bir süre sonra yine Abraham Kamondo'nun isteğiyle yirmi üç kalem mülkün "başkalarına emsal teşkil etmemek üzere" bu kez büyük torunu Abraham Kamondo üzerine geçirildiği görülmektedir. Böylece Kamondo ailesinin eskiden beri devam eden ve büyükbaba Kamondo'nun özellikle beş-altı ay zarfında maliye ve hazineye yaptığı yararlı hizmetler de karşılıksız kalmamıştır.

---

[293] *Y. EE.*, nr: 35 /81 (24 Nisan 1864).

Abraham Kamondo'nun muvâzaa yoluyla edindiği ve daha sonra torunu üzerine tapulanmış olan mülklerin çeşidi ve yeri şu şekilde görünmektedir[294]:

1. Galata'da Felek Sokağı'nda olup Esther bint-i Nissim adına ferağ olunmuş 1 numaralı bir bab kargir hane,
2. Galata'da Sevud(Sebut) Sokağı'nda olup 60 hisseye taksim edilmiş olan ve bunlardan 39 buçuğu Klara bint-i Yehuda ve 20 buçuğu Esther bint-i Nissim uhdelerinde bulunan 11 numaralı bir bab kargir mağaza,
3. Galata'da Felek Sokağı'nda kain olup Klara bint-i Yehuda namına ferağ olunmuş 2 ve 4 numaralı bir bab ahşab hane,
4. Galata'da Mertebani Sokağı'nda olup Esther bint-i Nissim namına ferağ olunmuş 7 ve 8 numaralı bir bab ahşab hane,
5. Galata'da Voyvoda Sokağı'nda olup Esther bint-i Nissim uhdesinde bulunan 7 ve 8 numaralı üst katta bir hamam ve alt katta iki bab mağaza,
6. Galata'da Mertebani Sokağı'nda olup Klara bint-i Yehuda namına ferağ olunmuş 5 ve 7 numaralı bir bab kargir hane,
7. Galata'da olup Esther bint-i Nissim namına intikal olunmuş olan ve altında 3, 4 ve 5 numaralı mağazalar bulunan bir bab kargir han,
8. Galata'da Kamondo Sokağı'nda olup Klara bint-i Yehuda namına ferağ olunmuş 3 numaralı bir bab ahşab hane,
9. Galata'da Perşembe Sokağı'nda olup Klara bint-i Yehuda namına ferağ olunmuş 22 numaralı bir bab kargir mağaza,
10. Galata'da Mertebani Sokağı'nda olup Esther bint-i Nissim namına ferağ olunmuş 12, 13 ve 15 numaralı alt katta iki mağaza ve üst katta bir bab ahşab hane,

---

[294] *İ. MMS.*, nr: 33 /1358 (25 Aralık 1866), *EV. d.*, nr: 20150.

11. 11. Beyoğlu'nda olup Esther bint-i Nissim uhdesinde bulunan 3 ve 4 numaralı iki bab kargir hane,
12. Beyoğlu'nda Glavani Sokağı'nda olup Esther bint-i Nissim uhdesinde bulunan 7 numaralı bir bab kargir hane,
13. Galata'da Perşembe pazarı Sokağı'nda olup Esther bint-i Nissim uhdesinde bulunan ve Saatçi Han denilen 30 numaralı bir bab han,
14. Galata'da olup altında ve bedesten karibinde mağazaları olan ve bunlardan bir kısmı Esther bint-i Nissim ve bir kısmı da Klara bint-i Yehuda uhdelerinde bulunan 1, 2, ve 10 numaralı bir han,
15. Galata'da Zülfikar Sokağı'nda olup Klara bint-i Yehuda namına ferağ olunmuş olan 13 numaralı bir bab kargir mağaza,
16. Galaat'da Kürekçiler Sokağı'nda olup Esther bint-i Nissim uhdesinde bulunan 8 numaralı bir bab kargir mağaza,
17. Galata'da Karaköy Sokağı'nda olp Sinyora bint-i Yasef namına ferağ olunmuş ve altında 1, 3, 5 ve 25 numaralı dükkânları bulunan bir bab kargir mağaza,
18. İstanbul'da olup 100 hisse üzere ..... namına ferağ olunmuş Lüleci Han denilen bir han[295],
19. Galata'da Humbaracı yokuşunda olup devletli Saffet Paşa namına ferağ olunmuş bir kıta arsa,
20. Yeniköy'de olup Canik oğlu Merzican namına ferağ olunmuş ve altında kayıkhanesi bulunan bir bab hane,
21. Galata'da Sevud Sokağı'nda olup ..... namına ferağ olunmuş Selanikli Han denilen bir bab han,
22. Galata'da Yazıcı Sokağı'nda olup ..... namına intikal olunmuş 6 numaralı bir bab han,

---

[295] Noktalı kısımlar orijinal belgede boş bırakılan yerlerdir.

23. Darüsseade Ağası esbak merhum Mehmed Arif ve Ali Ağa vakıflarından Galata'da bir bab hane.

Bu belirtilenlerin dışında dokuz kalem olmak üzere, Abraham Kamondo'nun oğlu Rafael Salomon üzerinde bulunan bazı mülklerin de torun Abraham üzerine geçirildiği görülmektedir[296].

Bu işlemler sorunsuz bir şekilde halledilmişken, Kont Abraham Kamondo'nun 1873'de ölümü üzerine uzun yıllar devam edecek bir dava olarak tekrar gündeme gelmiştir.

Evkaf Nezareti İle Kamondolar Arasındaki Dava

Kamondoların Paris'e gidişinden sonra büyükbaba Kamondo'nun ölümü Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan gayrimenkulleri üzerinde bir hukuk savaşını başlatmıştır. Hükümet, Abraham Kamondo'nun öldüğünde hayatta bulunan bir çocuğunun olmadığından yola çıkarak, mallarının devlete intikal ettiği iddiasında bulunmuştur. Kamondo'nun mallarının münhal kaldığını ispat için başlatılan inceleme sonucunda, eşi Klara ve oğlu Raphael Salomon'un mezar taşları üzerindeki ölüm tarihleri tespit edilmiştir[297]. Bu inceleme ile Klara ve Raphael Salomon'un, Abraham

---

[296] *İ. DH.*, nr: 558/38871 (28 Ocak 1867); *A. MKT.MHM.*, nr: 373/63 (31 Ocak 1867).

[297] Mezar taşları üzerindeki Musevi rakamları okumak için bir Yahudiden yardım alınmıştır. Ancak devletin ortaya koyduğu tarihlerle, Nora Şeni'nin Kamondolarla ilgili verdiği soyağacındaki tarihler birbirini tutmamaktadır. Şeni, Klara'nın ölüm tarihini 1866 olarak verirken devlet tarafından bu tarih 6 Mart 1861 olarak belirlenmiştir. Yine Raphael Salomon Kamondo'nun ölümü belgede 22 Aralık 1867 olarak tarihlendirirken, Şeni, Raphael'in annesinin hemen ardından 1866'da öldüğünü belirtmektedir. Abraham Kamondo'nun 1873'teki vefatı ise iki kaynağın da birleştiği tek tarihtir, *Y. PRK. M.*, nr: 1/7. Mezar taşları üzerindeki İbranice tarihlerin okunmasında yaşanan sıkıntıdan dolayı böyle bir çelişkinin oluştuğu muhtemel bir sebep olarak yorumlanabilir

Kamondo'dan daha önce vefat ettiği belirlenmiş, Kamondo'dan kalan ve değeri 5 milyon lirayı bulan 1024 parça gelir tamamen mahlul olarak kabul edilmiştir. 1024 parça gelirin aylık getirisinin de 5 bin lira kadar olduğu tespit edilmiştir[298]. Böylece devlet tarafından müsadere edilen mülk ve gelirler evkaf Nezareti'nin istifadesine bırakılmıştır.

Ancak tüm bu olup bitenlere ve özellikle Evkaf Nezareti tarafından bu mülklerin bazılarının satışa çıkarılması teşebbüsüne karşı, büyükbaba Abraham Kamondo'nun Paris'teki torunları Abraham ve Nissim de sessiz kalmamışlardır. Müsadere edilen malların bir kısmının daha önce büyükbaba Kamondo ve çeşitli kişiler tarafından torun Abraham Kamondo'nun üzerine devredilmiş olduğunu savunmuşlardır. Bununla da kalmayıp kararın haksız olduğu iddiasıyla İtalya sefareti aracılığıyla Evkaf Nezareti aleyhine protesto çekmişlerdir[299]. Buna karşılık Osmanlı Devleti tarafından, büyükbaba Kamondo'nun mallarının devri sırasında kendilerine özel verilen padişah iradesine aykırı şeyler yapıldığı ve işe fesat karıştırıldığı iddia edilmiş[300], bu işle meşgul olmak üzere özel bir komisyon oluşturulmuştur.

Böylece Evkaf Nezareti tarafından oluşturulan fevkalade komisyon tarafından Kamondo malları inceleme altına alınmış, me-

---

[298] *Y. PRK. M.*, nr: 1/7. Ancak aşağıda da belirtildiği üzere, daha sonra komisyonca yapılan tahkikat sonucunda Klara'nın ölüm tarihinin yanlış olarak belirlendiği ve aslında ferağ işlemi sırasında hayatta olduğu anlaşılmıştır.

[299] İtalya sefaretinin gönderdiği protesto adliye hukuk memuru Sami Bey'i de koltuğundan etmiştir. Yabancı uyruklu tebanın tasarruf ettikleri mülklerle ilgili davalar doğrudan Osmanlı kanun ve mahkemelerine tabi sayıldığı hususunu gözden kaçıran Sami Bey'in protesto evrakını nezarete göndermesi pek de hoş karşılanmamıştır. Olay üzerine, müdiriyete hukuk işlerinde daha muktedir bir kişinin tayinine karar verilmiştir, *YA. RES.*, nr: 13/53 (26 Ekim 1881).

[300] *MV.*, nr: 225/13 (18 Şubat 1882).

sele kısa zaman içinde mahkeme-i teftişe havale edilmiştir. Bu andan itibaren de Büyük Abraham Kamondo'dan kalan malların münhal olup olmadığına ilişkin asıl davadan önce, davanın nerede görüleceğine ilişkin önemli bir anlaşmazlık söz konusu olmuştur. İlk etapta mahkeme-i teftişte görülen dava esnasında, Kont Abraham Kamondo'nun defalarca çağırıldığı halde mahkemeye gitmemesi üzerine gıyabında bir kararla emlakin zaptına karar verilmiştir. Ancak Abraham Kamondo daha önce de mahkeme için yapılan çağrılara "mahkeme-i teftişin verdiği kararları hiçbir şekilde kabul etmeyeceğini" belirterek katılmadığı için, bu kararı da haksız olarak nitelendirmiştir. İtalya sefaretinden de kararın haksızlığı ve meselenin bu şekilde şer'i esaslara göre çözümünün kabul edilemeyeceği doğrultusunda hükümete bir yazı gönderilmiştir[301].

Anlaşıldığı üzere Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanından sonra hukuk sisteminde oluşan çeşitlilik ve karmaşa dava içinde kendini göstermekte gecikmemiştir. Kamondolar ile Evkaf Nezareti arasında meydana gelen bu davanın, gayrimüslimler arasında ve gayrımüslimlerle Müslümanlar arasındaki davalara bakmak üzere oluşturulan nizamiye mahkemelerinde mi, yoksa şeriye mahkemelerinde mi görülmesi gerektiği temel tartışma konusu haline gelmiştir. Adliye nezareti, istimlak nizamnamesinden sonra Osmanlı Devleti içinde emlak iştirasında bulunan ecnebilerin artık Osmanlı tebaası gibi muamele olunması gerektiğini ileri sürerek davanın mahkeme-i şeriye havale edilmesini uygun görmesine rağmen, İtalya sefiri buna müdahale etmiştir. Sefir bizzat Babıâli'ye gelerek, "daha önce de bu gibi davalara mahkeme-i teftişin baktığını ancak taraflardan birinin buna itirazı halinde davanın Nizamiye Mahkemesi'ne aktarıldığını" hatırlatmıştır. Ayrıca İtalya sefiri bu konuda istimlak nizamnamesinde de bu tür

[301] *HR. TO.*, nr: 279/41 (9.11.1881), *HR. TO.*, nr: 279/42 (23.11.1881).

davalarda sivil mahkemelerin yetkili olacağı hususunun yer aldığını belirtmiştir. Babıâli buna karşılık, istimlak nizamnamesindeki "sivil" ifadesinin her devlet tarafından kendi çıkarına göre yorumlandığı, aslında buradaki ifadeden kastın Nizamiye Mahkemesi olmadığını belirtmişse de bu savunma pek de etkili olamamıştır. Nihayetinde bu konu Meclis-i Vükela'da tartışılmış ve bu konuda iki suret belirlenmiştir. Bunlardan birisi, davacının istediği mahkemeyi seçmede özgür bırakılması, seçtiği mahkeme şayet davanın konusu Nizamiye Mahkemesi'ni ilgilendirir derse orada, aksi takdirde de Mahkeme-i Şeri'de görülmesidir. İkincisi ise bu işin Kamondolar ile anlaşmak suretiyle sulhen çözüme kavuşturulmasıdır[302].

Ancak Kasım 1882'de hâlâ davayla ilgili delil toplanmasına çalışıldığına bakılırsa, mesele barış yoluyla halledilememiştir. Evkaf Nezareti, büyükbaba Abraham Kamondo'nun mülklerinin bir kısmının torun Kont Abraham Kamondo üzerine geçirilmesi esnasında işe fesat karıştırıldığı ile ilgili iddiasını devam ettirmiştir. Bunu ispat için de o dönemde görev yapan Evkaf Nezareti senedat müdürünün ifadesine dahi başvurmuştur[303].

Oluşturulan özel komisyon uzun bir süre dava ve iddialarla ilgili incelemeye devam etmiştir. Bir kısmı özel iradelerle, bir kısmı da istimlak-ı emlak nizamnamesinden sonra Kont Abraham Behor Kamondo üzerine geçmiş olduğu tespit edilen gayrimenkullerle ilgili olarak, Kamondo ve Evkaf Nezareti arasında 36 kalem anlaşmazlık maddesi belirlenmiştir[304]. Bunlar komisyonca teker teker ele alınmış, Evkaf Nezareti adına hareket eden Şehri Efendi ve Kamondoların vekili Aciman'ın iddiaları, vakıf defterleri ve se-

---

[302] *MV.*, nr: 225/13 (18 Şubat 1882).

[303] Senedat müdürü, aradan on beş yıl kadar bir zaman geçmiş olmasına rağmen, evraklar kendisine gösterildiği halde olayı hatırlayabileceğini belirtmiştir, *ŞD. DH.*, nr: 106/3 (18 Kasım 1882).

[304] *MV.*, nr: 3/15 (15 Nisan 1885).

netleriyle irade-i seniyye defterleri incelenmek suretiyle nihayet açıklığa kavuşturulmuştur[305]:

Anlaşmazlık konusu olan ilk madde, Büyükbaba Kamondo'nun eşi Klara üzerinde bulunan emlakin 31 Aralık 1866 tarihli padişah iradesi ile torunu Kont Abraham Kamondo üzerine geçirilmesi sırasında hayatta olup olmadığıyla ilgilidir. Evkaf Nezareti tarafından Klara'nın mezar taşında yapılan incelemede ferağ tarihinden önce öldüğü tespit edilmiş ve söz konusu emlakin münhal olduğu iddia edilmiştir. Ancak daha sonra ölüm tarihiyle ilgili bir yanlışlık olduğu ortaya çıkmış, mezar taşındaki İbrani rakamlı tarihi tespit için bir Yahudi'den yardım alınarak diğer evrakların da incelenmesi suretiyle kesin ölüm tarihi tespit edilmiştir. Buna göre Klara'nın ferağ tarihinde hayatta bulunduğu ve bu nedenle üzerindeki emlakin torununa geçirildiğinden mahlul olmadığı anlaşılmıştır.

İkinci konu Galata'da Yüksekkaldırım'da bulunan Yahudihanenin[306] münhal olup olmadığıyla ilgilidir. Şehri Efendi bu mülkün 31 Aralık 1866 tarihli iradeden önce Rafael Kamondo'nun eşi Ester üzerine geçirildiği, ondan da yine irade-i seniyye izni olmaksızın Abraham Kamondo'ya ferağ edildiğini, dolayısıyla da emlakin mahlul olduğunu iddia etmiştir. Aciman ise Yahudihanenin muvazaten Ester'in üzerinde olduğu ve emlak nizamnamesinden sonra ferağ işleminin gerçekleştiğini ifade etmiştir. Kamondolara verilen 31 Aralık 1866'daki izin ile Kont Abraham Kamondo üzerine geçirilen gayrimenkuller irade-i seniyye defterlerine kaydedildiğinden bu defterlerin incelenmesiyle, Yahudihanenin yarısının Ester ve yarısının da büyük Kamondo'nun eşi Klara'nın üzerinde olduğu ve çeşitli vakıflara ait dört adet tasarruf senedinin bu-

[305] *EV.d.*, nr: 33217.

[306] "Yâhud-hâne" pek çok Yahudinin bir arada oturduğu çok katlı hanelere verilen isimdir.

lunduğu anlaşılmıştır. Vakıf senetlerinin de araştırılmasıyla birlikte, Ester ve Klara'nın emlak nizamnamesinin neşrinden sonra hisselerini Kont Abraham Kamondo'ya devrettiği ve dolayısıyla Yahudihanenin mahlul olmadığı anlaşılmıştır. Ancak bu arada bir soru kafaları meşgul etmiştir ki, 1866'dan önce yabancıların emlak sahibi olmaları yasak olmasına rağmen yabancı tabiiyetinden olan Ester bu emlaki nasıl edinmiştir? Sorunun cevabını bulmak çok güç olmamıştır. Nitekim emlak nizamnamesinden önceki yasağa rağmen yabancı tabiiyetinde olan erkeklere değil ama onların eşlerine zaman zaman senet karşılığı bu izinler verilebilmiştir ve bununla ilgili pek çok örnekler de bulunmaktadır.

Üçüncü mesele Galata'daki Cami-i Cedid Mahallesi'ndeki bir mağaza olmuştur. Şehri Efendi mağazanın sekiz hisse itibariyle iki hissesinin Aciman'a ait olup, onun da hisselerinden birini Kont Abraham Kamondo'ya ve diğerini de Latin milletinden Angliko'ya ferağ ettiğinden, geri kalan altı hissenin mahlul olduğunu iddia etmiştir. Buna karşılık yapılan incelemede sekiz hissenin bir hissesi Kont Abraham Kamondo'ya, üç hissesinin eşi Regina'ya ve bir hissesinin de Angliko'ya ait olduğu, fakat geri kalan üç hissenin kimlerde olduğu anlaşılamamıştır. Ayrıca ele geçirilen gedik senedinden de yola çıkılarak mağazanın mülk ve gediğinin bir kısmının Regina ve Abraham Kamondo tarafından 1866 iradesinden sonra teferruğ edildiği yani tapu kaydının üzerlerine geçirildiği anlaşılmıştır. Geri kalan kısmı bilinmediği ve bu davanın konusunu da oluşturmadığı için Nezarete havale edilmiştir.

Komisyon dördüncü olarak Mahmutpaşa'da Cami-i Şerif Sokağı'ndaki beş dükkân, bir hane, Lüleci adlı bir han ve üç kiralık dükkanın gediklerinin mahlul olup olmadığını mercek altına almıştır. Emlak ve gediklerin senedleri araştırıldığında muvâzaa yoluyla çeşitli kişilerde olan on altı adet senedin havi olduğu emlak ve gediğin 31 Aralık 1866 iradesinden sonra Kont Abraham Kamondo'ya satışının yapılmış olduğu anlaşılmıştır. Geriye kalan

senetlerin havi olduğu emlak ve gediğin ise Sinyora'ya ait olduğu görülmüştür. Kısacası emlakin mahlul olmadığı sonucuna varılmıştır.

Yine Galata'da Bereketzade Mahallesi'nde Mahmudiye Caddesi'nde ve Kürkçüler Sokağı'nda bir han ve beş mağazayla ilgili tahkikatda Şehri Efendi, Büyük Kamondo'ya ait ve muvazaten Ester'in üzerinde bulunan bu emlakların bahsi geçen iradeyle Kont Abraham Kamondo üzerine geçirildiğini, ancak Ester'in üzerinde üç mağaza olduğu halde beş mağaza olarak kayda geçirilerek işe hile karıştırıldığını iddia etmiştir. Ancak ortaya çıkan tablo şudur ki, hileli olarak geçirildiği iddia edilen iki mağaza hanın müştemilatındandır ve emlak mahlul değildir.

Bir başka incelenen emlak Galata'da Arap Cami Mahallesi'nde Perşembepazarı Caddesi'nde Saatçi Han ve iki mağaza olmuştur. Büyük Kamondo'ya ait olup muvâzaaten başkalarında olan iki mağaza, bir han ve hana ait gedikler 31 Aralık 1866 iradesinden sonra kanuna uygun olarak Kont Abraham Kamondo'ya devredilmiştir.

Tophane'de Müeyyidzade Mahallesinde Yazıcı Sokak'da beş hane ve beş mağaza ile ilgili iddia edilen, bu emlakların Büyük Kamondo üzerindeyken irade-i seniyye dışında Kont Abraham Kamondo'ya devredildiğidir. İrade-i seniyye defteri ve vakıf senetleri incelendiğinde, söz konusu emlaklerin hisselerinin büyük bir bölümü Büyük Kamondo'nun ferağından Kont Abraham Kamondo'ya geçmiş olduğu görülmüştür. Ancak muvazaten Muhtar Bey üzerinde olan bazı hisseler vefatı nedeniyle oğullarına geçmiş, dolayısıyla da Kont Abraham Kamondo üzerinde olmaması gerektiğine karar verilmiştir. Şu halde bu hisselerle ilgili davaya devam edilmesi kararı alınmıştır[307].

---

[307] "....Nefise Hatun, Yunus Kethüda ve Müeyyidzade Mehmed efendi vakıflarından olan mahaller Büyük Kamondo'nun uhdesinde olduğu cihetle

Galata'da Zülfikar Sokağı'nda iki mağazanın Büyük Kamondo'nun malı olduğu halde muvazaten Şekerci Kemal'in oğlu Hayim üzerinde bulunduğu ve Büyük Kamondo öldükten sonra mahlul olan emlaki Hayim'in Kont Abraham Kamondo'ya ferağ etmiş olduğu bir başka iddia konusudur. Aciman bu iddiaya karşılık mağazanın Büyük Kamondo adına değil Kont Abraham Kamondo adına muvazaa olduğundan herhangi bir kanunsuz uygulama olmadığını savunmuştur. Neticede mağazanın muvazaten Şekerci Kemal üzerinde olmadığı, emlak nizamnamesinden sonra Abraham Kamondo'nun 120 hisse itibariyle 60 hisseyi Şekerci Kemal'den satın almış olduğu ortaya çıkmıştır. Bu maddede böylece Kamondoların haklı olduğu anlaşılmıştır.

Kont Abraham Kamondo üzerine hileli olarak geçirildiği iddia edilen emlaklerden biri de Tophane'de Müeyyidzade Mahallesi'nde bulunan bir menzil ve arsadır. İddiaya göre sözkonusu menzil ve arsa 1857 tarihindeki özel irade ile Büyük Kamondo üzerine kaydolunmuştur. Yine iddiaya göre; Galata'da Felek Sokağı'ndaki Klara adına ferağ olunmuş bir menzil ise 31 Aralık 1866 iradesi ile Kont Abraham Kamondo üzerine geçirilmiş gibi gösterilip, bunun yerine Müeyyidzade Mahallesi'nde Humbaracı yokuşunda yer alan hane Kont Kamondo üzerine hileyle geçirilmiştir. Başka bir iddia aynı şekilde Galata'da Livada Sokağı'nda bulunan ve Ester adına kayıtlı olan bir hamam ile iki mağazanın Kont Kamondo üzerine geçirilmiş gibi gösterilip, yerine Sevud Sokak'taki menzilin geçirildiği yolundadır. Bu iddia ile ilgili araştırma oldukça uzun sürmüş, sonuç yine Kamondoların lehine olmuştur. Yani ferağ işlemlerinde herhangi bir kanuna aykırı durum tespit edilememiştir.

Kont Abraham Kamondo'ya ferağı iradeye muvafik ise de Reisülküttab İsmail Efendi vakfından olan mahal Büyük Kamondo'nun uhdesinde olmayıb Muhtar Bey'in evladı uhdelerinde bulunduğundan işbu mahal irade-i seniyye haricinde olmakla mucib-i mahkeme olduğu..."

Tophane'de Hacı Ali Mahallesi'nde Selanikli Ali Efendi'nin muvâzaaten üzerinde olan bir menzil 29 Ocak 1867 tarihli irade ile Kont Abraham Kamondo'nun üzerine geçirilmişse de Şehri Efendi'nin iddiasına göre, bu irade büyük Kamondo ve oğlunun üzerlerinde bulunan akaratın geçirilmesine dair olduğundan hileli bir durum söz konusudur. Aciman ise akara Abraham Kamondo tarafından el konulmadığını beyan etmiş, buna nazaran komisyon da şu halde bu meselenin tahkikinin Evkaf Nezareti'nce yapılmasına karar verilmiştir.

Hoca Paşa'da bulunan konakla ilgili iddia, konağın büyük Kamondo'ya aitken Saffet Paşa'nın uhdesinde muvâzaaten bulunan Humbaracı Yokuşu'ndaki arsaya bedel olarak Abraham Kamondo'ya geçirilmiş olduğudur. Bu durumda Şehri Efendi'nin iddiasına göre bahsi geçen arsa mahlul bulunmaktadır. İrade-i seniyye defterinde yapılan incelemede, Galata'da Humbaracı Yokuşu'nda bir arsanın kaydına rastlanmıştır. Ancak bu kaydın üzerinde, "yanlışlıkla Humbaracı Yokuşu'nda gösterilmiş olduğu halde başka mahaldeki bir konak olduğunun senetlerden anlaşıldığı" belirtilmiştir. Bu senetler incelendiğinde konağın Ticaret Nâzırı Saffet Paşa tarafından ferağıyla emlak nizamnamesinden sonra Kont Abraham Kamondo üzerine kaydedildiği anlaşılmıştır. Bu durumda Şehri Efendi'nin iddia ettiği gibi arsa mahlul bulunduğundan bunun Evkaf Nezareti'nce araştırılması uygun görülmüştür.

Galata'da Bereketzade Mahallesi'nde bulunan bir menzilin de mahlul olduğuyla ilgili iddia üzerine komisyonca incelemeye devam edilmiştir. İddiaya göre; bu menzil 31 Aralık 1866 tarihli irade-i seniyye defterinde yer almakta olduğundan, Büyük Kamondo'nun malı olup başka biri üzerinde muvâzaaten bulunması gerekmektedir. Buna göre; Büyük Kamondo'nun bu emlakinin kimin adına muvâzaa olduğunu bilmesi lazımken, defterde isim yeri boş bırakılmıştır. Ayrıca menzilin on hissesinden üçünü

ferağ eden Klara'nın da ferağdan önce vefat etmiş olması menzilin mahlul olduğuna dair en büyük kanıttır. Aciman ise iddiaları kabul etmemiştir. Sonuç olarak menzile, Aciman'ın da beyanına nazaran Kont Abraham Kamondo tarafından el konulmadığından, Kont Kamondoyla ilgili görülmeyerek komisyonca bahse şayan bulunmamış ve tahkiki Evkaf Nezareti'ne bırakılmıştır.

Kamondolar, Galata'da Sultan Bayezid Mahallesi'nde Topçular Sokağı'ndaki bir han ve iki menzille ilgili meselede de haklı bulunmuşlardır. Adı geçen emlakler 31 Aralık 1866 tarihli irade defterinde yer aldığına göre, bunların satışı yapan kişilerin üzerinde muvâzaaten bulunması gerekirken böyle bir durumun mevcut olmaması Kont Abraham Kamondo'nun üzerine hileli olarak geçirildiği iddiasına yol açmıştır. Ayrıca aynı emlaklerin 29 Ocak 1867 tarihli irade defterinde de yer almış olması, iki kere satış işlemi yapılıp mahluliyetin gizlenmesi amacına yönelik olduğu iddiasını güçlendirmiştir. Sonuçta yapılan incelemede, bir berber gediği olan hanın Aralık 1866 tarihli irade defterinde kayıtlı olduğu, diğerinde yer almadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca yine emlaklerin Huriye Hanım tarafından ferağıyla padişah iradesine uygun olarak Kont Kamondo üzerine kaydedildiği de anlaşılmıştır.

Yine 31 Aralık 1866 tarihli irade gereği Kont Abraham Kamondo üzerine geçirilecek olan Galata'da Kürekçiler Sokağı'ndaki bir mağazanın yerine, Mahmudpaşa'da Çakmakçılar Yokuşu'ndaki iki mağazanın kaydedilmesi Abraham Kamondo aleyhindeki bir diğer iddiadır. Buna göre, aslında Çakmakçılar Yokuşu'ndaki iki mağaza Büyük Kamondo'nun ölümü üzerine mahlul olmuştur ve bunu hileli bir şekilde gizlemişlerdir. Aciman ise iddiaları reddederken işlemlerin usul ve nizama uygun olduğunu ifade etmiştir. Komisyon bu konudaki iddiaları değerlendirdikten sonra bu meselenin Evkaf Nezareti'ne devredilmesini uygun görmüştür.

Komisyonca tahkikat konusu olan diğer emlakler ve varılan sonuçlar da şu şekilde devam etmektedir:

Galata'da Cami-i Cedid Mahallesi'nde Mertebani Sokağı'ndaki, iki mağazası bulunan bir hanın Klara üzerindeyken Kont Kamondo'ya devrinin yapıldığı, ancak devir sırasında aslında Klara hayatta olmadığı için emlakın mahlul olduğu iddia edilmiştir. Sonuçta satış ve devir işlemlerinin kanuna uygun yapıldığı anlaşılmış, Kamondolar haklı bulunmuştur.

Galata'da Perşembepazarı Sokağı'ndaki bir mağaza ile ilgili de aynı iddia söz konusu olmuş, emlakin münhal olmadığı sonucuna varılmıştır.

Galata'da Topçular Caddesi'nde iki mağaza ve bir hanın münhal olmaması için hileli olarak Kont Kamondo üzerine geçirildiği iddiası inceleme sonucu haksız bulunmuştur.

Galata'da Sevud Sokağı'nda bulunan bir han ve mağazanın yine usule aykırı olarak Kont Kamondo üzerine kaydettirilmiş olduğuna dair iddianın sonucu yine değişmemiştir. Klara üzerinde olan han ve mağazanın, Klara hayattayken Kont Kamondo üzerine ferağının yapıldığı dikkatlerden kaçmamıştır.

Galata'da Bereketzade Mahallesi'nde Mertebani Sokağı'ndaki menzilin Klara tarafından ölümünden önce Kont Kamondo'nun üzerine geçirildiği anlaşılmıştır.

Galata'da Zülfikar Sokağı'nda üç mağaza ve Yahudihane olarak bulunan Selanikli Hanın, muvâazaten üzerlerinde bulunan kişilerce Kont Abraham Kamondo'ya ferağ edildiği görülmüştür.

Ortaköy'de Kaymakçılar Sokağı'nda 16 adet dükkanın Büyük Kamondo'nun ölümüyle mahlul olduğu iddiasına karşılık, Kont Kamondo üzerine usule uygun olarak geçirildiği kararı verilmiştir.

Beyoğlu'nda Glavani Sokağı'nda bir kargir hanenin yarı hissesinin Ester'in ölümüyle çocukları Kont Abraham Kamondo ve Nissim de Kamondo'ya intikal ettiği için davaya gerek duyulmadığı, ancak diğer yarısının Evkaf Nezareti'nce araştırılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Nihayet 1886 yılında açıklığa kavuşturulan emlak incelemelerinde birkaçı hariç, münhal olduğu iddia edilen malların daha önce şu ya da bu şekilde Kont Abraham Kamondo üzerine geçirildiği anlaşılmıştır. Yani kısacası Evkaf Nezareti ile Kamondolar arasındaki davada kazançlı olan taraf Kamondolar olmuştur.

Ancak tüm sıkıntı bu dava ile birlikte sona ermemiş, Kamondoların Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan emlakleriyle ilgili hukuki sorunlar peşlerini bırakmamıştır. Kamondo ailesinin uzun yıllar İstanbul'da yaşamasına rağmen İtalyan tabiiyetini sürdürüp Osmanlı vatandaşlığına geçmemeleri onlara pratikte pek çok yararlar sağlamasına rağmen, özellikle miras işleri gibi hukuki konular daima anlaşmazlık konusunu oluşturmuştur. Nitekim yalnızca büyükbaba Abraham Kamando'nun değil, torun Abraham Kamondo'nun ölümü üzerine de benzer sıkıntılar yaşanmıştır. Paris'te yaşayan Kont Abraham Kamondo'nun 13 Aralık 1889'da ölümü üzerine Osmanlı Devleti sınırları içindeki mülkünün oğlu Isaac Kamondo ve Leon Alfons'un eşi olan kızı Clarisse'e intikali de resmi işlemlere takılmıştır[308].

Kamondo ve Alacakları

Kamandoların yukarıda bahsedilen emlak varlıklarının büyük bir kısmı şahıslara borç olarak verdiği paraların tahsil edilememesi sonucu borca karşılık "el konulmuş" gayrimenkullerden oluşmaktadır. Kamondo Bankası'nın kurumsal olarak üstlendiği finansal alış verişlerden başka, Kamondo'nun sarraflıktan bankerliğe terfi etmiş olan unvanı vasıtasıyla şahıslara vermiş olduğu borçlar pek çok davanın da kaynağını oluşturmuştur. Ödenmemiş borçlara karşılık alınan ipotekli bina ve araziler gayrimenkul serveti içinde büyük bir alan kaplamıştır.

---

[308] İtalya sefaretinden ilmuhaber beyan edilmediği için ferağ ve intikal işlerinde tereddüt edilmiştir, *ŞD.*, nr: 2646/19 (22 Ocak 1895); *HR. TO.*, nr: 564/40 (11 6 1895); *BEO.*, nr: 766/57641 (23 Nisan 1896).

İslam hukukunda faizin caiz olmaması borç alışverişlerinde farklı yöntemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Faizli kredinin İslami usullere uyarlanmış şekli olan "istiğlal" bu konuda en sık başvurulan yollardandır. İstiğlal usulünde, borçlu ihtiyaç duyduğu parayı belirli bir vade ile borç verenden temin eder ve bunun karşılığında da kendisine ait bir mülkü geçici olarak borç verene satmış olur. Borcun ödemesi bitene kadar, borç veren kişi kendisine geçici olarak satılmış olan gayrimenkulü işletme ve gelirini alma hakkına sahiptir. Borç tamamen ödendiğinde borç veren gayrimenkulü tekrar asıl sahibine iade eder[309]. Borç ödenemediği takdirde ise borçlunun mülküne el koyulur. İstiğlalin çeşitli şekilleri olup bazılarında gelir hakkı borç verene ait olurken, bazı şekillerde de bir nevi ipotek işlemi gibi gelir hakkı borçluda kalmaktadır. Bu durumda borç ödenmediği zaman istiğlal edilmiş olan mülk satılmak suretiyle borç tahsil edilmektedir[310]. Kısacası istiğlal aslında yasaklanmış olan faizli kazancın meşru hale getirilmesi yollarından biridir.

"Sarraf" Kamondo'nun verdiği krediler için de sıklıkla bu yolun kullanıldığı görülmektedir. Örneğin 1853 tarihinde Vidinli tüccar Numan Ağa, Kamondo'dan istikraz ettiği 210 bin kuruşa karşılık Vidin'de bulunan emlakini istiğlal etmiştir. Ne var ki Numan Ağa borcun vadesi dolduğu halde ödemeyi yapamadığı için emlakinin borcuna karşılık gelen kısmının satılması söz konusu olmuştur. Ancak burada gerekli hukuki tedbirler de alınmış, emlakin değerinin altında satışının ya da yabancı uyruklu birinin üzerine geçirilmesinin engellenmesi için gerekli makamlar uyarılmıştır[311]. Tüccar

---

[309] Şahiner, *a.g.t.*, s.43. İstiğlal usulü para vakıflarının işletilmesinde de kullanılan yöntemlerden biridir, Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli:Para Vakıfları", *Çerçeve Dergisi*, MÜSİAD Yayınları, yıl: 16, sayı: 48, Ekim 2008, s. 126.

[310] *HR. MKT.*, nr: 185/43 (6 Nisan 1857).

[311] *A. MKT. MVL.*, nr: 64/18 (5 Temmuz 1853).

zor durumda olsa gerek ki, 1857 yılında Kamondo'dan yine istiğlal yoluyla bir kez daha borç almış olduğu görülmektedir. Numan Ağa borcuna karşılık bu kez bir kısım emlakini ve bir dükkânı istiğlal etmiştir. Ne var ki ödemeyi yapamadığı için emlak ve dükkânı Kamondo'nun Vidin'de bulunan adamı tarafından zapt edilmiştir. Ancak dükkânın zaptı pek de kolay olmamış, dükkânda bulunan kiracı burayı İsmail Ağa'dan iştira ettiğini iddia ederek boşaltmayı reddetmiştir. Kısa zaman içinde dükkânın halen Numan Ağa üzerinde olduğu ispatlanır ispatlanmaz, Numan Ağa'nın dükkânı ve bir kısım emlakı da Kamondo servetindeki yerini almıştır[312].

Kamondo'dan aldığı borcu ödeyemeyen mağdurlardan biri de Tırhala Yenişehir'de yaşayan Mehmed Bey olmuştur. 1852 yılından itibaren beş taksitle ödemek şartıyla almış olduğu 60 bin kuruşluk borca karşılık iki çiftlikte bulunan hisselerini istiğlal etmiştir. Mehmed Bey ilk taksiti olan 17 bin kuruşu ödemekle beraber geri kalan dört taksiti ödeyemeyince Kamondo harekete geçmiştir. Ne var ki, bedeli 25 bin ve 35 bin kuruş olan iki çiftlikten borcunu tahsil etmeyi tasarlayan Kamondo için işler pek de yolunda gitmemiştir. Mehmed Bey'in nasıl olduysa kefalet altında bulunan çiftliklerden 35 bin kuruş bedelli olanı satmış olduğu anlaşılınca, Kamondo'nun isteği üzerine mahalli hükümet aracılığıyla çiftlik bedeli kendisine ödenmiştir[313].

Selanik'te bulunan Ahmed Bey Kamondo'dan almış olduğu 135 bin 240 kuruş karşılığında Varadin'de beş hisse üzerinden iki hissesine sahip olduğu çiftlik hisselerini istiğlal etmiştir. Ancak dört sene zarfında dört taksit olarak ödemeyi taahhüt ettiği borcunun yalnızca bir taksitini ödeyince, benzer bir sonla karşılaşmıştır. Çiftlik hisselerinin satılmasıyla birlikte borç tahsil edilmiştir[314].

---

312 *HR. MKT.*, nr: 185/43 (6 Nisan 1857).

313 *HR. MKT.*, nr: 200/31 (7 Ağustos 1857).

314 *HR. MKT.*, nr: 239/67 (26 Mayıs 1858).

Görüldüğü üzere Kamando'nun eli İstanbul'dan çok uzaklara değin uzanabilmektedir. Manisa'daki Sakızlı Avram'dan içindeki eşyalarla birlikte satın aldığı çiftlik de buna bir örnektir. Kamando'nun demirbaşlarla birlikte çiftliği yine Avram'a kiraya verdiği göz önünde bulundurulursa, bu çiftliğin de normal bir satış yoluyla eline geçmediği anlaşılmaktadır[315].

Kamondo'nun borç verdiği sayısız kişiler arasında Kudüs Valisi ve Biga Mutasarrıfı gibi devlet adamları da bulunmaktadır. Kudüs Valisi Yakub Paşa Kamando'ya olan 2 yük küsur bin kuruş borcuna karşılık Aydın'da bulunan iki çiftlik üzerindeki haklarından ferağ yoluyla vazgeçmiştir. Paşa'nın ölümü üzerine Kamondo çiftlikler içindeki zahire, hayvan, alet ve edevatın miktarı ve çiftliklerin değeriyle ilgilenmeye başlamıştır. Bunun için de hükümetten yardım isteyerek, çiftliklerin içinde bulunan her türlü mal ve eşyanın telef edilmemesi ve bunların rayiç fiyatlarının belirlenmesini istemiştir. Bu tür işlemlerle kendisinin ilgilenmesi gerekirken, "devlete olan yararlı hizmetlerinden dolayı bu tür iltimasa hakkı olduğu" gerekçesiyle araştırma işini hükümet üzerine almıştır[316].

Biga mutasarrıfının ödeyemediği borcundan dolayı başına gelenler de pek farklı değildir. 1 yük 80 küsur bin kuruşluk ödemeyi yapamadığı için bunun 900 bin kuruşuna karşılık Şirket-i Hayriyye'den olan üç hissesinden feragat etmiştir. Geri kalan kısmı için de İstanbul'da sahibi olduğu evi Kamando'ya teklif et-

---

[315] Ancak Avram kirayı ödememiş ve çiftliği boşaltması istendiğinde de bundan kaçınmıştır. Bunun üzerine Kamando, Manisa kaymakamına bir yazı yazılarak, kaymakam aracılığıyla çiftliğin orada bulunan adamına teslimini sağlamıştır, *A. MKT. UM.*, nr: 84/14 (13 Kasım 1851).

[316] Güzelhisar Aydın kazası hanedanından Eskicizade Hacı Mehmed Ağa bu işle görevlendirilmiş ve çiftlikler içindekilerle beraber müzayedeye çıkarılmıştır. Müzayede sonucunda çiftliklerden biri 110 bin ve diğeri de 70 bin kuruşa alıcı bulmuştur, *HR. MKT.*, nr: 111/27 (2 Temmuz 1855).

miş; ancak evin "tez elden satılır bir şey olmadığı" gerekçesiyle Kamando bunu kabul etmemiştir. Ev gerçekten de çabuk satılamadığı için zor durumda kalan mutasarrıf biraz süre istemişse de Kamando yardımsever yüzünü göstermemiştir. Süre vermeyi kabul etmediği gibi borcun 45 bin kuruşluk kısmı için rehin aldığı mücevherlere de el koymuştur[317].

Harput Valisi Cemal Paşa ise almış olduğu 20 bin kuruşu ödeyebilmek için farklı bir yol takip etmiş, borcunu hazineden aldığı maaşına havale etmek suretiyle kapatabilmiştir[318]. Hacı Hüsam Efendi de benzer bir şekilde, borcunu ödeyemediği için maaşına Kamando tarafından el konulmuştur[319]. Kısacası Kamando toplamda büyük meblağlar tutan alacaklarını tahsil için her türlü yola başvurmuştur.

Kamandoların Paris'e yerleşmesinden sonra da İstanbul'daki alacak-verecek davaları hız kesmeden devam etmiştir. 1884 yılında Mustafa ve Hafiz Mehmed Efendiler ile İffet Hanım'ın Yeniköy'deki bir fırın ve değirmen gediğinde olan hisse bedellerinin Kamando tarafından ödenmediğine dair açılmış dava bunlardan biridir. Bu bedeli daha önce ödemiş olduklarını iddia eden Kamondoların, vekilleri vasıtasıyla takip edilen dava epey müddet meşguliyet vermeye devam etmiştir[320].

Kamando'nun verdiği ve tahsil edemediği sayısız borçlar için hükümetten yardım talebiyle ilgili pek çok belge bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

---

317 *HR. MKT.*, nr: 135/31 (6 Şubat 1856).

318 *İ. DH.*, nr: 372/24602 (9 Mart 1857).

319 Hacı Hüsam Efendi'nin kimliği tam olarak bilinememekle birlikte belgede ismi "atufetlü Hacı Hüsam Hazretleri" olarak geçtiğinden, önemli bir kişi olduğu anlaşılmaktadır, *HR. MKT.*, nr: 343/20 (28 Temmuz 1860); nr: 352/66 (21 Ekim 1860).

320 *HR. TO.*, nr: 279/82 (17 11 1884).

Selanik hanedanından Ata Bey'den 5 bin 500 kuruş,[321]

Erdek'te Paşalimanı sakinlerinden Hacı Yorgi'den 2 bin 800 kuruş,[322]

Selanik sakinlerinden sarraf Avramaço'nun oğlu Sebetay zimmetinde bulunan 79 bin küsür kuruş,[323]

Selanik Yenişehir sakinlerinden Elizer Miza'dan 80 bin kuruş,[324]

Yenişehirli sarraf Mişon ve şerikinden külliyetli bir miktar,[325]

Vidin sakinlerinden sarraf Küçük Mişon'dan 31 bin küsür kuruş,[326]

Selanik sakinlerinden mültezim Ahmed Hamdi Efendi'den 1 yük 32 bin 56 kuruş,[327]

Manastır Metropolidinden poliçe bedeli olan 20 bin kuruş,[328]

Tırhala Yenişehir'de ve Bolu taraflarında bazı kişilerden bir miktar,[329]

---

321 *HR. MKT.*, nr: 11/16 (4 Mart 1846).

322 Hacı Yorgi her ay 350 kuruş ödemek üzere almış olduğu borcun yalnizca bir taksitini ödemiş, geri kalanı ödememiştir, *HR. MKT.*, nr: 38/59 (30 Ekim 1851).

323 *HR. MKT.*, nr: 47/19 (27 Haziran 1852); *HRMKT.*, nr: 52/57 (9 Aralık 1852).

324 *HR. MKT.*, nr: 47/79 (19 Ağustos 1852).

325 Kamando "daima devlet-i aliyyenin hizmetinde müstahdem ve hayırlı işler yapması" nedeniyle ve alacağının külliyetli olup tahsil edilememesi halinde ticari muamelelerine sekte vuracağı gerekçesiyle, Tırhala mutasarrıfından derhal bu işle ilgilenmesi istenmiştir, *HR. MKT.*, nr: 47/18 (27 Haziran 1852),

326 *HR. MKT.*, nr: 59/86 (22 Mayıs 1853).

327 *HR. MKT.*, nr: 68/10 (7 Aralık 1853).

328 *HR. MKT.*, nr: 70/46 (25 Ocak 1854).

329 *HR. MKT.*, nr: 116/12 (5 Ağustos 1855).

Selanikli Reşid Efendi'den 2 bin kese,[330]

Sarraf Misak'tan 2 yük 50 bin kuruş,[331]

Yenişehir Fener sakinlerinden Hafız Ömer ve Ali Ağa'dan 54 bin kuruş,[332]

Yenişehir sakinlerinden bazı kimselerden bir miktar,[333]

Hacı Hüseyin Paşa'dan 27 bin 500 kuruş,[334]

Şehirköyü sakinlerinden İbrahim Hilmi Efendi'den 55 bin kuruş,[335]

Yenişehir Fener kazası meclis-i kebir azasından Arif Ağa'dan 128 bin kuruş,[336]

Servete Ortak Olmak İçin Kamondo'ya Yazılan Tehdit Mektupları

Bu derece göz önünde olan bir bankerin ve sahip olduğu böylesi bir zenginliğin göze batmaması mümkün değildir. Kolay yoldan servete ortak olmak isteyen bazı fırsatçılara göre; Kamondo'nun refah içinde yüzmesinin bir bedeli olmalıdır. Abraham Kamondo'nun Çamlıca'daki köşküne tehdit içeren bir mektubun bırakılması da bu düşüncenin bir ürünüdür. Dünyanın en önemli devlet adamlarının ve bankerlerinin ağırlandığı, Boğaz'ın

---

330 *HR. MKT.*, nr: 183/81 (29 Mart 1857); nr: 207/67 (23 Kasım 1856).

331 Sarraf Misak ölmüş olduğundan Kamando bu borcun bazı eşyalarının satışı suretiyle tahsil edilmesini istemektedir, *HR. MKT.*, nr: 202/75 (19 Ağustos 1857).

332 *HR. MKT.*, nr: 231/17 (17 Mart 1858).

333 *HR. MKT.*, nr: 256/74 (19 Eylül 1858).

334 *HR. MKT.*, nr: 317/77 (11 Aralık 1859).

335 *HR. MKT.*, nr: 365/19 (28 Ocak 1861).

336 Kamando, Arif Ağa öldüğünden zevcesinin kefaleti ile alınan bu borcun terekesinden ödenmesini istemektedir, *HR. MKT.*, nr: 366/53 (10 Şubat 1861).

eşsiz manzarasında büyük davetlerin verildiği köşkün içinde yaşayanların ve yaşanan hayatların yol açtığı kıskançlık kendini bu şekilde göstermiştir[337].

Çamlıca'daki bu ünlü köşke bırakılan tehdit mektubuyla Kamondo'dan 100 bin kuruş istenmiştir. Bununla beraber Galata'da bulunan evine de bir kağıt yapıştırılarak, istenen miktarın Kağıthane'den Taksim'e giderken yol üzerinde olan çeşmenin altına konulması söylenmiştir. Kamondo için bunlar sıradan vakalar olduğu için olaya zaptiyeler tarafından el konulmuş ve yapılan inceleme sonucu suçlular yakalanmıştır. Bunların bazılarının daha önce de Kamondo'nun Çamlıca'daki köşküyle Hasköy, Ortaköy ve diğer bazı yerlerdeki hanelerine hırsızlık amacıyla birkaç kez girdikleri tespit edilmiştir. Olayın failleri olarak 22 kişi tutuklanmış, bunlardan İşkodralı Hırvat Toma, İstanko ve Avusturya tebaasından Yuvan oğlu Petro, Kamondo'dan 100 bin kuruş talep ettiklerini itiraf etmişler, Kamondo'nun Galata'daki evine kâğıt yapıştırdıkları iddiasıyla tutuklanan Avusturyalı Toma ve Yuvan ise kendilerine yöneltilen suçu inkar etmişlerdir. Soruşturma neticesinde olayı itiraf eden üç kişinin suçu sabit görülmüş, inkarda bulunan ve haklarında delil olmayan diğer 19 kişiden Avusturya tabiiyetinde olan Toma kançılaryasına teslim edilmiş, diğerlerinin de tahliyesi sağlanmıştır. İtirafçı Yuvan oğlu Petro Avusturya tabiiyetinde olması nedeniyle hakkında yapılacak işlem kançılaryasına havale edilmiş, diğer ikisi ise beşer yıl prangaya mahkum olmuşlardır[338].

Kamondoların bu türde yaşadığı başka bir olay da Oberlandar adlı bir şahsın yazdığı tehdit mektupları olmuştur. Oberlandar'ın Kamondo'ya ait haneleri tahrip edeceği doğrultusundaki tehdidi

---

[337] Şeni-Le Tarnec, *a.g.e.*, s. 50.

[338] *İ. MVL.*, nr: 328/14036 (2 Nisan 1855); *A. MKT. MVL.*, nr: 72/16 (17 Nisan 1855).

yine Zaptiye Nezareti'ni harekete geçirmiştir. Yakalanan Oberlander ifadesinde, aslında bir tek kimseye ve yere zarar vermek niyetinde olmadığını, tek amacının Kamondo'yu zarara uğratmak olduğunu ifade etmiştir. İddiasına göre; hanelerinden birinde kiracı olarak kalırken Kamondo kendisini sokağa atmıştır ve amacı sadece Kamondo'dan intikam almaktır. Oberlandar bunun için ilginç bir plan yapmıştır. "Kamondo'nun haneleri belirli bir müddet içinde tahrip olunacaktır" gibi bir ibarenin yazılmış olduğu mektupların her birinin üzerine Kamondo'nun hanelerinde kiracı olan kişilerin isimlerini yazıp bunları Viyana ve Cenova'daki arkadaşlarına gönderecek ve onlar vasıtasıyla sanki Avrupa'da bulunan komite tarafından geliyormuş gibi adreslerine postalanmasını sağlayacaktır. Yine bu mektupların bazılarını Paris'e göndererek Bursa civarına postalatacaktır. Planına göre; böylece, mektupları alan kiracılar korkudan haneleri terk edecek ve Kamondo da en önemli gelir kaynağı olan kiralardan mahrum kalarak zor duruma düşecektir. Ancak yapılan araştırma sonucunda Oberlandar'ın mağduriyetten değil de sırf Kamondo'dan para koparmak amacıyla bu işi tertip ettiği, bu şekilde pek çok kişiyi dolandırdığı da anlaşılmıştır[339].

[339] *PRK. ZB.*, nr: 2/79 (17 Kasım 1884)

Kamondoların Diğer Bankerlerle İlişkileri

Uzun zamandan beri İstanbul'da yaşayan ve ticaretle uğraşan Kamondo ailesi, aslen kendilerini önemli bir "marka" haline getiren sarraflık ve bankerlik işinde 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren öne çıkmaya başlamışlardır. Onların öne çıkmaya başladığı bu tarihlerde Yahudi bankerler yavaş yavaş Osmanlı ekonomi sahnesinin gerisine çekilmeye başlamışlardır. Nüfus üstünlüğünün bulunduğu Selanik'te köşe başları halen Yahudi bankerlerce tutulmaya devam ederken, İstanbul'da durum tamamen farklı bir görünüm almıştır. İstanbul'da yaşadıkları dönemde onlar kadar öne çıkan başka bir Yahudi banker ailenin izine rastlanmamaktadır. 19. yüzyılın başlarında öne çıkan zengin Yahudi aileler, ikinci yarısından itibaren yerlerini Rum ve Ermeni bankerlere kaptırmışlardır. Bu nedenle Kamondoların Osmanlı Devleti içinde birlikte iş yaptıkları ve ilişkide bulundukları bankerlere bakıldığında Yahudi isimlere pek rastlanmamaktadır.

Aynı dönemde Avrupa'nın genelinde Yahudi bankerler finans dünyasının iplerini sıkı bir şekilde ellerinde tutmaktadırlar. Sadece Avrupa'nın değil, dünyanın en büyük banker ailesi Rothchildler, Berlinli Bleichröderler, Londralı Sasoonlar, Fransa'nın ünlü

bankerleri Pereire Kardeşler, Osmanlı Devleti ile imzalamak üzere olduğu istikraz anlaşmasından hemen önce Fransa'da dolandırıcılıktan hapse atılan Jules Mires, Earlengerler, Cahen d'Anversler, Bischoffsheimlar, Fouldlar, Hirschler, Goldschmidt, Oppenheimer gibi isimler Kamondolar ile aynı dönemi paylaşan ve dünyaya hükmeden Avrupalı Yahudi banker ailelerdir[340].

Bu isimlerin Avrupa orijinli bankaları, İstanbul'da şubeler açmak ya da Osmanlı Devleti'nin yeni kurulan bankalarına ortak olmak suretiyle Osmanlı piyasalarını da ele geçirmişlerdir. Yine bu bankerler Osmanlı Devleti ile imzalanan ve yüksek faiz oranlarıyla büyük karlar elde edilen pek çok istikraz anlaşmasının taraflarını oluşturmuşlardır. İstanbul'da yaşadıkları sürece büyük ölçüde İstanbul piyasasıyla sınırlı kalan Kamondolar, Avrupa ve dünya piyasasına açılabilmek için onlarla yan yana olmaları gerektiğini anlamışlardır. Onlar gibi Avrupa'da yaşamalılar, aynı aristokrat çevreyi paylaşmalılar, aynı zevklere sahip olmalılardır. Bu düşünceden hareketle İstanbul'un "Şarklı" havasından çıkıp gerçek bir Avrupalı olmak adına Paris'te yerleşmek için Monceau Sokağı'nı seçmeleri bir tesadüf olmamıştır. Baron Maurice de Rothschild, Mısırlı Yahudi Banker Cattauiler gibi Paris'in pek çok soylu ve yüksek sosyete ailelerinin, sanayici ve bankerlerinin yaşadıkları bu sokak Kamondolara yeni bir kimlik kazandırmak amacıyla seçilmiştir[341]. Nitekim kısa bir süre içinde artık Kamondolar da Paris'in yüksek sosyetesi ve finansörleri arasında kendilerine açılan yeri büyük bir memnuniyetle doldurmuşlardır.

Zengin Yahudi ailelerin birlikte iş yapmalarını kolaylaştıran geleneksel anlayışa Kamondolar da yabancı kalmamışlardır. Nissim Kamondo'nun oğlu Moise Kamondo'nun Irene Cahen

---

[340] O dönemde Fransa'da "bankacı" ile "Musevi" kelimeleri eş anlamlı olarak kullanılmaktaydı. Fransa'da 400 kadar Musevi bankacı bulunmaktaydı Assouline, *a.g.e.*, s.110

[341] *A.g.e.*, s. 23.

d'Anversle evlenmesiyle Cahen d'Anvers ailesiyle kurulan ortaklığa, Moise'in kızı Beatrice'in Leon Reinach ile evlenmesiyle Reinach ailesi de katılmıştır.

Kamondoların Avrupa bankerleri dışında, Osmanlı Devleti içerisinde ilişkide bulunduğu bankerlere bakıldığında, İstanbul'da çoğunlukla Rum bankerlerle olan iş ortaklıkları görülmektedir. Daha önceki kısımlarda da bahsedildiği üzere aralarında Ermenilerin de bulunduğu bu Galata'nın patronları ile pek çok girişimde birlikte yer almışlardır. Kamondo, Todoraki Baltacı ile her nekadar başarılı olamasa da 1853 yılında bir banka kurma girişiminde bulunmuş, George Zarifi, Aristidi Baltacı ve Tubini bankerlerle Şirket-i Maliye'yi kurmuştur. 1864'de kurulan ve çok büyük bir girişim olan Şirket-i Umumiyye'de Baltacı Aristidi, Mısırlıoğlu Bogos, Estefan, Zafiropoulo, George Zarifi ve Hristaki Zoğrafos'la birlikte sermaye ortaklığı yapmıştır. Austro Türk Bankası içinde, Hristaki, Zarifi, Kostaki ve Karapano isimleriyle beraber yer almıştır. Dersaadet Tramvay Şirketi içindeki ortakları da değişmemiştir: Hristaki Zoğrafos, Mösyö Zarifi ve Konstantin Karapano.

Galata'nın ünlü bankerlerinin birlikteliği sadece kurulan şirketler veya bankalar içinde olmamış, Osmanlı Devleti ile sık sık yapılan istikraz anlaşmalarında da birlikte yer almışlardır. Özellikle büyük meblağların temininde bu bankerler grubu beraber hareket etmişlerdir.

İstanbul'da bahsi geçen dönemde bu denli öne çıkmış başka Yahudi banker aileler olmaması nedeniyle, Kamondoların İstanbul'da yakın ilişkiler içinde bulunduğu hemen hemen hiç Yahudi iş ortağı olmamıştır. Kamondo şirketinin üst kademe yöneticileri elbette ki Yahudilerden oluşmakla beraber, burada söz edilen, kendileri gibi hanedanlığa dönüşmüş bir ailenin var olmayışıdır. Bununla beraber Kamondo ailesinin Selanik'teki zengin Yahudi banker ailelerle çeşitli bağlantılar ve iş ilişkileri içinde olduğu görülmektedir. Bu konuda Allatiniler birinci sırayı almaktadır.

Her iki aile de İtalya'dan gelip Osmanlı topraklarına yerleşmiş ve 19.yy ekonomisinin aktif aktörleri haline gelmişlerdir. Gelişme ve büyüme süreçleri hemen hemen aynı şekilde ve aynı zamanlarda gerçekleşmiş olan aileler, Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin temel ayaklarını oluşturan iki önemli şehirde, Selanik ve İstanbul'da, önemli köşe başlarına yerleşmişlerdir. Allatini ve Kamondoların lider aile bireyleri olan Moise Allatini ve Abraham Salomon Kamondo'nun misyonları da birbirine çok benzemektedir. Her iki ailenin de birer marka haline gelmesine neden olan atılım ve girişimleri onlar yapmışlardır. Aynı zamanda Yahudi cemaatine hizmet misyonlarını da birbirlerine paralel olarak yürütmüşlerdir. Moise Allatini Selanik'te yapmak istediği eğitim reformlarında Kamondo'nun İstanbul'da üstlenmiş olduğu rolü örnek almıştır. 1853'de Kamondo'nun Hasköy'de kurmuş olduğu okulun bir benzerini Selanik'te kurmak için büyük bir mücadele vermiştir. Moise Allatini ile Abraham Kamondo aynı zamanda çok iyi iki dostlardır. Öyle ki, Allatini çocuklarının öğretmeni olan Livorno'dan Emanuel Veneziani'yi Kamondo'nun evine göndermiştir[342].

Kamondolar ile Allatiniler iş ilişkileri içinde de bulunmuşlardır. Abraham Behor Paris'e yerleşme planları yaptığı sıralarda, Londra piyasasında da kendini göstermek ve Paris'teki işlerinde kendini garantiye almak için Allatinilerle birlikte Londra'da bir banka kurma planları yapmıştır. Abraham Behor o sırada İstanbul'da bulunan kardeşi Nissim'e yazdığı mektubunda, Dario Allatini'nin Londra'da kurmayı planladığı bankaya sermayedar olarak katılmak üzere kendisine bulunduğu tekliften bahsetmiştir. Marsilya'daki banka kardeşi Salomon Allatini'nin idaresinde kalmak üzere, Londra'da 80 bin sterlin sermaye ile kendisinin idare edeceği yeni bir banka kurmayı planlayan Dario, Abraham Behor'a sermaye katkısında bulunmayı teklif etmiştir. Sermayenin üçte bi-

[342] Minna Rozen, *a.g.e.*, s. 143.

rini Allatinilerin, üçte birini de Darblay'ın karşılayacağı proje için Kamondoların adının bile yeterli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Dario, hiçbir taahhütte bulunmaksızın sermayeye istedikleri kadar katkıda bulunabileceklerini ifade etmiştir. Abraham Behor'un buna karşı düşündüğü rakam 20 bin sterlin olmuştur[343].

Yine Kamondoların Hasköy'deki tuğla fabrikasının kuruluşu sırasında ihtiyaç duydukları alet ve edevat Allatinilerin Marsilya'da bulunan şirketleri vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmiştir[344].

Selanikli Allatinilerin dışında Kamondoların bağlantıda olduğu bir diğer aile de Fernandezlerdir. Bir ayağı İstanbul'da olan Fernandez ailesinden Salomon Fernandez bir dönem direktörlüğünü üstlendiği Şirket-i Umumiyye içinde birlikte yer almışlardır. Yine Salomon Fernandez'in oğlu İzak Fernandez'in yönetim kurulu üyesi olduğu Dersaadet Su Şirketi içinde de beraber olmuşlardır. İzak Fernandez'le olan ilişki sadece bununla sınırlı değildir. Nitekim Moise Allatini'nin hem damadı hem de yeğeni olan İzak Fernandez, Kamondoların Tuğla Fabrikasının kuruluşunda en büyük görevi üstlenmiştir. Paris'te bulunan Kamondoların Hasköy'deki Tuğla Fabrikasının hükümetle olan tüm kuruluş işlemlerinin takipçisi vekil sıfatıyla İzak Fernandez tarafından yürütülmüştür. Ayrıca geleneksel evlilik bağı Kamondo ve Fernandez aileleri arasında da kurulmuş, Nissim Kamondo Fernandez ailesinden Elise ile evlenmiştir.

---

[343] Şeni, *a.g.e.*, s. 84.

[344] *HR. TO.*, nr: 524/40 (1.4.1880).

Kamondolara Verilen Nişanlar

Osmanlı Devleti'nin gözünde Kamondolar, daima hayırlı işler yapan, hazineye ve devlete büyük hizmetleri bulunan bir aile olmuştur. Ailenin en yaşlısı Abraham Kamondo ve ondan sonra tahtı devralan torunları Abraham Behor ile Nissim Kamondo, hükümetle sıkı finans ilişkileri sayesinde sürekli işbirliği içinde bulunmuşlardır. Hükümet gerek acil ihtiyaçlarının karşılanmasında, gerekse de iç ve dış borç ödemelerinde sıkıştığı her zaman Kamondoların kapısını çalmıştır. Kamondo Şirketi ile olan istikraz ilişkileri dışında, "Sarraf Abraham Kamondo"nun bürokratlarla olan bireysel borç ilişkileri hükümetle Kamondolar arasında sıkı bağlar oluşmasını sağlamıştır. Kamondolar hükümet nezdindeki itibarlarını korumak ve arttırmak için çeşitli şekillerde devlete hizmet konusunda daima titiz davranmışlar, hiçbir şekilde hükümetle ters düşmemeye gayret etmişlerdir. Nitekim hükümetle girişilen istikraz anlaşmalarında bankerler grubunda yer almak veya dış borçlanmalarda aracı olarak tercih edilmek bu itibarın korunması sayesinde gerçekleşebilmiştir. Kamondoların bu hayırlı hizmetlerinin devamı hükümet için de büyük önem taşıdığından, çeşitli nişanlarla ödüllendirmek suretiyle kendi üzerine düşeni yapmıştır.

Ailenin en büyük üyesi Abraham Kamondo ile ilgili ilk olarak 1849 tarihinde verilmiş olan bir "nişan-ı âli"ye rastlanmaktadır. Kamondo'yla birlikte Bükreş'te bulunan ortağı Halel ve akrabası Halfon'un, asakir-i şahanenin masraflarının karşılanması için gerekli parayı temin etmeleri ve bu konuda gösterdikleri gayret nedeniyle çeşitli nişanlarla ödüllendirilmesi kararlaştırılmıştır. Halel bezirgan bu nişanı daha önceden almış olduğu için tekrar ödüllendirilmesine gerek duyulmazken, Kamondo'ya ikinci dereceden, Halfon'a üçüncü dereceden birer nişan verilmiştir[345].

1855 yılında Kamondo yine devlete ve orduy-u hümayuna yaptığı hizmetleri karşılığında üçüncü dereceden bir nişan-ı ali'ye layık görülmüştür[346]. Büyük baba Kamondo'dan sonra Abraham Behor ve Nissim Kamondo da "hazine-i celileye hizmet eder muteberan-ı tüccardan olmaları" nedeniyle üçüncü ve dördüncü dereceden nişanlar almışlardır[347].

Daha önce de bahsi geçtiği üzere, Kamondolar Paris'e yerleştikten sonra da Osmanlı hükümeti ile olan finansal ilişkilerini devam ettirmişler, arayı sıcak tutmaya gayret etmişlerdir. 1878 yılında Kamondo ailesinden Salomon Halfon[348] Paris'te kurmuş olduğu bir cemiyet aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin asakir-i şahanesi ve muhacirini için iane toplayarak peyderpey göndermiştir. Kamondo ailesinin öteden beri devlete olan "unutulmaz hizmetleri" ve Halfon'un "herkes tarafından takdir edilen, miktar ve kıymeti tasavvur edilemez dereceye varan yardımları" karşılıksız kalmamış, Halfon dördüncü dereceden mecidi nişanı ile mükafatlandırılmıştır[349].

---

345 *İ. HR.*, nr: 54/2531 (19 Mayıs 1849).

346 *İ. HR.*, nr: 622/6099 (21 Temmuz 1855).

347 *İ. HR.*, nr: 195/11067 (16 Eylül 1862).

348 Rebecca Kamondo ile Michel Halfon'un oğulları.

349 *İ. DH.*, nr: 765/62369 (30 Mart 1878).

Regina Kamondo[350] hayırseverlik konusunda en az Kamondo erkekleri kadar aktif işler yapmıştır. 1877 savaşından sonra Osmanlı topraklarına göç eden Müslüman muhacirlerin sıkıntılarına destek olmak için aile adına "birkaç bin Osmanlı lirası" ianede bulunmuştur. Bunun karşılığı olarak da insanlığa, devlet, vatan ve milletin menfaatine uygun işler yapan, savaş veya herhangi bir felaketin kurbanlarına yardım eden her tabiiyetten bütün kadınlara takdim edilen şefkat nişan-ı hümayununun ikinci rütbesinden bir kıtası Regina Kamondo'ya takdim edilmiştir[351].

1892'de Irene Kamondo[352] da hayırseverliğinin küçük bir karşılığı olarak ikinci rütbeden bir şefkat nişanı ile taltif edilmiştir[353].

1886 yılında Nissim Kamondo tebdilen birinci rütbeden mecidiye nişanı ile onunla birlikte Kamondo Bankası'nın "serkatibi" Victor Efendi de rütbe-i evveli sınıfına terfi ettirilmiştir[354].

---

350 Rebecca Kamondo ile Michel Halfon'un kızları.

351 Rütbe tebdilinde önceki nişanın iadesi istenen şefkat nişanı üç rütbeden oluşmakta ve varislere intikal edebilmekteydi Eldem, İftihar ve İmtiyaz, s.261; *HR. TO.*, nr: 279/19 (7.1.1880).

352 Nissim Kamondo'nun oğlu Moise Kamondo'nun eşi.

353 *İ. DH.*, nr: 1258/98755 (7 Ocak 1892).

354 *İ. DH.*, nr: 999/78954 (24 Ağustos 1886).

Sonuç

19. yy. ortalarına gelindiğinde Osmanlı Devleti içindeki aktiviteleri hızla azalan Yahudi bankerlerin etkin olarak varlıklarını hissettirmeye devam ettikleri en önemli yerlerden biri Selanik'tir. Osmanlı Devlet ekonomisinin köşebaşı şehirlerinden biri olan Selanik, 19. yy.da ticaret ve sanayi alanındaki hızlı atılım ve gelişmeleriyle dikkat çekmektedir. Öyle ki, Selanik bu yıllarda kendi ihtiyacını karşılayabilen bir yer olmakla birlikte, memleket genelinde ihtiyaç duyulan ürünlerin karşılanmasında da önemli rol oynayan bir şehir görünümündedir.

Selanik'te bu ekonomik girişimlerin ve gelişmelerin öncülüğünü, nüfusun etnik dağılımına bakıldığında nüfus üstünlüğünü elinde bulunduran Yahudilerin üstlendiği görülmektedir. Sermaye birikimini ellerinde bulunduran Yahudiler sarraflık, tüccarlık, bankerlik gibi paranın temel rol oynadığı işlerle uğraşmışlardır. 19. yy. sonlarına doğru Selanik'te bu alanda Allatini, Fernandez, Modiano aileleri başı çekmekle birlikte, Mizrahi, Saias, Torres, Amar, Tiano gibi daha pek çok Yahudi isme rastlanabilmektedir.

Allatiniler Selanik denilince ilk akla gelen isimdir. Nitekim hemen hemen tüm sektörlerde sahip oldukları kurumlarla Selanik'teki ticari ve endüstriyel girişimin öncülüğünü onlar üstlenmişlerdir.

Allatini Un Fabrikası, Tuğla ve Kiremit Fabrikası, Bira ve Buz Fabrikası Allatinilerin Selanik'teki öncü girişimlerindendir.

1880'lerden itibaren Selanik'te gelişen sanayi ve ticaret, Avrupa'daki gibi bir bankacılık sisteminin ortaya çıkmasına ve tüccar-banker kesiminin de bu sisteme dahil olmasına neden olmuştur. Bunun Selanik'teki örneğini ise yerli sermaye ayağını Allatinilerin oluşturduğu, yerli ve yabancı sermaye ortaklığıyla kurulmuş olan Selanik Bankası oluşturmuştur. Bu yerli sermayeye daha sonraları Fernandez ve Mizrahi aileleri de dahil olmuştur. Tüm bu yerli ve yabancı ortaklara rağmen Selanik Bankası Allatiniler ile o derece özdeşleşmiştir ki, "Selanik Bankası" adından ziyade "Allatini Bankası" olarak tanınmıştır.

Makedonya'nın güvenliğini sağlamak amacıyla 1902'de oluşturulan Rumeli Vilayat-ı Şahane Müfettiş-i Umumiliği'ne bağlı askeri kuvvetler için gerekli olan un ve peksimed ihtiyacı Allatiniler tarafından temin edilmiştir. Makedonya bölgesinde Allatinilerinkinden başka pek çok değirmen bulunmasına rağmen Allatini unlarının kalitesi ve üretim kapasitesi tercih nedeni olmuştur. Bu konuda Allatinilerin alternatifinin olmayışı para alışverişinde de bazı sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Allatinilerin bunu fırsata çevirerek kg fiyatına talep ettiği fahiş fiyatların yanında, hükümetin ödeme güçlüğü yüzünden tahsil edilemeyen borçlar bu ilişkilerin zaman zaman gerginleşmesine neden olmuştur. Tüm bunlara rağmen gerginlikler çok uzun sürmemiş, karşılıklı iki tarafın çıkarları bu ilişkilerin devamını sağlamıştır.

Rumeli Müfettişliği ile Allatinilerin ilişkileri sadece erzak müteahhidliği ile kalmamış, nakit para alışverişi ile devam etmiştir. Allatinilerden faiz karşılığı alınan borçlarla kısa vadeli çözümler geliştirilmiş, bir süreliğine de olsa ödemeler gerçekleştirilip işleyişe devam edilmiştir. İşin en ilginç tarafı da, yüksek faizlerle Allatinilerden alınan borcun büyük kısmıyla yine Allatini'ye olan borçların ödenmiş olmasıdır.

Selanik'in bir diğer tanınmış banker ailesi olan Fernandezler, Allatinilerden farklı olarak sadece Selanik'le sınırlı kalmayıp, İstanbul'da da varlık göstermişlerdir. Selanik'teki Olimpos Bira ve Buz Fabrikası, Kenevir Dokuma Fabrikası gibi endüstriyel girişimlerin yanında, madencilik alanında ve bankacılık sektöründe de önemli bir pay sahibi olarak Selanik Bankası'nın büyük hissedarları arasında yer almışlardır. Selanik'te endüstriyel girişimler içinde görülen Fernandezler İstanbul'da ise daha çok önemli banka ve şirketlerde hissedar ya da müdür olarak finans piyasası içinde tanınan bankerler arasında yer almışlardır. Fernandezler Allatiniler ile evlilik bağı kurarak ilişkilerini ve ticaretlerini sağlamlaştırmışlardır.

Salomon Fernandez'in oğlu İzak Fernandez'in adına da pek çok şirket ve ticari kurumun içinde rastlamak mümkündür. İzak Fernandez'in aktif olduğu bir diğer alan da maden imtiyazları olmuştur. Balya-Karaaydın ve Kesendire gibi mevcut maden şirketleri içinde yöneticilik yapan Fernandez, Sivas-Ortaköy, Kürecik gibi madenlerin imtiyazlarını da almayı başarmıştır. Bu örnekler Osmanlı Devleti'nin maden politikasını ortaya koyması bakımından çok önemlidir. Memleket dahilindeki zengin maden yataklarında bulunan madenleri kendi imkanlarıyla ortaya çıkarıp işlemeyi başaramayan devlet, bu alanları çeşitli kişilere imtiyaz yoluyla devrederek başka bir kazanç kapısı oluşturmaya çalışmıştır. Böylece milyonlarca lira kazanabileceği bu madenlerden sadece cüzi bir vergi almaya razı olmuştur. Örneğin Balya-Karaaydın Madenlerinin 165 bin 385 liralık hasılatından devletin kasasına giren sadece 8 bin 479 lira olmuştur.

Yahudi ticari dehası ve hırsını ortaya koyan önemli örneklerden birisi de yine Selanikli Banker Saul Modiano olmuştur. Ailesinin sahip olduğu servete rağmen ilginç hayat hikayesiyle hayata sıfırdan başlayan Saul Modiano, karşısına çıkan küçük şansları büyük fırsatlara dönüştürmeyi başarmıştır. Selanik'in önemli

bankalarından biri olan Modiano Bankası'nın sahibi olmuş, büyük bankerler ve tüccarlar arasında kendine yer açmıştır. 1875 moratoryumu ile iç ve dış borç ödemelerinin yarıya indirilmesiyle düşen hisse senedi, tahvil ve fonlardan dolayı büyük zarara uğrayan Modiano, piyasanın bu durumundan da yararlanmayı bilmiştir. Nitekim Hükümetin piyasaya sürdüğü kaimelerle birlikte kaimenin değeri azalmış, Saul Modiano da piyasadan ucuza topladığı kaimeleri zamanı geldiğinde değerinin çok üstü bir fiyatla satarak zararını fazlasıyla karşılamıştır. Yine Selanik'te inşaat malzemelerinin karaborsaya düştüğü bir zamanda, kolonilerden yok pahasına aldığı bu malzemeleri % 100 karla satmayı başarmıştır. Kısacası Saul Modiano Yahudilerin doğuştan getirdiği ticari yetenek ve paraya hükmetme özelliklerinin somut bir örneğini teşkil etmiştir.

Bankerliğin bankacılık faaliyetleriyle uğraşmaktan ibaret olmadığını gösteren bir başka örneği de Selanikli Yako Saul Modiano ya da daha çok tanınan ismiyle Sinyor Yako'nun faaliyetleri oluşturmaktadır. Sinyor Yako Modiano Bankası ile modern bankacılık işlerini yürütürken, diğer taraftan da geleneksel sarraflık anlayışıyla köylülere, çiftçilere, kısacası ihtiyacı olanlara yüksek faizlerle borç vermeye devam etmiştir. Yako'dan sonra oğlu Samuel Modiano adına pek çok yolsuzluk davasının açılmış olması kuşaklar boyu bu işin devam ettirildiğini ortaya koymaktadır. Burada ortaya çıkan bir başka durum da bankerlik kurumunun işleyişiyle ilgilidir. Nitekim borçlular tarafından açılmış olan bu davaların çoğunun konusunu, alınan borcun faiziyle beraber ödenmesine rağmen, borç karşılığı ipotek edilen mallara Modianolar tarafından haksız olarak el konulması oluşturmuştur. Borcun ödenmemesi ya da eksik ödenmesi durumunda borç karşılığı teminat gösterilen ve ipotek edilen gayrimenkullere el konulması suretiyle Modianolar pek çok arazi ve mülkün sahibi olmuşlardır.

Selanikli banker ailelerin devlet adamlarıyla olan samimiyet derecesindeki ilişkileri karşılıklı çıkar ilişkilerini göz önüne sermesi bakımından çok önemlidir. Gümrük müdürlüğü, Maliye Nâzırlığı, Aydın valiliği gibi daha pek çok göreve getirilmiş olan Sadık Paşa ile Allatinilerin dostluğu Paşa'nın Selanik Gümrük Müdürlüğü yaptığı dönemlere denk gelmesi elbette ki bir tesadüf değildir. Bu süre içinde Allatinilere büyük yardım ve iyilikleri dokunan Sadık Paşa bunun karşılığını, ihtiyaç duyduğu her zaman kolayca Allatinilerden kredi temin etmek suretiyle fazlasıyla almıştır.

Yahudi banker ve tüccarları devletle ilişkilerinde daima çok dikkatli olmuşlar, bir yandan devlet ekonomisinin ve bu yolla siyasi hayatının içinde yer alırken, diğer yandan da bu pozisyonu kaybetmemek için hassas bir çizgi takip etmişlerdir. Devlet adamlarını ve hükümeti verdikleri borç ve kredilerle avuçlarına almışlar; ancak geçmişte Aciman, Carmona, Zonana ve Gabay gibi Yahudi ailelerin başına gelenleri de hiç unutmamışlardır. Bu nedenle biriken borçlarını tahsil etmekte güçlük çektikleri zamanlarda bile nezaketi elden bırakmamışlar, devlete sadakate büyük önem vermişlerdir. Bu sadakatle beraber sahip oldukları ekonomik güç onları daima Osmanlı yöneticileriyle yakınlaştırmaya devam etmiştir. Abraham Kamondo'nun bir akrabasının uygun bir işe yerleştirilmesi için bizzat padişahtan ricada bulunabilmesi ve bu ricanın kabul edilmesinin altında bu güç yatmaktadır. Yine Abraham Kamondo'nun sadrazam Fuad Paşa'nın özel bankerliğini üstlenmiş olması şüphesiz ki Kamondo'ya pek çok kapının açılmasını sağlamıştır. Yabancılara mülkiyet hakkının tanınmadığı bir dönemde Kamondolara istisnai bir imtiyazla bu hakkın verilmiş olması açılan kapılardan sadece biridir. Ayrıca Şirket-i Hayriyye'nin kuruluşundan sonra satışa çıkarılan hisse senetlerini Osmanlı vatandaşı olmayanların satın alması yasak olmasına rağmen Abraham Kamondo yine bu yasağın dışında tutulmuştur.

Kamondolar İstanbul'daki köklü Yahudi ailelerin sonuncusu olarak görülebilir. Nitekim ne onlarla eş zamanlı olarak, ne de onlardan sonra İstanbul'da Osmanlı ekonomisinin ortasına yerleşmiş bir başka Yahudi aile bulunmamaktadır. Isaac Kamondo Bankası Kamondoların finansal kontrolü üstlendikleri ilk kuruluşlarından biridir. Osmanlı Devleti'nde modern bankacılığın örneklerinden birini teşkil eden Kamondo Bankası Osmanlı Bankası'nın kuruluşuyla beraber itibarını yitirmekle birlikte, Kamondolar devletle olan borç alış verişindeki etkin rollerini yitirmemek için büyük çaba göstermişlerdir. Şirket-i Maliye, Şirket-i Umumiyye gibi kurulan yeni banka ve şirketler içinde hisse ve söz sahibi olmak suretiyle devletle olan para ilişkilerinin bir süre daha devamını sağlamışlardır.

Kamondolar için bu ilişkilerin devamı çok önemlidir. Nitekim Avrupalı banka ve bankerlerin hem Osmanlı hazinesine hem de Osmanlı piyasasına hakim olduğu bir dönemde ya bunların arasında yer almaya devam edecekler, ya da köşelerine çekileceklerdir. Kamondolar ilk seçeneği tercih etmişler ve bir süre daha Osmanlı piyasasındaki itibarlarını koruyabilmişlerdir. Ancak birlikte iş yaptığı Ermeni ve Rum bankerlerin zamanla başka ortaklıklar kurup yeni girişimlerinde onları saf dışı bırakmaları Kamondolar için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Nitekim Kamondolar hiçbir zaman "arabanın son tekeri" olmayı kabullenmemişlerdir. 1869 yılında Paris'e yerleşme fikri buradan doğmuş, Avrupa piyasalarına bu yolla açılma planını uygulamışlardır.

Şüphesiz Kamondoların hükümetle olan en büyük ilişkileri istikrazlar vasıtasıyla olmuştur. Uzun süreden beri iç borçlanma yoluyla açıkları kapatılmaya çalışılan Hazine'nin bu iç borç yüküne ilaveten bir de Kırım Savaşı'ndan sonra başlayan dış borç ödemelerinin eklenmesi hükümeti yine yerli bankerlere yöneltmiştir. Kamondo bu iç borç arayışında akla gelen ilk bankerler arasında başı çekmiştir. Kamondo'ya bu konuda çeşitli girişimlerde

ortaklık kurduğu Zarifi, Zoğrafos, Estafanoviç, Baltacı Aristidi ve Tubini gibi diğer Galata Bankerleri de eşlik etmişlerdir. Ortalama % 10-12 faiz oranı ve % 2 komisyonla verdikleri bu borçlar Galata Bankerlerinin ellerini oldukça güçlendirmiştir. Ancak hükümetin bankerlere olan borçlarını düzenli bir şekilde ödemesi mümkün değildir. Bu durumda devreye yine bu bankerler grubu girmiştir ki, bunlardan yine yüksek faizlerle alınan yeni borçlarla hem onlara olan borçlar kapatılmış, hem de hükümet yeni borçların faiz yükü altında ezilmeye devam etmiştir. Dış borçlanmanın başlamasıyla beraber yavaş yavaş itibarlarını kaybetme kaygısıyla yüz yüze gelen bankerler, bu kez de dış borçlara aracılık yapma gibi kendilerine yeni bir alan daha açmışlardır. Dış piyasalarda itibarını yitiren hükümetin borç arayışında bu bankerlerin aracılığı inkâr edilemez bir rol oynamıştır. Bu iş karşılığında komisyon alan bankerler hükümeti sık sık dış istikrazlara yönlendirmekten de geri kalmamışlardır. Zira bu iş, yüksek faizlerle de olsa kendi verdikleri borçları hükümetten tahsil edemedikleri için onlar açısından çok daha kârlı görülmüştür. Böylece hem kasalarından para çıkmamış, hem bunları tahsil etmek için uğraşmaya gerek kalmadan, tabiri yerindeyse oturdukları yerden büyük paralar kazanmışlardır. Kamondolar İstanbul'dan ayrıldıktan sonra da uzun süre Osmanlı hükümetinin borç alış verişinde rol oynamaya devam etmişlerdir. Ancak uzaktan İstanbul'daki işlerin yönetimi oldukça zor olduğundan zamanla İstanbul'dan ellerini çekmeye başlayan Kamondolar, 1886 yılında hükümetin istikraz teklifini İstanbul'da muamelatları olmadığı gerekçesiyle reddetmişlerdir.

Kamondo gayrimenkullerinin büyük bir kısmının alacaklar karşılığında el konulan ipotekli arazi ve emlakten oluşmuş olduğu şüphesiz bir gerçektir. İstiğlal yoluyla borç karşılığında ipotek edilen emlakler borç ödenmediği durumlarda Kamondoların üzerine geçmekten kurtulamamıştır. Kamondolara olan borçlarını

ödeyemediği için emlaklerini kaybeden pek çok bürokrat ve devlet adamına da rastlanabilmektedir.

Özet olarak Osmanlı Devleti'nde Yahudi bankerler finans dünyasına egemen olmuşlar, bu hakimiyet aynı zamanda onlara pek çok alanda iktidar gücü sağlamıştır. Padişah ve diğer devlet adamlarıyla olan para alışverişi, bankerlere çeşitli imtiyazları ele geçirme hakkını sağlamıştır. Devlete yüksek faizlerle sunulan krediler bir yandan bankerlerin servetlerine servet katarken, diğer yandan da özel isteklerinin tereddütsüz yerine getirilmesi gibi bir karşılık sağlamıştır. Yani Yahudi bankerler bu alışı çok verişi az olan alışverişte her durumda kazançlı çıkmayı başarmışlardır. II. Meşrutiyet dönemine kadar azalarak da olsa etkinlikleri devam eden Osmanlı Yahudilerinin büyük bir kısmı, 1917 yılındaki Balfour Deklerasyonu ile Filistin bölgesine serbest hale gelen Yahudi göçüne katılmayı tercih etmişlerdir. Böylece Osmanlı topraklarındaki altın çağını kaybetmiş olan Yahudilerin nüfusunda da hızlı bir kayıp yaşanmaya başlanmıştır.

Bibliyografya

A. ARŞİV BELGELERİ

A.AMD, A.DVN, A.DVN.MHM, A.MKT, A.MKT.MHM, A.MKT.NZD, A.MKT.MVL, A.MKT.UM, A.DVNS.MKL.d, A.DVNS.MKLT.d, A.DVNS.İMTZ.d, BEO, C.HR, C.NF, DH.İD, DH.MKT, DH.MUİ, DH.SNM, DH.SYS, DUİT, EV.d, HR.MKT, HR.HMŞ.İŞO, HR.T.h, HR.TO, İ.DH, İ.HR, İ.HUS, İ.İMTZ, İ.MMS, İ.MVL, İ.KAN, İ.OM, İ.RSM, İ.ŞD, İ.TAL, İ.TNF, MAD, MF.MKT, ML.d, ML.VRD.d, MV, ŞD, ŞD.MLK, ŞD.NF, ŞD.TNZ, TFR.1.AS, TFR.1.KV, TFR.1.MN, TFR.1.SL, TFR.1.ŞKT, T.ŞHİ, YA.HUS, YA.RES, YEE, Y.MTV, Y.PRK.ASK, Y.PRK.AZJ, Y.PRK.HR, Y.PRK.ML, Y.PRK.ŞH, Y.PRK.ZB, ZB

B. SALNAMELER VE YILLIKLAR

1307 Yılı Selanik Vilayet Salnamesi.

1320 Yılı Selanik Vilayet Salnamesi.

L'indicateur Constantinopolitain Guide Commercial 1868-1869.

L'indicateur Ottoman Anuaire-Almanach du Commerce, Constantinople,1881.

Annuaire Oriental (Ancien Indicateur Oriental) du Commerce 1896-1897.

Annuaire Oriental du Commerce, The Annuaire Oriental Printing Company Ltd, Constantinople, 1900.

Annuaire Oriental 1909.

Annuaire Oriental 1912.

C. KAYNAK ESERLER

Ahmed Lütfi Efendi Tarihi: Yay. Haz. Münir Aktepe, C.X, TTK, 1988, Ankara.

AKYILDIZ, Ali: *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Eren Yayınları, İstanbul, 1996.

----------: *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, TEB Yayınları, İstanbul, 2001.

----------: *Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ALGÜL, Süreyya: *Osmanlıdan Cumhuriyete Anadolu'da Demiryolları İmtiyazları ve Chester Projesi,* Yülsek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, 1998.

AMİCİS, Edmondo De: *İstanbul (1874)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Çev: Beynun Akyavaş, Ankara, 1993.

ANASTASSİADOU, Meropi: *Selanik 1830-1912*, Çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

ASSOULINE, Pierre: *Camondoların Sonuncusu*, Çev. Erhan Büyükakıncı, Can Yayınları, İstanbul, 1998.

AUTHEMAN, Andre: *Bank-ı Osmani-i Şahane*, Çev. Ali Berktay, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2002.

BERKE, Metin: *Selanik Bankası'ndan İnterbank'a 110 Yıllık Mazi*, Tarih Vakfi Yayınları, İstanbul, Şubat 2000.

BENBASSA, Esther, RODRIGUE, Aron,: *Sephardi Jewry: A History of The Judeo-Spanish Community, 14th-20th Centuries*, University of California Press, 2000.

----------: *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

BERKES, Niyazi: *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1969.

BLAISDELL, Donald C.: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Kontrolü*, Çev. Hazım Atıf Kuyucak, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1940.

BOZDAĞ, İsmet: *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992.

Cevdet Paşa: *Tezakir* 40- Tetimme, TTK, 1991, Ankara.

----------: *Tezakir*, Yay. Haz. Cavid Baysun, C. 1-12, 13-20, 3. Baskı, TTK, 1991, Ankara.

CEZAR, Mustafa: *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, Ak Yayınları, İstanbul, 1991.

CLAY, Christopher: *Gold for the Sultan: Western Bankers and Ottoman Finance: 1856-1881: A Contribution to Ottoman and to International Financial History*, I.B. Tauris Publishers, New York, 2000.

ÇELİK, Zeynep: *The Remaking of İstanbul*, University of California Press, London, 1986.

DAGKAS, Alexandros: *Recherches Sur L'Histoire Sociale, De La Grece Du Nord: Le Mouvement Des Ouvriers Du Tabac*, 1918-1928, Tome:I, Association Pierre Belon, Paris, 2003.

ELDEM, Edhem: *Osmanlı Bankası Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

----------: *135 Yıllık Bir Hazine, Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*, Osmanlı Bankası Yayınları, İstanbul, 1997.

----------: *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004.

ELDEM, Ethem- GOFMAN,

Daniel- MASTER, Bruce: *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, çev: Sermet Yalçın, İstanbul, 2003.

ELDEM, Vedat: *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.

ENGİN, Vahdettin: *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayınları, İstanbul.

ERGİN, Osman Nuri: *Mecelle-i Umur-ı Osmaniyye*, İstanbul Büyükçehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.

EROL, Mine: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kağıt Para*, Ankara, 1970.

FERGUSON, Niall: *The World's Banker: The History of The House of Rothchild*, Çev. Erhan Büyükakıncı , Can Yayınları, İstanbul, 1998.

FERTEKLİGİL, Azmi: *Türkiye'de Borsa'nın Tarihçesi*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul, 1993.

GALANTE, Avram: *Histoire des Juifs de Turquie, 1381/1961*, İsis Yayımcılık, C. 2,7, İstanbul.

GÜLSOY, Ufuk: *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.

HOCAOĞLU, Mehmet: *Abdülhamid Han ve Muhtıraları*, İstanbul, 1989.

HULKİENDER, Murat: *Bir Galata Bankerinin Portresi: George Zarifi (1806-1884)*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2003.

İBNÜLEMİN Mahmud Kemal: *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* 5. cüz, Ankara Maarif Vekaleti, 1944.

KAFADAR, Cemal: *When Coins Turned Into Drops of Dew and Bankers became Robbers of shadows: The boundaries of Ottoman Economic Imagination At The End of the Sixteenth Century*, İstanbul, 1986.

KAHYA, Fatih: *Osmanlı Devletinde Sigortacılık*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010.

KARAL, Enver Ziya: *Büyük Osmanlı Tarihi*, c: V, TTK, XIII. Dizi.

KARATZOGLOU, John: *The Imperial Ottoman Bank in Salonica, The First 25 Years (1864-1890)*, Ottoman Bank Archives and Research Center, İstanbul, 2003.

KAZGAN, Haydar: *Galata Bankerleri*, Orion Yayınevi, c. I, İstanbul, 2005.

----------: *Galata Bankerleri*, Orion Yayınevi, c. II, İstanbul, 2006.

----------: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Creative Yayınları, İstanbul, 1999.

----------: *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul, 1995.

KİLİ, Suna

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref: *Türk Anayasa Metinleri: 1839-1980*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

KÜÇÜKERMAN, Önder: *Türk Cam Sanayii ve Şişecam*, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Yayını, 1998, İstanbul.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat: *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)*, İstanbul, 1976.

MEHMED KAMİL PAŞA: *Hatırat-ı Kamil Paşa*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1332; Birlikte ciltlenmiş; Mehmet Kamil Paşa, *Kamil Paşa'nın Ayan Reisi Said Paşa'ya Cevapları*, Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniyye, 1328 .

MEGAS, Yannis: *Sauvenir İmages of The Jewish Community Salonika 1897-1917*, Kapan Editions, Athens, 1993.

KARAL, Enver Ziya: *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.II-IV, XIII. Dizi, TTK, Ankara.

KARAMURSAL, Ziya: *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, TTK, Ankara, 1989.

KARPAT, Kemal: *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

KAZGAN, Haydar: *Galata Bankerleri*, Orion Yayınları, c.I, Ankara, 2005.

----------: *Galata Bankerleri*, Pozitif Matbaacılık, c.II, Ankara, 2006.

----------: *Osmanlı'dan Cumhuriyete Şirketleşme*, Creative Yayınları, İstanbul, 1999.

KIRAY, Emine: *Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

KUTLUAY, Yaşar: *Siyonizm ve Türkiye*, İstanbul, 1967.

LANDES,David S: *Bankers and Pashas: International Finance and Economic Emperialism in Egypt*, William Heinemann, London, 1958.

MAZOWER, Marc: *Selanik Hayaletler Şehri: Hıristiyanlar Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

NEHAMA, Joseph: *Histoire des Israilites de Salonique*, V.6-7, Salonique, 1935.

ORTAYLI, İlber: *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler: 1840-1878*, Türkiye ve Ortadoğı Amme İdaresi Yayınları, Ankara, 1974.

ÖLÇER, Cüneyt: *Osmanlı Bankası Aracılığıyla Yapılan Osmanlı Devleti Borç Anlaşmaları (Metinler)*, İstanbul, 1989.

ÖZÇELİK, Ayfer: *Osmanlı Devleti'nin Çöküşünde Ekonomi-Politik Baskılar Üzerine bir Deneme*, Ecdad Yayınları, Ankara, 1993.

ÖZDEMİR, Biltekin: *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara, 2009.

ÖZKAYA, Yücel: *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985.

PAKALIN, Mehmed Zeki: *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, C. 3, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1942.

PİNTO, Baruh. B.: *What's Behind a Name?*, Gözlem Gazetecilik, t.y.

POLAT, Emre: *Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti Avram Benoraya ve Faaliyetleri*, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.

RODRIGUE, Aron: *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance" Okulları 1860-1925*, Çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997.

ROZEN, Minna: *The Last Otoman Century And Beyond The Jews in Turkey and The Balkans 1908-1945,* edited by Minna Rozen, Tel Aviv University, 2005.

SOMBART, Werner: *Kapitalizm ve Yahudiler*, Çev. Sabri Gürses, İleri Yayınları, İstanbul, 2005.

SULTAN Abdülhamid: *Siyasi Hatıratım*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1987.

ŞAHİNER, Araks: *The Sarrafs of İstanbul, Financiers of The Empire,* Boğaziçi Univercity, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 1995.

ŞENİ, Nora-TARNEC Le Sophie: *Camondolar, Bir Hanedanın Çöküşü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Şirket- Hayriyye Salnamesi

TAHSİN PAŞA: *Abdülhamit Yıldız Hatıraları,* Muhammet Ahmet Halil Kitaphanesi, İstanbul, 1931.

TERZİ, Arzu: *Saray, Mücevher, İktidar,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

TUGAY, Emine Çiğdem, Mehmet Selim: *Kamondo Han*, Beyoğlu A.Ş, 2007.

TUTEL, Eser: *Şirket-i Hayriyye,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

ULUTAN, Burhan: *Bankacılığın Tekamülü,* Ankara, 1957.

VELAY, A. Du: *Türkiye Mali Tarihi,* Maliye Bakanlığı, Ankara, 1978.

VEINSTEIN, Gilles: *Selanik 1850-1918: Yahudilerin Kenti ve Balkanlarınn Uyanışı*, Çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

MÜLLER, Wolfgang –Wiener: *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı,* çev. Erol Özbek, Yay. Haz. Ayşe Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

YENİAY, İsmail Hakkı: *Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul, 1964.

YERASİMOS, Stefanos: *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Çev. Babür Kuzucu, C.II, İstanbul, 1977.

D. MAKALELER

AYDIN, Mahir: "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 9, Yıl: 1989.

---------- "Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar", *Belleten*, C.LXV, 40, TTK Yayınları, Ankara.

BALİ, Rıfat N.: "Hasköy Yangını", *Tarih ve Toplum*, C.XXXV, Sayı: 205, Ocak 2001.

BASKICI, Murat: "Osmanlı Piyasasında Ticaret: Yabancı Tüccarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar (1870-1920), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.64, Sayı:1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2009.

BAYRAKTAR, Kaya: "Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 3, Sayı: 2, 2002.

BEŞİRLİ, Mehmet: "Osmanlı'da Borsa: Dersaadet Tahvilat Borsası'ndan Esham ve Tahvilat Borsası'na Yeni Düzenleme Girişimleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19, Sayı:1, Elazığ, 2009

BEYDİLLİ Kemal: "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı:9, Yıl: 1989.

BONIN, Hubert: "Un Outre-Mer Bancaire En Orient Méditerranéen: Des Banques Françaises Marraines De La Banque de Salonique. (de 1907 à la Seconde Guerre Mondiale)", *Revue Historique*, Presses Universitaires de France, 2003.

BUZPINAR, Tufan Ş.: "II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında Filistin'de Yahudi İskanı Girişimleri (1879-1882)", *Türkiye Günlüğü*, 30/Eylül-Ekim 1994.

CEZAR, Yavuz: "18 ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", *Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

CHİHA, Nedjib H.: "Osmanlı Devletinde Gayrımenkul Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", Çev. Halil Cin, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.24, Sayı 1-4, 1967.

COLONAS Vasilis: "Mimari Dönüşümler", *Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanların Uyanışı,* haz. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

ÇİÇEK, Kemal: "Diplomat, Banker ve Tüccar: 18. Yüzyıl Başlarında Lamaka'da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye", *Osmanlı Araştırmaları,* Sayı: 21, Yıl: 2001.

DAGKAS, Alexandros: "Recherces Sur L'Histoire Sociale De La Grece Du Nord: Le Mouvement Des Ouvriers Du Tabac, 1918-1928" *Textes Documents Etudes Sur Le Monde Byzantin Néohéllenique Et Balkanique 6,* Sous La Direction de Hélène Antoniadis-Bibicou, Maurice Aymard, André Guillou, Association Pierre Belon, Paris, 2003.

DUMONT, Paul: "Jewish Communities in Turkey During The Last Decades Of The Nineteenth Century In The Light Of The Archives Of The Alliance Israilite Universelle", *Christians and Jews in The Otoman Empire,* Edited by Benjamin Braude and Bernard Lewis, V.1, Holmes and Meier publishers Inc. Newyork, 1982.

----------: "Önçe Fransızca", *Selanik 1850-1918: Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı,* haz. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

ERDOST, Muzaffer İlhan: "Osmanlıdan Günümüze Yabancılara Taşınmaz Satışı: Yasallaşma Süreçleri ve Sonuçları", *Memleket Siyaset Yönetim,* YAYED, Mayıs 2006, Ankara.

FREZIS, R.: "Yahudi Bankaları ve Selanik'in Bankacıları", *Chronika,* C.24, Sayı:173, Mayıs-Haziran 2001.

GÖKMEN, Gökmen: "1888 Tarihli Akhisar Zımpara Madeni İmtiyazı", *Sosyal Bilimler,* Cilt. 2, Sayı: 1, 2004.

GÜLERYÜZ, Naim: "Doğu'nun Rotschild'i: Kamondo Ailesi", *Tarih ve Toplum,* Sayı: 232, Nisan 2003.

KAHYA, Esin: "Türkiye'de İlk Demiryolları", *Belleten,* C.LII Sayı: 202, Ankara, 1988.

KEREM, Yitzchak: "The Europeanization of The Sephardic Community of Salonika", *From Iberia To Diaspora: Studies in Sephardic*

History and Culture, edited by Yedida K. Stillman, and Norman A. Stillman, Brill Press, 1999.

KODAMAN, Bayram-İPEK, Nedim: "Yahudilerin Filistin'e Yerleştirilmeleriyle İlgili Olarak II. Abdülhamid'e 1879'da Sunulan Layiha", *Belleten*, C: LVII, s. 219'dan Ayrı Basım, Ağustos 1993, TTK, Ankara, 1994.

MCCHARTY, Justin: "Jewish Population in The Late Otoman Period", *The Jews of The Otoman Empire*, Edited by Avigdor Levy, The Darwin Press Inc Princeton, New Jersey, 1994.

MERON Orly: "Sub Ethnicity and Elites: Jewish ıtalian Professionals and Entepreneurs in Salonica (1881-1912)", *Rabbini e Maestri Nell'ebraismo Italiano*, ed. D. Malkiel, Editrice La Giuntina, 2005.

MOLHO, Rena: "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri", *19.yy İstanbul'unda Gayrımüslimler*, editör:Pinelopi Stathis, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

NAHUM, Henri: "Charisme et Pouvoir D'un Medecin Juif, Moise Allatini (1809-1882), Le Pere de Salonique", *Médecins et Ingénieurs Ottomans à l'âge des Nationalismes*, Sous la Direction De Méropi Anastassiadou-Dumont, Institut Français d'études Anatoliennes d'Istanbul, Maisonneuve & Larose, 2003.

ÖZCAN, Tahsin: "Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları", **Çerçeve Dergisi**, Yıl: 16, Sayı: 48, MÜSİAD Yayınları, Ekim 2008

ÖZKORKUT ÜNAL, Nevin:"Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 53, Sayı: 2, Ankara, 2004.

QUATAERT, Donald: "The Industrial Working Class of Salonica, 1850-1912", *Jews, Turks, Ottomans; A Shared History 15. Through The 20. Century*, Edited by Avigdor Levy, Syracuse University Press, Newyork, 2002.

----------: "Fabrika Bacalarından Tüten İlk Dumanlar", *Selanik 1850-1918: Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı*, ed.

Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

RODRIGUE, Aron: "The Beginning of Westernizationand Community Reform Among İstanbul's Jewry, 1854-65", *The Jews Of The Ottoman Empire*, Edited by Avigdor Levy, The Darwin Pres Inc. Princeton, New Jersey, 1994.

————: "Abraham de Camondo of Istanbul: The Transformation of Jewish Philanthropy", *Profiles in diversity: Jews in a changing Europe, 1750-1870,* edited by **Frances Malino,David Jan Sorkin, Wayne State University Press, Detroit, Michigan, 1998.**

SHAW, Stanford: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Milleti", *Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı II Ekonomi Ve Toplum,* Sayı:32, Türkiye Medya Hizmetleri Yaynları, İstanbul.

TAMZOK, Nejat: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63-4, 2008.

THOMOPOULOS, Nikolaos: "The Wealthy Jews of Thessaloniki and Their Impact on This Port City: Myth or Reality Study Case", *ΕΠΙΘΕΩΡΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ* Τεύχος (Sayı): 10, 2006.

TOPRAK, Zafer: "Altıncı Daire-i Belediye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* Haz. İlhan Tekeli (ve diğerleri), C.1, Tarih Vakfı Yayınları., İstanbul, 1993.

TOPRAK, Zafer: "Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık", *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye Ansiklopedisi,* C.III, İstanbul, 1985.

TÜRKER, Orhan: "Osmanlı Yönetiminin Son Yıllarında Selanik'te Sanayi ve Ticaret", *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, C.32, Sayı:188, Ağustos 1999.

YAVUZ, Ünsal: "XIX. Yüzyılda Anadolu ve Orta Doğu'da Demiryolu Projeleri", *X. Türk Tarih Kurumu Kongresi*, C.IV, Ankara, 1986.

YERALYMPOS Alexandra, COLONAS Vassilis: "Kozmopolit Bir Kentleşme", *Selanik 1850-1918: Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı*, haz. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

E. ANSİKLOPEDİLER

The Jewish Encyclopedia, V: 8, Ktav Publishing House, Inc. Printed and Bound in the USA.

F. İNTERNET

http://www.themodianos.gr/The_Story.pdf, 14.07.2009.

http://www.kalemlervekiliclar.com/forum/Thread-Kamondolar-ve-%C4%Bostanbul, 25.11.2010.

EKLER

EK: 1 (YEE 29/115)

Sadık Paşa'nın Allatini'deki Hesabını gösteren Pusula

Verecek (Lira)

1864 Haziran	Salomon Mühürlü Hesap Defterinizde Eski Borçlardan Aktarılan	12.412,00
1864 Haziran	Tiyatro Biletleri	216,00
1864 Haziran	24 Haziran 1864 Nakit Ödeme	7000,00
Toplam		19.628,00
16 Şubat	Marsilya'ya 2 Sandık	1031,20
30 Şubat	Tütün Kesintisi	34,00
13 Aralık	Tütün Kesintisi	38,20
7 Mart 1865	Nakit Ödeme	25.000,00
18 Ekim	1 Çuval Pirinç	199,00
6 Kasını	Tütün Kesintisi	40,00
31 Aralık	Marsilya için Kalın Flanel	633,20
16 Ocak 1866	Kalın Flanel için Navlun	40,00
19 Şubat	Tütün Kesintisi	67,00
18 Mayıs	Osmanlı Sefer Bileti için Ödeme	10.000,00
Toplam		59.711,20
1866 18 Haziran Toplam	Borç Bakiyesi Frederic Charmand'a Borç	44.711,20 4.666,00 49.377,20

Alacak (Lira)

6 Haziran 1866	İmtiyaz için Yapılan İndirim	12.000,00
18 Haziran 1866	Borç Bakiyesi	44.711,20

EK: 2

Kamondoların Soyağacı

Sayın Sadık Paşa'nın 31 Aralık 1870'de bilançosu yapılıp kapatılan I.Camondo&Co 'daki cari hesabı (Lira)

VERECEK			Anapara	Gün	Faiz 9%			ALACAK	Anapara	Gün	Faiz 9%
1866						Kasım 1866	8	Ödenen: 14250 Ödenecek: 104 Ödenen: 10000			
Temmuz	5	Ödenen	100	1639	40.97,5	Mart 1867	27	Ödenecek: 105	137.01	1513	51.82
Ağustos	14	"	100	1599	39.97,5	Aralık 1870	31		95.23	1374	32.71
Ekim	23	"	80	1529	30.58				621.59		165.94
Kasım	12	"	100	1509	37.72,5						
	28	" Havale	40	1493	14.93						
1867			120	1347	40.41						
Nisan	23	"	34.80	1297	11.28						
Haziran	12	" f 800	100	1229	30.72,5						
Ağustos	19	"	1309	1190	3.87						
Eylül	27	1 yük şarap		;;;	;;;						
								Bilanço			
Aralık 1870	31	faiz 9%	165.94					Yeni Bakiye			
			853.83		250.47				853.83L		250.47L
Aralık 1870	31	Borç Bakiyesi	621.59 L								

İstanbul 31 Aralık 1870

ÖZET

Borç Bakiyesi	621.59
Hesaptan Düşülen Faiz	135.94
Şarap Fiyatı	43.09
	441.62

P.P^ON
I.CAMONDO
& CIE

EK: 4

1881 Yılı Kayıtlarına Göre Kamondolara Ait Ev ve Apartmanlar

Sokak	No	Türü
Felek	2,4,6	Apartman
Polonya	3-5	Apartman
Hoca Ali	17,19,21,23,25,27,29,31,33,35	Ev (10 tane)
Mertebani	2,4,5,6,8	Ev
Kamondo	5	Ev
Hacı Ali	16	Apartman
Yazıcı	42	Apartman
Yemenici ve Kabristan	-	Ev
Glavani	13	Ev
Nane	6	Apartman
Keklik	9	Ev
Yenişehirli	12	Ev
Yeniköy/Köybaşı	41	Ev
Büyükdere/Söğütlü	5	Ev

Kaynak: Nora Şeni, "The Camondos and Their Imprint On 19th Century Istanbul", IJMED, s.669

EK: 5

8 Nisan 1884 Tarihli Sayımda Kamondo Ailesinin İstanbul'daki Gaynmenkulleri

BÖLGE	SEMT	SOKAK	NO	PARSEL	CİNS	ÇEŞİT		BABA ADI
Beşiktaş	Teşvikiye	Nişan	10	1	Vakıf	Arsa	Kont Avram de Kamondo	-
Pera	Kemer Hatun	Kurdela	39	1	Vakıf	Arsa	Kont Avram de Kamondo	-
Pera	Ağa Camii	Büyük Pera Caddesi	123, 125	2	Vakıf	Dükkan	Buena Elisa	Mişon
Pera	Ağa Camii	Nane	6	1	Vakıf	Ev	Mossio Avram	Salomon
Pera	Asmalı Mescid	Glavany	13	1	Mülk	Ev	Esther	Nisim
Pera	Tomtom	Polonya	13	1	Vakıf	Ev	Mossio Avram	Salomon
Pera	Yazıcı	Yazıcı	36, 38, 40, 42, 44, 46, 48, 21	1	Vakıf	Ev, Dükan	Mossio Avram	Salomon
Tophane	Hoca Ali	Hoca Ali	17, 19	2		Ev	Mossio Avram	Salomon
Tophane	Hoca Ali	Hoca Ali	23, 25, 27, 29, 31, 33, 35	7	-	Ev	- Mossio Avram	- Salomon
Galata	Bereketzade	Felek	2	1	-	Ev	Mossio Avram	Salomon
Galata	Bereketzade	Voyvoda	12	1	-	Hamam	Mossio Avram	Salomon
Galata	Yeni Cami	Mertebani	2, 4, 6, 8	1	-	Ev	Mossio Avram	Salomon
Galata	Yeni Cami	Mertebani	5	1	-	Ev	Mossio Avram	Salomon
Galata	Yeni Cami	Mertebani	10	1	-	Han	Mossio Avram	Salomon

BÖLGE	SEMT	SOKAK	NO	PARSEL	CİNS	ÇEŞİT		BABA ADI
Galata	Yeni Cami	Sevud	11, 13	1	-	Han	Esther	Nisim
Galata	Yeni Cami	Yeni Cami, Medrese, Billur	36, 41, 18, 22	1		Han	Mossio Avram	Salomon
Galata	Yeni Cami	Zülfaris	17	1	-	Dükkan	Mossio Avram	Salomon
Galata	Yeni Cami	Zülfaris	14	1	Vakıf	Han	-	-
Galata	Yeni Cami	Yeni Cami	53	1	-	Dükkan	Kont Avram de Kamondo	-
Galata	Arap Cami	Perşembe Pazarı	26	1	-	Dükkan	Mossio Avram	Salomon
Galata	Arap Cami	Perşembe Pazarı	38, 40, 42	1	-	Han	Mossio Avram	Salomon
Galata	Yeni Cami	Kuyumcu, Mahmudiye	1, 3, 79, 81, 8385, 87, 89	1	-	Han	Mossio Avram	Salomon
Galata	Yeni Cami	Kürekçiler, Mahmudiye	2, 4, 13	1	-	Han	Mossio Avram	Salomon
Galata	Arap Cami	Kalafat Yeri	74,82	1	-	Arsa	Senioru	Yasef
Galata	Yeni Cami	Topçular	1, 3, 5	1	-	Han	Mossio Avram	Salomon
Galata	Sultan Bayezid	Topçular, Cerrah Mustafa	204, 206, 208210, 216, 1, 3, 5, 7	1	-	Kahve, Dükkan	Senioru	Yasef
Galata	Yeni Cami	Billur, Sevud	14, 7	2	-	Dükkan	Mossio Avram	Salomon
Galata	Yeni Cami	Kürekçiler	8	1	-	Dükkan	Mossio Avram	Salomon
Galata	Arap Cami	Bakır	6	1	-	Ev	Senioru	Yasef
Galata	Yeni Cami	Zülfaris	15	1	-	Han	Mossio Avram	Salomon
Galata	Bayazid	Yeni Çarşı	12	1	-	Ev	Senioru	Yasef
Galata	Bayazid	Kamondo	6	1	-	Ev	Mossio Avram	Salomon

BÖLGE	SEMT	SOKAK	NO	PARSEL	CİNS	ÇEŞİT		BABA ADI
İstanbul	Hoca Paşa	Abbas Ağa	2, 4	2	-	Arsa	Mossio Avram	Salomon
İstanbul	Mahmud Paşa	Mahmud Paşa	116	1	-	Dükkan	Kont Avram de Kamondo	
Mirgün	Boyacıköy	Fıstıklı	8	1	-	Arsa	Senioru	Salomonasef
Yalıköy	Yalıköy	Selvi Burun	18, 2	1	-	Fabrika	Esther	Nissim
Yeniköy	Köybaşı	Köybaşı	8	1	-	Yalı	Nissim Kamondo	Avram
Yeniköy	Köybaşı	Köybaşı	6	1	-	Yalı	Mossio Avram	Salomon
Yeniköy	Aya Nikola	Fab	6	1	Mülk	Tapınak	Senioru	Yasef
B.dere	Kirico	Servi, Söğütlü	1,3,5,7,8	5	Mülk	Ev	Esther	Nissim
Üsküdar	Rum M.Paşa	Şemsi Ahmed Paşa	29	1	Vakıf	Dükkan	Esther	Nissim
Çamlıca	Altunizade	Bağlarbaşı	19	1	Mülk	Bağ, Köşk	Kont Avram de Kamondo	-
Hasköy	Piri Paşa	Hasköy	-	1	Vakıf	Okul	Senioru	Yasef
Maltepe		Tren yolu ile deniz arasında	-	1	Vakıf	Arsa	Mercada Regina Kamondo	-
B.ada		Giacomo	67	1	Mülk	Arsa	Kont Avram de Kamondo	-
Üsküdar	Çeşitli	Çeşitli	Çeşitli	2	Vakıf	Arsa	K. Avram, Nissim Kamondo	-
Yeniköy	Panaia	Köybaşı	37,39,41	1	Vakıf	Ev	Mossio Avram	Salomon
Galata	Yeni Cami	Sevud	15	1	Vakıf	Han	Kont Avram de Kamondo	-

BÖLGE	SEMT	SOKAK	NO	PARSEL	CİNS	ÇEŞİT		BABA ADI
Hasköy	Sütlüce	Mirahur	Çeşitli	1	Vakıf	Tuğla Fabrikası	Kont Avram de Kamondo	-
Beyoğlu	Aynalıçeşme	Keklik	9	1	Vakıf	Ev	Kont Avram de Kamondo	-
Galata	Bereketzade	Hacı Ali	16	1	Vakıf	Ev	Kont Avram de Kamondo	-
Beyoğlu	Sarı Lütfi	Kabristan, Yemenici	Çeşitli	1	Vakıf	Ev	Kont Avram de Kamondo	-
Galata	Bereketzade	Kamondo	2, 4	1	Vakıf	Arsa	Kont Avram de Kamondo	-
Galata	Bereketzade	Kamondo, Voyvoda	7, 14, 16, 18 20, 22, 24, 26, 28, 30, 32, 34	1	Vakıf	Ev	Mossio Avram	Salomon
Feriköy	Dudu (Dutçu)	çeşitli	Çeşitli	1	Vakıf	Arsa	Kont Avram de Kamondo	-

Kaynak: EmineÇiğdem Tugay, Mehmet Selim Tugay, Kamondo Han, s.120-123

EK: 6

1888 Kayıtlarına Göre Kamondolara Ait Arsalar

Semt	Sokak	No
Arnavutköy	Ayanufri	17
Arnavutköy	Kır	45
Beşiktaş	Nişantaşı	10
Feriköy	Dutçu	48
Galata	Kalafat Yeri	-
Maltepe	Trenyolu ve deniz arasında	-
Emirgan	Fıstıklı	8
Pera	Kurdela	39
Pera	Duvarcı	73
Pera	Kömürcü ve Simitçi	-
Pera	Lüleci Hendek	-
Büyükada	Büyük Giacomo	77
Üsküdar	Dabağhane	1
Üsküdar	Bülbülderesi	16

Kaynak: Nora Şeni, "The Camondos and Their Imprint On 19th Century Istanbul", IJMED, s.667

EK: 7

1889'Da Kont Abraham de Kamondo ve Kont Moise de Kamondo'nun İstanbul'da Ortaklaşa Sahip Oldukları Gayrımenkuller

Han	Ev - Apartman	Müstakil - Ev	Arsa	Dükkan	Tiyatro	Tuğla - Fabrikası	Zeytinlik	Çiftlik	Yer	Sokak	No
1	-	-	-	-	-	-	-	-	Galata	Mertebani	10
1	-	-	-	-	-	-	-	-	Galata	Sevud, Zülfaris	11,13
1	-	-	-	-	-	-	-	-	Galata	Yenicami, Medrese, Billur	36,41,18/22
1	-	-	-	-	-	-	-	-	Galata	Zülfaris	14
1	-	-	-	-	-	-	-	-	Galata	Perşembe Pazarı	26
1	-	-	-	-	-	-	-	-	Galata	Perşembe Pazarı	38-42
1	-	-	-	-	-	-	-	-	Galata	Kuyumcular, Mahmudiye	1,3-79/89
1	-	-	-	-	-	-	-	-	Galata	Kürekçiler, Mahmudiye	2,4-1,3
1	-	-	-	-	-	-	-	-	Galata	Topçular	1,3,5
1	-	-	-	-	-	-	-	-	Galata	Sevud	15
1	-	-	-	-	-	-	-	-	İstanbul	Mahmud Paşa	71/99-80/100
-	1	-	-	-	-	-	-	-	Pera	Büyük Pera Caddesi	123,125,127
-	1	-	-	-	-	-	-	-	Pera	Nane	6
-	1	-	-	-	-	-	-	-	Pera	Polonya	13
-	1	-	-	-	-	-	-	-	Pera	Yazıcı	36-48
-	2	-	-	-	-	-	-	-	Tophane	Hoca Ali	23-29
-	1	-	-	-	-	-	-	-	Galata	Felek	2
-	1	-	-	-	-	-	-	-	Galata	Hacı Ali	16
-	1	-	-	-	-	-	-	-	Galata	Kamondo, Voyvoda	7-14/34
-	1	-	-	-	-	-	-	-	Pera	Kabristan, Yemenici	55-2-8
-	-	3	-	-	-	-	-	-	Tophane	Hoca Ali	17-21

-	-	3	-	-	-	-	-	-	Tophane	Hoca Ali	31-35
-	-	5	-	-	-	-	-	-	Büyükdere	Servi, Söğütlü	1-17
-	-	1	-	-	-	-	-	-	Pera	Keklik	9
-	-	1	-	-	-	-	-	-	Pera	Yazıcı	52
-	-	-	1	-	-	-	-	-	Beşiktaş	Nişan	10
-	-	-	1	-	-	-	-	-	Pera	Kurdela	39
11	10	13	1	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	1	-	-	-	-	-	Galata	Kalafat Yeri	74
-	-	-	1	-	-	-	-	-	İstanbul	Abbas Ağa	2,4
-	-	-	1	-	-	-	-	-	Maltepe	-	-
-	-	-	1	-	-	-	-	-	Üsküdar	Dabbağhane	1
-	-	-	1	-	-	-	-	-	Üsküdar	Gümüş Aracı	16
-	-	-	1	-	-	-	-	-	Pera	Lüleciler Hendek	-
-	-	-	1	-	-	-	-	-	Arnavutköy	Kır	4
-	-	-	1	-	-	-	-	-	Arnavutköy	Ayanufri	17
-	-	-	1	-	-	-	-	-	Beykoz	Selvi Burun	18,2
-	-	-	-	1	-	-	-	-	Galata	Voyvoda	12
-	-	-	-	1	-	-	-	-	Galata	Zülfaris	17
-	-	-	-	1	-	-	-	-	Üsküdar	Şemsi Ahmed Paşa	29
-	-	-	-	3	-	-	-	-	Pera	Büyük Pera Caddesi	703,705,707
-	-	-	-	-	1	-	-	-	Galata	Topçular,Cerrah Mustafa	204/10-216-1/7
-	-	-	-	-	-	1	-	-	Karaağaç	Mirahur	11
-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	Narlı	-
-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	Çorlu	-
11	10	13	11	6	1	1	1	1	-	-	-

Kaynak: Emine Çiğdem Tugay, Mehmet Selim Tugay, Kamondo Han, s.127

EK: 8

1881 Kayıtlarında Olmayıp 1884 Kayıtlarında Var Olan Ev ve Apartmanlar

Bölge	Semt	Sokak	No
Galata	Arap Cami	Bakır	6
Galata	Bereketzade	Kamondo ve Voyvoda	7, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 26, 28, 30, 32, 34

1881 ve 1884 Kayıtlarında Olup 1889 Kayıtlarında Olmayan Ev ve Apartmanlar

Sokak	No
Mertebani	2,4,5,6,8
Glonani	13
Yenişehirli (Yeniçarşı)	12
Köybaşı	42
Söğütlü	5

1884 ve 1888 Kayıtlarında Olup 1889 Kayıtlarında Olmayan Arsalar

Semt	Sokak	No
Büyükada	Gracomo	67
Feriköy	Dutçu	48
Emirgan	Fıstıklı	8
Sirkeci	Hoca Paşa	2,4

1884 Kayıtlarında Olmayıp 1888 ve 1889 Kayıtlarında Olan Arsalar

Semt	Sokak	No
Arnavutköy	Aya Nufri	17
Arnavutköy	Kır	45
Pera	Lüleci Hendek	

EK: 9

Abraham Kamondo

Dizin

A

Akif Paşa 218, 226
Ali Paşa 44, 45, 46, 48, 49, 128, 176, 248, 288, 312
Allatini 12, 14, 18, 21, 23, 26, 27, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 96, 97, 99, 102, 103, 105, 106, 108, 114, 116, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 128, 143, 162, 167, 171, 172, 176, 180, 181, 182, 183, 189, 213, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 239, 285, 351, 392, 393, 399, 400
Allatini Bira ve Buz Fabrikası 87
Allatini Değirmeni ve Un Fabrikası 81
Allatiniler 17, 27, 53, 67, 78, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 96, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 117, 118, 120, 121, 123, 124, 125, 172, 187, 209, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 313, 391, 392, 399, 400, 401
Allatini Tuğla Fabrikası 79
Alliance Israelite Universelle 71, 73
Altıncı Daire 32, 36, 37, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343
Amar 19, 21, 22, 25, 27, 28, 54, 172, 211, 212, 214, 399
Avustro-Osmanlı Bankası 52
Avustro-Türk Bankası 52

B

Balya-Karaaydın Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi 146, 147
Bankerlik 5, 6, 142, 190, 191, 212, 239, 242, 255, 389, 399, 402
Baron Hirsch 54, 74, 120, 130, 227, 273

D

Dersaadet Su Şirketi 145, 167, 299, 300, 305, 393

Dersaadet Tramvay Şirketi 292, 294, 295, 298, 391
Duyun-ı Umumiye 140, 141, 142

E

Emanuel Karasu 210, 211, 214
Esham 52, 61, 134, 147, 219, 227, 267, 279, 280, 281, 282, 283, 328
Esham-ı Cedide Sandığı 279
Esham-ı umumiye 95, 328

F

Fernandez 12, 17, 18, 19, 24, 26, 27, 28, 68, 72, 78, 80, 86, 93, 94, 96, 112, 114, 118, 121, 123, 124, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 182, 202, 213, 224, 225, 226, 239, 248, 278, 284, 285, 303, 342, 354, 355, 356, 393, 399, 400, 401
Fernandezler 96, 99, 123, 144, 187, 192, 209, 224, 226, 401
Fuad Paşa 248, 324, 325, 355, 403

G

Galata Bankerleri 5, 6, 47, 51, 56, 59, 131, 140, 265, 266, 274, 279, 323, 405

H

Hüseyin Hilmi Paşa 100, 103, 176, 190

İ

İltizam 4, 5, 95, 138, 139, 141, 267, 305, 306, 308, 309
İntizam-ı Şehir Komisyonu 36, 334, 335, 337
İstanbul Bankası 50, 52, 57, 116, 135, 136, 277, 300
İstiğlal 381, 405
İtalyan Boykotu 184

J

Jacob Karasu 210

K

Kaime 19, 50, 56, 62, 259, 279, 280, 319
Kambiyo ve Esham Şirketi 52
Kamondo 35, 44, 45, 48, 51, 52, 74, 130, 165, 218, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257,

258, 259, 260, 261, 262, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 276, 277, 278, 281, 283, 284, 285, 288, 289, 291, 294, 298, 299, 300, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 342, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 393, 395, 396, 397, 403, 404, 405

Kamondo Bankası 130, 236, 245, 247, 248, 251, 252, 253, 254, 278, 380, 397, 404

Kamondo Han 44, 45, 48, 51, 337

Kamondolar 132, 235, 236, 239, 240, 241, 245, 247, 253, 274, 275, 276, 277, 278, 284, 285, 289, 292, 298, 299, 300, 305, 306, 311, 312, 316, 329, 330, 331, 337, 361, 362, 363, 364, 369, 371, 372, 378, 379, 380, 390, 392, 395, 396, 403, 404, 405

Kamondo Okulu 353, 354, 356

Karaaydın Madenleri Şirketi 145, 147

Kesendire Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi 116, 146

Komersiyal Tütün Şirketi 162

L

Leon Alfassa 254

Livorno 15, 67, 69, 70, 169, 170, 211, 239, 392

M

Midilli Bankası 23, 24, 27, 53

Mişon Levi 214

Mizrahi 17, 26, 54, 68, 70, 77, 78, 79, 90, 96, 97, 99, 116, 124, 125, 126, 162, 166, 189, 212, 213, 254, 312, 313, 399, 400

Modiano 12, 17, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 73, 75, 77, 78, 120, 121, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 239, 351, 399, 401, 402

Modiano Bankası 24, 174, 175, 184, 188, 189, 190, 402
Modianolar 169
Muvâzaa 365

O

Osmanlı Bankası 23, 26, 34, 51, 52, 55, 60, 119, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 222, 236, 252, 256, 260, 265, 266, 267, 268, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 319, 321, 322, 326, 327, 328, 329, 341, 404
Osmanlı İtibar-ı Umumi Şirketi 52

P-R

Paşabahçe Şişe Fabrikası 197, 201, 202
Reşid Paşa 247, 288
Rothschild 72, 73, 253, 318, 390
Rumeli Vilayat-ı Şahane Müfettiş-i Umumiliği 100, 400
Rüsum-ı Sitte İdaresi 136, 138, 139, 140, 141, 142

S-Ş

Sadık Paşa 218, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 248, 249, 253, 272, 273, 276, 358, 403
Saias 14, 17, 28, 70, 175, 182, 210, 212, 399
Saiaslar 17, 209
Salem 21, 22, 26, 27, 28, 162
Sarraf 4, 5, 6, 19, 21, 22, 23, 24, 45, 46, 181, 182, 235, 236, 245, 248, 256, 261, 264, 274, 281, 283, 288, 289, 305, 306, 308, 309, 310, 315, 316, 317, 321, 323, 338, 351, 381, 385, 386, 395
Sarraflık 4, 5, 46, 95, 389, 399, 402
Selanik Bankası 22, 23, 24, 26, 28, 53, 55, 78, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 123, 127, 145, 213, 400, 401
Selanik Sanayi ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi 79, 80
Serasker Rıza Paşa 128, 226, 227
Şirket-i Hayriyye 285, 286, 287, 289, 291, 292, 345, 383, 403
Şirket-i Maliyye 51, 259, 260, 263
Şirket-i Umumiyye 51, 52, 131, 132, 133, 167, 264, 265, 266, 269, 278, 279, 294, 328, 391, 393, 404

T

Tiano 21, 22, 26, 27, 45, 182, 212, 213, 214, 399
Todoraki Baltacı 256, 281, 391
Torres 14, 17, 19, 78, 124, 125, 167, 212, 213, 399
Trablusgarp Savaşı 10, 188, 192, 193
Tubini 49, 52, 138, 259, 260, 261, 275, 276, 277, 310, 318, 319, 320, 328, 342, 391, 405

Z

Zarifi 49, 51, 52, 53, 63, 132, 133, 134, 135, 138, 139, 141, 230, 231, 256, 259, 260, 261, 262, 266, 267, 268, 269, 270, 277, 278, 281, 282, 283, 294, 303, 310, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 342, 391, 405